

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

DR. ATTILA FURJÁN

Computer-aided target intelligence and fire support tactical exercise related to crisis response operations at the operational support department of the Military Science and Officers Training Faculty of National University of Public Service

Célfelderítő-tűztámogató válságreagáló számítógépes harcászati gyakorlat a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Műveleti Támogató Tanszéken

Abstract

We, at the Operational Support Department of the Military Science and Officers Training Faculty of National University of Public Service, focus on providing modern theoretical and practical training for Officer Cadets. The "TOPCCIS"¹ computer-aided command system, which has been used in education since 2003, is one of the results of the scientific research & development effort of more than 15 years. The cadets of the artillery branch draw up the tactical tasks both in a traditional way on a paper map and in parallel through the "TOPCCIS" command system featuring a geospatial information background. The "TOPCCIS" – "BAGLYAS" is a high-standard computer-aided exercise organized every year, where the cadets play an active role in a crisis management exercise involving the planning, performing, and coordination of fire support, by using the "BAGLYAS" simulation system and the "TOPCCIS" command system. Such exercises provide the opportunity for the Officer Cadets to follow every fire support action of a crisis response operation and to assess the effectiveness of their work through simulation. One phase of the exercise was inspected also by dr. Csaba Hende, Minister of Defence.

¹"TOPCCIS" - Tactical Operational Command and Control Information System

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

Absztrakt

A Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Művelési Támogató Tanszékén nagy figyelmet fordítunk a honvéd tisztjelöltek korszerű elméleti és gyakorlati felkészítésére. A több mint 15 éve folyó tudományos kutató – fejlesztőmunka egyik eredménye a „TOPCCIS”² számítógépes vezetési rendszer, amelyet 2003-tól folyamatosan alkalmazunk az oktatásban. A honvéd tisztjelöltek a tüzér szakirányon az egyes harcászati feladatokat hagyományos módon papír térképre és ezzel párhuzamosan a térinformatikai háttérrel rendelkező „TOPCCIS” vezetési rendszerre is kidolgozzák. Minden tanév különleges színvonalú gyakorlata a „TOPCCIS” – „BAGLYAS” számítógépes gyakorlat, amelynek keretében a „BAGLYAS” szimulációs rendszer és a „TOPCCIS” vezetési rendszer segítségével a tűztámogatás tervezésétől, a végrehajtásán és koordinálásán át a hallgatók aktív közreműködésével kerül levezetésre egy válságkezelési gyakorlat. Az ilyen jellegű gyakorlatok során a honvéd tisztjelöltek egy válságkezelő művelet tűztámogatásának minden mozzanatát figyelemmel tudják kísérni, a szimuláción keresztül közvetlenül le tudják mérni a saját munkájuk eredményességét. A gyakorlat egy mozzanatát megtekintette dr. Hende Csaba honvédelmi miniszter is.

In accordance with the annual educational plan, on 28-29 04 2014 a computer-aided tactical-level command and control exercise was conducted for the 3rd-4th-year artillery Officer Cadets of the Operational Support Department of the Military Science and Officers Training Faculty (MSOTF) of the National University of Public Service (NUPS). The subject of the exercise was day- and night-time fire support for Company Combat Groups and a Battalion Task Force (BTF) carrying out crisis response operations in border areas. An important feature of the exercise was that all actions were performed through computer systems managed by Officer Cadets.

The exercise was conducted in the "Baglyas" simulation room and in the "TOPCCIS" combat control room. The Exercise Director, Lieutenant-Colonel Dr. Tibor Szabó, Associate Professor, Head of Faculty headed the exercise in the Baglyas room. The Deputy Exercise Director, Lieutenant-Colonel ret. Dr. Attila Furján controlled the work of the Battalion Fire Support Cell in the "TOPCCIS" room, and monitored the operation of the "TOPCCIS".

The "Baglyas" simulation system was used for the simulation of enemy and own tactical actions, for the movement of refugee groups through the border, for the presentation and movement of enemy targets in day- and night-time circumstances, and for target intelligence. In fact the "TOPCCIS" computer-aided combat control is intended for the planning and controlling of not simulated, but real operations (combat) that has been

² „TOPCCIS” - Tactical Operational Command and Control Information System – Harcászati-Hadművelési Vezetési Irányítási és Információs Rendszer

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

continuously developed for 17 years by a special research and development group, and applied in its entirety in education at the Operational Support Department.

The basic concept of the exercise were tensions between the two neighbouring countries "REDLAND" and "BLUELAND". The population is mixed on the border areas of both countries. The government of "BLUELAND" recognizes the increased cultural efforts of the minorities of the country, while the radical leadership of "REDLAND" finds that border adjustments to the detriment of "BLUELAND" would be the key to a solution.

To close the endangered directions, a Battalion Task Force (BTF) has been deployed at a 35 km wide and 15 km long operational area at a distance of a 10 km (safety zone) behind the border, in order to prepare for the annihilation of irregular armed groups moving through the border, stopping the attack of larger armed groups and pushing them beyond the border through counter-attacks.

The exercise was planned in accordance with the features of "Other non-article 5 crisis response operations". "Those operations are considered Other non-article 5 crisis response operations which are usually carried out individually by national military forces, or if a larger-scale intervention is needed, by coalitions"³

The fire support and fire intelligence for the Company Combat Groups was coordinated and commanded by the Fire Support and Fire Observation Groups of the Companies (COY FSFOG); and the Support Platoons (including mortar and armour-piercing squads) that provided continuous fire support for the Companies.

On Battalion level, the fire support cell (under the leadership of a 4th-year Artillery Officer Cadet) planned, commanded and coordinated target intelligence, collection and processing of target intelligence data, and fire support in favor of the Battalion. Fire support was ensured by an 82 mm Mortar Battery, and by a 122 mm Self-propelled Howitzer Battery in the night phase of the operations for illumination tasks, and by a 152 mm Towed Artillery Battalion in the final phase for the counter-attack by the Battalion.

³ AJP-3.4 Allied Joint Doctrine for Non-article 5 Crisis Response Operations

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

The first action of the exercise was to simulate migration and to collect and process intelligence information. The simulation equipment was used to visualize the civilian refugees' movements through the border. The simulation tasks were to monitor the refugees, to process their activities using the "TOPCCIS" command system, and to forward the

Picture 1: A 4th-year Officer Cadet as the Commander of a COY FSFOG, carrying out target intelligence on the simulation equipment and making a decision to destroy the target (own source)

results to the Battalion Fire Support Cell. These tasks are very important in teaching the students how to collect and process information on migrations through the "TOPCCIS" computer-aided command system, present and monitor the movements of refugees on a digital map, as well as to forward the results to the Battalion Command Post.

In this phase, Officer Cadets gained basic practical skills in the handling of the intelligence module of "TOPCCIS" command system; and this phase welded together the whole command system, the information flow, and the command and control. That is, both the

personnel and the simulation- and "TOPCCIS" command system were prepared for practicing the next action, when enemy targets would cross the state border.

An important task during the exercise was to display on the simulation equipment the time-sensitive targets, which are very typical of tactical actions. Time-sensitive targets are those,

Picture 2: A 3rd-year Officer Cadet processing target intelligence information using „TOPCCIS” command system (own source)

which require immediate response as their current or future position endangers own

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

operations, or their annihilation would significantly support the implementation of the operation.⁴

The eight 3rd-year Officer Cadets functioned in the following posts: 3 Officer Cadets handled the "TOPCCIS" computer located next to the intelligence simulation computer in the "Baglyas" simulation room. One Cadet worked with the 4th-year Cadets in the Battalion Fire Support Cell, and the rest of the 3rd-year Cadets carried out staff work at the Fire Control Post. The 4th-year Cadets, acting as Commanders of a COY FSFOG, carried out target intelligence on the simulation equipment, and made the decisions on destroying targets after the analysis of them. Two 4th-year Cadets worked in the Fire Support Cell in the "TOPCCIS" room, and the others at the Fire Control Post in the "Baglyas" room as staff officers and Deputy Battery Commanders (Fire Control Post Commanders).

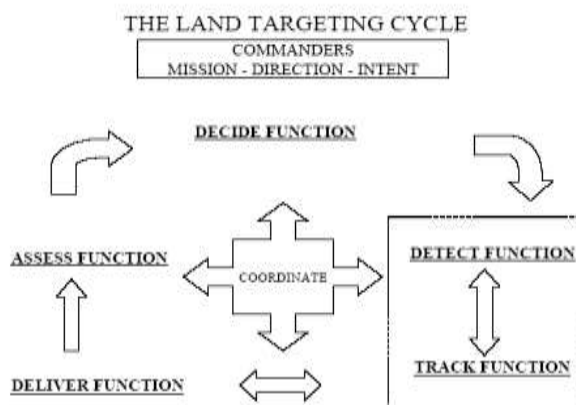

Figure 3-1 The Land Targeting Cycle

1. *Figure: The general flow chart of target planning⁵*

The Company Fire Support and Fire Observation Group carried out the target intelligence, the pre-assessment of targets, and the direction of Company-level fire support. 4th-year Officer Cadets performed the simulated intelligence and forwarded target

⁴ HDF Joint Targeting Doctrine, 1. edition, a publication of the Hungarian Defence Forces, Budapest 2014. p. 54.

⁵ AJP-3.9.2, p.20. THE LAND TARGETING CYCLE

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

intelligence information to the adjacent "TOPCCIS" workstation. There the 3rd-year Cadets pre-assessed the target intelligence information using the software and examined the importance of the target and whether it can be destroyed through the fire support resources of the Company. In case a target fell into the high pay-off category and posed a direct threat to the activities of the Company, the Commander of the FSFOG submitted a proposal to the COY COM to destroy the target, and they individually carried it out. The target intelligence data were also forwarded to the Fire Support Cell of the Battalion, where a final target assessment was performed.

Picture 3: Company fire support and fire observation groups and the simulation equipment (right), and „TOPCCIS” workstations (notebooks) on the left (own source) and „TOPCCIS” workstations (notebooks) (own source)

If the destruction of the target was not possible through the fire support sources of the Company, then the Commander of the COY FSFOG submitted a call for clearance to the superior Fire Support Cell. The call for fire was composed in accordance with the AARTY P-1 Doctrine.

Having received the order to fire, the Officer Cadets (3rd- and 4th-year) working at the Fire Control Post calculated fire data and forwarded the order to the firing platoons (mortar and artillery). The 4th-year Officer Cadet handling the target intelligence simulation monitored fire and forwarded the results to the Fire Control Post, where the necessary corrections were made and fire for effect was delivered. The COY FSFOG Commander (4th-year) monitored the fire for effect and examined the result of destruction. The 3rd-year staff Cadet entered these observations into the digital intelligence log of the "TOPCCIS" and performed the evaluation with the software, which was indicated on the digital map as well. After that, the evaluation of target destruction was forwarded to the Battalion Fire Support Cell.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

The methodology of land target planning was based on the Decide, Detect, Deliver and Assess (D3A) functions, which also covered the planning and implementation phases. This methodized the work of the Commander and the Staff in order to meet the key target

Picture 4: Calculation of fire data under the leadership of a 4th-year Officer Cadet at the Fire Control Post (own source)

planning requirements. The target planning process supported the decisions of the Commander. It facilitated the work of the target planning group deciding, which targets were to select and to destroy. It assisted in deciding, which attacking method should be used to destroy the targets and to achieve the desired effects.

Picture 5: The Battalion Fire Support Cell collects and processes the target intelligence information, and commands and coordinates the fire support for the Battalion using the "TOPCCIS" command system (own source)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

This was a continuous process, which was constantly refined as a combat progresses.”⁶ By using the "TOPCCIS" command system the Battalion Fire Support Cell commanded and controlled the subordinated Company-level fire support and fire observation groups, controlled target intelligence, collected and processed target intelligence information, and continuously planned and controlled fire support. It gave fire orders to the Mortar Battery subordinated to the Battalion and to the fire support providing Artillery Battery of the Battalion, aiming at the targets to be destroyed in favour of the Battalion. It judged the requests for fire by the fire support and fire observation groups of the Company. In the last phase of the exercise, when the attack by the irregular armed groups was successfully stopped, the Battalion Fire Support Cell planned the fire attack to prepare the counter-attack. The whole planning process was presented and explained for the 3rd-4th-year Officer Cadets.

At the end of the exercise, the instructors evaluated the actions in detail and the Officer Cadets received their individual ratings.

SUMMARY

For many years now, we at the artillery branch of the Operational Support Department have used the achievements of scientific research and development, which allowed Officer Cadets to use computer-aided geospatial information systems to plan actual operational situations, collect, evaluate, and process target intelligence information, and to plan, command and coordinate fire support. These practices provided an opportunity for them to directly evaluate the effectiveness of their own work through the simulation equipment, e.g. to evaluate the correctness of target intelligence and target data processing, the accuracy of fire data calculation, and the accuracy of the monitoring and correction of fire for effect. By combining the two computer systems, the whole operational process can be monitored and an eventually poorly performed action can be repeated.

Such exercises facilitate the understanding of the very important fact that artillery fire is not for its own sake but it shall be planned, commanded and coordinated for the sake of implementing a joint objective.

REFERENCES

1. AARTY P5 (A) (STANAG 2934) – Field Artillery Tactical Doctrine;
2. AARTY P1 (STANAG 2934) – Artillery Procedures;
3. "Ált/27" The Joint Doctrine of the Hungarian Defence Forces, 3. edition;

⁶ AARTYP-5(A) NATO Indirect Fire Systems Tactical Doctrine, 2. ratification draft, Chapter VI, 413.p.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

4. AJP-3.2 Allied Joint Doctrine for Land Operations;
5. AJP-3.9 Allied Joint Doctrine for Joint Targeting;
6. Dr. Attila Furján, The basics of fire support, and combat use and command of the artillery, university notes, an NUPS publication, Budapest, 2009.;
7. Dr. Attila Furján, Combat use of artillery units on Infantry Battalion (Company) level
8. Doctrine, 1. edition, a publication of the Hungarian Defence Forces, Budapest, 2014.
9. János Somogyi, the special characteristics of fire support in asymmetric combat, in crisis management and in peace support operations, university notes, an NUPS publication, Budapest, 2014;
10. The presentation: HDF joint targeting, 2012.

GYURÁK GÁBOR

A kriptográfia és a hírszerzés hadtudományi gyökerei

Military roots of cryptography and intelligence

Absztrakt

Az információ nem csak napjaink társadalmában játszik fontos szerepet, hiszen már az idők kezdete óta az emberek és gyakorlatilag minden élőlény a rendelkezésére álló információk alapján hajtja végre cselekedeteit. Akár a magánéletben akár egy hadsereg vezetőjeként egy jó döntést csak úgy lehet meghozni, ha releváns információkkal rendelkezünk a döntést érintő körülményekről. Ebben a cikkben szeretném bemutatni, hogy a történelem (főként a hadtörténelem) jeles szereplői miként viszonyultak az információ megszerzésének és titokban tartásának művészetéhez, illetve tudományához. Bemutatásra kerülnek Szun-ce, Plübiosz, Julius Caesar, Clausewitz, Zrínyi Miklós gondolatai, de nem maradnak ki az újkor és napjaink elektronikus hírközlésének, hírszerzésének és rejtjelezésének meghatározó momentumai sem.

Abstract

Information plays an important role in nowadays society, but it was always important in history. Since the beginning of time every human and every living being base decisions on information. As a private person or even as a general we can make good decision only if we have enough and relevant information about the conditions affecting the decision. In this paper I would like to present how scientists, especially military scientists were thinking about information retrieval and cryptography during history. Ideas are presented from Sun-ce, Plübiosz, Julius Caesar, Clausewitz, Miklós Zrínyi and others. Challenges and solutions of cryptography and intelligence are also shown from the infocommunication based present age.

BEVEZETÉS

„*Scientia potentia est*”, azaz a tudás hatalom, hirdeti a latin mondás. A tudást viszont információkból tudjuk felépíteni. Akinek a birtokában van az információ, az előnyben van másokhoz képest, ezért mindenki arra törekszik, hogy minél gyorsabban, minél több információval rendelkezzen. Ez a folyamat az információ-szerzés, amelyet a társadalmi fejlődéssel párhuzamosan egyre tudatosabban használ az emberiség. Amikor megjelentek az

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

első államok, akkor a közösség biztonsága azt kívánta meg, hogy szemmel tartsák a szomszédokat, kifürkésszék azok ellenséges szándékait. Így az egyén információszerzése mellett a közösség érdekében végzett hírszerzés és kémkedés is kezdetét vette.

Az élet többszereplős játék, amelyben úgy is előnyre tehetünk szert, ha versenytársaink információ-szerző képességét korlátozzuk, esetleg hamis információkkal megtévesztjük. Az információért folytatott küzdelemben nagyon fontos szerepe van az információ eltitkolásnak. Mondhatnánk úgy is, hogy a titkolódzás egyidős az emberiséggel, de ezt a művészetet már az emberiség megjelenése előtt is sikerrel alkalmazta az élővilág. Az evolúció évmilliók óta dolgozik azon, hogy az élőlények rejtőzködési képességét tökéletesítse. A történelem során az ember egyre kifinomultabb technikákat alkalmazott az információk eltitkolására. Ennek egyik eszköze a rejtjelezés.

A hírszerzés és a rejtjelezés legfontosabb momentumai könnyebben átláthatók, ha a történelmet korszakokra bontjuk. A felbontáshoz a hírközlő eszközök fejlődésének korszakait vegyük alapul. 6.[2]

1. Az első korszak a *szóbeli közlések* korszaka, amikor közvetlen kommunikációval történt meg az információ átadása.
2. A második korszak az *írásbeli közlés* időszaka, amikor az írás információ-hordozóvá vált.¹ Így lehetővé vált az üzenetek többlépcsős továbbítása.
3. A harmadik korszak a *futárrendszer*, amelyet Kínában, Indiában és a görögöknél már az ókorban is alkalmaztak.
4. A negyedik korszak a *távírók* korszaka, amikor nagy távolságokra lehetett üzeneteket továbbítani különböző fizikai megoldásokkal (füst, fény...). Ennek gyökerei egészen az i.e. II. századig nyúlnak vissza.
5. A XIX. században kifejlesztett távíró alapozta az ötödik korszakot, az *elektronikus hírközlés* korszakát.
6. Végül napjaink hírközlési korszakának jellemzője a *globális kommunikáció*. Mobiltelefon és műholdas hálózatok, valamint a számítógép-hálózatokra épülő Internet jelenti a hírközlés alapvető eszközét.

ÓKORI MEGOLDÁSOK

Az előző fejezetben láttuk, hogy a hírszerzés, a kémkedés és a rejtjelezés egyidős az emberrel, de úgy gondolom elegendő, ha abba a korszakba megyünk vissza, amikor már tudatosan használták ezeket a technikákat.

¹ Az írás hordozójaként nem csak a papír szolgált. A görögök úgy küldtek titkos üzeneteket, hogy rabszolgáik leborotvált fejbőrére írták üzenetüket, majd csak azután küldték el a címzetthez, ha újra kinőtt a haja. 6.[1]

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

SZUN-CE (I. E. V. SZÁZAD²)

Szun mestert többféle néven említik a feljegyzések, de abban nagyjából egységes az álláspont, hogy fő műve „*A háború művészete*” hadművészeti alapl mű. A könyv 13 fejezetben ismerteti a hadászati stratégiákat és leírja, hogy milyen a jó hadvezér. Olyan alapelveket fektet le, amelyek figyelmeztetik a hadvezéreket, hogy kerüljék a felesleges vérontást:

„*A háború legfőbb művészete az ellenség legyőzése harc nélkül.*”

„*A legjobb csata az, amely harc nélkül zajlik.*”

Ezt úgy lehet elérni, ha a hadvezér a lehető legtöbb információval rendelkezik az ellenségről. A mű egyértelműen a hírszerzés fontosságára hívja fel a figyelmet. Ennek alátámasztására külön fejezet³ foglalkozik a kémkedéssel.

Az ellenség legyőzésének titkát (a siker titkát) az „*előretudásban*” látja, amelyhez kémeket kell alkalmazni. Pontosan ötféle kém alkalmazását javasolja:⁴

- *helybéli kém*: a helyi lakosok közül felfogadott kém;
- *belső kém*: az ellenség tisztviselői közül felfogadott kém;
- *átállt kém (kettős ügynök)*: az ellenség kémei közül felfogadott kém;
- *feláldozható kém*: saját kém, akit hamis információval látunk el annak érdekében, hogy félrevezesse az ellenséget miután az elfogta;
- *élő kém*: az ellenségtől hírekkel visszatérő kém.

A kémekre azért van szükség, hogy megismerjük az ellenfelet és mindenről előre tudjunk. A kémeket nagyvonalúan meg kell jutalmazni, és titokban kell tartani a tevékenységüket. Utolsó gondolatában, mintegy konklúzióként megállapítja, hogy „*a háborúban ez a legfontosabb; a hadsereg a kémekre támaszkodva tud helyesen cselekedni.*”

A kínai mester a kémekre, mint az információszerzés „eszközeire” tekint, de titkosítással és rejtjelezéssel kapcsolatos gondolatokat is olvashatunk műveiben. A háború művészetének taglalásakor követelményként szabja, hogy a csapatok „*úgy járjanak el, úgy cselekedjenek a hadvezér tervei és számításai szerint, hogy abba senki ne nyerhessen bepillantást*”. Ez azt jelenti, hogy titokban kell tartani a terveket, sőt, azt is leírja, hogy célszerű többször megváltoztatni a tervet és a szándékokat, hiszen az ellenfél előnyt kovácsolhat abból, ha a titoknak hitt információkat megszerzi. A katonai titok megőrzése elengedhetetlen feltétele a győzelemnek.

Szun-ce nem csak hadvezér és katonai teoretikus, hanem kiváló matematikus is volt és éppen a titkosítás, a rejtjelezés az, ami megmagyarázza a kapcsolatát mindkét tudománnyal. A modern kriptográfia⁵ részét képezik a kongruenciarendszerek, amelyek megoldására a kínai maradéktétel használható. [5] A tétel onnan kapta a nevét, hogy egy kínai mate-

² Nem tudjuk pontosan mikor élt, csak becslések vannak rá.

³ 6.[3] 13. fejezet.

⁴ Más fordításokban más elnevezésekkel találkozhatunk. Például a Terebess kiadásában megjelent, Tőkei Ferenc fordításban az öt kém sorrendben: megtelepedett kém, belső kém, visszatérő kém, halál kéme, élet kéme.

⁵ Görög eredetű szó, jelentése titkosírás. Mára önálló, de erősen az informatikához kötődő tudományágnak tekinthető.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

matikus művében olvasható a legkorábbi megfogalmazása. A mű címe: „*Matematikai kánon*” és szerzője nem más, mint Szun-ce.⁶ Valószínűleg a szerző nem volt tisztában azzal, hogy az általa megfogalmazott matematikai tétel lesz a 21. század rejtjelezésének egyik alapja, katonai művében mégis nagy jelentőséget tulajdonít a műveletek titokban tartásának.

GÖRÖGÖK (I. E. III. SZÁZAD)

Az ókori görögöknél a hírszerzés és titkosítás mindenféle megoldásával találkozhatunk, amelyek abban a korban nagyon hasznosnak bizonyultak. A hírek továbbításához számtalan fortélyt alkalmaztak annak érdekében, hogy az információ ne kerüljön jogosulatlanok birtokába. Voltak, akik fülbevaló helyett henger alakúra formált ólom lapocskákon rejtették el az üzeneteket, és voltak olyanok is, akik sebeikre erősített falevelekre írták a titkokat.

Talán az egyik leghíresebb és a modern kriptográfiai könyvekben szinte kivétel nélkül megemlített titkosítási megoldás a *szkütálé* (1. ábra), amelyet a spártaiak vezettek be. Ez volt a világtörténelem első katonai rejtjelkulcsa. Egy lapos tekercs tartalmazta a titkos üzenetet, amely csak úgy vált olvashatóvá, ha a tekercset egy megfelelően vastag pálcára feltekerték. *Lüszandrosz*⁷ is ezt használta a titkos üzenetekhez.

1. ábra Szkütálé^{8 9}

A megfejtés kulcsa a pálca vastagságának ismerete volt (ennek az információnak a címzett birtokában kellett lennie). [7] Látható, hogy már az ókorban is kulcsokat használtak a titkosított üzenet előállítására és visszafejtésére. *Aineiasz* i.e. 360 körül azt írja, hogy „*különböző módozatok léteznek, csak az szükséges, hogy azok küldője és kézhez kapója előbb egyeztessenek.*” [6] A kulcsok cseréjére különböző módszereket is javasol.

A szkütálé megfelel a modern szimmetrikus kulcsú titkosítási rendszerek őseinek, amikor is ugyanazt a kulcsot alkalmazza a küldő és a fogadó is. Akkor is és ma is megoldást kell keresni a kulcsok biztonságos eljuttatására. A harmadik hírközlési korszakban ezt

⁶ Szun-ce többféle néven is ismert: Sun Tzu, Sun Wu, Szun-cu, Sun Tzi

⁷ Lüszandrosz spártai hadvezér, i.e. 395-ben halt meg.

⁸ Az ACA (American Cryptogram Association) hivatalos szimbóluma.

⁹ Az ábra Dr. Tóth Mihály – A Kriptorendszerek első generációja című főiskolai jegyzet címlapjáról való (BMF)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

futárokkal oldották meg, manapság pedig bonyolult kulcscsere-protokollok¹⁰ végzik ezt a feladatot. Az elvek ugyanazok, csak az eszközök változtak.

POLÜBIOSZ (I. E. 203-120)

A hírközlés negyedik korszakát Polübiosztól számítjuk. Ő volt az, aki leírta az első katonai híradó rendszer, a *tűztávíró* alapjait. A rendszer részeit képezik a jelzőállomások, amelyeket jellemzően várfalakon álló emberek valósítottak meg. Az emberek a kezükben tartott fáklyák felemelésével tudtak információt közölni a távoli megfigyelőknek. A vevő a fényjeleket megismétli, így a feladó megbizonyosodhat arról, hogy az üzenetet megértették. Bár nagyon egyszerű dologról van szó, mégis megteremtette a ma is széles körben használt nyugtázás alapjait.¹¹ Az üzenetek továbbítása kódolt formában történt. A kódolást egy táblázat tartalmazta (ez volt a kulcs), amely meghatározta a fáklyák darabszámát és elhelyezkedését. Tehát ez a rendszer nem csak a hír (információ) nagy sebességgel, nagy távolságra történő eljuttatását tette lehetővé, hanem azt is, hogy mindezt biztonságosan, titkosítva lehetett megtenni.

JULIUS CAESAR (I. E. 100-44)

Caesar nevéről mindenkinek eszébe jut a kiváló hadvezér és halálának misztikus körülményei. Olyan emberről van szó, akinek a neve minden rejtjelezéssel foglalkozó könyv történeti áttekintésében megtalálható.

Julius Caesar a galliai háború során idegen területeken vezette seregeit, ezért információkat kellett gyűjtenie a sikeres döntések meghozatalához. Ezt a hírszerzés és a kémek szolgáltatták neki. Nem elhanyagolható az sem, hogy saját üzeneteit, parancsait rejtett formában juttatta el embereihez, így ha a futárokat el is fogta az ellenség, akkor sem jutott értékes információk birtokába.

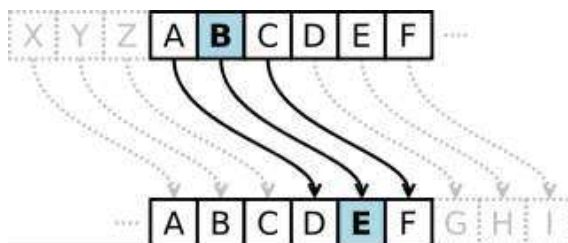
Caesar már megkülönböztette a kémeket a hírszerzőktől. A hírszerzők csoportosan dolgoztak, míg a kémek szigorúan titkosan, önállóan végezték feladatukat. A hivatásos hírszerző és kémiszolgálat kiépítése mellett felismerte a titkos üzenetek célba juttatásának veszélyeit, gyengeségeit és kifejlesztett egy rejtjelezési megoldást, amely a mai napig az ő nevét viseli. Ez a *Caesar titkosítás* [5], amelyet a 2. ábra szemléltet.

¹⁰ Például Diffie-Hellmann kulcscsere protokoll 6.[5]

¹¹ Hasonló elven működik a TCP (Transmission Control Protocol) protokoll, amely lehetővé teszi az megbízhatatlan szolgáltatást nyújtó IP (Internet Protocol) feletti megbízható adatátvitelt.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

2. ábra Caesar titkosító¹²

Caesar „ha titkos dolgot közölt, kulcsírást alkalmazott, vagyis úgy állította össze a betűk sorrendjét, hogy abból valóságos szó nem alakult. Ha valaki ezt az írást meg akarja fejteni, az ABC negyedik betűjét, tehát a D betűt helyezze az A helyére, hasonlóképpen kell a többi betűt is felcserélni.”¹³

A mai kor színvonalán ez a rejtjelezés már nem jelent védelmet titkos üzeneteinknek, de kiindulási alapként felhasználható a komplexebb rejtjelezők összeállításához, illetve a kriptográfia oktatásának bevezető példaként alkalmazható.¹⁴

ÚJKORI MEGOLDÁSOK

Az ókor után egyből az újkor megoldásaira térünk át. Ez nem azt jelenti, hogy a középkorban ne lettek volna fontos állomásai az információszerzésnek és titkosításnak. A középkorban élt Fibonacci (1170-1250), aki Szun-céhoz hasonlóan újra megfogalmazta a kínai maradéktételt és a róla elnevezett Fibonacci-sorozat alapját jelenti a mai véletlenszám generátoroknak.¹⁵

Az arab kriptográfia jeles képviselője, Ibn Khaldun (1332-1406) munkássága és Johannes Trithemius (1462-1516) nyomtatott kriptológia könyve¹⁶ is a sötét középkorhoz köthető.

¹² Forrás: <http://people.inf.elte.hu/pibuaai/> (Látogatva: 2014.06.11.)

¹³ Gaius Suetonius Tranquillus – A császárok élete, Magyar Helikon, 1975.

¹⁴ Például a Pécsi Tudományegyetem Pollack Mihály Műszaki és Informatikai Karán az „Informatika biztonság alapjai” című tantárgy egyik gyakorlatán a hallgatók Caesar rejtjelezőt készítenek Java programozási nyelven.

¹⁵ Pontosabban az álvéletlen számok generálására használható a Fibonacci-sorozat, amely az algoritmizált kriptográfiához elengedhetetlen.

¹⁶ Ez volt az első a világtörténelemben.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

ZRÍNYI MIKLÓS (1620-1664)

Kiváló költőnk és hadvezérünk, akit a „magyar Szun mesterként” is említene, műveiben többször kiemeli a kémkedés és a titoktartás jelentőségét.

A *Vitéz hadnagy* [8] Aphorismák¹⁷ fejezetének *Explorator*¹⁸ szakaszában ezt írja: „... valamennyi vitéz cselekedet volt ez világon, mind jobbára kémek által ment végbe.” A végvári harcokban (is) nagy szerepe volt annak, hogy megismerjék az ellenség haderejének mennyiségét és minőségét, a velük hadban álló fél szándékát. Akkoriban még nem a mai fogalmaink szerinti hírszerzés történt. Általában kereskedők kémkedtek, hiszen ők áruikkal bejárták nem csupán a magyar várakat, hanem a török által megszállt területeket, sőt Konstantinápolyt is. Általában elmondható, hogy Zrínyi idejében a hírszerzés és a kémkedés egyéni tevékenység volt, amelyhez olyan egyéni módszerek társultak, amelyek általában a kémek és megbízóik titkai maradtak.

Az Aphorismák *Secretum*¹⁹ szakaszában kifejti a titok megőrzésének jelentőségét. Véleménye szerint titok nélkül egy kapitány nem lehet sikeres. Fontos, hogy az alárendeltjei zúgolódása, elégedetlensége ellenére se tárja fel nekik valós szándékait, mert „a titok a kulcsa a ládának, ahol a te szerencséd fekszik.” Az ember természetéből eredendően nehezen tud titkot tartani, de egy kapitánynak rendelkeznie kell ezzel a képességgel. A titok megőrzéséhez viszont ismernie kell azt is, hogy milyen módon lehet elveszíteni azt. Ennek négy lehetőségét tárja fel: (1) részegség, (2) bosszúság, (3) nyereség és (4) félelem. Figyelmeztet arra az örök igazságra is, hogy az asszonyok nem tudnak titkot tartani. A szakasz utolsó gondolata sokak által idézett mondata Zrínyinek: „Nem titok az, akit sok ember tud.”

A hadvezér nem csak elméletben beszél a titok fontosságáról, de levelezései során alkalmazza is a titkosítást. Eddig 204 levelét találták meg és hozták nyilvánosságra. A levelek tanúsága szerint a titkosírást II. Rákóczi Györggyel történt levelezéseiben kezdte használni. [9]

CARL VON CLAUSEWITZ (1780-1831)

Clausewitz korának egyik legjelentősebb katonai teoretikusa volt. A hadtudomány egyik alapművének számító „A háborúról” című könyvének sorai között²⁰ is találhatunk olyan gondolatokat, amelyek ezen cikk témájához kapcsolódnak.

Clausewitz megfogalmazásában a hírek az ellenségről és az országról szerzett értesülések összességét jelentik, ezek képezik elgondolásaink és cselekedeteink alapját. A háborúban szerzett hírek azonban többnyire bizonytalanok, nagyobb részük valótlan, ellentmondó. Szerinte megnehezíti a hírek objektív értékelését az is, hogy a rosszat hamarabb

¹⁷ Az Aphorismák a könyv egyik fejezete a Discursusok és a Centuriák mellett.

¹⁸ 5. szakasz, jelentése: hírszerző, kém.

¹⁹ 53. szakasz, jelentése: titoktartás

²⁰ Hatodik fejezet: A hírek

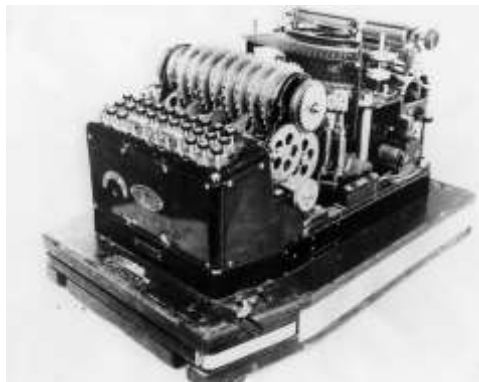
HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

hisszük el, mint a jót. Az ember hajlamos arra, hogy a rosszat felnagyítsa, különösen háborús helyzetben nehéz a tisztánlátás. A tapasztalatlan hadvezérek ezért a helyszínen többnyire tanácsstalanná válnak, mivel azt hiszik, hogy a körülmények eltérnek attól, ahogy elképzelték őket. [10]

ARTHUR SCHERBIUS (1878-1929)

Az I. világháború végén már az 5. generációs – elektronikus – hírközlő rendszerek világát értjük, amikor Arthur Scherbius német mérnök kifejleszti Enigma névre keresztelt rejtjelező gépét. Az írógép nagyságú berendezés működési elvének alapját a francia Bazaries őrnagy által felfedezett rejtjelező tárcsák adták. A titkosítást úgy oldották meg, hogy a billentyűzet egy gombjának lenyomása a tárcsasoron egy olyan áramkört zárt, amelynek árama meggyújtott egy jelzőlámpát, ami a rejtjelbetűt jelezte. A gépi úton rejtjelezett szöveg továbbítása rádióon valósult meg. A vevő oldalon a titkosított szöveg dekódolása szintén Enigmával történt. Scherbius találmányát a német hadsereg átvette és a II. világháborúban is alkalmazták. Az Enigmát feltörhetetlennek tartották.

3. ábra Enigma H ²¹

A gép működési elvének megfejtésével angol és francia tudósok próbálkoztak, de végül egy lengyel kódfejtőkből álló csapatnak sikerült megfejteni. A siker kulcsa az volt, hogy az angoloknak sikerült megszerezni a németektől két készüléket, amelyet részletesen tudtak tanulmányozni. Ezek után 1942-től az angolok már tömegesen fejtették meg a német táviratokat.

A kriptográfusok által elért eredmény jelentőségét mutatja, hogy Winston Churchill kijelentése: *„Nos, hála a minden fronton használt titkos fegyvernek, megnyertük a háborút...”*

²¹ Forrás: Crypto museum (www.cryptomuseum.com, utolsó látogatás: 2014.06.15.)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

RON RIVERST, ADI SHARIM, LEONARD ADLEMAN (1977)

1977-et írunk, amikor a három tudós az elődök által lefektetett ismereteket felhasználva kifejleszti a nyílt kulcsú titkosítást megalapozó RSA algoritmust. Működése a nagy prím-számok és azok összeszorozásával létrejövő még nagyobb számok prímtenyezőkre bontásának nehézségén alapul. Ez az algoritmus, amely napjaink biztonságos kommunikációját lehetővé teszi. A titkosított böngészéstől a digitális aláírásig mindenhol találkozunk vele (és a belőle kifejlesztett alkalmazásokkal). Keresve sem találhatnánk jobb példát arra, hogyan ér össze a múlt és a jelen. Az RSA-hoz szükség volt Szun-ce kínai maradéktételére, Vigénere ötleteire, Fermat tételeire és a többi elődök elszántságára, amellyel a tudományt gazdagították.

NAPJAINKBAN

Néhány évtizede már, hogy a globális kommunikáció korszakába léptünk. Az elektronika és a számítástechnika olyan léptékű technikai fejlődést eredményezett az információszerzés és rejtjelezés világában, hogy alapjaiban megváltoztatta világunkat. A mindennapi életünk részévé váltak az információs technológiák. Az információszerzés és rejtjelezés mindenki által ismert és alkalmazott fogalmak.

George Arthur Orwell 1949-ben megjelent „1984” című híres regényében előrevetítette a jövőt. *„Az embernek abban a tudatban kellett élnie – s abban a tudatban is élt, ösztönné vált megszokásból –, hogy minden hangját hallják, s kivéve, ha sötét van, minden mozdulát megfigyelik”*²²

Orwell fantáziája valósággá vált. 2000-ben világszenzációként robbant be a köztudatba az ECHELON nevű műholdas lehallgató rendszer, amely a legkülönbözőbb kommunikációs eszközök (telefon, fax, Internet...) lehallgatására alkalmas. Öt ország (USA, Kanada, Ausztrália, Nagy-Britannia és Új-Zéland) együttműködésével épült ki az egész emberiség kommunikációs hálózatának forgalmát figyelő, szigorúan titkos műholdak, földi megfigyelő bázisok, kémhajók és tengeralattjárók integrált rendszere. [11] Az ECHELON a legkorszerűbb hang- és optikai karakterfelismerő rendszereket tartalmazza és olyan kódszavas, illetve kifejezés szótárakon alapuló szövegfelismerőt, amely a kulcsszavak alapján kiválogatott üzenetekre hívja fel a figyelmet. A rendszer célja a terrorizmus megelőzése és elhárítása, egyféle információpajzsként veszi körbe Földünk minden lakosát. A 2001. szeptember 11-es események mégis azt bizonyítják, hogy ez a pajzs áttörhető. [2]

Mindamellet, hogy jobbnál jobb titkosítási algoritmusok léteznek, a Földön olyan elképzelhetetlenül nagy számítási kapacitás is rendelkezésre áll, amellyel szemben a legjobb titkosítással sem lehet védekezni. Az Orwell által megálmodott „Big Brother” világnak „va-

²² George Arthur Orwell: 1984

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

lószerűleg” szereplői a titkosszolgálatok,²³ az Internetes közösségi oldalak,²⁴ a világméretű információs szolgáltatók,²⁵ a kormányok... végső soron mindenki.

ÖSSZEFOGLALÁS

A fentiekben áttekintettük az információszerzés és titkosítás történelmi mérföldköveit és megoldásait egészen az ókortól napjainkig. Megállapítható, hogy mindkét fogalom a kezdetek óta jelen van és foglalkoztatja az embert. Ugyanazok a problémák újra és újra előjönnek, a különbség az, hogy fejlettebb technikával és az elődök tudásának ismeretében egyre jobb és jobb megoldások születnek.

Kulcsszavak: hírszerzés, kémkedés, rejtjelezés, rejtjelfejtés,

Keywords: intelligence, spying, encryption, decryption

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1] Gonda János: A rejtjelezés néhány kérdése, ELTE, Budapest, 2010.
- [2] Dénes Tamás: TitokTan Trilógia, Bagolyvár Kiadó, Budapest, 2004.
- [3] Szun-ce: A háború művészete (ford.: Tokaji Zsolt és Szántai Zsolt)
- [4] Szun-ce: A hadviselés törvényei (ford.: Tőkei Ferenc) WEB forrás:
<http://terebess.hu/keletkultinfo/hadviseles.html> (látogatva: 2014.07.07.)
- [5] Buttyán Levente, Vajda István: Kriptográfia és alkalmazásai, Typotex, Budapest, 2013.
- [6] Háhn István: A hadművészet ókori klasszikusai, Zrínyi Kiadó, 1963. (elektronikus változat)
- [7] Simon Sight: Kódkönyv, Park Könyvkiadó, 2007.
- [8] Zrínyi Miklós: Vitéz Hadnagy, Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, Zrínyi Kiadó, Budapest, 1976.
- [9] Révay Zoltán: Titkosírások, Kossuth Nyomda, Szeged, 2001.
- [10] Carl von Clausewitz: A háborúról (Fordította: Réczey Ferenc), Budapest, 1961.
- [11] Janusz Piekalkiewicz: A kémkedés világtörténete, Zrínyi kiadó, Budapest, 1997.

²³ A cikk írásakor a híradások rendszeresen beszámolnak az NSA (National Security Agency) lehallgatási botrányáról.

²⁴ A cikk írásakor legnépszerűbb ilyen szolgáltatás a Facebook (facebook.com)

²⁵ A cikk írásakor a legnagyobb információs mamutvállalatot (Google Inc.) rengeteg támadás éri az általa alkalmazott adatvédelmi szabályzata miatt.

MAGYAR GERGELY – DR. SZABÓ TIBOR

A gépjármű rakfelületére szerelt lövegek, mint az önjáró lövegek legújabb generációja**Track mounted howitzers as the recent generation of the howitzers****Absztrakt**

Napjainkra az önjáró lövegek részaránya a csöves tűzeszközökön belül növekvő tendenciát mutat. Ezek között a technikai fejlődés csúcsát a különböző, harckocsi (láncos) alvázon kifejlesztett, 52 kaliberes lövegcsövű változatok jelentik, amik azonban a légi szállításra tömegüknél fogva alkalmatlanok. Emiatt a jövőben jelentős szerepet kapnak a tüzérségi tűztámogatásban a kerekes alvázú önjáró lövegek. A cikk az önjáró lövegek általános fejlesztési irányai mellett a kerekes önjáró lövegek kilenc kifejlesztett, vagy kifejlesztés alatt álló tűzeszköztípus fejlesztési eredményeit mutatja be.

Abstract

Nowdays the proportion of self-propelled howitzers among barrel-artillery is increasing. Various types of chained self-propelled howitzers developed from the frame of MBT-s equipped with 52-caliber barrel represents the top of these. But these self-propelled howitzers are too heavy to aerial transport. Therefore the wheeled self-propelled howitzers will have increasing role in future fire support. This article presents nine already developed types or types in the process of being developed and the development itself.

A 80-as évek közepén a világ hadseregeiben rendszerben tartott kb. 122.000 db tüzérségi löveg 78%-át a különböző űrméretű (105, 122, 130, 152, 155 mm) vontatott lövegek tették ki, ekkor az önjáró lövegek (122, 152, 155, 203 mm) részaránya csak 22%-os értéket mutatott. Közel húsz évvel később (2000-ben) a tüzérségi lövegek száma több mint 20%-kal csökkent és 2010-re a világ fegyverarszájában kb. 96.000 db löveg maradt¹. A tüzérség alkalmazásában beállt változások az önjáró és a vontatott tüzérségre nem egyformán ér-

¹ Gerard Turbe – The changing World of Artillery – Military Technology, 2010. 6. szám, 150. oldal

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

telmezhető, hiszen az eszközök számának radikális csökkenése csak a vontatott lövegek-nél figyelhető meg. Az önjáró tűzérő a *mennyiségi növekedés szakaszába* lépett (kb. 8%-os növekedés). A 80-as évek végén rendszerben lévő kb. 27.000 db helyett napjainkban (2010-ben) a világ hadseregeiben kb. 29.000 db önjáró löveg található.

Ha a tendenciát a NATO tagállamok löveganyaga tekintetében vizsgáljuk, hasonló megállapítást tehetünk. 1998-ban a NATO tagállamok 13.145 db csöves tűzeszközzel, ezen belül 7.227 db vontatott (55%) és 5.918 db (45%) önjáró löveggel rendelkeztek. 2010-ben a 28 NATO tagállam hadereje 12.049 db tűzeszközzel, ezen belül 6.160 db vontatott (51%) és 5.889 db (49%) önjáró löveggel rendelkezett.² A számadatok első megközelítésre csalókanak tűnnek, hiszen bár az önjáró lövegek részaránya növekedett, de mennyiségük csökkent. A helyzet reális vizsgálatához azt is tudnunk kell, hogy a vontatott lövegek kb. 20–30%-a jelenleg már nincs hadrendben, raktári készletet képez, illetve az egyes tagállamok a nehéz terepjáró gépjárművek rakfelületére szerelt önjáró változatokat (CAESAR, Archer, Atrom stb.) hadrendjükben általában még nem szerepeltetik.

Az önjáró lövegeket az alvázal és a tűzzel való nagy manőverező képességük és páncélvédettségük révén biztosítják a manővererők folyamatos tűztámogatását. Ezeket a tűzérőgi tűzeszközöket – a feladat-végrehajtási képességet és a túlélőképességet növelő – korszerű vezetéstechnikai eszközök és egyéb berendezések, valamint a löszerszállító képesség teszik ideális tűztámogató fegyverekké. A kezelőszemélyzet a vontatott lövegekéhez képest – különösen a 155 és nagyobb űrméret esetén – 8-13 főről 5-6 főre csökkenthető. Az önjáró lövegeket vizsgálva a löveg beépítését, a hordozójármű típusát tekintve, napjainkban három alapvető fejlesztési irány körvonalazható. Ezek a következők:

- zárt küzdőterű, lánctalpas alvázú, lövegtoronnyal ellátott önjáró lövegek;
- zárt küzdőterű, kerekes alvázú, lövegtoronnyal ellátott önjáró lövegek;
- nyitott küzdőterű, lánctalpas vagy kerekes alvázú önjáró lövegek.

A tanulmányban, elsősorban terjedelmi megkötöttség figyelembe vételével, a zárt és nyitott küzdőterű lánctalpas alvázú, és a zárt küzdőterű kerekes alvázú önjáró lövegek fejlesztési irányait csak vázlatosan ismertetem. Részletesen a tehergépjármű rakfelületére szerelt lövegek fejlesztési eredményeit ismertetem, és ezen belül is csak a 155 mm-es önjáró lövegek jelenlegi fejlesztési eredményeit vizsgálom.

1. ZÁRT ÉS NYITOTT KÜZDŐTERŰ, LÁNCTALPAS ALVÁZÚ ÖNJÁRÓ LÖVEGEK

A II. világháborúban és azt követő évtizedekben a világ hadseregeiben alapvetően a lánctalpas alvázú nyitott, illetve zárt küzdőterű önjáró lövegek alkalmazása honosodott meg. Ezek a tűzeszközök gyakorlatilag páncélozott alvázon elhelyezett, vagy lövegtoronyba beépített tűzérőgi fegyverzettel rendelkeztek. Ebben az időszakban az önjáró tűzérő alegységek, csak manőverező képességben és a páncélvédettségben voltak jobbak a vontatott

² Military Technology The World Defence Almanach –1/2010. szám alapján.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

változatoknál. A 155 mm-nél kisebb űrméretű lövegek általában zárt lövegtoronnyal rendelkeztek, míg a nagy űrméretű (152 és 155 mm-es ágyú, 175 mm-es ágyú, 203 mm-es tarack, 240 mm-es aknavető stb.) tüzérségi tűzeszközöket a konstruktőrök páncélozott szállító harcjármű, vagy közepes harckocsi alvázára építették rá.

A 70-es és a 80-as évek önjáró lövegfejlesztési tendenciáját továbbra is alapvetően a zárt lövegtoronyú változatok kifejlesztése jellemezte. Technikai újításként egyre szélesebb körben jelentek meg a félautomata, míg néhány önjáró lövegtípusnál az automata töltőgépek (a francia GIAT GCT, a svéd VK-155 Bandkanon) is. Ezen technikai újítás révén az önjáró lövegek tűzgyorsasága jelentősen növekedett. Ebben az időszakban a volt Varsói Szerződés tagállamok önjáró tűzeszközei már zömében ABV védelemmel rendelkeztek. A 70-es évek végén kifejlesztett vezetési pontokban (pl. Masina) lévő navigációs és a löelem meghatározására szolgáló célszámítógépek révén az önjáró tüzérség már lényegesen jobban feladat végrehajtási képességgel rendelkezett, mint a vontatott tüzérség.

A 90-es évek lövegfejlesztési irányait az automata irányzó-berendezések, navigációs berendezések és a löveg fedélzeti számítógépek kifejlesztése fémjelezte. Az Öböl-háború tapasztalatai és az azokból levont következtetések tovább erősítették az önjáró lövegek komplex fejlesztésére irányuló törekvéseket. Az Öböl-háborúban az amerikai M109A1, -A2, -A3 szériák lőtávolsága (18–24 kilométer) a hagyományos löszerekkel lényegesen kisebb volt, mint az iraki lövegeké.³ A tüzérség alkalmazását tovább nehezítette, hogy a manőverek végrehajtásakor ezek az önjáró lövegtípusok nem tudták követni a gépesített és harckocsi-alegységeket. A szakemberek ezen tapasztalatok alapján a fejlesztések súlypontját a lőtávolság további növelésére, a töltetrendszerek egységesítésére és egyszerűbb kezelhetőségére, a lövegek *autonóm alkalmazását*⁴ lehetővé tevő technikai korszerűsítésre, valamint a *túlélőképességet* biztosító technikai eszközök és megoldások kimunkálására helyezték. A konstruktőrök a manőverező képesség javítását a rendszerben lévő tűzeszközök erőátviteli berendezésének korszerűsítésével, és harckocsialvázon kialakított új lövegtípusok kifejlesztésével tervezték megoldani.

A 90-es évek közepétől napjainkig a közepes harckocsi alvázán kialakított, nagy lőtávolsággal és túlélőképességgel rendelkező, *52 kaliber csőhosszúságú 155 (152) mm-es* önjáró lövegek fejlesztése került előtérbe (a brit AS90, a német Panzerhaubitze-2000, a koreai K9 Thunder, az orosz 2Sz19, a lengyel Krab stb). Az 52 kaliberes lövegcsővű, harckocsi alvázon kifejlesztett önjáró löveg változatok a *jelenlegi technikai fejlesztés csúcstermékei*. Feladat végrehajtási és túlélőképességük kategóriájukban a legjobb. Ugyanakkor tömegük és méretük alapján *légi szállításra alkalmatlanok*.

³ A Dél-Afrikai beszerzésű 45 kaliber csőhosszúságú 155 mm-es GH-45 és G5 vontatott lövegek, illetve a szovjet fejlesztésű 130 mm-es ágyú 27–33 kilométeres lőtávolsággal rendelkeztek. (A szerző).

⁴ Autonóm alkalmazású löveg, amely navigációs berendezése és fedélzeti számítógépe révén, a megkapott cél koordinátái alapján önállóan képes löelemeket meghatározni, illetve a tüzet vezetni.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

1. KERESKES ALVÁZÚ, ZÁRT KÜZDŐTERŰ, LÖVEGTORONYBAN ELHELYEZETT VÁLTOZATOK

A kereskés alvázú, zárt felépítményű önjáró lövegek első képviselői a csehszlovák fejlesztésű 152 mm-es DANA és a dél-afrikai 155/45 G6 önjáró lövegek voltak, amelyek a 80-as években jelentek meg. A 32–35 t tömegű tüzesszköztípusok, elsősorban nagy méreteik miatt, csak nehéz szállító repülőgéppel szállíthatóak. A tüzesszköz típus fejlesztésének következő szakasza a 90-es évek végétől indult.

A szlovák *Konstrukta* vállalat vezetősége 2010-elejen bejelentette – hogy a Dana alvázat és gyártási tapasztalatát felhasználva – *Zuzana 2* típusjellel kifejlesztették a 155 mm-es önjáró löveg 52 kaliberes csőhosszúságú prototípusát. Az önjáró löveg hordozójárműve a *Zuzana 1* típusnál (45 kaliber csőhosszúságú 155 mm-es önjáró löveg) alkalmazott 8x8 kerékképletű Tátra PSZH. A 338 kw teljesítményű Diesel motorral szerelt önjáró löveg harci tömege 32.000 kg. A tüzesszköz függőleges irányzási határa $-3,5^{\circ}$ -tól $+70^{\circ}$ -ig terjed, vízszintes irányzási határa 360° . A szlovák konstruktőrök a *Zuzana 2* prototípust navigációs berendezéssel és a lövedék összegzett kezdősebességét meghatározó lokátorral is ellátták. Az 52 kaliberes löveg maximális lőtávolsága javított ballisztikai tulajdonságú, Base-Bleed gázgenerátorral szerelt lövedékkel (ERFB BB) 41 kilométer. A fejlesztők az önjáró löveget automata töltőberendezéssel is ellátták. A tüzesszköz tűzgyorsasága automata töltőberendezés alkalmazásával 6 lövés/perc, illetve 16 lövés/3 perc. Kézi töltéssel 2 lövés/perc tűzgyorsaság tartható. A fejlesztők a *Zuzana 2* tűzvezető berendezését jelenleg is korszerűsítik

2. TEREPJÁRÓ GÉPJÁRMŰ RAKFELÜLETÉRE SZERELT LÖVEGEK

A közepes harcoksi alvázán kifejlesztett önjáró lövegek tömege (45–50 t) és méretei a közepes teherbírású repülőgépeken történő légi szállítást nem teszik lehetővé. Az is tény, hogy a 90-es évek végétől napjainkig kirobbant konfliktusok kezelése során a béketeremtésben és békefenntartásban résztvevő erők a konfliktusok körzetében (Irak, Afganisztán) jelentős tűzérési ellentevékenységet nem tapasztaltak. Felmerült az igény egy, a láncaltapas változatnál könnyebb tömegű, de *azonos harcászati-technikai jellemzőkkel* rendelkező önjáró lövegtípus kifejlesztése. Mindezeket figyelembe véve, a 90-es évek közepétől több ország hadiipara is kifejlesztette a légi szállításra alkalmas, általában *nehéz terepjáró gépjármű rakfelületére szerelt* lövegek prototípusait. Maga az ötlet nem teljesen új, hiszen a sorozatvetők nagy része is gumikereskés alvázal rendelkezik. Ezen tüzesszközök 6x6, vagy 8x8 kerékképletű gépjárművek alvázán helyezkednek el. A konstruktőrök az új önjáró lövegtípusok kifejlesztése során felhasználták mindazon technikai újdonságokat (automata, vagy félautomata töltőberendezés, automatizált irányzási folyamat, a gyors helymeghatározásra képes navigációs berendezés, a lövedék összegzett kezdősebesség-eltérést meghatározó műszerzet, fedélzeti számítógép stb.), amelyekkel napjaink legkorszerűbb, zárt

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

küzdőterű, lánctalpas alvázú önjáró lövegei rendelkeznek. Tehát ezek az új tűzeszközök feladat végrehajtási képességüket tekintve megegyeznek a legújabb fejlesztésű lánctalpas változatokkal, gyakorlatilag csak a túlélőképességet tekintve rendelkeznek rosszabb paraméterekkel.

A tanulmány végén lévő táblázatban (1. táblázat) ismertetem a már rendszeresített, vagy a gyártó fél által a nemzetközi piacon értékesített nehéz terepgépjárműre szerelt lövegek harcászati technikai adatait.

3.1. CAESAR ÖNJÁRÓ LÖVEG

A 155 mm-es 52 kaliber csőhosszúságú CAESAR (**CA**mion **E**quipé d'un **S**ystème d'**A**rtillerie - gépjárműre szerelt tűzéségi tűzeszköz) típusjellel ellátott önjáró löveget –

1. kép: CAESAR önjáró löveg

kategóriájában a világon legelsőknek – a francia hadiipar fejlesztette ki (1. kép). A franciák az önjáró löveg fejlesztését 1994-ben kezdték meg, az első prototípus löveg 1998-ban készült el. A konstruktőrök löveg hordozójárműveként kezdetben a német Mercedes-Benz UNIMOG 6x6 kerékképletű alvázát választották. A GIAT Industries vállalat 1998-ban 5 db "0" szériás löveg gyártását kezdte meg, melyeket 2000-ben fejezett be. 2003-ig az 5 löveget a vállalat vezetése a francia hadsereggel együttmű-

ködve kísérleti lövészeteken és a terepen tesztelte. 2006-ban a vállalat vezetése úgy

döntött, hogy a továbbiakban hordozóalvázként a Renault cég által kifejlesztett, *Sherpa* típusjelű terepjáró tehergépkocsit fogja alkalmazni.⁵ A Francia Védelmi Minisztérium képviselői a Giat Industries vállalat vezetésével 2006-ban szándéknyilatkozatot írtak alá 72 db löveg gyártására. Az első CAESAR önjáró lövegek 2008 első negyedévében álltak hadrendbe.⁶ A CAESAR külföldi értékesítése során az igazi áttörést a 2006-os év hozta, Szaúd-Arábia három programcsomagos beszerzési tervben (I. csomag 80 db, II. csomag 20 db, III. csomag 36 db 2014-ig) 136 db önjáró löveget rendelt, így az önjáró löveg véglegesen betört a nemzetközi piacra. A CAESAR önjáró lövegből (*Sherpa* alvázal) Thaiföld 6

⁵ Shaun Conners – Renault Sherpa chassis for CAESAR – Jane's Defence Weekly (JDW), 2005. 07. 27. szám, 32. oldal

⁶ Christopher F Foss – CAESAR production starts - Jane's Defence Weekly (JDW), 2006. 06. 14. szám, 31. oldal

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

db-ot vásárolt. 2011-ben a francia Nexter Systems vállalat⁷ sikeres szerződést zárt le az Indonéz Védelmi Minisztériummal, melynek eredményeként az indonézek 37 db CAESAR kerek alvázú önjáró löveget szereztek be. Az indonéz hadsereg vezetése a 240 millió dollárért beszerzett tűzeszközökből kettő tüzérezredet kíván felszerelni, míg egy löveget kiképzési célra rendszeresítenének. Valószínűsíthető, hogy az indonézek a francia, vagy a brit szervezési elveket követik. Az említett két tüzérezred a magyar szervezési elvek szerint két 18 löveges tüzérosztálynak felel meg. A Nexter vállalat 2012-ben együttműködési szerződést írt alá az indiai Larsen & Turbo vállalattal. Az együttműködés keretében a szakemberek a speciális indiai feltételeknek megfelelő, módosított CAESAR kifejlesztését tűzték ki. A módosított tűzeszközt az Új-Delhiben megtartott Defexpo 2014 kiállításon mutatták be.⁸

A francia haderő az új önjáró lövegekkel már a nemzetközi béketeremtő műveletekben is részt vett, 2009. augusztus 1-től 8 db CAESAR önjáró löveg a Kelet-Afganisztánban tevékenykedő Egyesített Harcászati Csoport, Surobi városban települt francia zászlóalj tűztámogatását hajtotta végre.⁹

A közel 18 t tömegű önjáró löveg kiszolgálását ötfős kezelőszemélyzet hajtja végre. A menetek és manőverek végrehajtása során a kezelők a páncélozott vezetőfülkében helyezkednek el. Az 52 kaliber csőhosszúságú 155 mm-es löveggel a legnagyobb töltet alkalmazása mellett hagyományos repeszromboló gránáttal (HE155) 24 kilométeres, míg javított ballisztikai tulajdonságú, gázgenerátorral, vagy rakéta póthajtással szerelt lösszerrel (HE ERFB BB/RAP) 42 kilométeres lőtávolság érhető el. A vezetőfülke mögött elhelyezkedő löszertároló rekeszekben 18 db lövedék és a hozzá tartozó töltetrendszer szállítható. Az önjáró löveg félautomata töltőberendezése révén, folyamatos tüzelés esetén a löveg tűzgyorsasága 6 lövés/perc. Az önjáró tűzeszköz korszerű navigációs és tűzvezető berendezéssel, lövedék összegezett kezdősebesség eltérést meghatározó lokátorral van felszerelve.

A CAESAR 240 LE teljesítményű Diesel motorja jó manőverező képességet biztosít, műúton 90 km/h, míg terepen 50-60 km/h átlagsebesség érhető el. Az önjáró tűzeszköz C130, vagy A400 repülőgépekkel légi úton is szállítható.

⁷ A Nexter vállalat a Giat Industries jogutódja (a szerző).

⁸ Guillaume Belan, James Hardy – Nexter unveils Indian version of CAESAR mounted gun – JDW, 2014. 02. szám, 5. oldal

⁹ Andrew White – First of French CAESARs arrive in Afghanistan – JDW, 2009. 08. 12. szám, 32. oldal

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

3.2. FH 77 B05 52 (ARCHER)

2. kép: Archer önjáró löveg

tűzeszköz fejlesztése svéd-norvég kooperációban folytatódott. A svéd haderő 2012 májusában 24 db Archer önjáró löveg beszerzéséről írt alá szándéknyilatkozatot. A svéd haderő az önjáró lövegeket 2013-ban állította rendszerbe. A norvég kormány a 2009-ben megkötött szerződés értelmében szintén 24 db Archer tűzeszközt állít hadrendbe. A tűzeszköz megvétele Ausztrália, Dánia, Kanada és Malajzia kormánya is tervezi. A Bofors vállalat az FH 77 B05 52 önjáró löveggel az indiai piacra szeretne betörni, már két éve vesz részt az indiai kormány által meghirdetett kísérleti lövészet sorozaton.¹⁰ 2005-ben az ausztráliai Tenix Defence és a svéd Bofors vállalatok svéd tüzérségi lövegek közös gyártásáról írtak alá szándéknyilatkozatot. Az ausztrál hadsereg a közeljövőben le kívánja cserélni az amerikai gyártmányú 155 mm-es vontatott, M198 típusjelű tarackokat és a Hamel típusjelű 105 mm-es könnyű lövegeket. Az ausztrálok ezeket a tűzeszközöket – a svédekkel aláírt szerződés értelmében – a Bofors vállalat gépjármű rakfelületére szerelt, 52 kaliber csőhosszúságú, Archer típusjelű 155 mm-es önjáró lövegével, és a szintén 155 mm-es, 39 kaliber csőhosszúságú FH-77B05 típusjelű vontatott lövegével cserélnék fel.¹¹

Az 52 kaliberes lövegcsővel szerelt, 30 tonna harci tömegű, *teljesen páncélozott* tűzeszköz 20 db löszert és a hozzá tartozó moduláris tölterendszert képes szállítani. Az automata töltőberendezés és a rakfelületre szerelt fegyverzet teljes páncélozottsága miatt a felépítmény kissé robusztusra sikerült. Az 52 kaliberes löveg, a szintén svéd fejlesztésű Uniflex moduláris töltetrendszerrel, javított ballisztikai tulajdonságú, gázgenerátorral szerelt lövedékkel (ERRFB BB) 40 km-es, az amerikai Excalibur lövedékkel közel 60 km-es lőtávolságot ér el. A revolverező típusú automata töltőberendezés révén a löveg tűzgyorsasága igen jelentős, 3 db lövedéket 15 másodperc alatt képes kilőni. A tűzeszköz jelentős tűzgyorsaságát az a tény is fémjelzi, hogy a löveg löszertartóiban szállított lösz (20 db)

A svéd Bofors vállalat az FH 77 B05 52 (Archer) típusjelű tűzeszközt (2. kép) a 155 mm-es 39 kaliber csőhosszúságú vontatott löveg (FH 77 BW 39) gyártási tapasztalatait felhasználva, fejlesztette ki. A fejlesztési projekt 1995-ben kezdődött és 2004-re a vállalat szakemberei 2 db „0” szériás típust fejlesztettek ki. 2005-2006 között a vállalat szakemberei a prototípusokat a svéd haderővel közösen kísérleti lövészetek keretében tesztelték. 2008-ban a

¹⁰ Rahul Bedi – Indian Army finally hopes to get howitzer trial under way – JDW, 2010. 02. 24. szám, 7. oldal

¹¹ Ian Bostock –Archer system targets Australian Army project – JDW, 2005. 07. 20. szám, 15. oldal

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

2,5 perc alatt kilőhető! Az önjáró löveg lőszerrel és moduláris töltetekkel történő feltöltése speciális löszerszállító jármű segítségével 8 perc alatt hajtható végre.

Az önjáró tűzeszköz korszerű navigációs és tűzvezető berendezéssel, automata irányzó-berendezéssel és lövedék összegezett kezdősebesség eltérést meghatározó lokátorral van felszerelve. A korszerű navigációs eszközök, az automata irányzó-berendezés, a tűzkészítéletét megkönnyítő hidraulikus berendezések révén az Archer önjáró löveg a tűzparancsot követően *30 másodperc elteltével* megkezdheti a tűzfeladatot. A teljesen automatizált töltési és irányzási folyamat révén a négyfős kezelőszemélyzetnek a tűzfeladatok végrehajtása során nem kell kiszállniuk, végig a páncélozott vezetőfülkében tartózkodnak.

Az önjáró tűzeszköz VOLVO A30D típusjelű 340 LE teljesítményű Diesel motorja jó manőverező képességet biztosít, műúton 90 km/h, míg terepen 50-60 km/h átlagsebesség

3. kép: ATMOS 2000 önjáró löveg

érhető el. Az Archer nagy tömege révén önjáró tűzeszköz légi úton csak C17, vagy A400 repülőgépekkel szállítható. A konstruktőrök az önjáró löveg önvédelmét növelve a páncélozott vezetőfülke tetejére egy db 12,7 géppuskát és egy 40 mm-es automata gránátvetőt is felszereltek.

Ezen képességek alapján kijelenthető, hogy napjainkban (2014) az FH 77 B05 52 (Archer) kategóriájának *legjobb*

teljesítményű – igaz a legrágábbban beszerezhető – önjáró lövege!

3.3. ATMOS 2000 ÖNJÁRÓ LÖVEG

Az izraeli *Soltam System* vállalat a tüzérségi tűzeszközök gyártása területén nagy rutinnal rendelkezik. A vállalat szakemberei a 60-as évek elejétől több önjáró és vontatott löveg-típust fejlesztettek ki. A Soltam szakembereire jellemző, hogy tűzeszközeiket a 155 mm-es űrméret teljes spektrumában (39, 45 és 52 kaliberes változatok) kifejlesztik. Ennek egyik csúcsterméke az **ATMOS 2000** (**A**utonomous **T**ruck **M**ounted howitzer **S**ystem – autonóm alkalmazású terepjáró tehergépjármű rakfelületére szerelt löveg) önjáró löveg (3. kép), amely gyakorlatilag az ATHOS vontatott löveg tehergépjárműre szerelt változata. A vállalat szakemberei a prototípus kifejlesztésekor az **ATHOS** (**A**utonomous **T**owed **H**owitzer **S**ystem – autonóm alkalmazású, vontatott tarack) vontatott löveget a 6 X 6 kerékképletű Tatra tehergépjármű alvázára szerelték.

A fejlesztések a 90-es évek közepétől kezdődtek, az első prototípus löveg 1999-ben, majd módosított változata 2001-re jelent meg. A prototípus lövegeket 2002-2003 között a vállalat szakemberei kísérleti lövészetek és manővertesztek sorozatával tesztelték. Az

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

izraeli hadsereg szakemberei 2004-ben kapcsolódtak be a kísérleti lövészetekbe, melynek során több ezer lövedéket lőttek ki. 2005-ben a Soltam és az izraeli szárazföldi haderő vezetése szándéknyilatkozatot írt alá 18 db önjáró löveg beszerzéséről. *A Soltam Elbit vállalat 2010-ben Ugandával kötött szerződést az ATMOS önjáró lövegek beszerzésére. A vállalat a létrejött üzlet keretében 6 db ATMOS önjáró löveget, ezen kívül célfelderítő- és tűzvezető-rendszert is leszállított a megrendelőnek. A kiképzési eszközök, valamint a javítókapacitás is az üzleti csomag részét képezte*¹². A tűzeszköz megvételéről elhúzódo tárgyalások folynak a kameruni és az azeri kormányokkal is. Az ATMOS 2000 Kamaz 6350 alváza szerelt változatát a román kormány is megvásárolta.

Az 52 kaliberes 155 mm-es lövegcsővel szerelt, 22 tonna harci tömegű tűzeszköz 27 db löszert és a hozzá tartozó töltőrendszert képes szállítani. Az 52 kaliberes löveg maximális töltettel a javított ballisztikai tulajdonságú, gázgenerátorral szerelt lövedékkel (ERRFB BB) 41 km-es, a NATO L15 típusjelű löszerrel 30 km-es lőtávolságot ér el. Az önjáró löveg függőleges irányzási tartománya $-8^{\circ} - +70^{\circ}$, míg vízszintes irányzási szögtartománya $\pm 25^{\circ}$.

A nagyobb tűzgyorsaság elérése céljából a konstruktőrök a vontatott változatnál már jól bevált úgy nevezett töltődarut is alkalmaznak. Ennek a technikai megoldásnak az a lényege, hogy a löszertartókból a löszer egy hidraulikusan mozgatott, 3 lövedék befogadásra alkalmas daruszerkezetbe kerül, amely segítségével a lövedékek gyorsan a félautomata töltőberendezéshez továbbíthatóak. A töltődaru alkalmazásával a tűzeszköz az első 3 db lövedéket 15 másodperc alatt képes kilőni. A löveg tűzgyorsasága folyamatos tüzelés esetén 6-9 lövés/perc. A tűzeszközt négyfős (+ gépjárművezető) kezelőszemélyzet szolgálja ki. A menetek és manőverek végrehajtása során a kezelőszemélyzet a páncélozott és hermetizált vezetőfülkébe tartózkodik.

3.4. SH1 NORINCO ÖNJÁRÓ LÖVEG

4. kép: SH1 Norinco önjáró löveg

A kínai Norinco vállalat szakemberei a 155 mm-es, 52 kaliber csőhosszal rendelkező, *SH1 155 Norinco* típusjellel (4. kép) ellátott önjáró löveg fejlesztését 2002-ben kezdték meg és az első prototípus löveget 2007-re fejlesztették ki. A kínaiak az új önjáró löveget az Abu-Dabiban rendezett, IDEX 2007 fegyverkiállításon mutatták be. A kínai szakemberek az új tűzéségi tűzesz-

közt elsősorban külföldi országok részére kíván-

¹² Christopher F Foss– Soltam scoops order for complete ATMOS artillery system – IDR, 2011. májusi szám, 18. oldal

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

ják értékesíteni. Ugyanakkor az új önjáró löveg hadrendbe állítását a kínai szárazföldi haderő vezetése is fontolgatja. A 22 tonna tömegű tüzescső 25 db lőszer és a hozzá tartozó töltőrendszer szállítására alkalmas. A 6x6 kerékképletű 52 kaliber csőhosszúságú 155 mm-es önjáró löveg már a korszerű kerek alvázú önjáró lövegek közé tartozik. Az önjáró tüzescső navigációs berendezéssel és tűzvezető berendezéssel is rendelkezik. Az önjáró löveg javított ballisztikai tulajdonságú lövedékkel (ERFB) 32 kilométeres, gázgenerátorral szerelt RRO lövedékkel (ERFB HB) 41 kilométerre, míg rakéta-póthajtással és gázgenerátorral szerelt RRO lövedékkel (ERFB HB RAP) 53 kilométerig képes tüzelni.¹³

A tüzescső a rendszeresített félautomata töltőberendezés segítségével 6-8 lövés/perc tűzgyorsaság elérésére képes. Az önjáró löveg függőleges irányzási tartománya 0 – +70°, míg vízszintes irányzási szögtartománya $\pm 20^\circ$.

A löveg vezetőfülkéje páncélozott, menetközben itt helyezkedik el az öt fős kezelőszerkezet is. A tüzescső terepen 50 km/h, míg országúton 90 km/h átlagsebességet képes elérni. A technikai adatok alapján elmondható, hogy a SH 155 Norinco *korszerű, de még nem teljesen autonóm* alkalmazású tüzescső.

3.5. YUGO NORA B52 M03

A szerb hadiipar a *YUGO NORA B52 M03* típusjelű, 155 mm-es 52 kaliber csőhosszúságú

5. kép: YUGO NORA önjáró löveg

önjáró löveget (5. kép) 2007-re fejlesztette ki. A konstruktőrök eredetileg (2004-re) az M84 NORA¹⁴ 152 mm-es, 45 kaliber csőhosszúságú változatát fejlesztették ki, azonban elsősorban export értékesítési célból, megkezdték a 155 mm-es változat kifejlesztését is. A tüzescső értékesítésével kapcsolatban több szakcikk és internetes portál ellentétes adatokat közöl. Az első változatokat 2007-ben, 30 db-os tételben a Mianmari Köztársaság vezetése rendelte meg. 2011-ben Banglades kormánya írt alá szándéknyilatkozatot 18 db löveg beszerzéséről, illetve 2013-ban Kenya kormánya és a

Yugoexport vállalat előrehaladott tárgyalásokat folytat a tüzescső beszerzéséről. Bár több internetes forrás megemlíti, hogy a szerb haderő is 18 db tüzescsővel rendelkezik, ugya-

¹³ Christopher F Foss – China expands tube artillery capability – Jane's IDR, 2009. májusi szám, 28-30. oldalak

¹⁴ Az M84 NORA a szovjet D-20-as ágyú-tarack modernizált változata. (A szerző).

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

6. kép: T5-52 Denel önjárá löveg

nakkor a szerb haderő vezetése ezt a hivatalos adatokban nem szerepelteti. A vállalat szakemberei, elsősorban a FÁK tagállamok megrendelésének reményében, a tűzeszköz KAMAZ 63501 típusú tehergépjárműre elhelyezett változatát is kifejlesztették. A szerb hadiipar szakemberei, elsősorban a tűzeszköz túlélőképességnek növelése érdekében, kifejlesztették az önjárá löveg páncélozott változatát is.

A 8x8 kerékképletű 28 t tömegű Mercedes-Benz tehergépjármű rakfelületén kialakított prototípus és javított ballisztikai tulajdonságú, gázgenerátorral szerelt lövedékkel (ERFB+BB) 44 km-es lőtávolság elérésére képes. Az automata töltőberendezéssel ellátott tűzeszköz 6-9 lövés/perc tűzgyorsaságot biztosít. Az önjárá löveg függőleges irányzási tartománya $-3 - +65^\circ$, míg vízszintes irányzási szögtartománya $\pm 30^\circ$ (30° -os emelkedési szög felett 360°).

A manőverek és az állásváltások végrehajtása során az önjárá löveg ötfős kezelőszemélyzetéből 3 fő a páncélozott vezetőfülkében, míg két fő a lövegtoronyban tartózkodik. A NORA B-52 kerekes önjárá löveg 90 másodperc alatt harchoz tehető.

3.6. T-52 DENEL ÖNJÁRÓ LÖVEG

A dél-afrikai Denel vállalat több évtizede foglalkozik a haditechnikai eszközök, ezen belül tüzérségi löveganyag (G5 155 mm-es vontatott löveg, G6 155 mm-es önjárá löveg stb.) gyártásával. A Denel konstruktőrei a nehéz tehergépkocsik alvázára szerelt kerekes önjárá lövegtípus fejlesztésében is jeleskednek. A vállalat szakemberei a *T5-52 Denel* (6. kép) kerekes tüzérségi tűzeszközt alapvetően indiai megrendelés reményében, 2001-ben fejlesztették ki.

A fejlesztők a tűzeszköz alvázául a modifikált 8x8 kerékképletű Tatra tehergépjárművet választották. Az önjárá löveg kifejlesztésekor a G-5 2000 vontatott löveg 52 kaliberes lövegcsövű típus változatát helyezték el a tehergépkocsi rakfelületén.¹⁵ A tűzeszköz függőleges irányzási szögtartománya $-3 - +70^\circ$, vízszintes irányzási tartománya $\pm 40^\circ$. Bár a löveg 360° -os szektorban is képes tüzelni, a fő tüzelési iránya a menetiránnyal ellentétes pozícióban történik, hiszen így a löszertartókból a lövedék és a hajtó töltet gyorsan a töltőberendezéshez juttatható. Az önjárá löveg javított ballisztikai tulajdonságú, gázgenerátorral, vagy rakéta póthajtással (ERFB BB, ERFB RAP) szerelt lövedékkel 40 kilométeres, VLAP löszerral (javított ballisztikai tulajdonságú, gázgenerátorral és rakéta póthajtással szerelt

¹⁵ Christopher F Foss – Keeping it wheeled Jane's IDR, 2008. december 3. szám, 24-29. oldalak

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

lővedék) 55 kilométeres lőtávolságot érhet el. A vezetőfülke mögötti speciális lőszertartókban 27 db lőszer és a hozzá tartozó hajító töltetek helyezhető el. Az önjáró löveget a négyfős kezelőszemélyzet 60 másodperc alatt képes tüzkészé tenni, illetve az első lövést kiváltani. A hordozójármű 355 LE Diesel motorja terepen 50-60 km, míg országúton 85-90 km átlagsebességet biztosít.

3.7. ATROM ÖNJÁRÓ LÖVEG

7. kép: ATROM önjáró löveg

A román kormány – a hazai fejlesztésű ROMAN DFAEG 6x6 kerékképletű tehergépjármű rakfelületére szerelve – *ATROM* (7. kép) típusjellel, az izraeli Soltam Elbit cégtől megvásárolt ATMOS prototípus felhasználásával 2003-ban két prototípus önjáró löveget fejlesztett ki. (A prototípusok gyakorlatilag csak a szállított lőszer mennyiségben különböznek – a szerző). A román önjáró löveg oldalán kialakított lőszertároló

rekeszekben 24 (32) db lővedék és a hozzá tartozó töltet fér el. A tüzeszköz lőtávolsága javított ballisztikai tulajdonságú lőszerrel (ERFB-BB) 41 km. A tüzeszköz függőleges irányzási szögtartománya $-8 - +70^\circ$, míg vízszintes irányzási tartománya $\pm 25^\circ$. A félautomata töltőberendezéssel ellátott tüzeszköz 6-8 lövés/perc tűzgyorsaságot biztosít. A hordozójármű 360 LE teljesítményű Diesel motorja terepen 55-60 km, míg országúton 80-90 km átlagsebességet biztosít. Az ötfős kezelőszemélyzet az állásváltások és a menetek során a páncélozott és hermetizált vezetőfülkében tartózkodik.

rekeszekben 24 (32) db lővedék és a hozzá tartozó töltet fér el. A tüzeszköz lőtávolsága javított ballisztikai tulajdonságú lőszerrel (ERFB-BB) 41 km. A tüzeszköz függőleges irányzási szögtartománya $-8 - +70^\circ$, míg vízszintes irányzási tartománya $\pm 25^\circ$. A félautomata töltőberendezéssel ellátott tüzeszköz 6-8 lövés/perc tűzgyorsaságot biztosít. A hordozójármű 360 LE teljesítményű Diesel motorja terepen 55-60 km, míg országúton 80-90 km átlagsebességet biztosít. Az ötfős kezelőszemélyzet az állásváltások és a menetek során a páncélozott és hermetizált vezetőfülkében tartózkodik.

3.8. POLAND-NEXTER ÖNJÁRÓ LÖVEG

8. kép: Poland-Nexter lehetséges alváza, a képen sorozatvető csőköteggel

A Lengyel Védelmi Minisztérium a fegyveres erők 2010–2018 közötti időszakban tervezett modernizációjáról szóló programot 2009-ben dolgozta ki. Ennek keretében a lengyel költségvetés mintegy 9,5 millió dollárt fordítana a szükséges szervezeti korszerűsítésekre és a haditechnikai fejlesztésekre. A 12 elemet magába foglaló modernizációs program egyik szegmensét a tüzérség korszerűsítése képezi. A lengyel fél a szárazföldi haderő expedíciós képességének növelésére felállítandó

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

tüzérezred löveganyagát a francia fejlesztésű, 155 mm-es 52 kaliber csőhosszúságú CAESAR típusjelű önjáró löveg bázisán – a speciális lengyel igényeknek megfelelően – szeretné kifejleszteni (8. kép).

Az új kerekes önjáró löveg kifejlesztése a francia Nexter (a CAESAR gyártója), a lengyel Huta Stalowa Wola és a Jelcz vállalatok kooperációja révén valósulna meg. A kifejlesztendő tűzeszköz löveganyagát a francia Nexter, a 6x6 kerékképletű hordozójárművet a lengyel Jelcz vállalat fejlesztené ki. A lengyel fél az önjáró löveget hazai fejlesztésű tűzvezető berendezéssel látná el. A francia Direction Générale de l'Armement (DGA) a CAESAR önjáró löveg részére kétkomponensű moduláris töltetrendszert fejlesztett ki, amelyből a francia hadsereg már 80.000 db töltetmodult rendelt.¹⁶ A beszerzési tárgyalásokon még nem dönt el, hogy a lengyelek a francia, vagy a német moduláris töltetrendszert fogják a jövőben alkalmazni.

3.9. RAAD W ÖNJÁRÓ LÖVEG

Az iráni Hadid Armament Industries Group vállalat már megfelelő fejlesztési tapasztalatokkal rendelkezik a láncaltapas alvázú, zárt küzdőtérű önjáró lövegek (122 mm-es öj. Ig-RAAD-1, 155 mm-es öj. Ig-RAAD-2) fejlesztése területén (9. kép). Az iráni konstruktőrök megkezdték a nehéz terepjáró gépjárműre szerelt löveg kifejlesztését is.¹⁷ A 39 kaliber csőhosszúságú 155 mm-es löveget 6x6 kerékképletű tehergépkocsi alvázára szerelik. Az önjáró löveg zárt, páncélozott vezetőfülkével fog rendelkezni. A lövedék betöltésének mekönnyítését és a tűzgyorsaság növelését félautomata töltőberendezés segíti.

9 kép: RAAD önjáró löveg

ÖSSZEGZÉS, KÖVETKEZTETÉSEK

1. A NATO tagállamok önjáró tűzérségi lövegeinek részaránya a csöves tűzeszközökön belül növekvő tendenciát mutat.
2. A NATO tagállamok önjáró tűzérségének mintegy 60%-át az M109 önjáró löveg-

¹⁶ Ruppert Pengelley – Nexter to offer Caesar for Polish Army requirements – Jane's International Defence Review (IDR), 2010. szeptemberi szám, 13. oldal

¹⁷ Christopher F Foss – Roll aut: mapping the appetite for wheeled artillery – (IDR), 2014. júniusi szám, 37. oldal

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

család modifikált változatai teszik ki. A korszerűsített német M109A3 G, az amerikai M109 A4, illetve az M109 A5 és az M109 A6 Paladin alapváltozatok minden tekintetben megfelelnek a korszerű lövegekkel szemben napjainkban támasztott követelményeknek.

3. Az 52 kaliberes lövegcsővű, harckocsi alvázon kifejlesztett önjáró löveg változatok a jelenlegi technikai fejlesztés csúcstermékei. Feladat végrehajtási és túlélőképességük kategóriájukban a legjobb. Ugyanakkor tömegük és méretük alapján légi szállításra alkalmatlanok.
4. Az elmúlt években kifejlesztett nyitott küzdőterű, kerekcső önjáró lövegek zöme – tömegük és méretük révén – légi szállításra alkalmasak. Feladat végrehajtási képességük megemlékezik a zárt küzdőterű változatokkal, ugyanakkor túlélőképességük a löveganyag és lőszer páncélozatlansága miatt jelentősen csökken. Mindezek mellett, a következő évtizedekben várhatóan ezek a tűzeszközök az általános támogató tűzéség meghatározó tűzeszközei lesznek.

Az 52 kaliber csőhosszúságú 155 mm-es önjáró lövegek harcászati technikai adatai

1. táblázat

Típus	Archer	Atmos	CAESAR	T5-52	SH-1	Atrom	Yugo Nora
Gyártó	Svédország	Izrael	Franciaország	Dél-Afriikai Közt.	Kína	Románia	Szerbia
Rendszerezés	2013	2004	2008	2010	?	?	?
Űrméret	155	155	155	155	155	155	155
Kaliber	52	52	52	52	52	52	52
Max. lőtávols.1	27 000 m	27 700 m	24 000	28 000 m	32 000 m	28 000 m	26 000 m
Max. látávols.2	40 000 m	41 000 m	42 000 m	42 500 m*	53 000 m*	41 000 m	41 000 m
Száll. lőszer	20 db	36 db	18 db	36 db	20	24 db	36 db
Tűzgyorsaság	3 löv./ 15"	3 löv./20"	6 löv./perc	3 löv./ 15"	5 löv./perc	3 löv./20"	6 löv./perc
Tömeg (kg)	33 000 kg	22 000 kg	17 700 kg	28 000 kg	22 000 kg	22 000 kg	28 000 kg
Kez.személyzet	3-4 fő	4-6 fő	6 fő	4 +2 fő	5	5	4-6 fő
Hosszúság (m)	14,1	9,5	10	10,1	Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat
Szélesség (m)	3,0	2,7	2,5	2,9	Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat
Magasság (m)	3,3	3,26	3,26	3,8	Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat
Függ. ir.határ	0° – + 70°	–8 – + 70°	0° – + 60°	–3° – +70°	0° – + 70°	–8° – +70	–3°–+ 65°

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

Old. ir. határ.	± 75°	± 25°	± 15°	± 40°	Nincs adat	±25	± 30°
Max. sebesség	70 km/h	80 km/h	110 km/h	85 km/h	Nincs adat	70 km/h	90 km/h
Hatótávolság	500 km	900 km	600 km	600 km	700 km	650 km	700 km
Motor telj.	340 LE	315 LE	240 LE	265 KW	236 LE	360 LE	360 LE
Hordozójármű	VolvoA30	Tatra T815	Renault S.	Tatra	Ws2250	MAN286 6	FAB2832

A táblázat adatainak forrása Jane's Armour and Artillery 2009-2010 évkönyv – Couldson

Az 1. lőtávolság adat hagyományos RRO gránátokra, a 2. adat javított ballisztikai tulajdonságú, gázgenerátorral, vagy rakéta-póthajtással szerelt lövedékekre értendő. *VLAP (javított ballisztikai tulajdonságú, gázgenerátorral és RAP-al ellátott) lövedék.

Kulcsszavak: kerekes önjáró lövegek, manőverező képesség, nagy lőtávolság, autonóm alkalmazás

Keywords: wheeled self-propelled howitzer, manoeuvrability, long range, autonomous employment

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Szabó Tibor őrnagy – A tüzérségi löszerek fejlesztésének irányai napjainkban – ZMNE – 1998, tanulmány;
2. Szabó Tibor őrnagy – A tábori tüzérség technikai fejlesztésének tendenciái, illetve azok megvalósíthatóságának lehetőségei a Magyar Honvédségben, 2000, ZMNE, PhD doktori értekezés.
3. Dr. Furján Attila –A tűztámogatásnak és a tüzérség harci alkalmazásának és vezetésének alapjai – ZMNE könyvtár, 2009 – egyetemi jegyzet
4. Hadtudományi lexikon - A MHTT kiadványa -1995 - Budapest;
5. Szerk. Christopher F Foss – ;Jane's Armour and Artillery 2009-2010 évkönyv – Couldson;
6. Military Technology The World Defence Almanach –1/2010. szám.
7. Gerard Turbe – The changing World of Artillery – Military Technology, 2010. 6. szám;
8. Guillaume Belan, James Hardy– Nexter unveils Indian version of CAESAR mounted gun – JDW, 2014. 02.szám;
9. Andrew White – First of French CAESARs arrive in Afganistan – JDW, 2009. 08. 12. szám;
10. Rahul Bedi – Indian Army finally hopes to get howitzer trial under way – JDW, 2010. 02. 24. szám;
11. Shaun Connors – Renault Sherpa chassis for CAESAR – Jane's Defence Weekly (JDW), 2005. 07. 27. szám;
12. Christopher F Foss – CAESAR production starts - Jane's Defence Weekly (JDW), 2006. 06. 14. szám;

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

13. Ian Bostock –Archer system targets Australian Army project – JDW, 2005. 07. 20. szám;
14. Christopher F Foss– Soltam scoops order for complete ATMOS artillery system – 2011. májusi szám;
15. Christopher F Foss – China expands tube artillery capability – Jane's IDR, 2009. májusi szám,
16. Christopher F Foss – Keeping it wheeled, Jane's IDR, 2008. december 3. szám;
17. Ruppert Pengelley –Nexter to offer Caesar for Polish Army requirements –Jane's International Defence Review (IDR), 2010. szeptemberi szám;
18. Christopher F Foss –Roll aut:mapping the appetite for wheeled artillery – (IDR), 2014. júniusi szám.

OTTMAYER-RÉTI BENCE

Az első világháborúban alkalmazott harckocsik és technikai jellemzőik**Combat vehicles used during the First World War and their quality features****Absztrakt**

A cikkben az első világháborúban alkalmazott harckocsikat vizsgáljuk meg, jellemzőiket hasonlítjuk össze. Az első világháborúban jelentek meg a harckocsik és alakultak meg az első harckocsizó szervezetek. Megtörtént az első harckocsi-harckocsi elleni ütközet, kialakult a páncélos harcjárművek kategóriája, melyet harci tapasztalatok ihlettek és fejlesztettek.

Abstract

In the article we examine the tanks used in World War I and compare their characteristics. The first tanks appeared and the first armour units were established in World War I. During this time the first tank against tank confrontations, clashes occurred and the category of armored fighting vehicles, which was inspired and developed based upon combat experience, was created.

BEVEZETÉS

Mindig is érdekelték a harckocsik, azoknak a felépítése, a működése. A szárazföldet uraló harcjárművek lenyűgöző bonyolultságot öltöttek a hidegháborúban, komplex fegyverekké váltak. Cikkemben kifejtem, hogy miként alakultak ki az első harckocsik, és bemutatom az első világháborúban fontos szerepet betöltő harckocsi típusokat. Ez a jármű fordulópontot jelentett a több száz éves múltra visszatekintő hagyományos háborúskodásban, melyben először is a hidegfegyverekre és a közelharcra fektettek nagy hangsúlyt, majd a löfegyverek és az ágyúk fejlődésével fizikailag eltávolodtak egymástól a szemben álló felek. Ebből adódóan patthelyzet alakult ki a fronton, úgy gondolták, hogy a háborúban két járható út létezik, az állóharc a beásott lövészárkokban, valamint a roham, amikor létszámfölénnyel megpróbálják elfoglalni és kiűzni a védekező csapatokat az árkaikból. Az ellenség gyengítésére kevés sikerrel használták a tüzéséget annak pontatlansága és drága üzemeltetési költsége miatt, mindemellett megpróbálták mérgező gázzal pusztítani az ellenség élőerejét,

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

viszont ez sem volt megoldás, mert, ha a széljárás megfordult, a saját csapatok is károsodtak a támadó méreggáztól.

AZ ALAPÖTLET

Kellett valami újítás, amellyel az ellenséges csapatok közelébe tudtak férkőzni anélkül, hogy azok károsítani tudnák a saját erőket. Ekkoriban még nem létezett páncéltörő rakéta, hiszen nem is ismerték a harcjármű fogalmát, nem voltak felkészülve az effajta „gépszörnyekre” a harctéren. Ezért használtak az első világháború kezdeti szakaszaiban könnyen páncélozott autókat, melyek páncélzata a kézfegyverek lövedékét képesek voltak felfogni addig, amíg hatásos lőtávolságba értek az ellenség vonaláig. Ezek a járművek eleinte nem voltak felszerelve fegyverrel, csupán szállító szerepet játszottak.

AZ ELSŐ HARCJÁRMŰVEK

Később nagyobb feladatokat is elláttak, a Lanchester nevű páncélgépkocsikból. „1915 őszén megalakították belőlük Anglia királyi haditengerészet páncélosgépkocsihadosztályának 1. századát, és kiküldték Oroszországba őket.”¹ Az eszközre egy 50 kaliberű Vickers géppuska volt ráépítve, valamint 9 mm vastag páncélzata volt.

1. ábra: Lanchester harckocsi²

Ezen elgondolás megvalósulásának többféle technikai akadály állta útját. Azt tudták, hogy már Da Vinci a 15. században megtervezte a saját harckocsiját, melyet szárazföldi hajóként írt le. Ez egy szekér alapon nyugvó keményfa burkolatból állt, amelyben kifelé néző

¹ Chris Chant: Tanks Zrínyi Kiadó Budapest, 2004, ISBN 963 327 398 6, 46. o.

² Forrás: <http://ww2photo.se/tanks/gb/bil/lanc/05782.jpg> 2014.05.22.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

ágyúkat helyeztek el azért, hogy a támadó sereg katonáit leterítsék velük. Ez a harcjármű azonban csak terv formájában létezett.

2. ábra: Da Vinci harcjárműve³

Leonardo több mint kétezer éves hagyomány tört meg a gondolattal, hogy hagyjuk el a lovakat a csatákból. „Amikor 1914-ben kitört az első világháború, egyik szemben álló fél sem rendelkezett igazi gépesített szállítóeszközökkel. A nagy számban alkalmazott igáslovak jelentették a vonóerő nagy részét (...) léteztek azonban belsőégésű és gőzgép által hajtott vonató járművek, melyeket a legnagyobb űrméretű tüzérségi lövegekhez hasonló nehéz tárgyak mozgatására alkalmaztak. Ezek közül néhányat kerekek helyett láncalpakkal szereltek fel.”⁴ A 20. század elején a mezőgazdaságban használt járművek terepjáró képességét felhasználva gondolkodtak el a német mérnökök, hogy harcjárművek futóműveit is ilyenre cseréljék. Akkoriban használatos gumihevederes futóművel, amit a könnyű szerelhetőség és a kedvező terepjáró képesség ellenére a gyors elhasználódás miatt hamarosan lecseréltek fém tagokból álló láncalpakra. Emellett fontos szempont volt az árokáthidaló képesség, az emelkedő leküzdési képesség, a páncélvédetség, a tüzerő, a mozgékonyág és a harci használhatóság. Ez alatt értem az előbbi tulajdonságok komplex kombinációját. A háborút megelőző időszakban már érezni lehetett, hogy nemsokára komolyabb fegyveres összeütközésre, konfliktusra fog sor kerülni, a felek vártak a megfelelő alkalomra, hogy legyen okuk támadni. Előzetesen nagymértékű fejlesztésen ment át a hadiipar, felkészítették az eszközeiket, hogy technikailag versenyképesek legyenek a potenciális ellenfél haderejével. A számos új harceljárás és haditechnikai eszköz bevetése

3 Forrás: http://fc01.deviantart.net/fs71/f/2011/044/e/f/da_vinci_tank_by_wiirus-d39ftv1.png
2014.05.24

⁴ Roger Ford: A világ híres harckocsijai 1916-tól napjainkig Hajja és Fiai Könyvkiadó kft. 2003, ISBN 963 932 72 x, 7. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

mellett megjelentek a páncélozott harcjárművek, aztán egyre nagyobb teret kaptak a hadműveletekben.

Megszületett az első „tank”.

LITTLE WILLIE

Származási ország: Egyesült Királyság

Személyzet: 3 fő

Súly: 18,3 tonna

Méreték: hosszúság: 8,07 m; szélesség: 3,47 m;
magasság: 3,2 m

Páncélzat vastagsága: (lágú acél) 6 mm

Fegyverzet: nincs

Meghajtás: Daimler 6 hengeres benzinmotor, 78,29
kW

Teljesítmény: max sebesség úton: 3,2 km/h

3. kép: Little Willie⁵

A Little Willie névre keresztelt harckocsi minden harckocsik „ősatya.” Hankey ezredes terve volt az, hogy a saját csapatok a kézfegyverek tüztől védő, acéllemezekkel páncélozott traktorokkal képesek áttörni az ellenséges lövészárkokon. Mivel ez hasonlított egy tartályra, ezért tanknak nevezték az eszközöket. Azonban hatalmas tömege, lassú haladása, és technikailag kevésbé megbízható működése miatt nem tudta beteljesíteni rendelte-

⁵ Forrás: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/e/e7/Little_Willie1915.jpg/1280px-Little_Willie1915.jpg 2014.05.24

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

tését. Viszont, ezen kezdetleges harckocsiból fejlesztették ki a későbbi Mark I-est.⁶ Számos nemzet gyártott hasonló páncélozott járműveket, de a Little Willie lett az előfutára a napjainkban használt klasszikus formájú harcjárműveknek.

A továbbiakban bemutatom az első világháború állóvizét megtörő harckocsikat, valamint néhány minősítő összehasonlítást is elvégzek a technikai tulajdonságaik felhasználásával.

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ HARCKOCSI TÍPUSAI

CHAR D'ASSAULT ST CHAMOND

Származási ország: Franciaország

Személyzet: 9 fő

Súly: 23,4 tonna

Méreték: hosszúság ágyúval: 8,83 m; járműtest hosszúsága: 7,91 m;

szélesség: 2,67 m; magasság: 2,34 m

Páncélzat vastagsága: 17 mm

Fegyverzet: egy db 1897M 75mm-es ágyú, 4 db géppuska

Meghajtás: Panhard 4 hengeres benzinmotor,

Teljesítmény: 67 kW Crochat-Collardeau elektromos erőátvitellel

Max. sebesség úton: 8,5 km/h

Hatótávolság: 55 km

1917 végéig 400 darabot készítettek belőle. A harckocsi mászóképesége 35 fok, lépcsőmászóképesége 0,38 m, árokáthidaló képesége 2,44 m. Az erőforrás elegendő nyomatékot termelt a terepen való manőverezésre, viszont a túlnyúló eleje és hátulja az első terepakadályon fennakadt, valamint a gyenge árokáthidaló képesége miatt sem volt elég hatékony harcjármű. A konstrukció felépítése miatt a löveg csak korlátozott tartományban volt képes tüzelni.⁷

⁶ Robert Jackson: 101 híres tank, Ventus Libro Kiadó, 2009, ISBN 978 963 9701 86 1, 10. o.

⁷ Dr. Bombay László, Gyarmati József, Dr. Turcsányi Károly: Harckocsik, Zrínyi Kiadó, Budapest, 1999., ISBN 963 327 332 3, 37. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

4. ábra: Saint Chamond⁸

CHAR D'ASSAULT SCHNEIDER M16CA1

Származási ország: Franciaország

Személyzet: 7 fő

Súly: 14,8 tonna

Méretek: hosszúsága: 6 m; szélesség: 2 m; magasság: 2,39 m

Páncélzat vastagsága: 11,5 mm

Fegyverzet: 1 db 75mm-es ágyú, 2 db géppuska

Meghajtás: Schneider 4 hengeres benzinmotor, Teljesítmény: 41 kW

Max. sebesség úton: 10 km/h

Hatótávolság: 105 km

A löveggel felszerelt Schneide-rekből 300 darabot gyártottak, a motort a járműtest elülső részében helyezték el, a test alatt középen volt a futómű. Mászóképesége 50 fok, lépcsőmászóképesége 0,79m, az árokáthidalóképesége 1,75m volt.⁹ Páncéltest és futómű között rugózott hordzsámoly helyezkedett el, azonban ennek olyan mértékű volt az igénybevétele,

hogy 150 kilométerenként karbantartást igényelt. Az elöl lévő motor, valamint az üzemanyagtartályok elhelyezkedése miatt nagyon gyúlékony volt. Hamar beszüntették ezeknek a gyártását, áttértek a szállítójármű változat gyártására. A páncéltestbe a jobb oldali löveg helyett egy tehertérbe nyíló ajtót helyeztek el, valamint a páncélzatot is 8 mm-el növelték. Később ezeket váltották a Renault FT-17-esek.¹⁰

⁸ Forrás: <http://www.panzertruppen.org/guderian/stchamond.jpg> 2014.05.24.

⁹ Dr. Bombay László, Gyarmati József, Dr. Turcsányi Károly: Harckocsik, Zrínyi Kiadó, Budapest, 1999., ISBN 963 327 332 3, 36. o.

¹⁰ Chris Chant: Tanks Zrínyi Kiadó Budapest, 2004, ISBN 963 327 398 6, 52. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

5. ábra: Char d'Assault Schneider¹¹

RENAULT FT-17

Származási ország: Franciaország

Személyzet: 2 fő

Súly: 6,6 tonna

Méreték: hosszúsága hátsó függesztékkel: 5 m; szélesség: 1,71 m; magasság: 2,133 m

Páncélzat vastagsága: 16 mm

Fegyverzet: 1 db 37mm-es ágyú vagy 1 db géppuska

Meghajtás: Renault típusú 4 hengeres benzinmotor

Teljesítmény: 26 kW

Max sebesség úton: 7,8 km/h

Hatótávolság: 45 km

„Az FT-17 az I. világháború legsikeresebb harckocsija volt. Közvetlenül az alvázra szerelt felépítménnyel és teljesen körbeforgatható toronnyal rendelkezett. A háború alatt több mint 3.000 darabot rendeltek, amire szükség is volt, mivel a tervezés során nem gondoltak a megfelelő karbantartásukra és javíthatóságukra.”¹²

A motort hátul helyezték el, a láncalpagnak pedig egy-egy nagy feszítőkereke volt elől, amelyek nagyon hasznosnak bizonyultak az akadályok leküzdésében, és a lövészárkokon való áthaladás során, ezen kívül egy csúszólapot is gyakran felszereltek a test hátsó részére.¹³

„A 45 fokos emelkedőt a 1,8 m széles árkokat, és a 0,6 m magas akadályokat könnyedén küzdötte le.”¹⁴

¹¹ Forrás: <http://encyclopedie-des-armes.com/images/stories/Blinde1418/Char-d-assaut-Schneider.jpg> 2014.05.24.

¹² Robert Jackson: 101 híres tank, Ventus Libro Kiadó, 2009, ISBN 978 963 9701 86 1, 13. o.

¹³ Chris Chant: Tanks Zrínyi Kiadó Budapest, 2004, ISBN 963 327 398 6, 53. o.

¹⁴ Dr. Bombay László, Gyarmati József, Dr. Turcsányi Károly: Harckocsik, Zrínyi Kiadó, Budapest, 1999., ISBN 963 327 332 3, 38. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

6. ábra: Renault FT-17¹⁶

MEDIUM MARK A (WHIPPET)

Származási ország: Egyesült Királyság

Személyzet: 3-4 fő

Súly: 14,3 tonna

Méreték: hosszúság: 6,1 m; szélesség: 2,62 m; magasság: 2,74 m

Páncélzat vastagsága: 14 mm

Fegyverzet: 3 db 7,62 mm-es Hotchkiss géppuska

Meghajtás: 2 db 33,6 kW Tylor típusú 4 hengeres benzinmotor

Max. sebesség úton: 13,4 km/h

Hatótávolság: 130 km

Arra tervezték, hogy a nehezebb harcokcsik által kierőszakolt áttörések során megtartsák, illetve kibővítsék az ellenségtől elfoglalt területeket. Éppen ezért a mozgékony volt a fő szempont tervezésekor. A motorokat a jármű elejébe rakták, a fegyverek a hátsó, stabil toronyba kerültek. Az első brit harcokcsi volt, melyet gépészi segítség nélkül egyetlen ember vezetett.”¹⁷ Az agár bece-

¹⁵Forrás: https://encrypted-tbn3.gstatic.com/images?q=tbn:AND9GcRX0AaoAZlj_VZOXNPOduNgfdM2aX0tfNV1C5jxBWuWk-isrsU 2014.05.24.

¹⁶Forrás: https://encrypted-tbn3.gstatic.com/images?q=tbn:AND9GcRX0AaoAZlj_VZOXNPOduNgfdM2aX0tfNV1C5jxBWuWk-isrsU 2014.05.24.

¹⁷Forrás: <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww1/technika/tank/whippet.html> 2014.05.24.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

nevét is onnan kapta, hogy jó úton nagyobb sebességet tudott elérni, mint a lovasság. „40 fokos emelkedőt leküzdeni képes harcjármű, árokáthidaló képessége 2,5 m, lépcsőmászóképessége 0,8 m, gázlóképessége 0,9 m.”¹⁸

7. ábra: Mark A „Whippet”¹⁹

A7V STURMPANZERWAGEN

Származási ország: Németország

Személyzet: 18 fő

Súly: 33,5 tonna

Méretek: hosszúság: 8 m; szélesség: 3,06 m; magasság: 3,3 m

Páncélzat vastagsága: 30 mm

Fegyverzet: 1 db 57 mm-es ágyú, 6 db Maxim típusú géppuska

Meghajtás: 2 db 74,6 kW-os Daimler 4 hengeres benzinmotor

Max sebesség úton: 12,9 km/h

Hatótávolság: 40 km

A háború végéig 20 db készült belőle. Az alacsony hasmagasság és a talajon futó lánc-talpak rövidsége miatt a terepen bizonytalanul mozgó gyenge harcjármű lemaradt a rohamozó gyalogság mögött, amelyet, éppen hogy támogatnia kellett volna. Mobil tűztámogató eszközként sima terepen meglehetősen hasznosnak bizonyult a nagy tűzerejének köszönhetően.²⁰ Árokáthidaló képessége 2,13 m.

¹⁸ Dr. Bombay László, Gyarmati József, Dr. Turcsányi Károly: Harckocsik, Zrínyi Kiadó, Budapest, 1999., ISBN 963 327 332 3, 33. o.

¹⁹ Forrás: <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww1/technika/tank/whippet3.jpg> 2014.05.24.

²⁰ Chris Chant: Tanks Zrínyi Kiadó Budapest, 2004, ISBN 963 327 398 6, 54. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

„1918. április 24-én Willers-Bretonneux-nál a világ első harckocsi-harckocsi elleni ütköztetésében három A7V harcolt két Mk IV Female és egy Mk IV Male ellen. A két Female hamarosan megsérült és ki kellett állniuk a harcból, az egy Male viszont ki tudott lőni egy A7V-t.”²¹

8.. ábra: A7V harckocsi²²

MARK V

Származási ország: Egyesült Királyság

Személyzet: 8 fő

Súly: 29,6 tonna

Méretek: hosszúsága: 8,05 m; szélesség a két oldaló féltoronnyal: 4,11 m; magasság: 2,64 m

Páncélzat vastagsága: 14 mm

Fegyverzet: 2 db 57 mm-es löveg, 4 db 7,7 mm-es Hotchkiss géppuska (male) ; illetve 6 db géppuska (female)

Meghajtás: 1 db 112 kW-os Riccardo 6 hengeres benzinmotor

Max sebesség úton: 7,4 km/h

Hatótávolság: 72 km

A Mark V gyártását megelőzték a típus I-IV változatai. Az Mk sorozat folyamatos fejlesztésen esett át. Az Mk V volt a sorozat legnagyobb számban gyártott típusa. „Összesen 1.220 darab készült: 420 ágyúval és géppuskákkal ellátott Male, 595 géppuskákkal felszerelt Female és 205 műszaki harcjármű.”²³ Az Mk soha nem váltotta át az Mk IV-est, habár sokkal megbízhatóbbnak és kezelhetőbbnek bizonyult a korábbi változatoknál. A bolygómu-

²¹ Chris Chant: Tanks Zrínyi Kiadó Budapest, 2004, ISBN 963 327 398 6, 55. o.

²² Forrás: <http://historywarsweapons.com/wp-content/uploads/image/A7V1.jpg> 2014.05.24.

²³ Forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/Mark_IV 2014.05.24.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

ves sebességváltó segítségével egy fő tudta vezetni a járművet, míg a korábbi változatok kettő főt igényeltek.

A 40-45 fok mászóképeségű 4,5 m árokáthidaló képeségű harckocsi lépcsőmászó képesége 1,5 m, valamint gázlóképessége 1,2 m. Az első harckocsi típus volt, amelynél figyelőprizmákat és harckocsirádiókat alkalmaztak.

9. kép: Mark V harckocsi²⁴

TECHNIKAI (MINŐSÉG) JELLEMZŐK TÁBLÁZATAI

<i>Harckocsik típusai / Vizsgált jellemzőik</i>	<i>Mászóképeség</i>	<i>Árokáthidaló képeség</i>	<i>Lépcsőmászó képeség</i>
Chamond	35 fok	2,44 m	0,38 m
Schneider	50 fok	1,75 m	0,79 m
Renault FT-17	45 fok	1,8 m	0,6 m
Mark A (Whippet)	40 fok	2,5 m	0,8 m
A7V	-	2,13 m	-
Mark V	45 fok	4,5 m	1,5 m

1. táblázat: Terepjáróképeség

<i>Harckocsik típusai / Vizsgált jellemzőik</i>	<i>Fajlagos teljesítmény</i>	<i>Maximum sebesség</i>	<i>Hatótávolság</i>
Chamond	2,86 kW/t	8,5 km/h	55 km
Schneider	2,77 kW/t	10 km/h	105 km

²⁴ Forrás: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/02/British_Mark_V_%28male%29_tank.jpg
2014.05.24.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

Renault FT-17	3,94 kW/t	7,8 km/h	45 km
Mark A (Whippet)	4,6 kW/t	13,4 km/h	130 km
A7V	4,45 kW/t	12,9 km/h	40 km
Mark V	3,78 kW/t	7,4 km/h	72 km

2. táblázat: Menetteljesítmény

<i>Harckocsik típusai / Vizsgált jellemzőik</i>	<i>Páncélvédettség</i>	<i>Fegyverzet</i>	<i>Felület szemből</i>
Chamond	17 mm	75 mm ágyú, 4 db géppuska	6,25 m ²
Schneider	11,5 mm	75 mm ágyú, 2 db géppuska	4,78 m ²
Renault FT-17	16 mm	37 mm ágyú vagy 1 db géppuska	3,65 m ²
Mark A (Whippet)	14 mm	3 db géppuska	7,17 m ²
A7V	30 mm	57 mm ágyú, 6 db géppuska	10,1 m ²
Mark V	14 mm	Male: 2 db 57 mm ágyú, 2 db géppuska Female: 6 db géppuska	10,85 m ²

3. táblázat: Harci használhatóság

Év	Egyesült Királyság	Franciaország	Németország
1916	150 db	-	-
1917	1277 db	800 db	-
1918	1391 db	4000 db	20 db

4. táblázat: Harckocsik gyártása évekre leosztva²⁵

TÁBLÁZATOK KIÉRTÉKELÉSE

A táblázat szempontjait annak alapján választottam meg, hogy melyek voltak azok az adatok, amelyek minden harckocsinál rendelkezésre álltak. Ihletet merítettem a Minőségbiztosítás órán elhangzott második világháborús harckocsik minősítő összehasonlításánál bemutatott táblázatból, valamint csoportosítottam a vizsgált kritériumokat, hogy egységesen tudjam szemlélni a különböző harckocsik adatait.

²⁵ Forrás: <http://www.firstworldwar.com/weaponry/tanks.htm> 2014.05.24.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

A táblázatból kiderül, hogy a *Mark V* volt képes legkönnyebben megbirkózni a nehéz tereppel, valamint támadáskor a védekező lövészárkon az volt képes a leggyorsabban átjutni. Támadásnál a beásott katonák ellen is a *Mark V* Female változata volt a hatásos eszköz, géppuskáival és nagy mennyiségű lőszerjavadalmazásával könnyedén legyőzte az ellenség élőerejét. Az FT-17-es harcjármű is hasonló emelkedési szöggel bír, valamint kicsivel nagyobb fajlagos teljesítménnyel bír, harci támogatásban kitűnő jármű. Nagyobb páncélvédeettséget élvez, mint a brit harckocsi, mobilabb, mint bármely típus a felsorolásból, és géppuskával felszerelve, kellően nagy számban alkalmazva hatalmas erőt képvisel. Az FT-17-es harckocsi kompromisszumokat köt a terepjáró képesség és a tüzerő közt a nagy páncélvédetség megtartásával. Emellett számottevő szerepet játszik az is, hogy amíg a *Mark V*-nek egyik legnagyobb a szemből látható felülete, ezáltal a legkönnyebben bemérhető és kilőhető, az FT-17-esé a legkisebb felület.

Átkaroló hadműveletnél ideális választás lenne egy *Mark A* (*Whippet*) típusú harckocsi, amely nagy sebességének és nagy hatótávolságának köszönhetően az ellenséget oldalról, esetleg hátulról támadva gyengítheti.

Tüzerő szempontjából a *St Chamond* harckocsi a legerősebb, a meghajtása elég nyomatékot termel a közepes sebességű mozgatásához, a hatótávolsága az 55 kilométerével megfelelő, a terepi manőverezhetősége a legkisebb.

Védekezés szempontjából az *A7V* a legjobb választás, ugyanis nagy tűzerejével és 4 darab oldalra néző géppuskájával egy előretolt harcálláspontként megállja a szerepét a vonalban támadó katonák ellen. Közelharcban viszont kevésbé jó, mert nincs előre néző géppuskája. A páncélvédeettsége a legnagyobb, viszont szemből látható felülete is úgyszintén legnagyobb, így könnyen eltalálhatták az ellenséges csapatok lövegei.

Tehát nyílt terepen a *St Chamond* a legütőképesebb harcjármű a nagy tűzerejének köszönhetően, tagolt terepen a *Mark A* (*Whippet*) nevű harcjármű a leghatékonyabb eszköz a manőverezhetőségének és a sebességének köszönhetően. A *Mark A* hatalmas pusztítást tudott végezni az ellenség hadtápterületén is, ha betört az arcvonal mögé.

Rohamozásra a *Mark V*-ös harckocsi volt alkalmas, hogy áttörje az arcvonalat, valamint a Renault FT-17-es harckocsi roham során a legfürgébbnek bizonyult, megbízható, könnyedén vette a terepakadályokat a jó futóművének köszönhetően, valamint előnyt jelentett a körbeforgatható tornya is. A géppuskával és a löveggel szerelt változatokat kombináltan, nagy számban alkalmazva a közeli és távoli célpontokat leküzdvé tud előrejutni a fronton az ellenség hátsózágaiba.

ÖSSZEGZÉS

Az első világháborúban váltak önálló szervezetté a harckocsizó csapatok. Nem tudjuk eldönteni egyértelműen, hogy melyik volt az első világháború legjobb harckocsi konstrukciója, mindegyik másban volt erős, és más gyengeségeik voltak. Rendeltetésük az volt, hogy a gyalogság megállítására létrehozott szögesdrótakadályokon átjárást nyissanak, majd

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

bevárják a gyalogságot, valamint harc közben tűzzel támogatassák őket. A harctevékenységek a harckocsik megjelenésével elvesztették az eddigi egységes jellegüket.

Sajnos nem ismerték fel időben a különböző típusok feladatorientált felhasználhatóságát, és nem megfelelően alkalmazták a harcjárműveiket. Mindemellett a harckocsik által elért sikereket nem tudta a többi fegyvernem kihasználni, nem tudtak előnyhöz jutni.

Technikailag hatalmas ugrás volt a harcjárműgyártás terén az első világháború. A harckocsik először csak a gyalogságot kísérték, majd lezajlottak az első harckocsi-harckocsi elleni harcok is. „Megkezdődött a tankelhárítás kifejlesztése, a harckocsi és páncéltörő eszközök napjainkban is tartó versenyfutása.”²⁶

KÖVETKEZTETÉS

A járműgyártás, ideértve a harcjárműgyártást is, mint technikai fejlődés és a háború lejátszódása (harceljárás, harcmód) ok-okozati összefüggésben vannak egymással. Ennek a haditechnikának további fejlesztésére, finomítására, színtérre volt szüksége ahhoz, hogy a benne rejlő lehetőségeket a katonai vezetők mélyebben megismerhessék és kihasználhassák. A második világháború erre megteremtette a lehetőséget, ahol a harckocsik tömeges és koncentrált bevetésével erőfölényt és ez által győzelmet lehetett elérni. Az első világháborút követően, a harckocsik intenzív fejlesztésével, a harcjárművek számának növekedésével, kevesebb emberrel, katonával, kisebb veszteség mellett nagyobb sikert lehetett elérni és dinamikusabbá lehetett tenni a katonai műveleteket.

Kulcsszavak: harckocsi, tank, harcjármű, első világháború, fejlesztés, hadiipar, lövészárók, összehasonlítás, fegyvernem, konstrukció, angol, francia, német

Keywords: combat vehicle, cruiser-tank, First World War, development, defense industry, fire-trench, comparison, branch, construction, English, French, German

FORRÁSOK

1. Dr. Bombay László, Gyarmati József, Dr. Turcsányi Károly: Harckocsik, Zrínyi Kiadó, Budapest, 1999., ISBN 963 327 332 3
2. Robert Jackson: 101 híres tank, Ventus Libro Kiadó, 2009, ISBN 978 963 9701 86 1
3. Chris Chant: Tanks Zrínyi Kiadó Budapest, 2004, ISBN 963 327 398 6

²⁶ Dr. Bombay László, Gyarmati József, Dr. Turcsányi Károly: Harckocsik, Zrínyi Kiadó, Budapest, 1999., ISBN 963 327 332 3, 25. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

4. Roger Ford: A világ híres harckocsijai 1916-tól napjainkig Hajja és Fiai Könyvkiadó kft. 2003, ISBN 963 932 72 x
5. <http://www.firstworldwar.com/weaponry/tanks.htm>
6. http://hu.wikipedia.org/wiki/Mark_IV
7. <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww1/technika/tank/whippet.html>
8. http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/02/British_Mark_V_%28male%29_tank.jpg
9. <http://historywarsweapons.com/wp-content/uploads/image/A7V1.jpg>
10. <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww1/technika/tank/whippet3.jpg>
11. https://encrypted-tbn3.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcRX0AaoAZlj_VZOXNPOduNgfdM2aX0tfNV1C5jxBWuWk-isrsU
12. <http://encyclopédie-des-armes.com/images/stories/Blinde1418/Char-d-assaut-Schneider.jpg>
13. <http://www.panzertruppen.org/guderian/stchamond.jpg>
14. http://fc01.deviantart.net/fs71/f/2011/044/e/f/da_vinci_tank_by_wiirus-d39fvt1.png
15. http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/e/e7/Little_Willie1915.jpg/1280px-Little_Willie1915.jpg
16. http://2.bp.blogspot.com/_jpplXs6Uil0/TBp7hp2DtPI/AAAAAAAACUo/6nPNeXy6ZRs/s1600/IMG_5579.JPG
17. <http://ww2photo.se/tanks/gb/bil/lanc/05782.jpg>

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

PORKOLÁB IMRE

A hadviselés adaptációja: harc az emberi elméért

Adaptation of warfare from an intelligence point of view

Absztrakt

A szerző cikkében a jelenlegi Ukrán konfliktus tapasztalatait figyelembe véve a hírszerző szervezetek, szervezeti kultúrájának irányultságait elemzi. Megállapítja, hogy az új típusú hibrid hadviselés, ami az irreguláris és a hagyományos hadviselési forma összefonódásának eredménye a lakosságközpontú szemléletet magáénak vallja és az emberi elmét tekinti a legfőbb hadszíntérnek. Ebből adódik, hogy felül kell vizsgálni a hírszerző szervezetek irányultságát és a hírszerzési adatok továbbításának rendszerét annak érdekében, hogy a jövőben időszerű és hatékony válaszokat adhassunk hasonló kihívások esetén. Megállapítja továbbá, hogy a hadviselés irreguláris formájának jelentősége tovább növekszik a jövőben és már nem tekinthető csak a konvencionális gondolkodók másodlagos (vagy tartalék) megoldásának, mert integrált keretek között, lényeges és sarkalatos része lehet a stratégiának. Olyan egy opcióként kell kezelni, ami széles körű lehetőséget biztosít a stratégiai döntéshozóknak és egyre összetettebbé teszi a jövőbeni konfliktusokat.

Abstract

The author in this article analyzes the modern Russian strategy and the Ukrainian crisis and makes recommendations for the intelligence services. He suggests that the hybrid warfare strategy integrates the irregular and conventional forms of warfare with a focus on the population centric approach and influence operations. His recommendation is a cultural change and a focus shift within the intelligence community in order to facilitate timely and adequate responses in similar future conflicts. He also suggests that the importance of the irregular form of conflict is increasing and it is no longer a neglected or supporting piece of warfare, but a key component of the overall strategy. It is an option, which gives multiple choices to strategic decision makers and makes future conflict even more complex.

A közelmúlt ukránjai eseményei rávilágítottak arra, hogy a háború művészete nem statikus. Jelenleg tanúi lehetünk egy újabb átalakulásnak, amely alapjaiban változtathatja meg az

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

elképzelésünket a háború megvívásával kapcsolatban. Nem meglepő tehát, hogy a wales-i NATO csúcstalálkozón is kiemelten foglalkoznak ezzel a témával a tagországok. A háború művészete (ahogyan azt jelenleg ismerjük) adaptációs folyamat eredménye. Azóta, hogy Thuküdidész sorait olvashatjuk a peloponnészoszi háborúról, megfigyelhetjük a hadviselés dinamikusan változó karakterét, melyből napjainkban leginkább szembeötlő jelenség az *integráció*.

A hadviselésben a különböző területek együttes használata (kinetikus és nem kinetikus), valamint a háború formáinak összemosódása egyaránt megfigyelhető. Katonai szemszögből nézve nehéz nem észrevenni a haderőnemek és a hírszerző szervezetek, valamint a különböző kormányzati és nem kormánysszervezetek szorosabb együttműködését, az irreguláris hadviselés különböző formáinak (gerilla hadviselés és terrorizmus) összemosódását és újabban a hagyományos és irreguláris erők integrált használatát. Ezen területek és formák együttes, közös stratégia által vezérelt használata és összehangolása hibrid hadviselést eredményez, amely különösen a hagyományos elveket valló haderővel szemben bizonyul hatásosnak.

A hadviselés ezen területei és formái nem új keletűek, mivel a háborúra való felkészülés folyamata a történelem során szinte mindig tetten érhető volt. A hagyományos hadviselés során bizonyos jelekből a hírszerző szervek idejekorán következtetni tudtak arra, hogy fel kell készülniük a fegyveres konfliktusra. Például 2008-ban Grúziában, az orosz haderő hónapokig vasútvonalakat és utakat épített annak érdekében, hogy a logisztikai ellátást biztosítani tudja. A hadviselő felek tehát időben fel tudtak készülni a konfliktusra, és a politikai vezetésnek is volt ideje arra, hogy diplomáciai úton megtegye a szükséges lépéseket. Irreguláris hadviselés alkalmazása estén annak elhúzódó jellege szintén lehetővé tett egy megfelelő ellenstratégia kidolgozását és alkalmazását a műveleti területen.

Úgy tűnik azonban, hogy a hadviselés integrálódása több problémát is felvet, amelyek közül a cikkben két problémára szeretnénk különösen felhívni a figyelmet. Az első a lerövidült reakcióidő, a második pedig a válaszreakció megfelelő kalibrációja. Az ukrainai helyzet bebizonyította, hogy a hibrid hadviselési forma alkalmazásával jelentősen lecsökken az előrejelzés ideje (vagy akár felderíthetetlenné is válhatnak), amelyből következtetni lehet, hogy a hírszerző szervek fókusza nem megfelelő. Ugyanakkor a politikai vezetésnek sincs elegendő ideje arra, hogy konszenzusos fellépést eszközöljön ki záros határidőn belül. A válaszreakció kalibrálásának tekintetében elmondható, hogy a hibrid típusú fenyegetésekkel szemben egy teljesen másfajta szemlélet és hozzáállás szükséges a legfelsőbb vezetés részéről, amely jelentősen befolyásolja az alkalmazott erők tevékenységét.

Azt követően, hogy bemutatjuk milyen átalakuláson ment keresztül a hadviselés annak érdekében, hogy lehetővé váljon a hibrid hadviselési forma, bemutatjuk az új orosz stratégia jellegzetességeit és azt a fajta szemléletet, amely a hibrid hadviselést eredményezi és támogatja, majd ezt követően az információs fölényre helyezve a hangsúlyt a hírszerző közösség szervezeti kultúra változásának szükségességére hívjuk fel a figyelmet.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

AZ ÚJ HADSZÍNTÉR: AZ EMBERI ELME

Az evolúciós elméleteket Darwin nevéhez kötjük, bár maga Darwin is hivatkozik művében számos tudósra, akik már előtte is kutatták ezt a területet. Darwin egyik legnagyobb felismerése a fajok eredetével kapcsolatban felhívja a figyelmet az adaptáció szükségességére és fontosságára. Az *adaptáció* alkalmazkodási folyamatot jelent. Kétféle adaptációról beszélhetünk. Egyrészt az egyedek alkalmazkodhatnak, adaptálódhatnak környezetük megváltozásához (ez az egyedi adaptáció), de adaptációnak nevezzük azt az evolúciós folyamatot is, amikor egy-egy populációban egyes öröklődő tulajdonságok, illetve az őket meghatározó allélok gyakorisága generációról-generációra következetesen növekszik, más öröklődő tulajdonságok rovására. A folyamat eredményeként a populációra, szervezetre jellemzővé váló tulajdonságot magát is adaptációnak nevezzük.

Az adaptációs folyamat tehát tulajdonképpen az adott organizmus illeszkedését szolgálja a megváltozott környezetbe. A hadviselés a történelem folyamán szintén egy adaptációs folyamaton keresztül fejlődött olyanná, ahogy azt jelenleg ismerjük és eddig alapján véve két viszonylag jól elkülöníthető formára volt bontható: hagyományos hadviselésre és irreguláris hadviselésre. Ez a két forma régóta jelen van a hadviselés történetében. Tulajdonképpen a hagyományos hadviselés az újabb forma, hiszen az arra utaló első írásos emlékeink Mezopotámiából származnak. Ez a fajta hadviselés vált egyeduralgó legitim formává a vesztfáliai béke megkötése óta, amikor az államok fenntartották a jogot maguknak arra, hogy hadat üzenjenek más államoknak.

Az irreguláris hadviselésre¹ összefoglalásképpen a kisméretű kötelékek leleményes módon történő alkalmazása² volt a jellemző az évszázadok folyamán. Az irreguláris hadviselést alá és túl is becsülték már stratégiai tervezők a történelemben. Tény, hogy a legtöbbet kutatott formája az irreguláris hadviselésnek, a gerilla hadviselés az esetek közel felében³ ért csak el sikert és legtöbbször bizonyos előfeltételeknek⁴ kellett teljesülnie ahhoz, hogy a gerillák sikeresek lehessenek. Az irreguláris hadviselésre is a folyamatos adaptáció volt a jellemző és az elmúlt ötven évben számos tényező változása miatt egyre nagyobb hatásfokkal volt képes érdekérvényesítésre, így gyakran alkalmazott és közkedvelt hadviselési formává vált.

¹ Az irreguláris hadviselést a szerzők három alapvető formára bontják, ezek a gerilla hadviselés, a terrorizmus és a különleges műveletek. Ezekre jellemző a kisméretű kötelékek leleményes módon történő alkalmazása.

² John Arquilla, *Insurgents, Raiders and Bandits: How Masters of Irregular Warfare have Shaped Our World* (Ivan R. Dee, Chicago) 2013.

³ Max Boot, *Invisible Armies*, p 559

⁴ Ilyen előfeltétel a lakosság bizonyos szegmenseinek elégedetlensége, egy hatásos ideológia, amely támogatja a lakosság mozgósítását és felhasználható propaganda célokra, illetve lehetőség szerint külső támogatás és menedékek, amelyek biztosítják a gerillaharc elhúzódó és hosszú ideig fenntartható jellegét.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

Az egyik ilyen tényező, amely hozzájárult az irreguláris hadviselés térnyeréséhez a közvélemény szerepének felerősödése volt. Az irreguláris hadviselési elveket valló felek rendkívül leleményesnek mutatkoztak abban, hogy a helyi lakosságot és a nemzetközi közvéleményt megnyerjék az ügyüknek és támogatottságot szerezzenek maguknak. A hagyományos hadviselést képviselő felek mindig lassabban értették meg ennek a tényezőnek a fontosságát és a lakosságközpontú szemlélet helyett sok esetben továbbra is az ellenségre fókuszálva próbáltak konfliktusokat megoldani. Ez a szemléletbeli különbség tette lehetővé az irreguláris hadviselést folytató felek számára, hogy egyre jobban összmossák a határvonalakat a gerillaharc és a terrorizmus között. Napjaink konfliktusaiban már csak nagyon nehezen lehet különbséget tenni ezen formák között.

Szintén viszonylag új trend a hagyományos és az irreguláris formák összekapcsolása. Ez sem új keletű azonban, hiszen stratégiai szintű koordinációjukra⁵ a múltban is számos példa volt már. Napjainkban a két forma szinte teljes integrációjának lehetünk szemtanúi, amely hibrid hadviselési formát eredményezett. A hibrid hadviselési forma eredményeképpen a hagyományos és irreguláris formák egymással egy időben, közös cél érdekében, összehangoltan kerülnek alkalmazásra és ez újszerű és váratlan kihívások elé állítja azt a felet, amelynek a hibrid haderővel kell szembenéznie.

Integrációs elméletek voltak már korábban is, de ezeket a valóságban nem voltak képesek megvalósítani és alkalmazhatóságukat illetően a szakmai vélemények is megoszlottak. A Határok Nélküli Hadviselés⁶ koncepciójára 1999-ben figyelt fel a nagyvilág, mivel ez a koncepció a különböző hadviselési formák integrációjának lehetőségére és a hadviselés területeinek (kibertér is) ötvözésére és ezek együttes alkalmazására tett javaslatot. Megvizsgálva a jelenlegi orosz stratégiát, úgy tűnik, hogy pontosan ennek a koncepciónak a megvalósítására törekednek. A határok nélküli hadviselés legfontosabb elemei⁷ a következők:

- mindenirányú – valamennyi terület lefedése (kibertér és űrhadviselés is), illetve a háború aspektusai széles tárházának (politikai, gazdasági, kulturális) teljes kiaknázása;
- szinkronicitás – egy időben, valamennyi területen indított műveletek alkalmazása, amelyek hatásai egymást erősítik, és integrált megközelítést tesznek lehetővé a háború formáinak stratégiai szinten történő teljes integrációjával;
- aszimmetria – bár az aszimmetria sokak szerint csak erőforrás aszimmetriát jelent, de a határok nélküli hadviselés nagy hangsúlyt fektet az információs aszim-

⁵ Thomas Huber, *Compound Wars: The Fatal Knot* (Fort Leavenworth, KS: Command and General Staff College, 1996).

⁶ *Unrestricted Warfare* (magyarul "határok nélküli hadviselés") címmel 1999-ben írt egy tanulmánykötete két kínai ezredes, Qiao Liang (乔良) és Wang Xiangsui (王湘穗). <http://www.cryptome.org/cuw.htm>

⁷ Qiao Liang and Wang Xiangsui, *Unrestricted Warfare* (Beijing: PLA Literature and Arts Publishing House, February 1999) pp 204-216

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

metriai felismerésére és az információs fölény kialakítására annak érdekében, hogy a lakosságot befolyásolni tudják.

Az orosz katonai gondolkodásmódra évszázadok óta jellemző volt, hogy kiszámíthatatlan ellenféllel kellett felvenniük a harcot és ez a hadviselési elvek folyamatos evolúcióját⁸ eredményezte. Sokszor nem volt rá mód, hogy kiszámítsák az ellenség harcmodorát, így az egyetlen módja a túlélésnek az volt, ha adaptálódtak a folyamatosan változó környezet-hez és ez rányomta a bélyegét az emberek gondolkodásmódjára, amely viszont folyamatos adaptációt tett lehetővé.

Jelenleg az új stratégia⁹ kihasználja az orosz haderő erősségeit, ugyanakkor kiemelt hangsúlyt fektet az információs műveletekre. A hadviselés formáinak ötvöztetésével, nem-katonai eszközökkel és indirekt módszerekkel információfölény kialakítására és megtartására törekedve próbálnak sikert elérni.

A közelmúltban, 2013 februárjában, Geraszimov tábornok is kihangsúlyozta, hogy a háború szabályai megváltoztak.¹⁰ Az új stratégia vonatkozásában felhívja a figyelmet arra, hogy a katonai és nem katonai műveletek aránya egy a négyhez, a nem katonai műveletek javára. Ahogyan az a lenti ábrán is látható, megnövekedett a befolyásolás fontossága és inkább ezt a módszert preferálják a pusztítással szemben. A közvetlen katonai beavatkozás helyett indirekt módszerek alkalmazására helyezik a hangsúlyt, kiszélesítik a háború különböző aspektusait és a technológiai aspektusokon túl a kulturális aspektusok is jelentős szerepet játszanak. Az irreguláris hadviselésre képes erők (különleges műveleti erők és egyéb, egy adott területen fellelhető szakadár csoportok) szerepe felerősödik a befolyásoláson alapuló stratégia támogatása érdekében.

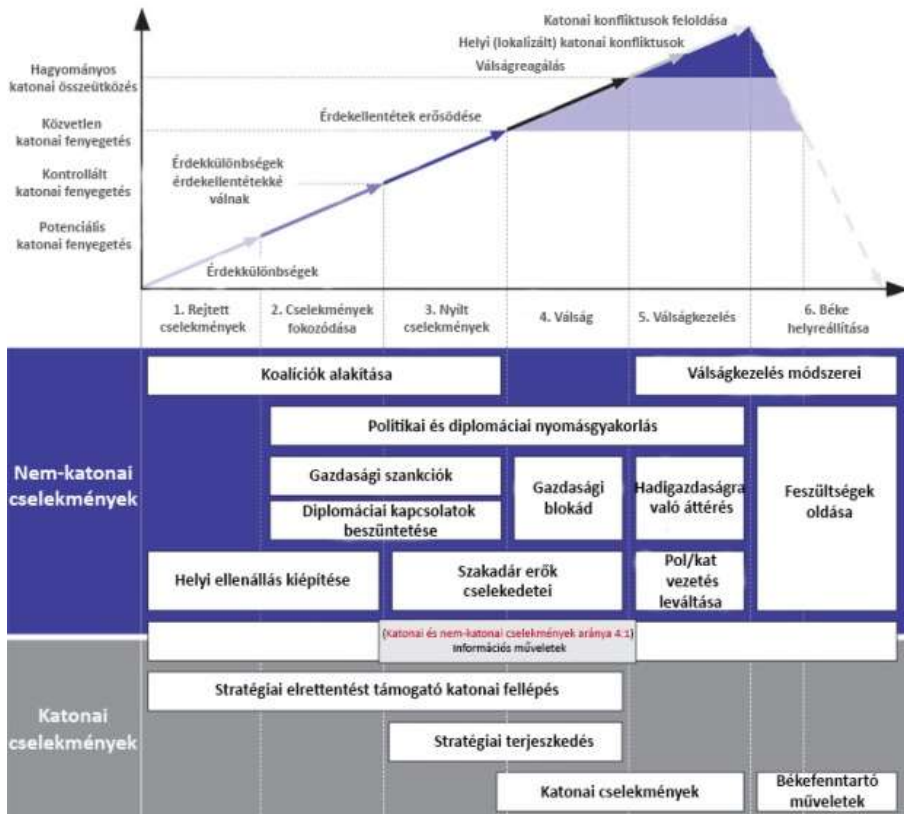
⁸ Shillingford, Ron (2000) The elite forces handbook of unarmed combat. NY: Thomas Dunne Books

⁹ Col. S.G. Chekinov (Res.), Doctor of Technical Sciences Lt. Gen. S.A. Bogdanov (Ret.), Doctor of Military Sciences, The Nature and Content of a New-Generation War, Military Thought: A Russian Journal of Military Theory and Strategy, East View Press, No. 4, 2013

¹⁰ Dr Mark Galeotti, The 'Gerasimov Doctrine' and Russian Non-Linear War, July 2014.07.06. Internet, last accessed on 2014.08.01. <http://inmoscowsshadows.wordpress.com/2014/07/06/the-gerasimov-doctrine-and-russian-non-linear-war/>

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

A nem-katonai módszerek használata a válsághelyzetek kialakulása és kezelése során¹¹

Ez a stratégia jelentős elmozdulást tükröz a hagyományos megközelítéstől és az emberi elme befolyásolhatóságát veszi alapul a siker kivívása érdekében. Az új hadszíntér tehát a lakosság gondolkodása. Ebben a háborúban pedig a hibrid módszerek alkalmazásával nem szükséges nagyméretű csapatösszevonásokat végrehajtani, elég, ha valaki a befolyásolás módszereit tökélyre fejleszti.

¹¹ Az ábra eredetileg egy Orosz internetes oldalon közzétett cikkben volt elérhető. Valery Gerasimov. "Ценность науки в предвидении." Военно-промышленный курьер, 8 szám (2013 február 27). URL: <http://www.vpk-news.ru/articles/14632>. Utolsó elérés ideje: 2014-08-19 17:07:53

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

A stratégiát elemezve az is felismerhető, hogy bár az erőforrás aszimmetria döntő lehet egy esetleges konfliktus kimenetelét illetően, de az információs aszimmetria (az információs fölény kialakítása) legalább ekkora jelentőséggel bír. Amennyiben a lakosság gondolkodásmódja a döntő tényező (az erő kifejtés központja) és sikerül az egyik félnek információs fölényt kialakítania, akkor a lakosság befolyásolásán keresztül az irreguláris elemek könnyen támogatókat találhatnak a helyi lakosok között a céljaik megvalósítása érdekében. Ezt a módszert alkalmazták évszázadok óta az irreguláris hadviselést alkalmazó felek, de úgy tűnik, hogy a hibrid hadviselésnek is ez az egyik központi eleme. Amennyiben sikerül zavart kelteni és a legitim kormányhatalom ellen fordítani a saját lakosságot, a kialakult konfliktust már viszonylag könnyen támogathatják különböző módszerekkel annak érdekében, hogy a polgárháború látszatát keltve a háttérből irányítva, a háborús küszöböt át nem lépve (tényleges katonai beavatkozás nélkül) is sikereket érjenek el.

A Krími félsziget megszállása is bizonyítja a hibrid beavatkozás hatékonyságát. Három hét leforgása alatt, anélkül, hogy hagyományos katonai erők átlépték volna a határt, sikerült 190 bázist elfoglalni és nem-katonai módszerekkel befolyási övezetté alakítani a területet. A műveletekben elsősorban különleges erők, speciálisan képzett légiszállítású csapatok, pszichológiai hadviselést folytató kötelékek vettek részt és arra törekedtek, hogy nyílt összeütközés és tűzharc elkerülésével, a helyi lakosság és helyi katonai erők befolyásolásával viszonylag békésen megszállják a területet.

INFORMÁCIÓS FŐLÉNY KIVÍVÁSA A HÍRSZERZŐ KÖZÖSSÉG SZERVEZETI KULTÚRÁJÁNAK MEGVÁLTOZTATÁSÁVAL

Az orosz stratégiai megközelítés rendkívül összetett, mivel kimondottan törekszik a NATO reakció-küszöb alatt tartásra (ezzel téve lehetővé egy „hűvös háborús” helyzet kialakulását), illetve emiatt jelentősen megnehezítve a hiteles és legitim válaszadást a legtöbb esetben. A hibrid stratégia rendelkezik az irreguláris hadviselés minden előnyével, mindemellett hihetetlenül gyors lefolyású, ugyanis közel sem igényel annyi időt, mint egy irreguláris stratégia végrehajtása. Látható, hogy a háború megvívása egy egyre összetettebbé váló tevékenység, ami elsősorban hatékony hírszerző támogatást követel meg, amelyben elengedhetetlen a stratégiai szintű döntéshozatal terén a képességek felülvizsgálata.

Az emberi dimenzió, mint elsődleges hadszíntér, komoly változásokat kíván meg a katonai hírszerzés fókuszában és szervezeti kultúrájában. Egy „hűvös háború” hatékony megvívásához, a döntéshozóknak a környezet emberi dimenziójának összetettségével és dinamikájával kell tisztában lenniük, nem pedig az ellenség hagyományos értelemben vett fizikai tulajdonságaival.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

A jövő konfliktusai során (beleértve a nemzetek között lezajlókat is) egy új-generációs háború, illetve az információs és pszichológiai hadviselés fog dominálni.¹² Az új indirekt megközelítés kombinálni fogja a politikai, gazdasági, információs, humanitárius és más nem katonai eszközök széles skáláját annak érdekében, hogy elsősorban információs fölény gyakorlásával semlegesítse az ellenség tevékenységét.

A lakosságért vívott harc minden szintet érint. Pontosan ez az a terület, ahol a háborút meg lehet nyerni, vagy el lehet veszíteni. Az irreguláris hadviselés abban is különbözik a hagyományos konfliktusoktól, hogy ott „a harcászati szintű információk is stratégiai jelentőséggel bírnak.”¹³ Emiatt a határvonal a stratégia és harcászati szintek között elmosódik, az információáramlás iránya pedig főként ellentétes irányba történik.

A hagyományos konfliktusok során, az információs fölény kivívása érdekében, minden jelentős tevékenység a lehető legmagasabb szinten kerül koordinálásra, és elsősorban a szembenálló fél fizikai jellemzőiről (az ellenség ereje, pozíciója és aktuális tevékenysége) hivatott tájékoztatást nyújtani a döntéshozóknak. A részletekből összeálló kép ugyanis általában tisztább, ahogy haladunk egyre feljebb a szervezeti hierarchiában. Ezzel szemben az irreguláris hadviselés során a potenciálisan befolyásolás alá vonható emberi környezet az elsődleges, ami miatt az információ elsősorban lentről kell, hogy áramoljon felfelé úgy, hogy közben széles körben és valós időben elérhető minden szinten a legszélesebb közönség számára. Ez a legjobb információ források közé emeli a helyszínen lévő csapatokat, ugyanis általában ők a leg tájékozottabbak a helyi viszonyokat illetően.

A hibrid háborúk a lakosság meggyőzésével, nem pedig az ellenség megsemmisítésével nyerhetőek meg.¹⁴ Vagyis a teljes emberi dimenziót kell befolyás alá vonni a stratégiai célok elérése érdekében. Ez kell, hogy legyen a hírszerző közösség fő erő kifejtésének iránya is, aminek érdekében átfogó képpel kell rendelkeznie a lakosságról, és képesnek kell lennie ellen-befolyásoló műveletek támogatására. Sajnálatos módon három ok miatt, a hírszerző szolgálatok jelenlegi működési sajátosságai csak korlátozottan teszik lehetővé a szükséges (nem az ellenséggel kapcsolatos) információk gyűjtését és feldolgozását.

Mindenekelőtt, a szervezeti kultúrát kell átalakítani. A legtöbb NATO tagország hírszerző tevékenysége továbbra is „kürtőkbe” (stovepipes) van szervezve, vagyis a szolgálatok felépítése információgyűjtő eljárásokra alapozva vertikálisan, nem pedig felderítési feladat vagy probléma központúan történik. Így a hírszerző szolgálatok kénytelenek védelmezni képességeiket és szervezeti érdekeiket az erőforrásokért folytatott mindennapos versen-

¹² Col. S.G. CHEKINOV (Res.), and Lt. Gen. S.A. BOGDANOV (Ret.). “The Nature and Content of a New-Generation War.” *Military Thought*, 2013. (pp. 16)

¹³ Major General Michael T. Flynn (USA), Captain Matt Pottinger (USMC), and Paul D. Batchelor (DIA). *Fixing Intel: A Blueprint for Making Intelligence Relevant in Afghanistan*. Voicices from the field. Washington, DC, January 2010.

http://www.cnas.org/files/documents/publications/AfghanIntel_Flynn_Jan2010_code507_voices.pdf. (pp. 11)

¹⁴ Flynn: *Fixing Intel* (pp. 24)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

gés során. Emiatt releváns információk esnek csapdába a különböző túlminősített és egymással soha nem találkozó hírszerző csatornáknak¹⁵ úgy, hogy emellett nagyrészüket ignorálja is a hírszerző közösség. Ez a szervezeti felépítés nem teszi lehetővé az időbeni adaptációt és az információs fölény kivívását a közeljövőben.¹⁶

Másodsorban a hagyományos nemzeti szintű hírszerző támogatás egészen mostanáig szinte kizárólag az ellenséges csapatok helyzetére, országokra, és a fegyveres erőkre vonatkozó *általános információk gyűjtésére, valamint nagy értékű célpontokra koncentrált*¹⁷ olyan társadalmi, demográfiai információk értelmezése, illetve pszichológiai tanulmányok készítése helyett, melyek különböző kultúrájú tömegek hatékony befolyásolását segítik elő. Annak ellenére, hogy az emberi dimenzió átfogó megértése kritikus fontossággal bír az összetett irreguláris konfliktusok során, a jelenlegi hírszerző rendszer nem képes kritikus kérdések megválaszolására lakosság központú hadviselés során. A probléma része továbbá az is, hogy a megrendelők (akik a kérdéseket felteszik) nincsenek tisztában a teljes spektrumú felderítő támogatás képességeivel. Emiatt a szükségesnél több alkalommal marad ki a felderítő körfolyamatból az irányítás és feladatszabás, így a hírszerző elemek sok esetben maguknak szabnak feladatot¹⁸ és utólag keresnek kérdéseket a meglévő válaszokhoz.

Harmadrészt, olyan komplex problémák átlátásához, mint a lakosság központú hadviselés elengedhetetlen lenne a *széleskörű információ megosztás* a hírszerző elemek között. Ennek ellenére a releváns információkhoz történő hozzáférés még mindig nehézkes. Az emberi környezetre vonatkozó adatok többsége nagyobb mennyiségben lenne elérhető, a korábbi hidegháborús felfogás azonban még mindig másodrangúnak bélyegzi a nyílt forrásból történő információszerezést. Samuel V. Wilson, az amerikai Védelmi Hírszerző Ügynökség (Defense Intelligence Agency, DIA) korábbi igazgatója, a jelenséget tökéletesen összefoglalta: A hírszerzési adatok kilencven százaléka nyílt forrásból származik. A maradék tíz százalék, a titkos információgyűjtés csak kalandosabb.¹⁹

Következésképpen, a lakosság központú hadviselés támogatása *két komoly megközelítésbeli változást kíván meg a hírszerző közösségtől*. Mindenekelőtt, a katonai hírszerzés *fókuszát* el kell tolni a hagyományos katonai célpontokról az emberi dimenzió felé. Másodszor, jóval rugalmasabbá kell tenni az *információáramlás* rendjét.

¹⁵ Flynn: Fixing Intel (pp. 17)

¹⁶ Col. S.G. CHEKINOV (Res.), and Lt. Gen. S.A. BOGDANOV (Ret.). "The Nature and Content of a New-Generation War." Military Thought, Issue: 4 (2013).
http://www.eastviewpress.com/Files/MT_FROM%20THE%20CURRENT%20ISSUE_No.4_2013.pdf.
 Accessed: 2014-08-19 16:33:22

¹⁷ Trevorton, Gregory F. *Intelligence for an Age of Terror*. 1 edition. Cambridge ; New York: Cambridge University Press, 2009.

¹⁸ Kis-Benedek József. "A Nemzetbiztonsági Szolgálatok Együttműködése (The Cooperation of National Security Services)." *Hadtudomány (Military Science)*, March 2013. (pp. 105)

¹⁹ Flynn: Fixing Intel (pp. 23)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

A legutolsó iraki és afganisztáni tapasztalatok alapján lényegében már megtörtént a hírszerző támogatás átalakításának és a fókuszváltás szükségességének felismerése, illetve meg is kezdődött a hírszerzési szintek közötti (stratégiaiától a harcászati szintig) integrálása a hagyományostól eltérő kihívások kezelése érdekében. Ennek ellenére még rengeteg a tennivaló a jövőbeni kihívások hatékony kezelése terén. Sőt úgy tűnik, hogy a hadviselés dimenzióinak integrálása, valamint az emberi környezet és a lakossági megítélés előtérbe kerülése a hadviselés során mindenképpen szükségessé teszi a fókusz eltolódást függetlenül attól, hogy irreguláris vagy konvencionális konfliktusról van éppen szó.

Nem meglepő módon minden szükséges képesség és szaktudás a rendelkezésre áll a katonai hírszerző közösségnél, hogy vezető szerepet láthasson el a „hűvös háborúk” megvívásának hírszerző támogatása terén is. A legutóbbi iraki és afganisztáni műveletek során azok a hírszerző és más katonai, kiemelten a különleges műveleti erők voltak képesek a földalatti hálózatok tevékenységének akadályozására, felszámolására, menedékeinek, utánpótlásának, mozgásszabadságának és lakossági támogatásának megszüntetésére, amelyek széles ismeretekkel rendelkeztek a nem-hagyományos hadviselés terén.²⁰ Felhasználva ezeket a tapasztalatokat és tanulva az Ukrajnában zajló eseményekből, a hírszerző tevékenység relevánssá tétele, illetve a hírszerző közösség szükséges fókuszváltása nem opció, hanem sürgős feladat.

Annak érdekében, hogy egy irreguláris agresszió célkeresztjébe kerülő ország tudjon hasonló eseményeket előre jelezni, a katonai hírszerzésnek képesnek kell lennie a behatoló, vagy a már a területen tartózkodó földalatti mozgalom elemeinek azonosítására és semlegesítésére úgy, hogy ezek érinthetnek lakossági intézményeket is, mint például a médiát, kulturális és vallási szervezeteket, nem kormánysszervezeteket, és külföldről finanszírozott civil mozgalmakat.²¹

Amint megtörtént a szükséges fókuszváltás, a hírszerző közösségnek az információ-áramlás rendjét is meg kell változtatnia. A problémát ugyanis nem a rendelkezésre álló információ elégtelen mennyisége, hanem annak menedzselése jelenti. A felderítő rendszer minden szintjén problémát jelent az elemzőknek az emberi dimenziót érintő, a nem-katonai tevékenységek vagy speciális jelenségek okozta bármilyen anomália azonosításához szükséges háttér információk hiánya miatt.²² Ezért szükséges, hogy minden információ elérhető legyen egy adott fizikai helyen, vagy információmegosztó számítógépes hálózaton. Egy javaslat szerint információk központoknak kellene rendezni és elosztani a hírszerzés által gyűjtött valamennyi információt, mindezt valós időben és a legszélesebb körben a különböző résztvevő szervezetek között.

²⁰ David S. Maxwell. "Is the War on Terrorism Over? Long Live Unconventional Warfare." *Small Wars Journal*, May 21, 2013. <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/is-the-war-on-terrorism-over-long-live-unconventional-warfare>. Accessed: 2014-08-19 16:41:39

²¹ The Nature and Content of a New-Generation War. (pp. 17)

²² Flynn: Fixing Intel (pp. 18)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

A közvetítői szerepkör azonban nem érhet itt véget.²³ Minden felmerülő problémát el kell juttatni a megfelelő szakértő réteghez. A kombinált nem-hagyományos fenyegetések miatt a hírszerző közösségnek fel kell venni a hálózat menedzsmentet a fő feladatai közé, ugyanis ki kell építeni a hírszerzési feladat megoldásához potenciálisan hozzájárulni képes szakértők rendszerét is a befolyásolást támogató és információszerző hálózatok mellett. Egy hírszerző szakembernek azonosítani kell nemcsak azokat, akik használható információval rendelkezhetnek, hanem azokat is, akik képesek az elemző/értékelő munkához érdemben hozzájárulni, és a szükséges ideig be lehet őket kapcsolni az információ áramlás rendszerébe. Így ezek az ideiglenes hírszerző hálózatok már *felderítési feladatok és specifikus problémák köré szerveződnének*, nem pedig információgyűjtési eljárások köré.

A hírszerzési adatok megjelenítésének formája is jelentőséggel bír. A megrendelők jelentősen eltérő igényeinek kielégítése érdekében a hírszerző közösségnek új, egységes információelemző/értékelő eljárásokra is szüksége van. A felderítő közösség legfőbb feladata, hogy pontos és releváns információkat tudjon biztosítani időben a felhasználóknak.

Az emberi dimenzióra vonatkozóan fellelhető információ pusztá mennyisége miatt különösen fontos a rendelkezésre álló képességek és erőforrások szervezése, valamint a nagy mennyiségű adatok időbeni feldolgozása. Például, jelenleg a harcmező felderítő előkészítésnek már elengedhetetlen része a szociális hálózatok feltérképezése, lehetőleg a szociális média nyújtotta lehetőségek kihasználásával. Azonban a hagyományos írásos jelentések csak rendkívül terjedelmesen, a PowerPoint diák pedig csak a szükséges háttérinformációk leegyszerűsítésével képesek közvetíteni döntés-előkészítéshez szükséges ismereteket. A sokrétű követelmények miatt a végső produktumoknak biztosítani kell a megszerzett adatokkal történő interakció lehetőségét is. A vizuális analízis általánosságban egy lehetséges megoldás lehet, mert az inkább magáról a feldolgozási folyamatról, mint annak konkrét eredményéről szól.

KÖVETKEZTETÉSEK

Nagyon fontos, hogy felülvizsgáljuk a képességeinket és álláspontunkat annak érdekében, hogy értelmezni tudjuk, pontosan mi történik a környezetünkben. Sun Tzu óta minden stratégiai gondolkodó igyekszik tisztában lenni saját erejével és korlátaival. A gyorsan és dinamikus változó környezet és az ellenség képességeinek tükrében, ezen tényezők ugyanolyan fontossággal bírnak a harc sikeres megvívása szempontjából.

Annak előrejelzése, hogy az ellenség mire lesz képes a jövőben, lehetővé teszi a saját erők szükséges képességeinek meghatározását és fejlesztését. A jövőbeni orosz képességek eddig példátlan szintű integritással jellemezhetőek, úgymint a hagyományos és

²³ Mivel a fentiek alapján a katonai hírszerzés már nem csak katonai szakterületre kell, hogy irányuljon.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

irregularis hadviselési formák integrációja, a hagyományos katonai és nem katonai (cyber, gazdasági, politikai) aspektusok kombinálása, a rendkívül hatékony információs hadviselési kampány előtérbe kerülése, amelyek ideológia és multimédia által támogatott befolyásoláson alapuló műveletekre épülnek.²⁴

Ez egyértelmű alkalmazkodást jelent egy állam integritásának megtörése érdekében folytatott konfliktusok természetében, ugyanis a határ bármilyen inváziós erővel történő átlépése, kiváltaná a NATO ötödik cikkelyének alkalmazását. Tehát egy olyan formájú hadviselés felemelkedését láthatjuk, ami képes a szövetség reakcióküszöbe alatt is hatékonyan működni azáltal, hogy kihasználja az aszimmetrikus stratégia keltette zavart saját céljai elérése érdekében. Az oroszok demonstrálták, hogy képesek a megfagyott konfliktus felolvasztására, az események érdekeik szerinti befolyásolására, majd a kialakult helyzet újbóli visszafagyasztására.

Ezt egy teljesen integrált hibrid hadviselés keretében valósítják meg. A történelem folyamán a legtöbb stratégiai gondolkodó akkor választotta az irregularis hadviselést, ha semmilyen más eszköz nem állt a rendelkezésére. Még Mao és Giap is megjegyezte, hogy amint lenne lehetőségük konvencionális eszközök alkalmazására, azonnal váltanának irregularisról hagyományos konfliktusra. De a hadviselés két eddig elkülönülten folytatott formájának ilyen szintű integrációja és az irregularis forma tudatos választása úgy, hogy lenne lehetőség és képesség hagyományos eszközök alkalmazására, egészen egyedi és a megszokottól eltérő gondolkodásmódot tükröz.

Ebben a tekintetben a hadviselés irregularis formájának jelentősége tovább növekszik és már nem tekinthető csak a konvencionális gondolkodók másodlagos (vagy tartalék) megoldásának, mert integrált keretek között, lényeges és sarkalatos része a stratégiának. Olyan opcióként kell kezelni, ami széles körű lehetőséget biztosít a stratégiai döntéshozóknak és egyre összetettebbé teszi a jövőbeni konfliktusokat. Vitán felül áll, hogy ha egy nemzet sikeres akar lenni a jövő konfliktusaiban, az adaptáció nem csupán lehetőség, hanem követelmény. Az alkalmazkodás a vezetői gondolkodás és különösen az információs főlny kivívását biztosító kötelékek szervezeti kultúrája terén elengedhetetlen.

Kulcsszavak: Orosz, Ukrán hírszerzés, felkelés, terrorizmus, adaptáció, emberi elme, hibrid hadviselés, irregularis hadviselés, befolyásolás

Keywords: Intelligence, Ukraine, Russia, Irregular, Adaptation, human mind, Influence Operations, Hybrid Warfare

²⁴ Valery Gerasimov. "Ценность науки в предвидении (The value of science in anticipation - New challenges require to rethink the forms and methods of warfare)." *Военно-промышленный курьер (Military-Industrial Courier)*, February 27, 2013. <http://www.vpk-news.ru/articles/14632>.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Kis-Benedek József: "A Nemzetbiztonsági Szolgálatok Együttműködése." Hadtudomány, Vol. 23, Issue 1-2, Magyar Hadtudományi Társaság (Budapest, 2013 március).
2. Major General Michael T. Flynn (USA), Captain Matt Pottinger (USMC), és Paul D. Batchelor (DIA): "Fixing Intel: A Blueprint for Making Intelligence Relevant in Afghanistan." Voices from the field. Center for a New American Security (Washington, DC, 2010 január).
3. Trevorton, Gregory F.: "Intelligence for an Age of Terror." 1 edition. Cambridge ; Cambridge University Press (New York, 2009).
4. David S. Maxwell: "Is the War on Terrorism Over? Long Live Unconventional Warfare." Small Wars Journal (2013 május 21). Internet: <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/is-the-war-on-terrorism-over-long-live-unconventional-warfare>. Utolsó elérés: 2014-08-19 16:41:39
5. Staniland, Paul: "Networks of Rebellion: Explaining Insurgent Cohesion and Collapse." 1 edition. Cornell University Press (Ithaca, 2014).
6. Col. S.G. CHEKINOV (Res.), and Lt. Gen. S.A. BOGDANOV (Ret.): "The Nature and Content of a New-Generation War." Military Thought, Issue: 4 (2013). Internet: http://www.eastviewpress.com/Files/MT_FROM%20THE%20CURRENT%20ISSUE_No.4_2013.pdf. Utolsó elérés: 2014-08-19 16:33:22
7. Valery Gerasimov: "Ценность науки в предвидении (The value of science in anticipation - New challenges require to rethink the forms and methods of warfare)." Военно-промышленный курьер (Military-Industrial Courier), Issue: 8 (February 27, 2013). Internet: <http://www.vpk-news.ru/articles/14632>. Utolsó elérés: 2014-08-19 17:07:53

TURCSÁNYI KÁROLY – HEGEDŰS ERNŐ

**A gyalogság szerepe az elöltöltő fegyverek korszakában
(1648-1866)****I. rész**

*„Clausewitz magától értetődőnek tartotta, hogy...
a gazdasági változások által generált technikai
fejlődés hat a stratégiára és a taktikára... Nem
hagyta továbbá figyelmen kívül azt sem, hogy a
katonai intézmények és a hadviselés függ a
gazdasági erőforrásoktól.”¹*

Absztrakt

A kétrészes tanulmány a gyalogság hadviselésben betöltött szerepét elemzi az elöltöltő fegyverek korában, amely a 17. század közepétől a 19. század közepéig tartott. Az első részben vizsgálat tárgyát képezi a nagyhatalmak kézfegyver gyártása és a huzagolt fegyverek megjelenésének hatása a gyalogság harcászatára. Elemzésre kerül a gyalogság vonalharcászata és a napóleoni korszakra jellemző új típusú gyalogsági harcászat is.

Abstract

The two-part study analyzes the role of the infantry in warfare in the age of muzzle-loading guns, which lasted from the middle of the 17th century until the middle of the 19th century. The subject of the first part is a research on handgun production of the Great Powers and the impact of the appearance of rifled guns on the war tactics of the infantry. Analysis made on the line warfare of the infantry and new infantry tactics specific to the Napoleonic era.

¹ Peter Paret: Clausewitz. In: Veszprémy László (szerk.): A korai stratégiai gondolkodás. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2005. 266. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

BEVEZETŐ GONDOLATOK

Cikksorozatunk első részében a napóleoni korszak *lovasságának* és *tüzérségének* jól beazonosíthatóan elkülönülő önálló alkalmazási módjait mutattuk be.² Jelen tanulmányunk célja, hogy bemutassuk a *gyalogsági harcelfjárások* egymás mellett létező, ám egymástól – földrajzi, gazdasági, hadiipari és haditechnikai okokból – gyökeresen eltérő modelljeit, egy kissé tágabb időkeretben, az **előltöltő fegyverek korszakában (1648-1866)**, melynek fénykora minden kétséget kizáróan a napóleoni háborúk időszaka volt. A felsorolt vizsgálati szempontok mellett léteznek egyéb, tanulmányunkban részletesen nem tárgyalt, jellemzően társadalmi tényezők is, (demográfia, egészségügy, fizikum, iskolázottság, képzettség, stb.), amelyek szintén befolyásolták a kialakítandó szervezetek jellemzőit és méretét, mintegy meghatározva ezzel az alkalmazható harcelfjárásokat is. Ezeknek a tényezőknek az alakulása is szoros összefüggést mutat a gazdaságföldrajz és az iparfejlődés tényezőivel.

A **korszak** azonosítása és pontos meghatározása tekintetében konszenzus tapasztalható a nyugati és a keleti szakirodalomban. Hasonlóan a második világháborúhoz – ahol a *gépesített hadviselés korszakának kezdetét* nem a harckocsi harctéri megjelenésétől (1916) hanem az első páncélos magasabbegységek felállításától (1938-39) indítják, az előltöltő fegyverek kora sem köthető közvetlenül az első muskéták 16. századi megjelenéséhez. A nyugati történeti elméletekben eredetileg a 16. század közepétől a 17. század közepéig tartó, a „hadügy forradalmának” nevezett időszakban ugyanis kimutathatóan széleskörű, forradalmi változásokat generáltak az egyre nagyobb számban megjelenő löfegyverek. Ám ezt az átmeneti – hidegfegyvereket és löfegyvereket egyaránt alkalmazó – időintervallumot még nem lehet tisztán löfegyvereken alapuló hadviselésnek nevezni.³ Mint ahogyan – a harckocsik széles körű elterjedésének hiányában – nem beszélhetünk a harckocsi-hadviselés koráról 1916-ban, ugyanígy nem beszélhetünk az előltöltő fegyverek koráról a harmincéves háború végét megelőzően. „Az első kézi tűzfegyverek kezdetben hatótávolságban és pontosságban elmaradtak a számszerűjak⁴ mögött.”⁵ A távolható fegyverek között még a 17. század elején sem nyert kizárólagosságot a löfegyver. „Az első puskák... kezelése hosszadalmas volt, hordképességük kicsiny, célozni pedig nemigen lehetett velük. Természetes, hogy az ilyen fegyvereknek nem sok hasznát vették... A 17.

² Turcsányi Károly - Hegedűs Ernő: A napóleoni haderő manőverező hadviselése - a hatékony nehéz-lovasság harcelfjárásának kialakulása, egyes ellátási és hadfelszerelési kérdései I-III. rész. Katonai Logisztika, 2010. évi 15. évf. 1. szám, 2011. évi 16. évf. 1. szám 147-174. o.; 2012. évi 17. évf. 1. szám 160-195. o.

³ Michael Roberts: The Military Revolution Belfast, 1956.

⁴ A XIII.-XIV. században még az angol hosszúíj is sok esetben lényegesen hatékonyabbnak bizonyult a számszerűjaknál, amire bizonyítékul szolgálnak Crecy és Azincourt csatái. Mind a „tűzgyorsaság”, mind a lőtávolság tekintetében felülmúlták az angol íjászok a genovai és padovai íjpuskás zsoldosokat. Komoly hátrányuk a kiképzés idejében és eszközeik időjárással szembeni „érzékenységében” mutatkozott.

⁵ Szántó Mihály: MH 1848-tól: Harcászat a szabadságharcban.
<http://szantomihaly.gportal.hu/gindex.php>

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

század közepén még mindig idomtalanul nagy muskétákat használtak.”⁶ A muskéták ezért sokáig csak kiegészítették a pikákkal felszerelt gyalogság harcképességét. Azonban „annak következtében, *hogy a lovagi páncélt átütötték*, egyre inkább elterjedtek. A haderők alapvető fegyverneme a gyalogság lett, sikereikben egyre jelentősebb szerep jutott a *tűzfegyvereknek, melyek alkalmazásával megszűnt a nehézlovasság sérthetlensége*.”⁷ Már a löfegyverek megjelenését megelőző korszakon is léteztek hatékony gyalogsági harcéljárások a páncélos nehézlovassággal szemben,⁸ ám a páncélos lovagok végleges letűnéséhez leginkább a kézi löfegyverek és a tüzérség elterjedése járult hozzá.

A kézi löfegyverek széles körű elterjedése a harmincéves háború (1618-1648) során zajlott le. 1500-ban még csak a gyalogság 27-30%-a rendelkezett löfegyverrel, de 1560-ban már 50%-a, majd 1600-ra ez az érték 66-70%-ra növekedett és a háború végére a fejlettebb haderőkben – például a svédben, ahol már tisztán muskétával felszerelt ezredek is szerveztek – elérte a 80%-ot.⁹ A gyalogság ekkor előtérbe került harcászati képességeinek alapját a *kézifegyverek tömeggyártása* képezte. Időbe telt azonban, mire a puszkákat mindenhol **kovás lakattal** (17. század vége), illetve **szuronnal** (az 1703-ban kifejlesztett köpűs bajonettel) **látták el, ami azután már lehetővé tette a pikás – puskás vegyes alakzatok végleges felszámolását.**

A szakirodalom a *harmincéves háború* lezárultától, illetve a háborút lezáró vesztfáliai békétől (1648) kezdve beszél a löfegyverek hadviselési korszakáról. Dr. Deák János vezérezredes az orosz katonai szakirodalomból V. Szlipcsenko vezérőrnagyot, az orosz vezérkari akadémia kutatási osztályának vezetőjét tartja meghatározónak a hadviselés generációinak megállapítása tekintetében.¹⁰ Szlipcsenko **a fegyverek technológiai fejlődését tekinti a generációk közötti átmenetet kiváltó fő oknak**, aminek alapján a hadviselési korszakok az alábbiak:

1. vágó és szűrő fegyverek korszaka;
2. *korai (sima csövű) löfegyverek korszaka*;
3. *huzagolt csövű löfegyverek korszaka*;
4. sorozatlövő és ismétlő fegyverek korszaka;
5. nukleáris fegyverek korszaka;

⁶ Vajda Pál: Emlékezzünk régiekről A „Vasárnapi könyv” kiadása, Budapest, 1942. 18-19. o.

⁷ Uo.

⁸ Példaként említhető az alabárdokkal felszerelt gyalogság harca a lovasság ellen. De a páncélos nehézlovasság hatékony pusztíthatóságának bizonyítékát adta - még a tűzfegyverek megjelenése előtt - William Wallace és Robert Bruce angolok elleni néhány ütközete, amikor természetes és mesterséges terepakadályokkal lassították a lovasság rohamát, lehetővé téve a gyalogosok – először és elsősorban a lovak elleni – hatékony működését.

⁹ Liptai Ervin (főszerk.): Magyarország hadtörténete. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1985. I. k. 78. és 230-231. o. illetve Csillag Ferenc: A kézi löfegyverek és a hadművészet. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1964. továbbá Csikány Tamás: A harmincéves háború Korona Könyvkiadó, Budapest, 2005. 61.

¹⁰ O.

¹⁰ Deák János: Napjaink és a jövő háborúja Hadtudomány, 2005. évi 1. sz. 31. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

6. nagypontosságú (precíziós) fegyverek korszaka.¹¹

Jelen tanulmányunk tekintetében Szlipcsenko 2. és 3. korszaka képezi a vizsgálat tárgyát. Attól a ponttól vizsgáljuk tehát az előltöltő fegyverek korát, amikor azok felváltották a hidegfegyvereket (a harmincéves háború lezárulta, 1648), addig a pontig, amíg az előltöltő egylövetű fegyvereket fel nem váltották a hátultöltő- és ismétlő fegyverek, a Gattling-löveg, a szórólöveg, (Königgratz, 1866-tól), majd a géppuska. E tekintetben *Lind és társainak háborúk generációira vonatkozó korszakolását* vettük figyelembe.¹² Véleményük szerint az *első*, a reguláris haderők talaján értelmezhető valódi **hadviselési generáció a muskéta és a vonalharcászat korszaka** volt, melynek teoretikusai Montecuccoli, Napóleon, Clausewitz, illetve Jomini. A hadviselés **második generációja** a koncentrált tűzerő (ismétlő- és sorozatlövő fegyverek, illetve a tömegesen alkalmazott, közvetett irányzású huzagolt-hátultöltő tűzérés) és az anyagcsata kora, amely Königgratz (1866) és Sedan (1870) csatáerein, a hátultöltő lövészfegyverek megjelenésével vette kezdetét és az I. világháború lövészárkaiban érte el csúcspontját, ahol a géppuska mellett már megjelent a géppisztoly is. A hadviselés **harmadik generációja** a mobil hadviselés, a villámháború, a **negyedik generáció** pedig napjaink korszerű, sajátos hadviselése, amelyben keveredik a precíziós csapásmérő képesség, a hálózatcentrikus hadviselés, az aszimmetrikus hadviselés és a gerilla harcmód, illetve a terrorizmus. Korszakhatárként a 2003-as iraki háború jelölhető meg, ahol a precíziós fegyverekkel, robothadviseléssel, elektronikai harccal és információs hadviseléssel, továbbá a különleges műveleti erők, illetve a légideszantok fokozott alkalmazásával jellemezhető fegyveres tevékenységsor vette kezdetét. Jelenlegi kutatási témánk szempontjából *Lind első hadviselési korszaka (1648-1866)* a releváns, amelyet ő fegyverzeti (muskéta) és harceljárás (vonalharcászat) szempontból egyaránt azonosít. Szlipcsenko korszakolására (2. és 3. simacsövű és huzagolt előltöltő fegyver korszak) támaszkodva Lind fegyverzeti meghatározása pontosítható olyan módon, hogy a tárgyalt korszakban (1648-1866) az általa jellemző fegyverként említett *simacsövű előltöltő muskétát* fokozatosan felváltotta a *huzagolt előltöltő puska*. Említésre érdemes emellett, hogy ugyanezen az időszakon (Lind első hadviselési korszak, 1648-1866) a szerző által korszakos jelentőségüként nevesített *vonalharcászatot* fokozatosan kiegészítette az *oszlop-vonal harcászat*, majd a korszak végén a *csatárláncok harcászata*. Kutatásunk vizsgálati korszakát ilyen módon – Szlipcsenko és Lind általánosan használt és elfogadott korszakolására egyaránt támaszkodva – **az előltöltő fegyverek hadviselési korszakaként (1648-1866)** határoztuk meg. A fegyverzettechnikai szakirodalom is egyetért azzal,

¹¹ Szlipcsenko, Vlagyimir N.: Vojna búduščsevo – prognoszticseskij analiz, in: Szlipcsenko, V. N. – Garejev, M. A.: Búduščsaja vojna, Moszkva, 2005.

¹² Lind, William S. – Nightengale, Keith – Schmitt, John F. – Sutton, Joseph W. – Wilson, Gary I.: The Changing Face of War: Into the Fourth Generation, in Marine Corps Gazette, Quantico, VA, 1989. október, 22–26. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

hogy a francia-porosz háború már egy másik korszak: a hátultöltő fegyverek korszakának kezdete volt. „A francia-porosz háború (1870-1871) vízválasztó a fegyvertörténetben: ekkor ért véget az előltöltő fegyverek kora.”¹³

A tárgyalt korszak vizsgálata során jelen kutatási célunk éppen az, hogy a gyalogsági fegyvernem tekintetében nyomon kövessük a jellemző lövészfegyverzet változását (átállás a simacsövű fegyverről a huzagoltra), illetve éppen ezzel összefüggésben a harcászat átalakulását (vonalharcászat mellett az oszlop-vonal harcászat, majd a csatárláncok harcászatának megjelenése, továbbá ennek hatása a katonai szervezetek változásaira).

Az általunk vizsgált korszakon, a 17. – 19. században a haderők szervezetének **számszerű többségét a gyalogság alkotta**. Szerepét tekintve **sokoldalú, alapvető és nélkülözhetetlen fegyvernemként** jellemezhető, hiszen a gyalogság... nemcsak *tűzzel hat*, mint a tűzérség, és nem csak *közelharca*ra képes, mint a lovasság, *hanem mindkettőre képes*. *Területet képes elfoglalni és meg is tartani*. A másik két fegyvernem önmagában erre képtelen.”¹⁴ *A gyalogság a vizsgált időszakban tehát mindenképpen a csatátér nélkülözhetetlen szereplője volt*. A 17. század során a kovás puska és a papírhüvelyes löpor elterjedésével a tűzgyorsaság jelentősen megnőtt, így szükségtelemmé vált a mélységi tagozódás. A nagyobb tűzhatás érdekében a korábban alkalmazott négyszögeket oldalra széthúzták, kialakult a **vonalharcrend**. Beköszöntött a **vonalharcászat korszaka**, amelyben a még nem annyira hatékony löfegyverekkel és gyenge tűzérségi támogatással vívott, jelentősebb lovasságot nélkülöző gyalogsági harc vált meghatározóvá. Ez jellemezte a 18. század első felét.

A **vonalharcászat reformja** Nagy Frigyes háborúi során vette kezdetét. A napóleoni háborúk korára a gyalogság harceljárásainak korszerűsítése tovább folytatódott, a hadviselő államonként jelentős mértékben eltérő mennyiségű és minőségű hadfelszerelés már *államonként eltérő gyalogsági harceljárások* létrejöttét eredményezte. A napóleoni háborúkkal kapcsolatban a harmincas évek óta már a magyar hadtudományi szakirodalomban is ismert tény, hogy „**a szemben álló haderők állapota a forradalmi háborúk kezdetén egymástól igen különböző volt.**”¹⁵ Például az **angol gyalogság tömegesíthetősége** – amiatt, hogy a lakosság jelentős része az iparban és a kereskedelembe dolgozott, illetve hogy az ország lakosságának lélekszáma csekély volt, továbbá, hogy a haderő létszámának egy jelentős részét a haditengerészet tette ki – korlátozott volt, viszont haditechnikai eszközökkel jól felszerelhetők kis létszámú szárazföldi haderejüket. Az oroszok ezzel szemben rendkívüli mértékben növelhették meg gyalogságuk létszámát – viszont **kompromisszumokra kényszerültek a haditechnikai eszközökkel való ellátottság területén**.

¹³ Bull, Stephan – North, Tony: Évszázadok fegyverei, Corvina Könyvkiadó, Budapest, 1993. 133. o.

¹⁴ Horváth Lajos: Az inszurrekció gyalogsága HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Értesítője, Budapest, 2011. 27. o.

¹⁵ Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. Digitális kiadás: Arcanum Adatbázis Kft. 2001.<http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0020/2076.html>

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

Az angol, a francia, illetve a porosz és orosz **haderők szervezete, harcéljárása és haditechnikai eszközei** kétségtelenül **markánsan különböztek** egymástól.

A Hadtudományi Lexikon szerint „a hadászat a napóleoni korban rendkívül sokat változott.”¹⁶ **Különösen a háború kezdeti időszakában, 1806-ig volt szembetűnő**, hogy a hagyományos vonalharcászatot képviselő porosz és orosz haderő egy gyökeresen más – oszlop-vonal harcászatot és nagyarányú lovasságon alapuló manőverező-mozgáscentrikus – hadviselést folytató francia haderővel áll szemben, miközben az angolok részéről egy ismét teljesen más, blokádon, partraszállásokon és gerillák támogatásán alapuló hadviselés is megjelent. A szakirodalom az **eltérő hadviselési modellek létrejöttének hátterében** – a napóleoni háborúban (és a második világháború esetében is – az eltérő harcokci-hadviselési modelleknél) – **gyakran feltételez hibás szakmai döntéseket**, lényegében a **katonai vezetés háború megvívásának módjáról alkotott nézeteire** visszavezette a haderőszervezet kialakításának és alkalmazásának forrását. Eszerint az e korszakban korszerű újításnak mondott **önálló tűzér- és lovashadtestek támogatása mellett megvalósított oszlop-rohamon és puskázó-csatárláncon alapuló korszerű gyalogsági harcászat pusztán a francia katonai vezetés korszerű gondolkodása eredményeképpen** „a francia forradalom hadseregében jöttek létre; míg a többi európai államban... ezek **csak lassan kezdtek érvényesülni, a régi formák szívében tartották magukat... a porosz hadvezetés még évekig ragaszkodott az elavult vonalharcászat merev formáihoz**, csak elvétve alkalmazott könnyűgyalogságot és lovasságot. E hadseregek többségükben **éltesebb parancsnokai képtelenek voltak átállni az új típusú hadviselésre.**”¹⁷ A szakirodalom a „*vonalharcászat elégtelenségéről és kiűttalanságáról*”, illetve – ennek fenntartása kapcsán – a **korosodó döntéshozók döntésképtelenségéről** beszél és leszögezi, hogy „1792 után a vonalharcászat hátrányba került a nyílt csatarendben harcoló csapatokkal szemben.”¹⁸ Mi azonban óvakodnánk attól, hogy minősítő jelzőkkel illessük több európai haderő tisztikarának szellemi képességeit, és másokat is óvnánk attól, hogy pusztán a tábornoki kar átlagéletkorára vezesse vissza az egyes haderők alkalmazott harcéljárásait. Hipotézisünk szerint az eltérő harcéljárások létrejöttének hátterében inkább játszottak szerepet az adott állam *gazdaságföldrajzi jellemzői*, illetve *iparosodottságának mértéke*, mint a katonai döntéshozók háború megvívásának optimális módjáról vallott nézetei. Ugyanakkor a napóleoni vonal-oszlop harcászat kialakulásában a fentiek mellett közrejátszott a hirtelen nagymértékben felduzzasztott létszámú forradalmi francia hadseregben kritikus méreteket öltő fegyverhiány, illetve a katonák kiképzésére fordítható idő rövidsége, vagyis a kényszer is.

¹⁶ Szabó József (főszerk.): Hadtudományi Lexikon, Magyar Hadtudományi Társaság. Budapest, 1995. 434-436. o.

¹⁷ Liptai Ervin (főszerk.): Magyarország hadtörténete. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1985. I. k. 436-37, 430. o.

¹⁸ Uo. I. k. 462. o. illetve Veszprémi László (szerk.): A korai stratégiai gondolkodás. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2005. 147. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

Vizsgálatunk célja, hogy – tiszteletben tartva a szakirodalomban a fentiekben ismertett, kizárólag „a katonai vezetés háború megvívásának módjáról alkotott nézeteit” figyelembe vevő álláspontját is – **további befolyásoló tényezőket vizsgáljunk meg** az egyes európai haderők egymástól gyökeresen eltérő gyalogsági harceljárásai kialakulásának okai mögött. Kutatói **hipotézisünk szerint az egymás mellett létező eltérő modellek első sorban nem a katonai döntéshozó helyes vagy helytelen felismerései, korszerű vagy korszerűtlen gondolkodása mentén alakultak ki, hanem az adott állam földrajzi, gazdasági, hadiipari és haditechnikai lehetőségeit tükrözték.** Már a korszak katonai gondolkodói is felismerték a haditechnika, a harceljárás és a katonai szervezet közötti hadtudományi összefüggést, amelynek alapvetően meghatározó eleme az állam gazdasági fejlettsége is. „Clausewitz magától értetődőnek tartotta, hogy... a **gazdasági változások** által generált **technikai fejlődés** hat a **stratégiára és a taktikára**... Nem hagyta továbbá figyelmen kívül azt sem, hogy a **katonai intézmények és a hadviselés** függ a **gazdasági erőforrásoktól**.”¹⁹ Clausewitz gondolatai napjaink hadtudományi ismeretei alapján is érvényesnek és korszerűnek mondhatók. Napjaink korszerű hadtudományában a **haditechnika, a harceljárás és a katonai szervezet kölcsönhatásait feltáró törvényszerűség** rámutat egy összefüggésrendszerre, amely szerint a tudományos-technikai haladás a hadügy területén a haditechnikai eszközök fejlődéseként jelenik meg.²⁰ „A technikai felszereltség – a katonai erő leggyorsabban, legdinamikusabban változó összetevője – növekedése elkerülhetetlenül magával hozza a hadügy valamennyi területén új vonások megjelenését.”²¹ Tehát **ha a haditechnikában minőségi ugrás következik be**, akkor a hadügy minden területén jelentős, meghatározó változások zajlanak le, mivel **megváltoznak a hadművelleti elméletek és a harceljárások**, illetve a **katonai szervezetek** is. Sorrendiségét tekintve az ugrásszerű fejlődés következtében létrejött új haditechnikai eszköz, vagy eszközök harci hatékonysága – „a harci alkalmazás során szerepet játszó valamennyi fontos jellemző integrált kifejezése” – határozza meg az új harceljárást, ami természetesen új katonai szervezet létrehozását vonja maga után.²² Vizsgálatunk tárgyát képezi ennek alapján, hogy:

- milyen új haditechnikai eszközök befolyásolták a vizsgált időszak gyalogságának szervezetfejlesztését és harcászátát?
- milyen mértékű különbségek mutatkoztak az egyes, eltérő gazdasági szinten álló államok haderőinek gyalogsági harceljárásai között és ezek milyen sikerességgel vívták meg egymással fegyveres harcukat?

¹⁹ Peter Paret: Clausewitz. In: Veszprémy László (szerk.): A korai stratégiai gondolkodás. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2005. 266. o.

²⁰ Dr. Turcsányi Károly: Az ember – haditechnika rendszer a tudományos technikai forradalomban, Honvédelem, 1988/8. sz. 83-93. o.

²¹ Uo. 85. o.

²² Uo. 88. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

1. KÉZIFEGYVERGYÁRTÁS, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A HUZAGOLT CSÖVŰ FEGYVEREK ELŐÁLLÍTÁSÁNAK HADIIPARI KÉPESSÉGÉRE

1.1. A KÉZIFEGYVERGYÁRTÁS ÁLTALÁNOS HELYZETE ÉS HADIIPARI HÁTTERE

Az elöltöltő fegyverek hadviselési korszakának (1648-1866) *gazdasági bázisát a gyarmatosítás és az annak nyomában járó kereskedelmi élénkülés, illetve a korai ipari forradalom összegzett lehetőségei biztosították.* A korai, primitív lőfegyverek 16. századi megjelenése nem vezetett el azonnal a hadviselés átalakulásához, hiszen a 17. század közepéig a lőfegyverek számaránya és gyakorlati alkalmazhatósága korlátozott volt és csak a harmincéves háború végére vált valamelyest számottevő harcászati tényezővé. A **gyarmatosítás megindulása azonban forradalmasítólag hatott az ipar fejlődésére**, mely *minőségileg jobb fegyvereket adott a hadseregnek.* A gyalogság így fokozatosan újra főfegyvernemmé válhatott. A 17. század végére Európa legtöbb országa megteremtette az állandó hadsereget. *Létrehozásának feltételeit a társadalom kapitalizálódó fejlődése tette lehetővé, amely képes volt biztosítani a katonai szervezetek számára a kellő mennyiségű fegyvert, felszerelést és a fenntartás költségeit.*²³ *Az ipar megnövekedett teljesítőképessége a korábbinál jelentősebb termelési képességet jelentett: az új európai hadiipar már a metódizmus korában képes volt a gyalogság fegyverrel történő ellátására,* azonban még nem volt képes a tábori- és a lovagló tüzérség eszközeit tömegesen előállítani. Ilyen módon következett be az a változás, hogy a 17. század második felétől „a **termelés emelkedő szintjének megfelelően, a fő fegyvernemmé ismét a gyalogság vált**”.²⁴

A napóleoni háborúkra vonatkozóan a hadtörténészek már a nyolcvanas években megállapították, hogy „a **fegyveres harc anyagi-technikai viszonyai a háborúk kézműipari korszakában (16.-18. sz.) átalakultak, majd a polgári forradalmak idején jelentősen megváltoztak.**”²⁵ Ekkor lépett át az ipar – és vele együtt a hadiipar – a kézműipari korszakból a **klasszikus ipari korszakba**, természetesen hadviselő államokként más és más ütemben és mértékben. Az **ipar forradalma** döntő változásokat eredményezett a **hadiipari kapacitás és minőségképesség** területén, ami viszont rendkívüli mértékben befolyásolta az egyes hadviselő államok **gyalogságának és tüzérségének felszereltségét és harcászati képességeit.** Csak 1711-től terjedt el fokozatosan a megmunkálásiigényes, de hatékony tüzelést elősegítő kovás lakatszerkezet, majd 1740-től a gyors töltést lehetővé tevő fém töltővessző és a papírtöltés. **Csak ekkortól vált valóban jelentős tűzerejű szervezetté a gyalogság.** 1750-től zajlott le az egyszerű simacsövű, méretpontatlan kézfegyverekről a **méretpontos huzagolt kézfegyverekre történő áttérés** első nagyobb hulláma –

²³ Szántó Mihály: Hadművészet a feudalizmus korában Szantomihaly.gportal.hu/gindex.php

²⁴ Zachar József: Csatak, hadvezérek, katonák a XVIII. században Tankönyvkiadó, Budapest, é.n. 26. és 31. o.

²⁵ Szanati József: A tábori tüzérség az első és a második világháborúban. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1984. 21. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

természetesen haderőnként igen eltérő sikerességgel, az egyes államok számára különböző mértékben rendelkezésre álló hadiipari háttér és gépipari megmunkáló kapacitás függvényében. „Egy nagy hadsereget új fegyverekkel felszerelni ugyanakkor igen költséges vállalkozás volt. A kisebb, de gazdagabb államok kisebb hadsereget tartottak fenn, így az átfegyverzés számukra kisebb anyagi megterhelést jelentett...A nagyhatalmaknak azonban többszázézes katonaság felfegyverzését kellett megoldaniuk.”²⁶ Az átfegyverzési folyamatot nagymértékben befolyásolta az is, hogy a fejlett világ ipara és azon belül hadiipara – éppen egy jelentős átstrukturálódási folyamaton ment keresztül. „Az egyre magasabb fokú gépesítésre törekvő kapitalizálódó gyáripár (18.-19. század) igen erős versenytársává vált a nagyrészt szerény gépi és általában kézi eszközökkel dolgozó fegyverkészítő kismestereknek, *sőt lassan föl is falta őket*. Ennek nyomán alakultak ki Európa egyes vidékein az ún. bedolgozói manufaktúrák és közösségek. *A gyárakban a tőkések korszerű, termelékeny módszerekkel legyártották az alkatrészeket*, a bedolgozók pedig háziiparszerűen, otthon illesztették, szerelték össze és készítették el a fegyvereket. Az ilyen jellegű munkaközösségek főleg Európa nyugati részén: Angliában, Franciaországban...fejlődtek ki.”²⁷ Az állam gazdasági helyzete nagymértékben határozta meg ennek a korszerűsödési folyamatnak – a gyáripár kialakulásának – a sebességét. A gazdagabb nyugati államok – különösen a tengeri kereskedelem segítségével meggazdagított Anglia – élen járt a gyáripár megteremtésében. A korszerű fegyverek előállítása terén a nyugati államok a keletiekkel szemben hatványozottan előnybe kerültek – egyfelől a kedvezőbb gazdasági helyzet, másfelől a kiterjedtebb és fejlettebb nagyipari kapacitásaik okán.

1.2. FRANCIAORSZÁG

A 18. század elején a francia hadiipar már a tömegtermelés szintjén álltott elő simacsövű puskákat és a világon elsőként rendszeresítette a puskára szerelhető szuronyt, a bajonetet. A francia hadiipar 1777-1801 között 2.000.000 puskát gyártott, **ez mintegy 87.000 darab évente**.²⁸ A forradalmi, majd a háborús évek azonban gátolták az ipar hatékony működését. A dinamikus növekvő létszámú haderő fegyverzeti igényeit a hadiipar mintegy 700000 darab zsákmányolt fegyver alkalmazásbavétele mellett tudta csak kielégíteni.

A haderő alapvető fegyverzeti beszállítójának számító Nicolas-Noel Boutet fegyvergyárában csak 1797-től gyártottak nagyobb mennyiségben *vontcsövű karabélyokat*.²⁹ A századfordulón Boutet gyára készítette el a francia haderő könnyűlövész alakulatai számára a

²⁶ Csikány Tamás – Eötvös Péter – Németh Balázs: A szabadságharc kézi lőfegyverei 1848-1849. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2012. 13. o.

²⁷ Hardy József: Vadászfegyverekről a vadászoknak Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1969. 27. o.

²⁸ Haythornthwaite, Philip J.: Weapons Equipment of the Napoleonic Wars. Arms and Armour Press, London, 1996. 22. o.

²⁹ North, Anthony – Hogg, Ian V.: Lőfegyverek könyve Alexandra Kiadó, Budapest, 1992. 99. és 102. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

Modell An XII Versailles huzagolt karabélyt, amely mindössze 1010 mm-es hosszúsága ellenére a simacsövű hadipuskák lőtávolságán felül teljesített, miközben többszörösen meghaladta azok löszabatosságát. Ekkortól a haditechnikai feltételek teljes mértékben, míg a megfelelő gyártókapacitások többé-kevésbé adottak voltak a francia könnyűgyalogos fegyvernem korszerű vontcsövű fegyverekkel (illetve rövid dragonos puskákkal) történő ellátásához. Ilyen körülmények között a költséges és bonyolult huzagolt fegyverek előállítása csak a gyártó kapacitások egy szűk keresztmetszetét köthette le. A krími háború idejére a franciák már 30%-os arányban állították rendszerbe huzagolt csövű lövészfegyvereket.

1.3. OROSZORSZÁG ÉS POROSZORSZÁG

Oroszországnak – annak ellenére, hogy mezőgazdasági ország lévén nem rendelkezett jelentősebb ipari kapacitással – a napóleoni háborúk kezdetére már kétségtelenül *jelentős, évi 90000 huzagolatlan lövészfegyver legyártására alkalmas ipari kapacitása volt, főként Tulában és Sestroveskben. Azonban Oroszország kizárólag saját forrásból nem volt képes biztosítani hadereje fegyverellátását.* Tula évente 68000 puskát gyártott, amit kiegészített az izsevszki és a sestrovkeski fegyvergyár és más kisebb műhelyek termelése is.³⁰ Csak 1812-re – a közvetlen francia fenyegetés hatására – sikerült Tula és Sestrovesk, illetve a kisebb gyártók együttes kézfegyver termelését 170000 darabra emelni.³¹ Így is összességében **átlagosan csak évi 120000-re becsülhető az orosz löfegyvergyártó kapacitás.** Ez messze nem volt elegendő egy 6-800000 fős haderő ellátásához. Ilyen körülmények között gyakorlatilag nem állt rendelkezésre szabad gyártó kapacitás huzagolt fegyverek előállítására. A szűkös huzagoltfegyver-gyártó kapacitások ráadásul több kisebb fegyvergyártónál jelentkeztek. Tizenegyféle huzagolt fegyvertípus volt rendszerben, ehhez adódtak hozzá a különféle polgári fegyverek.³² A haderő huzagoltfegyver-ellátása a háború végéig sem volt teljesen megoldott. A háború kirobbanását követően törekedtek a folyamatos fegyverzeti korszerűsítésre, ezért kibocsátották a viszonylag korszerű 1805-ös simacsövű modellt. Ezt folyamatosan tökéletesítették és 1808-tól egy 0,7 kg-al csökkentett tömegű új variánsként gyártották. Azonban a méretpontosság, az anyagminőség és a puskaporgyártás színvonala nem érte el a nyugat-európai. Porosz tesztek alapján *az orosz gyalogsági fegyverek átlagosan 30%-kal mutattak kedvezőtlenebb szórásképet az európai gyártmányoknál.* Egy angol utazó szerint „az orosz fegyverek minőségben erősen alulmúlják az angol fegyvereket. Gyakran robbannak fel lövés közben.”³³ A méretpontosság hiá-

³⁰ Haythornthwaite, Philip J.: Weapons Equipment of the Napoleonic Wars. Arms and Armour Press, London, 1996. 22. o.

³¹ Russian Infantry of the Napoleonic Wars. Weapons and Equipment.

http://napoleonistyka.atspace.com/Russian_infantry.htm

³² Haythornthwaite, Philip J.: Weapons Equipment of the Napoleonic Wars. Arms and Armour Press, London, 1996. 25. o.

³³ Csikány Tamás – Eötvös Péter – Németh Balázs: A szabadságharc kézi löfegyverei 1848-1849. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2012. 100. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

nya az újonnan gyártott fegyvereknél is gondot okozott, ám ez a probléma még fokozottabban jelentkezett a haderőnél nagy mennyiségben rendszerben lévő korábbi gyártású lövészfegyvereknél. A huzagolt fegyverek aránya még 1853-ban sem haladta meg a 2%-ot a haderő fegyverállományában.³⁴ Az oroszoknak még a simacsövű fegyvergyártás területén is jelentős nehézségeik voltak a kis megmunkáló (gépi) kapacitású hadiipar, nagyméretű haderő kombináció miatt. *Huszonnyolc féle űrméretű lövészfegyver volt rendszerben* – a közel egységes angol és francia rendszerrel szemben.³⁵ Már a sorgyalogság fegyverzeti eszközeinek pótlása és korszerűsítése is jelentős ipari kapacitásokat és erőforrásokat vett igénybe. Ezen a helyzeten két másik forrásból történő beszerzéssel is változtatni próbáltak, amikor *zsákmányanyagként* és *szövetségesi segélyanyagként* megjelenő lövészfegyvereket is rendszeresítettek haderejükénél. A franciákkal vívott fegyveres küzdelem során nagy mennyiségű *Charlevill hadipuskát* zsákmányoltak, amelynek minősége felülmúlta saját fegyvereikét. Emellett az angol szövetséges 60000 *Brown Bess hadipuskát* szállított az orosz haderőnek, amellyel a gránátos alakulatokat szerelték fel. Az orosz haderő csak 1856-ban – a krími háború tapasztalatai alapján – kezdte meg az új elöltöltő huzagolt csövű fegyverekre történő áttérést. 1862-re már több mint 260000 orosz katonát szereltek fel velük. Ekkorra azonban már felesleges kiadásnak bizonyult jelentősebb összegek beruházása, hiszen 1866-67-től az európai csatatereken már megjelentek a hátultöltő fegyverek.

Poroszország a 18. században, illetve az 1806-os összeomlásig, jellemzően kis műhelyeken alapuló puskagyártással rendelkezett. Legnagyobb fegyvergyártó kapacitása a Suhl városában működő nyolc kisebb csőgyártó manufaktúrára és számos kapcsolódó puska-gyártó vállalkozásra épült, amelyek évi 25000 fegyver előállítására voltak képesek.³⁶ Jelentősebb gyártókapacitás összpontosult Ferlachban is.³⁷ A napóleoni háborúk időszakában a porosz kézilőfegyver gyártás mintegy 50-60000 db-ra volt becsülhető évente. Ez nemcsak a leggyártott mennyiség tekintetében bizonyult elégtelennek, de a minőség vonatkozásában is kívánnivalót hagyott maga után. Az 1806-ban Jéna-Auerstadtnál felvonult porosz haderő fegyverzeti anyagának jelentős része még az előző századból származó, elavult, kopott eszköz volt, így ezek méretepontosságára sem állt a kor színvonalán. Az 1806 után újjászervezett porosz haderő löfegyver-ellátásában pedig jelentős szerepet játszottak a külföldi eszközök, az angol, a francia, a svéd, sőt még a gyenge minőségű orosz pusokák is. (Az angolok 130000 pusokát szállítottak a gyártókapacitás szűkében lévő Poroszországnak.³⁸) Ilyen körülmények között a könnyűgyalogság pusokázó harcéljárásához szükséges huzagolt, illetve új gyártású fegyverek aránya a porosz fegyverzeti anyagban nem haladhatta meg a néhány százalékot.

³⁴ Zichermann István: A krími háború. Anno Kiadó, Budapest, 2009.37. o.

³⁵ Haythornthwaite, Philip J.: Weapons Equipment of the Napoleonic Wars. Arms and Armour Press, London, 1996. 17. o.

³⁶ Hardy József: Vadászfegyverekről a vadászoknak Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1969. 27. o.

³⁷ Uo. 79. o.

³⁸ http://www.napolun.com/mirror/napoleonistyka.atspace.com/foreigners_British_army.htm

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

1.4. ANGLIA ÉS AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK

Európában *elsőként*, 1774 és 1800 között, az **angol haderő** rendszeresített vontcsövű puskákat (Ferguson- és Baker-puska). Az angolok 1804-1812 között 1600000 puskát - **évente átlagosan 200.000 fegyvert** – gyártottak, ami ahhoz is elegendő volt, hogy 113000-et a poroszoknak, illetve 60000-et az oroszoknak, továbbá 20000-et a perzsáknak adjanak át.³⁹ A franciák és az oroszok évi 100000 darabot is alig elérő gyártókapacitásával szemben lenyűgöző volt ez a teljesítmény – különös tekintettel az angol gyalogság viszonylag kis méretére. Ilyen körülmények között az angol haderő megengedhette magának, hogy az egyszerű simacsövű lövészfegyvereknél jóval drágább és bonyolultabb eszközöket is rendeljen a hadiipartól, így 1800-1815 között összesen 30000 huzagolt Baker-puska készült.⁴⁰ A vontcsövű Baker-puska sorozatgyártása éppen időben kezdődött meg ahhoz, hogy fokozatosan kiszorítsa a simacsövű Brown Bess puskát (amelyet ekkortól több tízezres mennyiségben juttattak az oroszoknak) és a rendkívül teljesítőképese angol ipar ellássa vele az angol könnyűgyalogságot.⁴¹ 1815-ben Waterloonál összességében 4000 angol katona rendelkezett huzagolt fegyverrel.

Az **amerikai haderő** 1803-ban rendszeresítette első kis kaliberű, huzagolt hadifegyverét, az M 1803 kovás puskát, **mely egyben az ország első saját készítésű, nagy mennyiségben gyártott hadipuskája is volt.** A fegyver ipartörténeti szempontból is fontos mérföldkő, mivel a kormány nem különálló, kis fegyverkészítőket bízott meg a gyártással, hanem fegyvergyártásra létrehozott állami céget. Az észak-amerikai hadifegyver-gyártás két központban összpontosult: Harper's Ferry-ben és Springfieldben. Az 1803 M fegyverek gyártása szigorú hadi szabványok alapján történt. A Harper's Ferry-ben készült puskák és pisztolyok számos alkatrésze csereszabatos volt, ami tovább gyorsította, egyszerűsítette a folyamatokat. Itt az M 1803 puskából 1803-1819 közt 19700 darabot készítettek.⁴² **Az amerikai polgárháború (1861-1865) alatt az északi gyalogság döntő többsége már elöltöltő huzagolt fegyverrel volt felszerelve.** A huzagolt Enfield puskából 950000 darab volt rendszerben, de ezt Angliából importálták. A **Springfield huzagolt puskából** öt év alatt mintegy 1300000 darabot gyártottak. A huzagolt elöltöltők Minié-féle lövedéket tüzeltek, lövedékük 450 m-ig volt hatásos. Csak a Springfield fegyvergyár éves gyártókapacitása 200000 db volt.⁴³ A termelést további 20 fegyvergyár kapacitása egészítette ki. Az észak-amerikai fegyvergyártási kapacitás – a forgópisztolyokat nem számítva – átlagosan **mintegy 350000 darab volt évente.** Ugyanakkor a déli haderő fegyverhiánnyal küszködött, gyalogságának jó része sima csövű elöltöltő fegyverekkel harcolt.

³⁹ Haythornthwaite, Philip J.: Weapons Equipment of the Napoleonic Wars. Arms and Armour Press, London, 1996. 21. o.

⁴⁰ Uo. 25. o.

⁴¹ Richard Holmes: A napóleoni háborúk kora. Alexandra Kiadó, Budapest, 2006. 17. o.

⁴² <http://www.kapszli.hu/publication/harpersferrypuska.php>

⁴³ John Keegan: Az amerikai polgárháború. Akadémiai kiadó, Budapest, 2012. 102. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

2. A KÉZI LŐFEGYVEREK FEJLŐDÉSÉNEK HATÁSA A GYALOGSÁGI HARCELJÁRÁSRA

2.1. A GYALOGSÁG HARCÁSZATA SIMA CSÖVŰ FEGYVEREKSEL

2.1.1. A vonalharcászat alkalmazásának kora (1648-1740)

A harmincéves háború végétől (1648) Nagy Frigyes háborúig (1740) a gyalogság harcászata a vonalharcászat kizárólagos alkalmazása jellemezte. A **korszak „harcászatában a szuronyos fiinta végleg kiszorította a lándzsát, állandósult a vonalharcászat.”**⁴⁴ A **vonalharcászat** a korszak *alapvető gyalogsági harceljárása* lett. A vonalharcászatnak nevezett harcmóddal a **maximális gyalogsági tűzhatást** kívánták biztosítani. Ennek megfelelően a gyalogsági vonalban három sort hoztak létre. A hosszan elnyúlt, merev és nehezen fenntartható vonalakkal percenként mindössze 60-75 lépést tettek meg a gyalogosok. A sorgyalogságnál alkalmazott elöltöltő, simacsövű puskákkal rövid ideig percenként öt lövést is lehetett adni. A tűzmegnyitást 200 méternél távolabbról nem kezdték meg, mivel a találati valószínűség 300 méterről 20%, de még 100 méterről is csak 60% volt. Amikor az első vonal lőtávolságra megközelítette az ellenséget, ösztüzet adott le. Az ösztűz folyamatosságát úgy érték el, hogy tüzelését követően az első sor a harmadik mögé lépett, a második pedig tüzelt. Azután következett a harmadik sor. Mire a harmadik sor végzett a tüzeléssel, az első sor már újratöltött, és a harmadik sor hátralépésével egy időben ismét tüzelhetett. Így módon a folyamatos tüzeléssel a *gyenge löszabotosság mellett is* nagy pusztítást lehetett végezni az ellenséges vonalban. (A 18. század simacsövű gyalogsági puskái még egyenes fegyvertussal készültek, ami nem tette lehetővé célzott lövés leadását.) Amikor az első vonal elérte az ellenséget, kezdetét vette a **közelharc szuronnal**. (Ugyanakkor erre csak ritkán került sor, mivel „a 18. század csatáinak többségében a *gyalogság nem bo-csátkozott közelharcba.*”⁴⁵) A második vonal az első után nyomult, ezzel pótolta az első vonal veszteségeit. Ez a harcmód feltételezte, hogy az ellenséggel való megütközésre nagy kiterjedésű sík terepen vállalkoznak, mivel csak ott lehetett a hosszú vonal egyidejű és rendezett előrenyomulását biztosítani.

A vonalharcászat alkalmazásának elsősorban a huzagolatlan puskák csekély lőtávolságával és alacsony pontosságával összefüggő haditechnikai oka volt. A 18. század elején lényegében már szabványos hadi fegyvereket állítottak elő tömeggyártással a világ fejlett régióiban. Kialakult és egységesedett a puskák alakja és súlya: hosszuk általában 140-160 cm, súlyuk 4,5 - 5 kg, elméleti lőtávolságuk 600-700 m volt, *de 250 m felett átütőerejük már nem volt a lövedékeknek.* Emellett a **simacsövű puskák** ürmérete és az **alacsony méretpontosságú lövedék** átmérője között *1-1,5 mm-es illesztési rést alkalmaz-*

⁴⁴ Szántó Mihály: Hadművészet a feudalizmus korában
Szantomihaly.gportal.hu/gindex.php?pg=25327515&nid=4080781

⁴⁵ Jeremy Black: European warfare 1660–1815. University of Durham, London, 1994. 63. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

tak, ezért a löpor energiája nagy veszteséggel hasznosult, ami **kis lőtávolságot eredményezett**, illetve **nem lehetett velük hatékony célzott lövést leadni**. A sima csővű fegyverekkel így egyfajta tömeges „területtűzet” lőttek kis távolságban lévő, sűrű hadrendű gyalogságra. „A **puskák pontatlansága és kis hatótávolsága miatt** az egyéni tüzelés (célzott pontlövés) viszonylag ártalmatlan volt. Ennek eredményeként a katonai kiképzés eszményi célja az volt, hogy a lélektelen nyersanyagból gépiesen engedelmeskedő zászlóaljokat faragjanak. Amikor összecsaptak az ellenséggel, minden zászlóalj szilárd vonalban állt a másik mellett, az általában három sorban felálló emberek könyöke pedig szinte összeért. *Minden zászlóalj egyfajta tűzéség szerepét játszotta, amely parancsszóra sortűzet ad le.*”⁴⁶ **A vonalharcászat volt tehát az egyetlen harcmód, amellyel a 18. században alkalmazott simacsövű puszkával hatásos tüzerőt voltak képesek biztosítani.** „A **vonalharcászat** lényege, hogy az egész hadsereg két-három egymás mögötti harcrendben (vonalban) felállva egyetlen, megszakítás nélküli egységben harcol, centrumban a gyalogsággal, szárnyakon a lovassággal, a tűzéség pedig egyenlően elosztva az egész arcvonalon...A tűzéséget nem manőverező harcra szánták, hanem a harcrenddel együtt egy vonalban történő mozgásra...A lovasság a harcrend szárnyaira szorult. Feladata első sorban a gyalogság szárnyainak biztosításából állt, valódi csatadöntő funkció híján...Ez a harcmód a 18. század elején alakult ki, és a hétéves háború végéig kizárólagos használatban maradt az európai csatatereken. Az egyetlen, megszakítás nélküli harcrend azt jelentette, hogy a hadvezérnek nem volt lehetősége harcászati manővert végrehajtani. Lényegében a súlypontképzés is lehetetlenné vált a harctér bármely pontján.”⁴⁷ „A **vonalharcászat merevséghez, a tevékenység lelassulásához vezetett.** Minden mozdulatot az egész seregnek kellett végrehajtani. Az erők-eszközök összpontosítására a főirányban, illetve a csapás erejének fokozására a mélységből nem nyílt lehetőség.”⁴⁸ A korszakban a merev vonalharcászatot vívó gyalogság szerepe szinte kizárólagos volt a harctéren.

E hadviselés leírásával kapcsolatban nagyon találóak Clausewitz szavai, amelyekkel a 18. századi csata nehézkes, eredményt alig hozó lefolyását jellemezte: „Nagy tömegben egymás mellé és mögé rendezve, nyugodtan odaállnak, az egésznek csak egy viszonylag csekély részét fejlődtetik fel, és ezt *harcoltatják órák hosszat tartó tűzharcban*, amelyet olykor-olykor megszakítanak rohamlépésben való *kisebb előretörések*, szuronnal való döfködés, *lovasrajtaütések*, és a tűzharc ide-oda tolódik. Ha ez az egyik rész ilyen módon harcias tűzét lassanként elsugározza, és nem marad mása vissza, csak a hamuja, akkor azt visszavonják és másikkal helyettesítik. Ilyen módon *a csata mérsékelt erővel, lassan ég el, mint a nedves löpor.*”⁴⁹ A merev vonalharcászat felörlő küzdelemre volt csak alkalmas,

⁴⁶ Veszprémy László (szerk.): A korai stratégiai gondolkodás. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2005. 153. o.

⁴⁷ Uo. 158. ill. 253-254. o.

⁴⁸ Szántó Mihály: Hadművészet a feudalizmus korában
Szantomihaly.gportal.hu/gindex.php?pg=25327515&nid=4080781

⁴⁹ Carl von Clausewitz: A háborúról Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1961. I. k. 254. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

áttörésre, átkarolásra és bekerítésre nem. „A vonalhadzseregek *alkalmatlanok voltak megsemmisítő csapás kivitelezésére*, de nem csupán a harceljárásuk, hanem szervezetük miatt is.”⁵⁰ A vonalharcászat nehézkessége, a csekély arányú tüzérség és a kis mennyiségű lovaság alacsony szintű műveleti képessége összességében nehézkes és eldöntetlen, ugyanakkor rendkívül véres csaták létrejöttét eredményezte, ha az erők mégis összecsaptak. *A korszak csatái rendkívül véresek, a 20-30%-os veszteség nem tartozott a ritkaságok közé.*⁵¹ „A vonalharcászat körülményei között **a háborút a győztes csata sem döntötte el és a diadalt kicsikaró fél is súlyos veszteségeket szenvedett.** Az emberveszteségek még sokkal nagyobbak lettek volna, ha a korszak háborúiban nem nyert volna egyre inkább teret *a főerőkkel vívott döntő csatákat kerülő hadvezetési elv.*”⁵²

E hadviselési korszakkal kapcsolatban Rónai-Horváth Jenő hadtörténész az alábbi hat – a hadászatot és a harcászatot egyaránt befolyásoló – jellegzetességet sorol fel, amelyet a hadműveleti tervezés során kiemelten szem előtt tartottak.⁵³

- törekvés a felvonulás *hadműveleti vonalának* biztonságára-biztosítására;
- a raktározásra alkalmas *várak és erődítmények* birtoklásának és feltöltésének figyelembevétele a felvonulás során;
- az ellenfél erőinek menettel történő „*kimanőverezésére*” való törekvés;
- *korlátozott hadműveleti célok* kitűzésében megnyilvánuló óvatosság;
- *a nyílt ütközetek kerülése*, amelyek vállalására csak biztosan kedvező körülmények fennállása esetén kerül sor, tekintettel a *bizonyosan magas veszteségekre*;
- *a hadjáratok* gyakran *eredménytelen* lezáródása.

A vonalharcászat korszakára (amelyet a pozíciókereső hadászat, vagy metódizmus korszakának is neveznek) jellemző volt továbbá, hogy a *műveleti tervezés* a hadsereg menetét *menetütem- és hadtáp-számításokkal támasztotta alá*. „A metódizmus... fogalom valamikor pusztán **módszerességet** jelentett, olyan hadviselési rendszert, mely a háború vezetésében nem rögtönöz, rendszabályait nem ötletszerűen hozza, minden előretett lépését gondosan leméri.”⁵⁴ A korszak hadjárataiban a seregek hosszasan, bonyolult útvonalak mentén manővereztek a mélységben, keresve az ellenfél erőihez, hadtápraktáraihoz és – útvonalaihoz viszonyított *legkedvezőbb pozíciót*. A hosszú menetekkel az ellenféllel szembeni kedvező pozíciót kereső *hadászati korszakot* a szakirodalom helyenként „*pozíciókereső hadművészeti periódusnak*” is nevezi.⁵⁵ Ez a megnevezés talán még jobban kifejezi a

⁵⁰ Nagy-L. István: A császári-királyi hadsereg 1765-1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok Pápa, 2013. 247. o.

⁵¹ Veszprémy László (szerk.): A korai stratégiai gondolkodás. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2005. 107. o.

⁵² Zachar József: Csaták, hadvezérek, katonák a XVIII. században Tankönyvkiadó, Budapest, é.n. 26. és 31. o.

⁵³ Rónai-Horváth Jenő: Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi Veszprémy László (szerk.): A korai stratégiai gondolkodás. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2005. 115. o.

⁵⁴ Veszprémy László (szerk.): A korai stratégiai gondolkodás. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2005. 115. o.

⁵⁵ Lázár Balázs: Mantova visszafoglalása a második koalíciós háború idején Hadtörténelmi Közlemények, 2006. június, 450. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

korszak hadviselésének lényegét, mint a metodizmus fogalma. Ugyanakkor a *pozíciókeresés*, és a módszerességre utaló *metodizmus* egyaránt és egyidejűleg jellemezték ezt a hadviselési korszakot, hiszen a csapatok hosszas pozíciókereső manővereztetése és a bonyolult számítások **egyaránt arra a törekvésre vezethetők vissza, hogy a felek elkerüljék a vonalharcászat körülményei között rendkívül veszteségterhes, ugyanakkor gyakran eldöntetlen csatákat.** Razin így jellemzi ezt az időszakot: „A 17. század második felében a *manőver* kezdett túlsúlyba kerülni a harccal szemben... A manőverezésnek az lett a célja, hogy az ellenséget *sámára kedvezőtlen körülmények között* kényszerítse a harc felvételére, **a harc azonban elvesztette döntő jellegét.**”⁵⁶ A harc döntő jellegének elvesztése – az előző korszakhoz, a harmincéves háborúhoz viszonyítva – a löfegyverek széles körű elterjedése következtében bevezetett *vonalharcászat* harceljárása miatt következett be.

Rónai-Horváth véleménye szerint azt, amit ebben a hadviselési korszakban újnak és követendőnek tartottak, lényegében az előző korszak végének nagy háborújában, a harmincéves háború utolsó szakaszában alkotta meg haderőreformja során Gusztáv Adolf svéd király és hadvezér. A reform megoldást kívánt nyújtani az olyan válságjelekre, mint az elhúzódó, csatát rendkívül ritkán vállaló hadviselés, a fosztogatás, a polgári lakosság pusztítása, a tüzerő alapú karakolítózó lovasság alkalmazási válsága, a nehezen mozgatható, statikus jellemzőket mutató tűzéség. A harmincéves háború válságára adott válaszokat, az erős iparral rendelkező svéd állam haderőreformjának eredményeit – a tisztán löfegyverek alkalmazásán alapuló vonalharcászatot, a hideg fegyverrel nagy tömegben bevetett lovasságot, illetve a 3-4 fontos mozgékony ezredágyúk alkalmazását és a lovagló tűzéség bevezetését – a korszak más haderői is törekedtek megvalósítani, gazdasági-hadiipari lehetőségeikhez mérten több-kevesebb sikerrel. A reform olyan költségesebb elemeit, mint a nehézlovassággal és a lovagló tűzéséggel kapcsolatos újszerű alkalmazást például csak a metodizmus korszakát lezáró Nagy Frigyes tudta bizonyos korlátok közt, majd Napóleon teljes mértékben megvalósítani. Hasonló ez, mint az első világháború végén megjelenő páncélos-hadviselés lassú kibontakozása, melynek érdemi alkalmazására csak a következő nagy háború elején került sor.

A vonalharcászat korszakának kezdő időpontját a harmincéves háború végéhez, illetve – ezzel egyezően – az új korszakot megnyitó vesztfáliai béke (1648. október 24.) dátumához lehet leginkább kötni. A 15. század óta zajló folyamat befejeződéséként **ekkor vette át véglegesen a gyalogság a lovasságtól a vezető fegyvernem szerepét. A 16. században ez az arány három az egyhez és nyolc az egyhez határokon belül mozgott, a gyalogság javára.** Ahogy nőtt a gyalogság szerepe, **a lovasságé** úgy csökkent és ennek megfelelően **változott a hadseregen belüli számaránya is.** A harmincéves háború kezdetén a lovasság még a haderő 22-30%-át képezte, a háború, illetve a 17. század végére, a 18. század elejére viszont részarány a korábbi érték közel felére-harmadára, 10-15%-ra

⁵⁶ Razin: A hadművészet története Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, III. k. 484. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

csökkent. (A lovasság egy részét – a dragonyosokat – pedig esetenként gyalogságként alkalmazták a harcban.) A harmincéves háború befejezése után a szuronyos puska lett az egész gyalogság egységes fő fegyvere. Az új fegyver megváltoztatta a hadművészetet. **A hadseregek fő erejét már a szuronyos puskával felszerelt gyalogosok képezték, a lovasság ekkortól másodrendű fegyvernemmé vált.**⁵⁷ *A korábbinál nagyobb méretűre szervezett haderőkben a lényegében immár egységesen tűzfegyverrel ellátott gyalogság túlnyomó szerepe adta meg ennek a hadviselési korszaknak hadászati és harcászati karakterét.* Ebben az időszakban – harmadik fegyvernemként – a tűzérség még csak születőben volt. A csaták során az 1.000 főre eső ágyúk száma – a napóleoni háborúk 3-5 darabos értékéhez képest – még csak 1-1,5 érték között mozgott. Az ágyúk mozgékonyasága alacsony szintű volt. A gyalogság fegyvernemi túlsúlyához vezetett az is, hogy erős tűzérség – azon belül különösen az erős lovagló tűzérség – hiányában valóban hatékony tömegméretű nehézlovasság szervezése még nem volt lehetséges. „A 17. században... a haderő döntő hányadát – *leggyakrabban négyötödét* – a fő fegyvernemnek tekintett gyalogság alkotta.”⁵⁸ A másik fegyvernem, a lovasság, elsősorban vértess nehézlovasságból és közepesen nehéz dragonyosokból állt. Arányaiban, illetve „alkalmazását tekintve a legtöbb európai országban az összes lovasság tényleg csak dragonyosokból állott.”⁵⁹ Ezáltal a *vonalharcászat korszaka a – hagyományos és a lóról szállva harcoló – gyalogság döntően túlnyomó szerepének korszaka.*

Azonban nemcsak a vonalharcászat nagy veszteségaránnyal járó, eldöntetlen csatákhoz vezető jellege okolható a csaták kerüléséért, hanem a **haderők ellátási problémái** is. A 17. század folyamán a hadászatban is jelentős változás következett be, mely a hadseregek létszámának növekedésével kezdődött. Míg a század első felének háborúiban a hadseregek állománya 100-120 ezer fő körüli volt, a század végére ez – főleg a 30 éves háború tapasztalatai alapján – 3-400 ezer főre emelkedett. Az elhúzódó háborúk zsákutcájából a hadseregek létszámának emelésével keresték a kiutat, ami kétségtelenül eredményre vezetett, azonban **együtt járt az ellátási, utánpótlási gondok növekedésével**, elsősorban az élelmezés terén. A megoldást a *készletek hosszabb időn át való felhalmozásában* látták, amiket a határ menti *várakban raktároztak el*. A hadsereg néhány napi járóföldnél jobban nem távolodhatott el ezektől, mert az utánpótlás csak a szállítóeszközök számának jelentős növelésével lett volna elérhető. Optimálisnak bizonyult „az ötnapi járóföldre való eltávolodás (ötmenetrendszer). Ez a rendszer kihatott a hadászati és harcászati elvek alakulására is, így a 17-18. század fordulójának háborúiban a fő (hadászati) tevékenység arra irányult, hogy az ellenfelet elvágják raktáraitól, veszélyeztessék utánpótlási vonalait,

⁵⁷ Szanati József: *A tábori tűzérség az első és a második világháborúban*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1984. 20. és 31. o.

⁵⁸ Zachar József: *Csaták, hadvezérek, katonák a XVIII. században* Tankönyvkiadó, Budapest, é.n. 12.

O.

⁵⁹ Denison, George Taylor: *A lovasság története* Dürer reprint kiadás, Budapest, 1992. 230. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

illetve ostrommal vegyék birtokba készleteit. Nagy meneteket hajtottak végre, **a nyílt összeütközéseket kerültek**, illetve csak a biztos siker reményében vállalták fel.”⁶⁰

A korszak hadászata inkább választotta a csapatok hadászati szintű manőverét – összetett útvonalon történő menetét – mint a csatát. Zachar a jellemzőket így összegezte: A korszakban a háborúkat *jelentősebb összecsapásokat kerülő manőverekkel*, az ellenség felvonulását szolgálható összeköttetési vonalak birtokbavételével, onnan kiindulva az ellenséges várak, erődök, fontos raktárak elfoglalásával, az *ellenséges erők oldalában vagy hátában való váratlan felbukkanással*, ott erőfölény létrehozásával vívták. A szembenálló hadvezért olyan helyzetbe kívánták hozni, hogy az felhagyjon a hadműveletekkel, elismerje vereségét.⁶¹

„A 18. századi hadviselés számára az erődök még alapvető fontossággal bírtak. A hadseregek elsősorban *egy-egy ellenséges terület elfoglalását* és megszállását tűzték ki célul, amit *az ellenség erődjeinek elragadásával értek el, és nem hadseregének megsemmisítésére törekedtek*.”⁶² A gyorsan fejlődő tüzérség tüzevel szemben a várak és erődítmények egyre kevésbé voltak védhetők, és már messze nem játszottak olyan *közvetlen* hadművelési szerepet, mint a középkorban. *Közvetetten* viszont – mint a haderő ellátását biztosító raktárak – szerepük még mindig kiemelkedő volt. *Ebből a szempontból* „a várak szerepe jelentősen felértékelődött, mivel a várakban raktárak települtek és ezek rendszere alkotta a hadászati bázist. A kor hadászati elvei szerint az a hadsereg, amelyet raktáraitól megfosztottak, szinte halálra volt ítélve. *E háborúk (egyik) jellemzője ezért a várharc volt* és a hadsereg vonulása mentén minden várat el kellett foglalni.”⁶³ Hangsúlyozni kell azonban, hogy **a tüzérség lövegeinek és löszereinek fejlődésével, illetve az ostromtechnika tudományos alapokra helyezésével fokozatosan minden erődítmény bevehetővé vált**, méghozzá egyre *rövidebb és kiszámíthatóbb* időn belül. A várostromok ekkorra már rendkívüli mértékben eltértek a harmincéves háború és az azt megelőző korok ostromaitól, ugyanis hatékony tüzérségére támaszkodva „Vauban francia marsall 10-15 nap alatt bevett olyan erődöket, amelyeket azelőtt éveken át ostromoltak.”⁶⁴ A marsall gyakorlati és elméleti munkássága egyértelműen rávilágított az erődharcászat tulajdonságaira. *Megmutatta, hogy az erődök önmagukban nem képesek ostromnak ellenállni*. Vauban odáig ment az erődharcászat tökéletesítésében, hogy *pontosan ki tudta számolni*, hogy egy erőd helyes ostromintézkedések esetén hány napos ellenállást képes tanúsítani. Ezzel az ostromok, és az ostromok felmentésére indított hadműveletek *matematikai úton tervezhetővé váltak*.

⁶⁰ Szántó Mihály: Hadművészet a feudalizmus korában Szantomihaly.gportal.hu/gindex.php

⁶¹ Zachar József: Csaták, hadvezérek, katonák a XVIII. században Tankönyvkiadó, Budapest, é.n. 26. és 31. o.

⁶² Nagy-L. István: A császári-királyi hadsereg 1765-1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok Pápa, 2013.

⁶³ Csikány Tamás: A harmincéves háború Korona Könyvkiadó, Budapest, 2005. 127. o.

⁶⁴ Razin: A hadművészet története Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, III. k. 465. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

Ennek meghatározó jelentőségű hatása volt a hadászatra.⁶⁵ A számításokat ugyanis nemcsak a támadó, de a defenzív pozícióban lévő fél is elvégezte, ilyen módon a háború menete, a hadak mozgása viszonylag nagy biztonsággal kiszámíthatóvá, előre jelezhetővé vált. *Hadászati szintű meglepésre ilyen körülmények között csak ritkán kerülhetett sor.* „Az ötmenetrendszer rányomta bélyegét a hadászatra: a raktárak feltétele az erők szétszóródását eredményezte; a raktárak előzetes létesítése idő előtt feltárta az ellenség előtt a hadászati szándékot.”⁶⁶

Az ellenfél haderejének közvetlen, csatában történő megsemmisítése a vonalharcászat korszakában egyúttal a saját haderő megsemmisülését is jelentette egy – a korszak harcászati korlátai és merevsége miatt – jellemzően nagy veszteségekkel járó, eldöntetlen csatában, tükörszimmetrikusan azonos veszteségek elszenvedése mellett. Az erődök és a területek megszerzése viszont az ellenfél ellátmánya és ellátási útvonalai feletti uralmat jelentette, annak erőit visszavonulásra, vagy egy csata kedvezőtlen körülmények közötti megvívására készítette. Ugyanakkor legalább olyan fontos cél volt a hadászati manőverek végrehajtása során a saját erők ellátásának biztosítása és a saját raktár-várak, illetve ellátó-útvonalak védelme. Eszerint a korszakra jellemző egy „olyan hadviselési rendszer, ... amely minden előre tett lépését gondosan leméri, és azt stratégiai és ellátási szempontból alátámasztja.”⁶⁷ Más szavakkal megfigyelhető „az ellátás és a hadászat összefonódása.”⁶⁸ Azonban a menetek és a készlet-lépcsőzés tervezése tekintetében megmutatkozó módszeresség, a csata saját ellátás szempontjából legkedvezőbb, egyúttal az ellenfél ellátása szempontjából legkedvezőtlenebb helyszínének módszeres keresése **meglehetősen vonlatottá tette a hadviselést. A felvonulást a korszak hadiipari színvonalából fakadó technikai problémák is nehezítették** – például Marlborough hercegének 1708-as menete Brüsszselből mintegy 20 km hosszúra nyúlt, mivel a haderő az ostrom végrehajtásához szükséges ágyút is magával vitte. A tüzérségi lépcső 80 db, egyenként húsz lóval vontatott ágyút és 20 db, egyenként tizenhat lóval vontatott mozsárágyút tartalmazott, amelyet 3.000 db négylovas lőszereskocsi egészített ki.⁶⁹ A tüzérségi eszközök nagy fajlagos tömege és alacsony szintű mozgékonyága önmagában is rendkívül vonlatottá tette a haderő felvonulását, ezzel tehát nem csak és nem elsősorban a módszeres hadászati tervezés okolható. A lövegek nagy fajlagos tömege miatt a csatákhoz többségében csupán 3 fontos lövegeket voltak képesek felvonultatni, ami viszont – csekély tűzereje miatt – gyakran az összezapások eldöntetlenségének forrása lett. A menetek végrehajtására kis távolságokon és lassan, a csatákra pedig ritkán került sor – legalábbis Nagy Frigyes és Napóleon háborúihoz képest. A vonalharcászat korszakának „várakból kiszabadult” seregei ugyanakkor már

⁶⁵ Nagy-L. István: A császári-királyi hadsereg 1765-1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok Pápa, 2013. 122. o.

⁶⁶ Razin: A hadművészet története Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, III. k. 459. o.

⁶⁷ Veszprémy László (szerk.): A korai stratégiai gondolkodás. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2005. 115. o.

⁶⁸ Csikány Tamás: A harmincéves háború Korona Könyvkiadó, Budapest, 2005. 127. o.

⁶⁹ John Laffin: A hadvezetés titkai. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2004. 126. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

mozgékonyabbak voltak középkori elődeiknél, gyakran eldöntetlen, *mindössze az ellenfél számára okozott veszteségek útján eredményt elérő csatáik* pedig valamivel hatékonyabb hadviselést tettek lehetővé, mint a harmincéves háború egy-egy művelet terület polgári lakosságának és gazdaságának totális kifosztásával és pusztításával eredményt elérni kívánó szervezetlen zsoldosseregei, amelyek gyakran évekig nem vállalkoztak csatára.⁷⁰ Ha a harmincéves háború során megvalósított hadviselés jellemzője a teljes eldöntetlenség, és ezáltal a *hadviselés kiterjedt válsága*, miközben Nagy Frigyes és Napóleon⁷¹ hadainak háborúi a *hadviselés sikerkorszakának* tekinthetők, akkor a vonalharcászat hadviselési korszaka e kettő közötti átmenetként fogható fel. *Veszteségterhes és eldöntetlen csatái valóban a hadviselés válságára utaló jelek*, ám éppen szervezettsége és tervszerűsége (metódizmusa) tette lehetővé a veszteségek racionális kezelését.

Ha a vonal egyetlen ponton is átszakadt, az ellenség felgöngyölhette azt. Így a vonalharcászatban az, akinek a vonala – az ellenfél gyalogsága támadásának, vagy lovassága összpontosított rohamának hatására – felbomlott, elvesztette a csatát, mivel sorainak teljes felgöngyölítését már nem tudta megakadályozni. Főként ez a probléma vezetett el a vonalharcászatot folytató sorgyalogság specializált gyalogsági típusának, a **gránátos nehézgyalogságnak** a tömeges alkalmazásához. A gránátosok *az átlagosnál magasabb, erősebb testalkatú, ezáltal nagyobb testtömegű – tehát rohamnál nagyobb „lökőerejű”* –, illetve jelentős harci tapasztalatokkal rendelkező katonák voltak. „A gránátosokat a harcvonalak szárnyain, a gyalogsági centrum szélein alkalmazták. A korabeli felfogásnak megfelelően a vonal legveszélyeztetettebb részei a szárnyak voltak, a vonalak megbontását itt lehetett legkönnyebben megkezdni, ezért a szárnyakon kellett a legjobb alakulatokat bevetni. A porosz ferde harcrend is az ellenséges vonal szárnyainak megbontására irányult. A gránátosok szárnyakon történő bevetése **defenzív harcászati felfogást tükröz.**”⁷² A gránátos szervezeti elemek számának növelése elsősorban porosz és orosz jellegzetesség volt, de a nehézgyalogságnak ez a változata – az angol és az amerikai haderő kivételével – a korszak összes haderejében megtalálható volt. A gránátos nehézgyalogsági alakulatok alkalmazásának jelentősége csökkent a rohamharcászat elterjedésével, ugyanakkor alkalmazásuk még szerepet játszott a napóleoni háborúk csatáiban. A krími háború után azonban – a huzagolt fegyverek és a könnyűgyalogos harcéljárás minden korábbinál szélesebb körű elterjedésével párhuzamosan – megkezdődött a gránátos alakulatok teljes felszámolása a korszak haderőiben.

⁷⁰ Csikány Tamás: A harmincéves háború Korona Könyvkiadó, Budapest, 2005.12-13., 18., ill. 40. és 42. o.

⁷¹ Napóleon esetében megjegyzendő, hogy Ő már nem is a vonalharcászat elveit alkalmazta, elődei sem a stratégia, sem a taktika vonatkozásában nem követte, így a hadviselés megreformálásában betöltött szerepe sok tekintetben (gyalogság, tűzérség, lovasság, hadtestek alkalmazása, stb.) forradalminak és döntőnek nevezhető az előlőttő fegyverek korszakában.

⁷² Nagy-L. István: A császári-királyi hadsereg 1765-1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok Pápa, 2013. 115.-116. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

A **tüzérség számaránya** csak a század második felében indult növekedésnek, a csekély létszámú, lovagló tűzérségi támogatással nem rendelkező, zömében könnyű és közepes *lovasság pedig nem volt képes a gyalogság négyszögeinek áttörésére*. A gyalogság – leszámítva az eredeti funkciójukat ekkorra elveszített gránátosokat – jellemzően homogén fegyvernem volt ebben az időszakban. A könnyűgyalogos csapatnemet csak elenyészően csekély számú vadász, vagy irreguláris csapatok képviselték. „A hadsereg 17. század derekától megszilárduló szervezete a kezdetektől fogva nem rendelkezett elegendő létszámú könnyűgyalogsággal. A 17. század harcászati és hadászati gyakorlatában ez nem jelentett különösebb problémát. Gyalogság tekintetében a pika elhagyásával, és a szuronyos puska elterjedésével a gyalogság a vonalharcászat elveinek megfelelően vívta harcát. *Fegyverzet tekintetében a gyalogság egynemű lett. Csapatnemek megkülönböztetésére tehát fegyverzet alapján nem volt lehetőség. A sor(gyalogos)csapatok zárt rendben harcoltak, a csatatéren nem tűnt szükségesnek más harceljárás. A kialakult vonalharcászat, illetve a hosszú, kevés csatát, de annál több manőverezést hozó hadjáratok rányomták bélyegüket a korszak háborúira. A 18. századi elgondolás nem vette teljesen figyelembe a hatékonyság szempontjait, „nem ír elő elegendő könnyűcsapatot, ... az alkalmazott harceljárás, a vonalharcászat ... egyre sematikusabbá vált és a vonalhadseregek alkalmazatlanok voltak megsemmisítő csapás kivitelezésére, de nem csupán a harceljárásuk, hanem szervezetük miatt is. A leírtakból az is következett, hogy a 18. század során a területek megszerzéséért, vagy megtartásáért indított háborúk korlátozott célúak voltak.”⁷³*

Csatára csak ritkán vállalkoztak a felek, ám ekkor igen véres, rendszerint eldöntetlen küzdelmek megvívására került sor. A korszak tipikus harcászati jegyeit megjelenítő *malplaqueti csatára* (1709.09.11.) *egy várostrommal összefüggésben került sor*. A tűzérségi eszközök száma *nem érte el a 2 ágyút 1.000 főnként*. Mindkét résztvevő fél előnyben részesítette volna a *védelmi harc megvívását, kerülte a támadást*. A csata megvívásában *kevés szerepet kapott a lovasság és a tűzérség, illetve a gyalogság mozgása és általában a csapatok manővere, ehelyett viszont kiemelkedő szerephez jutottak a tábori erődítések (sáncok, árkok, fatorlaszok). A beásott ellenfél gyalogságának sortűzei magas veszteségeket okoztak a támadónak. Az állásaikból kiszorított, megvert erők hadrendjét nem sikerült megbontani. A lovasság bevetésére a csatadöntő áttörő feladatok során a gyalogsággal együttesen került sor. A magas veszteségek miatt lényegében üldözésre sem kerülhetett sor. A lovasság többségét kitevő dragonyosok zömét lóról szállva, gyalogságként vetették be.*⁷⁴ A kivívott győzelem *óriási vérveszteséggel járt együtt: a győztes sereg elveszítette erőinek 35%-át, így lényegében maga is közel került a felbomláshoz. „Egynapi véres küzdelem után a franciák vereséget szenvedve vonultak vissza. Nagyjából 14.000 katonát veszítettek... A szövetségesek pirruszi győzelmet arattak, ők ugyanis 24.000 halottat és*

⁷³ Uo. 129., 131. és 246-247. o.

⁷⁴ Denison, George Taylor: A lovasság története Dürer reprint kiadás, Budapest, 1992. 244. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

sebesültet veszítettek.”⁷⁵ A „vesztes” francia hadak veszteségei tehát jóval kisebbek voltak a „győztesénél.” A francia parancsnok „a Napkirályhoz írt jelentésében joggal fogalmazhatott így: *„Még egy ilyen „vereség” és Ófelsége ellenfelei elvesztek.”*⁷⁶ A győztes szövetségesek egyfelől diadalt arattak, mivel a csatateret a franciák hagyták el, másfelől viszont veszítettek, hiszen veszteségeik a francia fél veszteségeinek mintegy kétszeresét tették ki. Összességében tehát *a csata eldöntetlennek minősíthető*. Mindez azonban tipikusan jellemző volt a korszak merev vonalharcászatán alapuló hadviselésére. Sok esetben még a korszak eldöntött csatái is megkérdőjelezhetők voltak az *aránytalanul magas veszteségek* miatt. 1747. július 30-án Laufeldtnél vívtak csatát a francia és a holland-hannoveri-osztrák-bajor szövetséges hadak, amelyben a franciák „14.000 halottat és sebesültet veszítettek, míg a szövetségesek 6.000-et. Habár *technikai értelemben* a franciák győztek – ők maradtak a csatater birtokában – azonban *a szövetséges hadsereget nem sikerült szétverniük...* ugyan *formálisan* győzelmet arattak, de azt már nem tudták eredeti szándékuk szerint Maastricht elfoglalásával továbbfejleszteni.”⁷⁷ A csatában a „győztes” több mint kétszer nagyobb veszteséget szenvedett el, mint a „vesztes”, ami ellehetetlenítette hadserege további szervezett tevékenységét. Monoszlay Gyula hadtörténész így ír a korszak harcászatról: „Az abszolutizmus hadseregei ... nem bírtak a vonalharcászat kalodájából kitörni. Néhány soros vonallá vékonyodott, és így *egyszerre sok puská területűtűzével ható zászlóaljaik nagy veszteséget okoztak ugyan az ellenségnek*, de mélység híján *nem volt átütő erejük.*”⁷⁸

A **vonalharcászat korszakának nehézkessége, korlátozott hadászati céljai**, lassú felvonulásai, illetve **csaták elkerülésére irányuló törekvése** miatt korábban egyes elemzők azt *feltételezték, hogy a háborúk mögött húzódó gazdasági, politikai vagy geostratégiai érdekellentétek voltak csekélyebbek a későbbi korokhoz képest*, és ez okozta a hadviselés alacsony intenzitását. Perjés Géza azonban határozottan rámutat: nem helytálló, hogy a kor háborúi inkább „háborúsdik” lettek volna, fejedelmi kedvtelésből eredő játékok, melyekben a katonák csak ímmel-ámmal vettek volna részt. Teljesen téves az is, hogy egyes történészek a kor háborúit sekélyes, pusztán dinasztikus érdekekért folyó „kabinetháborúnak” tartják. Nem igaz, hogy az ellentétek mögött feszülő politikai és gazdasági érdekek kisszerűek lettek volna, hiszen XIV. Lajos és ellenfeleinek háborúi nem kisebb tétékért folytak, mint a **világkereskedelem kisajátításáért** vagy az európai hegemoniáért.⁷⁹ A harmincéves háború lezárultát követően a nagyhatalmak érdeklődésének középpontjába a **gyarmatok birtoklása** és a világtengereken keresztül húzódó kereskedelmi útvonalak

⁷⁵ A hadművészet középkori és újkori klasszikusai. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1974. 74. o.

⁷⁶ Zachar József: Csaták, hadvezérek, katonák a XVIII. században Tankönyvkiadó, Budapest, é.n. 78. o.

⁷⁷ Roberts, Andrew (szerk.): A hadviselés művészete Kossuth Kiadó, Budapest, é.n. 88. és 91. o.

⁷⁸ Monoszlay Gyula előszava In: Carl von Clausewitz: A háborúról Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1961. I. k. 8. o.

⁷⁹ Veszprémy László (szerk.): A korai stratégiai gondolkodás. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2005. 107. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

birtoklása került. „1688-ra Franciaország és Anglia megkezdte **hosszú és keserves párbaját a gyarmati területekért.**”⁸⁰ Az orosz birodalom terjeszkedésével kapcsolatos geostratégiai feszültségek a Földközi-tengertől a Csendes-Óceánig, Nagy Péter háborútól a krími háborúig húzódtak. A gyarmatok birtoklásáért folytatott nagyhatalmi konfliktusoknak 1648-1866 között folyamatosan voltak vetületei a szárazföldi és a tengeri háborúk vonatkozásában is. A korszak hadviselésének csatákat kerülő jellege, illetve nagy veszteségekkel járó eldöntetlen csatái ilyen módon egyszerűen a korszak korlátozott hadipari képességéből fakadóan gyengén felszerelt hadseregek (későbbi korszakokhoz képest viszonyított) csekély művelti képességeiből fakadtak.

Clausewitz mással magyarázza *a csaták elkerülésére való törekvést*. A vonalharcászat korszakáról írja, hogy az utókor elemzői „gyakran elmélkednek afölött, hogy az egyik hadvezér felajánlotta a másiknak a csatát, de az azt nem fogadta el. ... A nagy tömegeket csatrendbe állították és így vezették a harcban is, e nagy, tehetetlen tömbnek többé-kevésbé sík terepre volt szüksége, az erősen átszegdelt, fedett terep sem támadásra, sem védelemre nem volt alkalmas. *A védekező fél tehát itt is megtalálta bizonyos fokig a módját, hogy kitérjen a csata elől.* ... Csak később vált lehetővé, hogy járhatatlan terepen is megtámadják az ellenséget. ... Nem volt többé az a bűvös kör, amely megbénította a háború természetes erőit.”⁸¹

A **vonalharcászat korszaka** összevethető a napóleoni háborúkkal **a harcászat védelmi, illetve támadó jellege szerint** is. Monoszlay Gyula leírja, hogy ebben a korszakban a várerődök révén a védelem volt túlsúlyban, attól kezdve azonban, hogy a lövegek szétlőtték a várakat, fokozatosan a támadás kerekedett felül. *A 18. század vonalharcászatát és kordonhadászatát még a védelmi irányzat hatotta át*, mert a védőnek ebben az időben még sok előnye volt. Amikor azonban – éppen Napóleon illetve Clausewitz idejében – a tűzérő és a puska tűzereje hatásosabbá vált, továbbá növekedett a mozgékonyaság is, a támadás ismét fölénybe került.⁸² **A fejlődés tehát elsősorban a tűzerő növekedésének volt később köszönhető.**

A korszak hadvezéreinek *csaták elkerülésére irányuló törekvése* a fentiekben ismertetett körülmények között tehát egyáltalán nem mondható megalapozatlan elgondolásnak: *az adott előerő-veszteségarányok mellett* ennek az óvatosságnak – és más hadviselési megoldásoknak, ellátási és felvonulási útvonalak elvágási lehetőségének keresése – *igenis fontos szerepe volt*. Megalapozatlan megközelítés tehát úgy jellemezni a csaták elkerülésére vonatkozó hadászati elvet, amely szerint ez „egy téves *hadtudományi elmélet.*”⁸³

2.1.2. A vonalharcászat megreformálásának kísérlete Nagy Frigyes háborúi során

⁸⁰ John Laffin: A hadvezetés titkai. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2004. 123. o.

⁸¹ Carl von Clausewitz: A háborúról Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1961. I. k. 282-283. o.

⁸² Uo. 21-22. o.

⁸³ Veszprémy László (szerk.): A korai stratégiai gondolkodás. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2005. 114. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

Nagy Frigyes háborúi alatt a **porosz haderő** megkísérelte a kitörést a vonalharcászat akkori csapdájából. A poroszok reformtörékvéseit saját hadviselésük kudarca motiválta. Nagy Frigyes uralkodásának első két csatája – a mollwitzi (1741) és a chotusitzi (1742) csata még magán viselte a *vonalharcászat korszakának néhány jellegzetességét*, közvetlenül a megreformált és felfejlesztett lovasság, illetve az önálló fegyvernemmé váló, megnövekedett létszámú tüzérség, továbbá a manőverező harcászat (ferde csatarend, később átkarolás, bekerítés és áttörés) korszakának megjelenése előtt. E két csata jellemzői: felőr-lő jellegű vonalharcászat, magas veszteségarány, eldöntetlen ütközet, várakra támaszkodó hadtáprendszer. Az elaprózva harcba vetett, lovagló tüzérségi támogatást nélkülöző nehézlövasság nem volt alkalmas csatadöntő szerep betöltésére. A tüzérség számaránya pedig ekkor még nem érte el a döntő alkalmazáshoz szükséges 3 darabos arányt 1.000 főnként.

A *mollwitzi csatában* a győztes poroszok mintegy 20%-kal nagyobb veszteséget szenvedtek el halottakban és sebesültekben, mint az osztrákok. Ilyen módon a győztes hadsereg számára jelentős ára volt annak, hogy az osztrák hadsereget a csatatér elhagyására kényszerítették. Az osztrák lovasság harcászatában nagy szerepet játszott a könnyűlovas csapatnem, amely nagyszámú sikert ért el a felderítés, rajtaütés és az üldözés, illetve a visszavonulás fedezése területén. Ellenben a *porosz gyalogság modernebb fegyverzete – főként a fém töltővessző alkalmazása – folytán tűzerőben jóval fölülmulta alacsonyabb tűzgyorsaságú osztrák ellenfelét*. A gyalogság megnövekedett tűzgyorsasága nemcsak az ellenfél gyalogsága ellen bizonyult hatékony eszköznek, hanem az ellenfél lovasságának gyalogság elleni hatékony támadását is lehetetlenné tette. Emellett a csatában már ekkor megmutatkozott a porosz haderő egy másik erőssége, az 1.000 főnként alkalmazott legalább 2 ágyú, amely az osztrákoknál alig érte el az 1 ágyú mennyiségét. *Ugyanakkor a magas porosz veszteségek, a porosz lovasság veresége és az üldözés elmaradása következtében a csata már harcászati szinten is inkább tekinthető eldöntetlen, mint eldöntött ütközetnek: a porosz győzelem gyenge lábakon állt*. Hadászati szinten végképp eldöntetlennek minősíthető a mollwitzi csata, mivel Nagy Frigyes – hátában a biztos ellátási bázisra támaszkodva rendezetten visszavonuló, a poroszok ellátási vonalait folyamatosan veszélyeztető ellenféllel – nem folytathatta műveleteit, győzelmét így nem tudta kiaknázni. Egy évvel később hasonló körülmények között zajlott le az erős porosz gyalogsági harctevékenységgel és elsöprő osztrák lovassági fölényrel jellemezhető *chotusitzi csata*, amelyre 1742. május 17-én került sor. Miután a csata végén a harcmezőt az osztrákok hagyták el, az ütközetet a poroszok nyerték, de a valós eredmény nehezen dönthető el. Chotusitznél ismét rohamával győzött az osztrák lovasság, a 4.100 fős porosz veszteség ismét meghaladta a 3.100 fős osztrák veszteséget, a poroszok nem tudták bevezetni az üldözést sem, ám az osztrákokénál kétszer erősebb porosz tüzérség és a tűzerős porosz gyalogság

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

együttműködése itt is legyőzte az osztrák gyalogságot.⁸⁴ „Ezt az összecsapást a mai magyarázók általában szintén *döntetlennek* minősítik.”⁸⁵

Reformjai során Nagy Frigyes egyaránt módosította gyalogsága, illetve lovassága harcéljárását, miközben növelte tűzérégeének részarányát is. „Frigyes továbbra is szem előtt tartotta Mollwitz és a Chotusitz tanulságát, *folymatosan erősítette lovasságát* ... csatáiban a „*ferde harcrendet*” *alkalmazva támadott*.”⁸⁶ A vonalharcászat hatékonyságának növelése érdekében, a gyalogság szabályos alakzatainak fenntartása mellett, egy oldal-irányba felfejlődő gyalogsági vonalon alapuló harcéljárását, a **ferde csatarend** alkalmazását vezette be, ezzel továbbfejllesztette a nehézkes vonalharcászat keretei között megvalósított **korlátozott gyalogsági manőveren alapuló hadviselést**. Abban az időben **ez jelentette a vonalharcászat hatékonysága növelésének talán egyetlen lehetőségét**. Miután az ellenség vonalának leggyengébb részei a szárnyak voltak, Nagy Frigyes elképzelése szerint a saját aszimmetrikusan felfejlődött erői vonallal indított támadásának koncentráltan az egyik ellenséges szárny ellen kellett irányulnia. Ennek biztosítására vonalainak egyik oldalán egy negyedik sor felállítással erőfölényt hozott létre. Ezt követően első vonalát úgy indította meg, hogy a megtámadni szándékozott szárnnyal szembeni gyalogzászlóaljnak megfelelő távközzel nemcsak előre, hanem oldalirányba is vonultak, míg a többi a hagyományos módon nyomult előre. Megerősített és oldalra szétbontakozott szárnya elérte a megtámadott ellenséges szárnnyat, majd bekanyarodott az ellenfél hátába. A támogató szerepkörben alkalmazott, ekkor már nagyszámú lovasságának meg kellett akadályoznia, hogy az ellenség a sajátjával párhuzamos vonalat formálhasson. Ha sikerült megvalósítania az ellenfél szárnyának átkarolását, a ferde csatarend sikere nem maradt el, mivel a merev gyalogsági vonalat – hasonlóan egy áttöréskor létrejövő harcászati helyzethez – oldalról könnyedén felgöngyölíthették. *Az új harcéljárás bevezetését elősegítette a fém töltővessző és papírcsomagolású löportöltet bevezetése következtében megnövekedett porosz gyalogsági tűzerő*. A ferde csatarend alkalmazásával a poroszoknak egy közel százéves hadviselési válságkorszak után, ha még csak részben is, de sikerült kitörniük az elmerevedett vonalharcászatból. *Folyamatosan erősítette Frigyes a porosz tűzéréget* is, amíg el nem érte a *3 ágyú alkalmazását 1.000 főnként*. Mindez fordulatot hozott a harcászatanban, ami ekkortól vált *tűzerő alapúvá*. Szász Móric francia hadvezér a korszak harcászataról írott „könyvében korábban kijelentette, hogy nem bízik a gyalogság tűzében és inkább a hideg fegyvereket részesíti előnyben, életét azonban Nagy Frigyes *gyalogsági sortűzre* és *tűzérégre* épített harcászati rendszerének csodálójaként fejezte be (1750-ben).”⁸⁷

⁸⁴ Zachar József: Csataák, hadvezérek, katonák a XVIII. században Tankönyvkiadó, Budapest, é.n. 140. és 142. o.

⁸⁵ Roberts, Andrew (szerk.): A hadviselés művészete Kossuth Kiadó, Budapest, é.n. 94. o.

⁸⁶ Uo. 94. o.

⁸⁷ Roberts, Andrew (szerk.): A hadviselés művészete Kossuth Kiadó, Budapest, é.n. 91. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

A mollwitzi és chotusitzi csaták eredménytelensége egy olyan haderőreform végrehajtására indította a porosz uralkodót Nagy Frigyes, amely egy a korábbi haderőhöz képest:

- nagyobb létszám-arányú, zömében könnyűlovasságból és kis létszámú, egyre könnyebb védőfegyverzetű – ezáltal egyre mozgékonyabb – vértess lovasságból;
- a korábbinál háromszor erősebb tábori tűzérségből;
- arányaiban kisebb mennyiségű, de a ferde csatarend bevezetése következtében immár manőverező elvek szerint alkalmazott gyalogságból állt.

Nagy Frigyes tizenöt jelentősebb csatát vívott, ebből tizenkettőben győzött. A korábbi vonalharcászatra alapozó korszak gyalogság-alapú haderői helyett bevezetett új típusú, a *fegyvernemek kiegyensúlyozott megjelenítésén alapuló, egyre inkább manőverező harcászati elvek szerint tevékenykedő hadereje* a napóleoni hadviselés előszobájának tekinthető. Egyes feladatokat – mint például mozgékony nagyütegek felállítását, vagy a lovasság gyalogság elleni hatékony áttörő tevékenységének megvalósítását – még nem voltak képesek megoldani, de a vonalharcászat korszakához képest nagyot léptek előre a poroszok a hadviselésben és Hohenfriedbergtől (1745.06.04.), a ferde csatarend első sikeres porosz alkalmazásától kezdődően Kunensdorfig (1759.08.01.), a ferde csatarend utolsó nagylép-tékű alkalmazásáig kiemelkedően sikeres hadviselést valósítottak meg.

Nagy Frigyes nagy tűzerejű gyalogságával manőverezve valóban mesterien alkalmazta a ferde csatarendet csatáiban – miközben erős tűzérére és magas színvonalra fejlesztett könnyűlovasságára támaszkodott. Hohenfriedbergnél (1745.06.04.), a ferde csatarend első alkalmazásánál a poroszok közel háromszoros veszteséget okoztak ellenfelüknek és lehetetlenné tették annak rendezett visszavonulását. A korábbi idők csatáihoz képest meglepően gyors lefolyású és heves volt ez az ütközet, amely egyértelmű döntésre vezetett. A csekély veszteségek mellett elért döntő porosz győzelem a kezdeményezés megragadásának, a porosz gyalogság magas fokú tűzerejének, a porosz tűzérségi fölénynek, illetve az osztrákokéval egyenrangú szintre fejlesztett porosz lovasságnak és a szász, illetve az osztrák gyalogsági hadrend ellen egyaránt alkalmazott ferde csatarendnek volt köszönhető. „Hohenfriedberget gyakran hasonlítják Leuthenhez (1757), Frigyes legnagyobb nyílt csatában aratott győzelméhez... mivel *Frigyes ferde csatarendet alkalmazva támadott.*”⁸⁸ A *leutheni csata* (1757. december 5.) során a poroszokénál kétszer nagyobb osztrák sereg súlyos vereséget szenvedett a Nagy Frigyes vezette csapatoktól. A leutheni csata jól jellemzi Frigyes törekvését a nagyfokú gyalogsági manőver és az átkaroló gyalogsági támadás megvalósítására. Az irreálisan hosszú osztrák felállítás feltehetően éppen Frigyes jellemző taktikája, a szárnyak megtámadása, majd a gyalogság oldalról való felgöngyölítése ellen került kialakításra. Frigyes – a tereptől fedve – az osztrák balszárny oldala felé mentelt a porosz gyalogsággal, miközben az osztrák sereg jobbszárnyát zaklatta lovassága elterelő támadásaival. Az osztrák vezetés erre a balszárnyáról is a jobbszárnyra rendelte lovasságát. Miután a porosz menetoszlopok túlhaladtak az osztrák balszárny vonalain, az

⁸⁸ Roberts, Andrew (szerk.): A hadviselés művészete Kossuth Kiadó, Budapest, é.n. 95. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

egész porosz sereg elfordult balra, majd Frigyes megkezdte a támadást a lovasság hiányában védtelen osztrák balszárny ellen. Az osztrák gyalogság megingott a porosz tűzértől, valamint a porosz gyalogosok sortüzétől, és menekülésbe kezdtek. A csata ezzel lényegében eldőlt. Az osztrákok túlereje ugyanis egy ilyen irányú támadással szemben hatástalannak bizonyult, hiszen elnyúlt felállásuknak köszönhetően csak igen lassan tudták erőiket a porosz támadással szemben koncentrálni. Habár kis időre sikerült megkapaszkodniuk Leuthen városában, végül az osztrák sereg vonala felbomlott, a katonák menekülni kezdtek. A porosz csapatok nagyszámú hadifoglyot ejtettek. A győzelem a poroszoknak 6.400 emberükbe került. A császáriak vesztesége 22.000 főt és 131 löveget tett ki. Ismét döntő porosz győzelem született az ellenséghez viszonyított minimális saját veszteséggel.

A ferde csatarend alkalmazása azonban csak erős tűzérték mellett, egy kitűnő lovassággal megvalósított szoros együttműködésben vezetett eredményre. Fontos, hogy a korábban mindössze a többségi gyalogságot támogató másodrendű tűzérték és lovasság helyett immár *három közel egyenrangú erővé fejlesztett* fegyvernem együttműködése volt az, ami eredményre vezetett. Mindez mindenképpen a véres, de eldöntetlen csatákkal jellemezhető vonalharcászat hadviselési korszaka végének, sőt, bizonyos szempontból a napóleoni háborúk előszobájának volt nevezhető. Még akkor is, ha Nagy Frigyes porosz haderejében a *gyalogság még túl nehéznek* (porosz gránátos nehézgyalogság kiemelt szerepe és a csatárláncban harcoló könnyűgyalogság hiánya), *ugyanakkor a lovasság még túl könnyűnek* (egyre könnyebbé váló porosz lovassági fegyvernem és vértjeiktől fokozatosan megszabaduló nehézlovasság a napóleoni erős lovagló tűzértéssel támogatott, kiugróan nagy létszámú páncélozott vértés lovassággal szemben) volt mondható a később Napóleon haderejében megvalósított modellel szemben.

Ugyanakkor a kunersdorfi csata (1759.08.01.) példája mutatja meg azt, hogy a Nagy Frigyes által megreformált porosz haderő, illetve a poroszok által alkalmazott gyalogsági manőverező harcászat és a ferde csatarend lehetőségei is végesek. A csata során a porosz haderő – létszámának elégtelen mennyisége mellett – számos más problémával is szembesült. Frigyes *elégtelen mennyiségű könnyűlovassága* nem végzett megfelelő mélységű felderítést, így az osztrák-országi balszárny helyzetét és erejét nem látták át, illetve nem mérték fel kellőképpen. A csatában *a terepviszonyok nem kedveztek a vonalharcászat elvei szerint tevékenykedő sorsgyalogság manővereinek*, az ellenfél balszárnyára zárkózás csak lassan volt kivitelezhető. Az idővesztés következtében az ellenfél képes volt hatékonyan megerősíteni védelmi vonalainak leginkább veszélyeztetett részeit. A visszavonulást kezdetben hatékonyan fedezte az erős porosz tűzérték, ám végül itt is visszaütött a *porosz lovasság elégtelen mennyisége* és egy valóban hatékony – *tömegesen alkalmazott nehézlovassági rohamra és erős lovagló tűzértékre támaszkodó* - lovassági ellentámadás hiánya. Így válhatott a kunersdorfi csata rendezetlen porosz visszavonulássá. Említésre méltó a rendkívül véres *torgau-i csata* (1760. 11. 03.) is, ahol Frigyes 44.000 emberéből 13.000-et, erőinek mintegy 30%-át áldozta fel a győzelemért, közel kétszer annyi halottat

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

hagyva a harctéren, mint az ellenfél. Torgaunál „a porosz hadsereg *szörnyű veszteséggel csikarta ki a győzelmet.*”⁸⁹ A vereséggel felérő győzelem rávilágít arra, hogy Nagy Frigyes haderőreformja ellenére, a gyalogsági manőverek és a könnyűlovassági rohamok erőltetésével együtt sem sikerült minden esetben túllépni a korábbi, veszteségterhes hadviselési korszak problémáin. Mindez előrevetítette a napóleoni kor szükségszerű haderőfejlesztésének fő irányait: a kedvezőtlen terepviszonyok közt is magas fokú mozgásképességgel rendelkező gyalogság, illetve még nagyobb tömegben rendelkezésre álló, védettebb, ágyútűzzel támogatott lovasság, és mozgékonyabb, koncentráltan alkalmazott tüzérség felállításának szükségszerűségét.

Összességében Nagy Frigyes haderőreformjának lényege így foglalható össze: „A 18. század első felében a harctereket még a gyalogság uralta. A **tűzfegyverek további fejlődésével** a gyalogság harcvonalának mélységét csökkenteni lehetett, a század közepére három-négy főre... **A 18. század utolsó harmadában növekedett meg a tüzérség szerepe**, ami a lovasság századvégi előretörésével egyetemben *a bonyolult összefegyvernemi harcászat korát hozta el, de... a hadseregek legnagyobb létszámú alkotóeleme továbbra is a gyalogság volt.*”⁹⁰ A tüzérség fejlődésével, illetve Vauban ostrom-módszereinek fokozatos és széles körű elterjedésével a várak jelentősége tovább csökkent és Frigyes korától a súlypont egyértelműen a nyílt csatákra helyeződött át. A frigyesi haderőreform tételesen nevesíthető fő elemei azonban mégis főként a gyalogság mozgékonyságának növelésére tett – hosszú távon lényegében nem túl sikeres – kísérletből, illetve **a tüzérség számárnyának korábbi időszakhoz képest megkétszerezéséből-háromszorozásából** álltak. Utóbbi – hadtörténeteszek által kevésbé hangsúlyozott, *kimondottan ipari kapacitás alapú* – reform-lépés az igazán meghatározó elem, amelyet kiegészít a *szintén a fémipari lehetőségek növekedéséről árulkodó* fém töltővessző bevezetése, ami lehetővé tette a porosz gyalogság tűzerejének növelését.

A tüzérségi reformon átesett porosz haderő tehát jelentős lovassági reformon ment keresztül, ám lényegében továbbra is egy *gyalogság alapú haderő* maradt. A reform érintette ugyan a porosz gyalogság alkalmazott harceljárásait, szervezete azonban a régi maradt. Haderejükből szinte teljes mértékben hiányzott a puskázó könnyűlövész harceljárás, mivel a poroszok – látszólag elvi és erkölcsi okokra hivatkozva (a huzagolt csövű fegyverrel tüzelő lövész „közönséges gyilkos”), ám valójában anyagi okok, illetve ipari- és megmunkáló kapacitás hiánya miatt – nem támogatták az új fegyver rendszeresítését haderejükben.⁹¹ Kissé módosult, illetve fokozott szerepet szántak viszont a *gránátos nehézgyalogságnak*. A porosz ferde csatarendben élen haladó rohamgyalogságként ők törtek be elsőként az el-

⁸⁹ Zachar József: Csaták, hadvezérek, katonák a XVIII. században Tankönyvkiadó, Budapest, é.n. 225. o.

⁹⁰ Nagy-L. István: A császári-királyi hadsereg 1765-1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok Pápa, 2013. 30. o.

⁹¹ Liptai Ervin (főszerk.): Magyarország hadtörténete. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1985. I. 426. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

lenfél vonalába, ahol „külön „roham-élként”... faltörő kosként működtek.”⁹² Képességeik és felkészítésük alapján „előszeretettel osztották rájuk a legnehezebb feladatokat. *Ez azonban tükröződött a veszteségeikben is.*”⁹³ A ferde csatarend tehát kockázatok és *tudatosan felvállalt többlet-veszteségek árán érte el kedvező esetben az ellenfél vonal-hadrendjének megrendítését*, erőinek visszavonulásra kényszerítését. Az ilyen típusú gyalogsági alapú hadviselés nem volt feltétlenül alkalmas az ellenfél haderejének megsemmisítésére, inkább csak megfutamítására. „Nagy Frigyes szokásos *stratégiai célja nem az ellenség fő haderejének megsemmisítése volt.*”⁹⁴ *Célként még mindig inkább az ellenség erőinek felőrlését, illetve visszavonulásra (csatatér elhagyására) kényszerítését jelölhetjük meg.* Kétségtelen eredményei mellett azonban Nagy Frigyes és porosz utódai főként gyalogságon alapuló haderejének **élőerő-vesztesége** igen magas volt. Gyalogsági alapú hadviselése során „Nagy Frigyes ... azáltal, hogy **a győzelem érdekében hajlandó volt nagyobb veszteségeket elszenvedni, mint ellenségei**, a „Sírásó” becenevet kapta.”⁹⁵ A porosz haderő Frigyes 1756 és 1762 között, a hétéves háborúban vezetett hadjáratai során – habár Poroszország volt a legkisebb lélekszámú ország a hadviselő felek között – a legnagyobb, mintegy 242000 fős veszteséget szenvedte el.⁹⁶ *A porosz gyalogsági hadviselés tehát – gazdasági okokból – kényszerűen lemondott a manőverezésre alkalmas lovasság tömeges szervezéséről, kezdetben korlátozta a tűzérség szerepét is, a sikert főként a gyalogság lehetőség szerinti manővereiben és tömeges, esetenként nagy veszteségekkel járó alkalmazásában kereste.* A vonalharcászat megreformálásának Nagy Frigyes által megindított folyamata a ferde csatarend alkalmazásával *teljes mértékben nem érte el célját.* Ugyanakkor ebben az időszakban *vitathatatlan mennyiségi fejlődésen ment keresztül a lovasság és a tűzérség, aminek következtében létrejöttek egy átfogó harcászati reform alapvető feltételei.* A tűzérség teljes értékű fegyvernemmé válására, illetve a lovasság valóban tömeges és csatadöntő alkalmazására csak a napóleoni háborúk időszakában került sor.

2.1.3. A vonalharcászat vezetési rendszere

A **hadászati szintű vezetés** tekintetében a vonalharcászat egyeduralmával jellemezhető metodista hadviselési korszak kimondott előrelépést jelentett a korábbi korokhoz képest. (A metodizmus megítélése a hadtudományban a hadtörténeteszek többségénél eddig meglehetősen negatív volt. Ma már több szerző látja azokat a tényezőket, amelyek megalapozzák

⁹² Dr. Réczey Ferenc jegyzetei In: Carl von Clausewitz: A háborúról Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1961. 329. o.

⁹³ Nagy-L. István: A császári-királyi hadsereg 1765-1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok Pápa, 2013. 115.-116. o.

⁹⁴ Roberts, Andrew (szerk.): A hadviselés művészete Kossuth Kiadó, Budapest, é.n.

⁹⁵ Geoffrey Regan: Hadászati balfogások. Panem-Grafo Kiadó, Budapest, 1993. 90. o.

⁹⁶ Uo. 89. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

ennek az időszaknak egy differenciáltabb megítélését. A korszak problematikáját – a nagy veszteségekkel járó, eldöntetlen csatákat – a vonalharcászat gyengeségei jelentették.) „A *metodizmus ... fogalom* valamikor pusztán *módszerességet* jelentett, olyan hadviselési rendszert, mely a háború vezetésében nem rögtönöz, rendszabályait nem ötletszerűen hozza, minden előretett lépését gondosan leméri.”⁹⁷ Ebben a korszakban jött létre a hadsereg menetét *menetütem- és hadtáp-számításokkal alátámasztó műveleti tervezés*, amely – az adott hadszíntér katonaföldrajzi jellemzői és a hadászati bázistól való távolság együttes figyelembevétele, ezek alapadataiból kiinduló matematikai és geometriai transzformáció alapján – *a történelem során elsőként tette valóban tervezhetővé és tudományosan alátámaszthatóvá a hadviselést*. A metodizmus hadviselési korában kezdtek tevékenykedni a modern értelemben vett katonai teoretikusok (például: Montecuccoli), ekkor születik meg a modernkori a hadtudomány, jön létre a hadászat (stratégia) tudománya és ekkor – a 17. század második felére – állnak fel elsőként a *korai vezérkarok*.⁹⁸ Rázsó Gyula szerint „a **17-18. századi stratégia** ekkor feltétlenül nagy lépést jelentett az elmúlt korokhoz képest. A háború központi irányításának megszervezése, a **vezérkar létrehozása** egy országon belül, s a **szövetségesek közötti együttműködés** elvi és gyakorlati alapjainak megteremtése a kor vívmányai közé tartozik. A stratégiában a század racionális gondolkodásának megfelelően a **rendszerességre való törekvés**, a törvényszerűségek megismerésének és gyakorlati alkalmazásának szándéka vált uralkodóvá. A *hadművészet történetében első ízben nyílt alkalom e régóta ismert stratégiai követelmények gyakorlati felhasználására*. Az *állandó hadsereg* jól képzett, nagy létszámú katonaságával, a hadsereg ellátását biztosító *raktárrendszerrel* maga mögött, a *hadvezér reális, kivitelezhető terveket alkothatott*. A **katonai tudományok** mellett elsősorban a **politikai tudományoknak** a háború jellegéhez, s ezzel egyszersmind a stratégia céljához közelebb vivő elméleteit, a **földrajzi tényező szerepének felismerését** és a matematika eredményeinek felhasználását... emelhetjük ki.”⁹⁹

A **harcászati szintű vezetés** tekintetében azonban már nem volt ilyen kedvező a helyzet. Nemcsak a vonalharcászat volt statikus jellegű ebben a korszakban, hanem a harcvezetés rendszere is. Ez az *alacsony képzettségű tisztikar mechanikus feladat-végrehajtását* jelentette. Magasan kvalifikált tisztikar és képzett altisztikar feladatorientált harcászatáról bonyolult manőverező harcászat során ilyen módon nem csak azért nem beszélhetünk, mert a korszak vonalharcászata – mint merev hadrendi alakzat – ezt nem tette lehetővé, hanem azért sem, mert ennek vezetési feltételei sem álltak rendelkezésre. A *korszakra*

⁹⁷ Veszprémy László (szerk.): A korai stratégiai gondolkodás. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2005. 115. o.

⁹⁸ A pontosság kedvéért megemlítendő, hogy – igaz, nem kifejezetten a mai értelemben – de vezérkarok, vagy inkább törzskarok – tervező, kidolgozó és ellenőrző feladatokkal megbízott, a légio és/vagy a hadszíntér parancsnoka alá közvetlenül szervezett elemként – már az ie. 70-es éveket követően megjelentek az ókori Rómában.

⁹⁹ Nagy Miklós Mihály: Kis magyar hadelmélet - Hadügy, hadelmélet, földrajz és geopolitika kapcsolata. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2006. 128. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

jellemző vezetési struktúra alacsony szinten képzett tiszti- és altiszti kar parancsorientált feladatvégrehajtásán alapult. Clausewitz így ír a korszak vezetési rendszeréről: Az *állandó csatarend*, az elővédek és az előőrsök *állandóan egyforma* felállítása vált jellemzővé (metódusok). Bizonyos csatarendet kellett tervezni a háború egész tartamára. Minden olyan esetben, amikor nem volt idő intézkedésre, ez a csatarend lépett életbe. Ezért ez a megoldás *főleg védelemre* volt szabva. Általában a harcot bizonyos *módszer* szerint vívták meg, ugyanis az alacsonyabb rangú tábornokok és tisztek nagy része *nem rendelkezett sem különleges harcászati ismeretekkel*, sem a háborúhoz szükséges kiemelkedő tulajdonságokkal.¹⁰⁰ Clausewitz tehát megállapította, hogy a műveletek egy részénél fellép a vezetés hiánya, továbbá megjelenik egyféle törekvés az összecsapások kerülésére. A műveletek egy része – a helyzetértékelés és helyzetfelismerés hiánya miatt – *indokolatlanul és hibásan* volt defenzív. (A reálisan felmért szituáció által megkövetelt védekezésre törekvés ugyanis nem tartható hibának.) A 17. század közepétől egészen a 18. század közepéig – *a tisztikar szinte teljes egésze képzetlennek bizonyult*, ennek hiányában pedig a csaták során alig valósult meg a folyamatos, kreatív, manőverező vezetés (amelyet ugyanakkor a vonalharcászat merevsége nem is tett lehetővé és nem is igényelt), emellett a csaták során erős törekvés mutatkozott a defenzív harctevékenység felvállalására. Ilyen módon a sémák szerinti vezetési módszer uralta a merev, *veszteségterhes*, lassú és *döntésre alig képes* harcászattal jellemezhető hadviselési korszakot.

A **vonalharcászat**, mint uralkodó harceljárás vezetési szempontból nem igényelt jelentős erőforrásokat. „A vonalharcászat időszakában szorosan vett magasabbegységekről nem beszélhetünk. A hadrendet a harcrend határozta meg, mivel *az egész hadsereg egyetlen, összefüggő harcrendben állt fel, annak tagolása csupán adminisztratív jellegű volt.* A vonalhadseregek korának hadosztályai nem önálló magasabbegységek voltak, hanem csupán a harcrend szakaszai. Egy hadszíntéren legtöbb esetben egyetlen hadsereg működött, abban az esetben, ha két hadsereg együtt vette fel a harcot az ellenséggel csatában, csapataikat összeolvasztották egyetlen egésszé...*A vonalharcászat a maga sematikus elveivel és gépies mozdulataival nem követelt különösebben jelentős egységparancsnoki önállóságot, kezdeményezést.*”¹⁰¹ A vonalharcászat vezetési rendszere lényegében **parancsorientált vezetési struktúra** volt, amely főként egyes konkrét, jól leírható tartalmú és sorrendiségű feladatok (sor megtartása adott menetütem mellett, tűzsűrűség fenntartása, dinamikus szuronyroham, stb.) végrehajtását igényelte, és kevésbé adott teret az alegységek manővereinek, egyéni műveleteinek.

¹⁰⁰ Perjés Géza: Clausewitz és a háború praxeológiája. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1988. 168-169. o.

¹⁰¹ Nagy-L. István: A császári-királyi hadsereg 1765-1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok Pápa, 2013. 266. és 380. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

2.2. A GYALOGSÁG HARCÁSZATÁNAK ÁTALAKULÁSA A HUZAGOLT (VONTCSÖVŰ) FEGYVEREK MEGJELENÉSEKOR

2.2.1. A puskázó csatárláncok és rohamozó oszlopok harcászata

A franciák a forradalmi háborúk időszakától kezdődően a vonalharcászat meghaladását jelentő harcformát nem a ferde csatarendben, hanem az **oszlopalakzat és a puskázó csatárláncok együttes alkalmazásában** találták meg. Az új harcrend a **jemappesi ütközetben** (1792.01.6.) jelent meg először. Az osztrák ellenfél a hagyományos vonalalakzatot vette fel és védelemre rendezkedtek be. A francia hadsereg viszont *zászlóaljoszlopokban* állt fel, és így kezdte a támadást. A zászlóaljoszlopok első soraiból *rajláncok* váltak ki, amelyek tüzzelkel biztosították a szuronyrohamba átmenő zászlóaljoszlopokat. A zászlóalj-oszlopok a rajláncok és a tűzéréség támogatásával viszonylag könnyen áttörték az osztrákok vonalait, majd megfutamították az ellenséget.

A **puskázó csatárláncok és rohamozó zászlóalj-oszlopok alkalmazásán alapuló új harcmód** elsőként a francia gyalogságnál terjedt el. „Alapgondolata az volt, hogy az ellenséget szétszórt harcmódban folytatott tűzharc által megrendítsék, hogy ezután abba **mély, zárt tömegben – oszlopban – a betörés lehetővé váljék.** ... A mély tömegalakzat, az oszlop alkalmazásához nyúltak, ... **nagyobb tömegeket vetve be az ellenség leggyöngyöbb pontjai ellen,** minek folytán a harcászat az eredeti helyes irányba visszatért. **A közönséges arctámadás helyett az átkarolás, az oldaltámadás, a megkerülés és áttörés léptek föl, mint új harcformák.**”¹⁰² Ugyanakkor az új harc eljárás a tűzerő bizonyos fokú csökkenésével járt. A puskázó csatárlánc ritkább volt, mint a vonalharcászatnál felálló váll-váll melletti gyalogság sora, emellett tűzkiváltásra is ritkábban került sor, hiszen *a könnyűlövészek pontcélokra lőttek.* A rohamozó „oszlopalakzat” gyakorlatilag „lefegyverezte” a belsejébe zárt katonák többségét. Csak a legelől és a szélén haladók tudták használni fegyvereiket, a belül levők akkor sem tudták vállukhoz emelni a puskájukat, ha netán látták az ellenséget.”¹⁰³ Ezen a csökkentett tűzképességen viszont sokat javított a puskázó csatárlánc jelenléte az oszlopok előtt.

A könnyűlövészek megjelenése nemcsak a sorgyalogság harcászatát tette manőverezővé, de új lehetőséget adott a gránátos nehézgyalogság alkalmazása terén is. A korábbi merev vonalharcászat megszűntét követően ugyanis az addig szétszórt „gránátos zászlóaljakat *összevontan, nagyobb tömegben, és lehetőleg tartalékban* vetették be, így képesek voltak akár egy veszített csatát is megfordítani, győzelmet kivívni... A háború folyamán a gránátosokat már egészen tudatosan alkalmazták *csatadöntő szerepben.*”¹⁰⁴ Míg szárnya-

¹⁰² Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. Digitális kiadás: Arcanum Adatbázis Kft. 2001. <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0020/2076.html>

¹⁰³ Keegan, John: A csata arca. Akadémiai Kiadó, Budapest 2013. 207. o.

¹⁰⁴ Nagy-L. István: A császári-királyi hadsereg 1765-1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok Pápa, 2013. 115.-116. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

kon megvalósított, leginkább a vonalharcászathoz köthető alkalmazásuk defenzív jellegű, statikus harc eljárás volt, az új típusú, összevont gránátos alkalmazás kitűnő lehetőséget teremtett a súlypontképzésre az ellenfél védelmének leggyengébb pontján, megteremtve ezáltal a védelem áttörésének és az ellenfél erői részére szakításának lehetőségét.

A **pontlövő könnyűlövész csatárlánc** megjelenése lehetővé tette a zászlóalj-oszlopok hatékony harctevékenységet, optimalizálta a gránátos nehézsúlyosság alkalmazását, ilyen módon **forradalmasította a gyalogsági hadviselést**. A változás a gyalogság által, illetve a gyalogság támogatására alkalmazott *haditechnikai eszközök fejlődésére* volt visszavezethető. „Néhány fegyverzeti változás, különösképpen a záváros, hajlított tusájú és a célzott lövést elősegítő puska, továbbá a könnyű lövegtalppal mozgékonyra tett tűzéség, más szervezést és más hadviselést kívánt. Ekképpen a milliós létszámú haderőnek vegyes fegyvernemből álló magasabb egységekre: hadosztályokba és hadtestekbe való szervezésével, a vonalharcászatról a **tirailleur harcászatra való áttéréssel**, valamint a helyi beszerzésnek a hadsereg ellátásába való bekapcsolásával, s vele együtt az utanszállítás és a málha csökkentésével, a **haderő manőverező és ütközésképesége ... döntő fölénybe jutott.**”¹⁰⁵ A **pontlövő könnyűlövész csatárlánc alkalmazása** a harc eljárás lényegét képező pontlövéshez nagyobb pontosságú, nagyobb lőtávolságú, azaz **huzagolt elöltöltő fegyvereket** (illetve legalább rövid dragonyos puskákat) **igényelt**. Az új harc eljárás bevezetésével kapcsolatban Richard Holmes professzor rámutat, hogy a *francia könnyűlövészek fegyvereinek „huzagolt csőve nagyobb lőtávolságot és pontosságot biztosított, ... azonban csak egyes, az első vonalban harcoló katonák rendelkeztek vele.*”¹⁰⁶ A többieket dragonyos puskákkal látták el. A *francia könnyűlövész harc eljárás létrejöttét tehát a huzagolt fegyverek rendszeresítése tette lehetővé.*

Tűzképességük fokozása érdekében a világ haderői a már két évszázaddal korábban feltalált **huzagoláshoz** fordultak. Vadászat céljára már a 16. századtól alkalmaztak **vontcsövű fegyvereket**, egyre szélesebb körben. „A *vontcsövű fegyverek katonai szerepét* azonban csak 1750 után kezdték el figyelembe venni és szélesebb körben alkalmazni”¹⁰⁷. A *lövedék tömített kilövésére képes* vontcsövű fegyver hatásos lőtávolsága már elérhette a 4-600 métert is, emellett – a lövedék *forgó mozgásának stabilizáló hatása miatt* – még ilyen nagy távolságon is lényegesen *pontosabb maradt* simacsövű társainál. Huzagolt lövész-fegyverrel – azon belül is a rövidebb csövű karabéllyal – 150 méteren 87%-os, 200 méteren 75%-os, míg 300 méteren még mindig 50%-os találati valószínűséggel tüzelhettek.¹⁰⁸ Az azonos teljesítményű vontcsövű fegyvereket – a löpörgázok energiájának kedvezőbb kihasználtsága miatt – már kisebb ürméretben, *kisebb szerkezeti tömeggel és kisebb cső-*

¹⁰⁵ Monoszlay Gyula előszava In: Carl von Clausewitz: A háborúról Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1961. I. k. 8. o.

¹⁰⁶ Richard Holmes: A napóleoni háborúk kora. Alexandra Kiadó, Budapest, 2006. 16. o.

¹⁰⁷ North, Anthony – Hogg, Ian V.: Lőfegyverek könyve Alexandra Kiadó, Budapest, 1992. 114. o.

¹⁰⁸ Csillag Ferenc: A kézi lőfegyverek és a hadművészet. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1964. 29., 37. és 39. o. ill. 39., és 22-23. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

hosszúsággal készítették, mint a simacsövű hadipuskát. Ez utóbbi tulajdonságaik különösen alkalmassá tették őket a különféle **könnyűgyalogsági harcéljárások** megvalósítására.

A 18. század végére kialakult a vontcsövű hadipuska, amely lehetővé tette a tömegtüzön alapuló gyalogsági harcéljárás fokozatos felváltását a célzott lövésen alapuló gyalogsági harcéljárással. A haderőben a vontcsövű fegyverek kis darabszámában elsőként a *vadászalakulatoknál* jelentek meg, miután a **könnyűgyalogság** ezen típusának harcéljárásában kapott kiemelt szerepet a célzott lövés. A szervezetszerű, reguláris vadászcsapatok szélesebb körben csak a 19. század első felében jelentek meg. A sorgyalogság merev, nehézkes, nagy kötelékekre épülő harcászataival szemben lazább, bontott alakzatban végrehajtott mozgékony, manőverező jellegű portyázó harcmódor jellemezte őket. Ezzel ugyan kisebb volt a sebezhetőségük és nagyobb a sebességük, de roham esetén az átütőerejük és az ellenség rohamaival szembeni állóképességük is alacsonyabb volt. Ezért kombinálták harcéljárásukat a szintén gyors mozgásra képes gyalogsági oszlopalakzatokkal, amelyek ugyan csekély tüzerővel bírtak, de szuronyroham esetén nagy volt az átütőerejük. A vadászok feladatai közé tartozott – a csatárláncban fő tevékenységként végzett, főként huzagolt, de mindenképpen magas löszabatosságú (új, jó minőségű) löfegyvert igénylő *puskázó harcéljárás* (ellenség tisztjeinek kilövése, alkalmas helyen a gyalogság hadrendjének megbontása) mellett – a felderítés, az előőrs szolgálat, a szárnnybiztosítás, a felvezető útvonalakon lesállítások létesítése, valamint az ellenség esetleges nyugtalanítása a mögöttes területeken. Jól alkalmazhatók voltak ugyanakkor hegyi és erdős terepen illetve település- és városharcban is. A vadászalakulatok katonái kimagasló lövélképességről voltak híresek. (Nevükhöz illően a legjobb lövészekből válogatták össze őket, olyanokat igyekeztek ide besorozni, akik már civilben is vadászok, erdőkerülők voltak. Magas szintű volt a vadászcsapatok kötelékében megvalósított lövélképzésük is.) A vadászokat általában kisebb (század és zászlóalj) kötelékben vetették be. Ruházatuk jellemzően zöld, vagy egyéb, a rejtést elősegítő színű volt.

Volt azonban egy hátrányos tulajdonsága is a vontcsövű elöltöltős fegyvereknek: a huzagolás miatt töltésük sokkal több időt vett igénybe simacsövű társaikénál. Simacsövű fegyverrel 10 lövést átlagosan 6,5 perc alatt adhattak le, míg huzagolt fegyverrel a 10 lövés leadásához 11,5 perc szükségeltetett. **A huzagolt fegyver tűzgyorsasága tehát mintegy a fele volt a sima csövű puskáénak.** (Ezt a hiányosságot csak mintegy negyed évszázaddal később, a vontcsövű hátultöltő fegyverek rendszeresítésével tudták teljes mértékben kiküszöbölni.) **Fontos a hosszabb idejű töltés jelenségének alaposabb körüljárása, mivel egyes vélemények szerint ez a konstrukcióból fakadó üzemeltetési sajátosság vetett gátat akkoriban a huzagolt fegyverek széles körű elterjedésének.** Ezért le kell szögezni, **hogy a huzagolt fegyver a hosszabb távú tüzelésnél mégsem volt olyan lassú, amint az az elméleti tűzgyorsaság adataiból fakad.** „Azáltal, hogy a fekete lőpor szilárd égéstermékai a huzagolás barázdáiban rakódtak le, nem kellett a pus-

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

ka csövet olyan sűrűn kikaparni, mint korábban. Most már a puskával 25-30 lövés is leadható volt anélkül, hogy a csövet tisztítani kellett volna.¹⁰⁹ **Tehát ha 30 lövésre vizsgáljuk a tűzgyorsaságot, akkor a sima csövű fegyvereknél kényszerűen beiktatandó tisztítások miatt sokkal kisebb tűzgyorsaság-különbségek adódnak.** A kisebb tűzgyorsaság hátrányos tulajdonságát rendszerint a hagyományos simacsövű és a vontcsövű fegyverrel rendelkező katonák alegységenkénti vegyes alkalmazásával kompenzálták. A laza csatárláncot alkotó, vegyes fegyverzetű vadász rajokban a huzagolt fegyver mellett a már említett rövidebb csövű dragonos puskák jutottak szerephez. Emellett a vadász alakulatok huzagolt csövű fegyverrel harcoló katonái kétféle löszert tartottak maguknál a töltési sebesség növelése érdekében: szoros illesztésűt a céllövésre és laza illesztésű – gyorsan tölthetőt – a közelebbi, felfokozott harctevékenységekhez. Így már nem volt meghatározó jelentőségű a huzagolt fegyverek tűzgyorsaságban mutatkozó hátránya. **Ilyen módon inkább helytálló az az állítás, hogy a huzagolt csövű fegyverek elterjedésének főként az ipari kapacitások szűkössége szabott gátat a napóleoni háborúk során.** Ezt igazolja az is, hogy az angol haderő a krími háborút, illetve az uniós haderő az amerikai polgárháborút már kizárólag huzagolt gyalogsági fegyverekkel vívta.

A huzagolt fegyverek alkalmazása jelentős fejlődésen ment át **a krími háború és az amerikai polgárháború** idejére, amit elsősorban **új típusú lőszer kifejlesztésével** értek el. A huzagolt csövet korábban a hagyományos papírhüvelybe előcsomagolt löporral és lövedékkel töltötték, ugyanúgy, mint a simacsövűeket. A huzagolt fegyvereket ezzel a löszerral csak lassabban tudták megtölteni – éppen a huzagok ellenállása miatt. Az 1840-es évek végén azonban a francia Minié feltalálta a róla elnevezett lövedéket, amellyel már gyorsan lehetett tölteni az előltöltő, huzagolt csövű puskákat.

2.2.2. A puskázó csatárláncok és rohamozó oszlopok harcászatának vezetési rendszere

A 17-18. századi, a vonalharcászat keretei között megvalósuló hadviselésre még a manőverezés alacsony foka volt jellemző. Azonban *a napóleoni háborúk idejére átalakult a hadviselés*, mivel a katonai műveletek (csata) többé már nem csak annyiból álltak, hogy az ellenséges haderők valamely jól kiválasztott nyílt mezőn, zárt és tömör hadrendben, viszonylag kis távolságban felsorakoztak egymással szemben, hanem *manőverező jellegűvé váltak*. Miután mind a gyalogság, mind a lovasság és a tűzérő nagy távolságú menetek végrehajtására vált képessé, Napóleon kifejlesztette a külön menetelő, ám együtt harcoló csapatokon alapuló harcéljárás, és így mozgatta hadtesteit a hadjárat folyamán. *A harcmező kiterjedése megnőtt, így az egyetlen hadvezér már nem látta át az ott felálló saját és ellenséges csapatok teljes harcrendjét*, részben a távolságok, részben a harcot jellemző rendkívüli löporfűst miatt, ami a tűzérő dinamikus növekedésének volt köszönhető. A napóleoni háborúkra az volt jellemző, hogy egy-egy fő csatát, kisebb mellékütközetek ki-

¹⁰⁹ Csillag Ferenc: A kézi lőfegyverek és a hadművészet. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1964. 37. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

sértek, ami a *hadászat szintjén* végképp *nehezen átláthatóvá tette az események menetét, és rendkívüli követelményeket támasztott az egyszemélyi katonai vezetővel szemben.*

Harcvezetési szempontból a puskázó csatárláncok és rohamozó zászlóalj-oszlopok alkalmazásán alapuló új harcmód a korábbi korszakhoz képest már jelentősebb erőforrásokat igényelt, ám ugyanakkor számos harcászati és hadművelleti lehetőséget hordozott magában, amelynek lényeges jellemzőit az alábbiakban Nagy-Luttenberg István munkája alapján foglaljuk össze. Döntő változást hozott hadművelleti szinten, hogy „a franciák új módon állították fel hadseregeiket. Az összefegyvernemiséget a hadsereg alatti szervezeti szintre, a hadosztályok szintjére adoptálták, ami azt eredményezte, hogy a francia hadseregek 5-10 ezer fős kis „hadseregecskékből”, immáron modernebb értelemben vett hadosztályokból épültek fel. A francia hadosztályok már nem csak a harcvonal egyes részei voltak, hanem a hadművelleti, olykor a hadászati manőver eszközei is. Ez azt jelentette, hogy **megnőtt a franciák mozgékonyasága**, a korábbinál nagyobb területre terjedhettek ki a hadműveletek.”¹¹⁰ A változások azonban a harcászat szintjén is rendkívül jelentősek voltak. A francia hadsereg által általánosan alkalmazott *oszlopharcászat* alapegységként tekintett a zászlóaljra, *a harcászati mozdulatokat a vonalharcászattal szemben a zászlóaljak önállóan hajtották végre.* A harcászat szakított a vonalban történő mozgással, ehelyett a csapatok zászlóaljankénti oszlopokban önállóan vonultak fel, ami sokkal rugalmasabb harcászatot biztosított. A hadsereg tagolásával az egységes, megszakítás nélküli vonal széttöredezett, **a zászlóaljak és a lovasezredek önállóan manővereztek**, ami jelentősen növelte hatékonyságukat. **Átkaroló manővereket** csak az új szervezetben lehetett végrehajtani. Az új harceljárás lehetőséget adott *súlypontképzésre*, átcsoportosításra, és rugalmassá tette a hadsereget. Az új harcrend képes volt alkalmazkodni a terephez, ami nagyban növelte a mozgékonyaságot. Részben azért, mert az oszlopban mozgó csapatok gyorsabb mozgásra voltak képesek, mint a vonalak, másrészt a korábban alkalmatlan terek egy részét is igénybe tudták venni. *A lovasság kereshette a széles, nyílt terepet, a tűzértség tűzősszpontosítást tudott végezni, a gyalogososzlopok gyors, váratlan mozdulatokat hajthattak végre.* A parancsnok számára adott volt a lehetőség az egyes *fegyvernemek sokkal célszerűbb, saját tulajdonságuknak jobban megfelelő alkalmazására.* A hadvezér kezébe sokkal több lehetőség került a harc sikeres megvívására.¹¹¹ Ugyanakkor ezeket a lehetőségeket csak akkor lehetett kiaknázni, ha a vezetési rendszert működtető tisztiek a szervezetek összes vezetési szintjén képesek voltak – a felülről beérkező parancsok és az alulról jövő információk alapján – a döntések meghozatalára, mégpedig gyorsan és rugalmasan, a vonalharcászat korszakához képest tömeges méretekben. Ennek következtében „*a hadvezetés szerepe szükségszerűen jelentősen megnövekedett.* Folyamatosan gondoskodni kellett a fegyvernemek közötti együttműködésről, ami a vonalharcrendben adott volt. Ez

¹¹⁰ Nagy-L. István: A császári-királyi hadsereg 1765-1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok Pápa, 2013. 261., 266., 272. és 274 o.

¹¹¹ Uo.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

természetesen sokkal nagyobb súlyt helyezett a fővezérre és a tábornoki karra, de beláthatatlanul nagyobb esélyt kínált a győzelemre. Az újfajta mentalitás **egyéni döntéshozatalt jelentett a parancsnokok számára**, gyorsaságot, önállóságot és vakmerőséget kívánt tőlük mind a hadszíntéren, mind a csatamezőn. ... Felértékelődött a parancsnoki láncolat szerepe, hiszen **a szervezet minden szintjén felelős döntéseket kellett meghozni**. A harc sikere már nem attól függött, hogy melyik hadsereg állja jobban a puskatüzet, hanem attól, *hogy melyik hadsereg tud kezdeményezően fellépni*, és melyik tud meglepetést okozni - harcászati és hadászati értelemben is - az ellenségnek.¹¹² A puszkázó csatárláncok és rohamozó zászlóalj-oszlopok alkalmazásán alapuló új harcmód vezetési rendszere már **feladatorientált vezetési struktúra** volt, amely változatos feladatok (rohamok indítása a feltárt gyenge pont ellen, manőverek, stb.) végrehajtását igényelte, *nagyobb létszámú és képzetebb tisztikarra* volt szüksége és teret adott az alegységparancsnokok egyéni kezdeményezőkézségének is.

2.3. A GYALOGSÁG SZEREPÉNEK MEGVÁLTOZÁSA A KORSZAK HADVISELÉSÉBEN

Az 1648-1740 közti hadviselési korszakot a gyalogsági harcászatban a vonalharcászat egyedurialma jellemezte. Azonban Nagy Frigyes háborúitól a krími háborúig illetve az amerikai polgárháborúig – **egymás mellett, párhuzamosan több gyalogsági harc eljárás is létezett**. Ennek az volt az oka, hogy a haderő-korszerűsítési folyamatok – az egyes országok eltérő ipari és gazdasági lehetőségeihez igazodva – eltérő sebességgel zajlottak le, a hadviselők államokként jelentős mértékben eltérő mennyiségű és minőségű hadfelszereléssel léptek be a háborúba. Az egyes nemzetek gyalogságainak *szervezeti* (könnyű és sorgyalogos ezredek aránya), *haditechnikai* (vontcsövű puszkák mennyisége), és képesség- illetve *harc eljárási* (lőkiképzés) eltérései generálták az e területen kimutatott rendkívül jelentős különbségeket.¹¹³

A napóleoni háborúk során így jelentősen különböző szervezetű és haditechnikájú haderők csaptak össze igen eltérő harc eljárásokkal. Az európai haderők többségében – köztük az általunk vizsgált *porosz és orosz haderőben* – még alkalmazták a **vonalharcászatot**, illetve **alárendelt-támogató tüzérségen és lovasságon** alapuló korábbi harc eljárást. Ugyanakkor a *francia haderőben* már bevezették az **oszlop-rohamon** és **puszkázó-csatárláncon** alapuló, korszerű gyalogsági harcászatot, amelyet **önálló tüzér- és lovashadtestek** alkalmazása egészített ki.

¹¹² Uo.

¹¹³ Természetesen a fenti kulcstényezők mellett nevesíthető a vizsgálati szempontok bővebb köre, és tanulmányunk máshol említi is néhány további.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

A GYALOGSÁG HARCELJÁRÁSAINAK VÁLTOZÁSA A KÉZI LŐFEGYVEREK FEJLŐDÉSÉNEK HATÁSÁRA 1618-1865¹¹⁴

4. sz. táblázat.

Háború Megnevezése És ideje	Jellemző egyéni Lőfegyver /lőtávolság	Lovasság Aránya a haderőn belül	Ágyúk Száma/ 1000 fő	Gyalogság (harceljárás) Leírása	A fegyvernemek együttműködése
Harmincéves háború (1618-1648)	muskéta/70 m	30%	1,5 db	Vegyes pikás- muskétás gyalog- s hadrend	A dinamikus tá- madásokra is képes gyalogság harcát esetenként még hatékonyan támogathatja a lovasság
XIV. Lajos háborúi (1689-1713)	szuronyos puska kovás lakattal /100 m	20% (részben gyalog harcoló drago- nyos)	1,75 db	Sorgyalogság	A merev vonalban harcoló gyalogság szerepe ekkor szinte kizárólagos a csatatéren
II. Frigyes háborúi (1740-1763)	köpüs szurony- nyal felszerelt puska, fém töltővesszővel /100 m	20% (főként közepes és könnyű lovasság)	3,3 db	Sorgyalogság ferde csatarend- ben	A bonyolult felfej- lődési manőverek- kel harcoló gya- logság átkaroló műveleteit hatéko- nyan támogatja a növekvő létszámú sereglovasság és tüzérség

¹¹⁴ Veszprémy László (szerk.): A korai stratégiai gondolkodás. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2005. 159. o., illetve Sweetman, Jack: Admirálisok. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1999. 78. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

Háború Megnevezése És ideje	Jellemző egyéni Lőfegyver /lőtávolság	Lovasság Aránya a haderőn belül	Ágyúk Száma/ 1000 fő	Gyalogság (harceljárás) Leírása	A fegyvernemek együttműködése
Francia forradalmi háborúk (1792-1802) és Napóleon háborúi (1803-1815)	többségében huzagolatlan (100 m), kis számban huzagolt pus- kák (300 m)	12-31% (haderőn- ként eltérő)	1,5-5,5 db (haderőn- ként eltérő)	Puskázó könnyűgyalogos csatárlánc és rohamozó zászlóalj-oszlopok	A már áttörésre is képes gyalogsággal közel egyenrangú fegyvernemként működik együtt a nehéz elemei miatt gyakran csatadöntő sereglovasság és az önállóvá vált tüzérség
Krími háború (1853-56) és az amerikai polgár- háború (1861-65)	huzagolt puskák, perkussziós gyújtás, Minié lőszer (300-450 m)	25%	4 db	Puskázó könnyűgyalogos csatárlánc	A pontlövő gyalogsággal szemben, nyílt csatában már alig van esélye a lovon harcoló sereglovasságnak és sima csővű tüzérségnek

A kontinens belső területein zajló szárazföldi műveletekbe az *angol haderő tengeri hatalomként* lépett be. *Expedíciós erőt* hajón szállította Európába, amelyek – anyagi bázistól távol – egy többségében könnyűgyalogoson és mozgékony könnyűtüzérségen alapuló **defenzív gyalogsági harceljárást** alkalmaztak. Műveleteik során a magas fokú tüzérőre és a kockázatvállalás minimális szintjére építettek, gyakran kihasználva a védelmi harc olyan lehetőségeit, mint a terepadottságok. A krími háborúban és az amerikai polgárháborúban viszont már a **huzagolt lövész- és tüzérségi fegyverekkel küzdő gyalogság** és erős sereglovassági kötelékek gyakran nagy mélységű alkalmazása volt tapasztalható.

Kulcsszavak: a 17-19. század háborúi, gyalogság, előlőttő fegyverek, harcászat, hadvisezés, hadiipar, fegyvergyártás.

Keywords: 17-19. century wars, infantry, muzzle-loading weapons, tactics, warfare, military industry, arms production.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. A hadművészet középkori és újkori klasszikusai. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1974.
2. Adam Zamoyski: 1812 - Napóleon végzetes oroszországi hadjárata. Park Könyvkiadó, Budapest, 2008.
3. Albert Sobul: A francia forradalom története 1789-1799. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974.
4. André Corvisier: La bataille de Malplaquet 1709 Economica, Paris, 1997.
5. Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. Digitális kiadás: Arcanum Adatbázis Kft. 2001.<http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0020/2076.html>
6. Bencze László: Az állóháború harcászati és hadászati előzményei. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2009.
7. Bíró Teofil: Waterloo rettenthetetlen harcosai - Skót highlanderek a waterloo-i hadjáratban <http://www.skocia.hu>
8. Bull, Stephan – North, Tony: Évszázadok fegyverei, Corvina Könyvkiadó, Budapest, 1993.
9. Carl von Clausewitz: A háborúról Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1961.
10. Csikány Tamás – Eötvös Péter – Németh Balázs: A szabadságharc kézi lőfegyverei 1848-1849. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2012.
11. Csikány Tamás: A harmincéves háború Korona Könyvkiadó, Budapest, 2005.
12. Csillag Ferenc: A kézi lőfegyverek és a hadművészet. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1964.
13. Deák János: Napjaink és a jövő háborúja Hadtudomány, 2005. évi 1. sz.
14. Denison, George Taylor: A lovasság története Dürer reprint kiadás, Budapest, 1992.
15. Dr. Turcsányi Károly: Az ember – haditechnika rendszer a tudományos technikai forradalomban, Honvédelem, 1988/8. sz.
16. Feleki László: Napóleon Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976.
17. Füzi Imre (szerk): Az egyetemes és magyar hadművészet fejlődése az ókortól napjainkig. Tankönyv. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1986.
18. Geoffrey Regan: Hadászati balfogások. Panem-Grafo Kiadó, Budapest, 1993.
19. Hans Halberstadt: Tüzérségi eszközök a középkortól napjainkig. Hajja és Fiai könyvkiadó, Debrecen, 2003.
20. Hardy József: Vadászfegyverekről a vadászoknak Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1969.
21. Haythornthwaite, Philip J.: Weapons Equipment of the Napoleonic Wars. Arms and Armour Press, London, 1996.
22. Haythornthwaite, Philip: Napoleon's Line Infantry Osprey Publishing, London, 1984.
23. Horváth Lajos: Az inszurrekció gyalogsága HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Értesítője, Budapest, 2011.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

24. Infantry Organization, Tactics and Combat during the Napoleonic Wars (1)
http://napoleonistyka.atspace.com/infantry_tactics_4.htm
25. Jeremy Black: European warfare 1660–1815. University of Durham, London, 1994.
26. John Laffin: A hadvezetés titkai. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2004.
27. Johnson, Ray: Napoleonic Armies Arms & Armour, London, 1984.
28. Keegan, John: A csata arca. Akadémiai Kiadó, Budapest 2013.
29. Keegan, John: Az amerikai polgárháború. Akadémiai kiadó, Budapest, 2012.
30. Lázár Balázs: Mantova visszafoglalása a második koalíciós háború idején Hadtörténelmi Közlemények, 2006. június.
31. Lind, William S. – Nightengale, Keith – Schmitt, John F. – Sutton, Joseph W. – Wilson, Gary I.: The Changing Face of War: Into the Fourth Generation, in Marine Corps Gazette, Quantico, VA, 1989. október.
32. Liptai Ervin (főszerk.): Magyarország hadtörténete. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1985.
33. Michael Roberts: The Military Revolution Belfast, 1956.
34. Nagy István: Az austerlitzi csata. www.aetas.hu/2001_2/2001-2-06.htm
35. Nagy Miklós Mihály: Kis magyar hadelmélet - Hadügy, hadelmélet, földrajz és geopolitika kapcsolata. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2006.
36. Nagy-L. István: A császári-királyi hadsereg 1765-1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok Pápa, 2013.
37. Napoleon, his armies and enemies. Musketry.
http://napoleonistyka.atspace.com/infantry_tactics_2.htm
38. Nofi, Albert A. (1998). *The Waterloo Campaign: June 1815*. Da Capo Press. p. 123. ISBN 0938289985. Retrieved 2008-05-26. 123-128. o.
39. North, Anthony – Hogg, Ian V.: Lőfegyverek könyve Alexandra Kiadó, Budapest, 1992.
40. Perjés Géza: Clausewitz és a háború praxeológiája. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1988.
41. Perjés Géza: Clausewitz. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983.
42. Prussian Artillery of the Napoleonic Wars.
http://napoleonistyka.atspace.com/Prussian_artillery_Napoleon.htm
43. Razin: A hadművészet története Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, III. k.
44. Richard Holmes: A napóleoni háborúk kora. Alexandra Kiadó, Budapest, 2006.
45. Roberts, Andrew (szerk.): A hadviselés művészete Kossuth Kiadó, Budapest, é.n.
46. Roberts, Andrew (szerk.): A hadviselés művészete Kossuth Kiadó, Budapest, é.n.
47. Rónai-Horváth Jenő: Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Budapest, 1942.
48. Roth, Patrick H.: Sailors as Infantry in the U.S. Navy.
http://www.history.navy.mil/library/online/naval_infantry.htm

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

49. Russian Infantry of the Napoleonic Wars. Weapons and Equipment.
http://napoleonistyka.atspace.com/Russian_infantry.htm
50. Sweetman, Jack: Admirálisok. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1999.
51. Sz. N.: A porosz hadsereg két nagy győzelme: Königsgrätz, Sedan és következményeik. Szegedi Tudományegyetem, Szeged, 2009.
52. Szabó József (főszerk.): Hadtudományi Lexikon, Magyar Hadtudományi Társaság. Budapest, 1995.
53. Szanati József: A tábori tüzérség az első és a második világháborúban. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1984.
54. Szántó Mihály: Hadművészet a feudalizmus korában Szantomihaly.gportal.hu/gindex.php
55. Szantomihaly.gportal.hu/gindex.php?pg=25327515&nid=4080781
56. Szlipcsenko, Vlagyimir N.: Vojna búduščsevo – prognoszticseszkij analiz, in: Szlipcsenko, V. N. – Garejev, M. A.: Búduščsaja vojna, Moszkva, 2005.
57. Turcsányi Károly - Hegedűs Ernő: A napóleoni haderő manőverező hadviselése - a hatékony nehézsúlyosság harcéljárásának kialakulása, egyes ellátási és hadfelszerelési kérdései I-III. rész. Katonai Logisztika, 2010. évi 15. évf. 1. szám, 2011. évi 16. évf. 1. szám; 2012. évi 17. évf. 1. szám.
58. Vajda Pál: Emlékezzünk régiekről A „Vasárnapi könyv” kiadása, Budapest, 1942.
59. Veszprémy László (szerk.): A korai stratégiai gondolkodás. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2005.
60. Zachar József: Csaták, hadvezérek, katonák a XVIII. században Tankönyvkiadó, Budapest, é.n.
61. Zichermann István: A kaukázusi tűzfészek Püldo Kiadó, Budapest, 2007.
62. Zichermann István: A krími háború. Anno Kiadó, Budapest, 2009.

TURCSÁNYI KÁROLY – HEGEDŰS ERNŐ

A gyalogság szerepe az elöltöltő fegyverek korszakában
(1648-1866)

II. rész

„A szemben álló haderők állapota a forradalmi háborúk kezdetén egymástól igen különböző volt.”¹

„Anglia, mint a korszak vezető ipari állama, korán felismerte a huzagolt fegyverek jelentőségét. Ennek köszönhetően a szigetországban több huzagolt csövű fegyvert gyártottak, mint a világ többi államában együttvéve.”²

Absztrakt

A kétrészes tanulmány a gyalogság hadviselésben betöltött szerepét elemzi az elöltöltő fegyverek korában, amely a 17. század közepétől a 19. század közepéig tartott. A második részben vizsgálat tárgyát képezik a nagyhatalmak haderőinek gyalogsági szervezetei, továbbá az egyes gyalogságok könnyű és nehéz elemeinek aránya, és ezek harcászata. Ismertetésre és értékelésre kerülnek a gyalogság alkalmazásának konkrét műveleti példái. Fontos szerepet kap a löképesesség (tűzerő) és a hadászati mozgékonyság vizsgálata és jellemzése.

Abstract

The two-part study analyzes the role of infantry in the warfare in the age of muzzle-loading guns, which lasted from the middle of the 17th century until the middle of the 19th century. The second part is a research on the infantry organizations of the military forces of the Great Powers, on the ratio of light and heavy units of each infantry, and on their tactics as well. Concrete operational

¹ Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. Digitális kiadás: Arcanum Adatbázis Kft. 2001. <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0020/2076.html>

² Zichermann István: A krími háború. Anno Kiadó, Budapest, 2009. 45. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

examples of the application of the infantry also described and evaluated. Analysis and characterization of firepower and strategic agility also gets an important role.

3. A GYALOGSÁG SZERVEZETEI A KORSZAK HADERŐIBEN

3.1. TÖBBSÉGÉBEN NEHÉZ ELEMKEKBŐL ÁLLÓ GYALOGSÁGOK

A napóleoni háborúk során főként **az orosz és a porosz haderő** képviselte ezt a modellt. A porosz és az orosz haderő gyalogsági harcéljárása „**csak elvéve alkalmazott könnyű-gyalogságot**.”³ Mi volt a közös a két állam helyzetében – a kontinentális geostratégiai pozíciók kivétel? Az, hogy haderejére – egy katonára számítva – egyikük sem tudott jelentős költségvetési összegeket mozgósítani és ennek következtében alacsony volt az új gyártású és a huzagolt fegyverek aránya gyalogságaikban.

3.1.1. A porosz haderő

Poroszország **a napóleoni háborúk alatt is tömeghaderőt tartott fenn**. „Katonai rendszerét meghatározták a földrajzi adottságok, Bécs és Prága, valamint a francia határ közelsége, emiatt legalább két gyorsan mozgósítható hadsereg fenntartása volt szükséges. A hadsereg békelelétszáma 50-80.000 fő volt, ezt háború esetén 250.000 főre tudták kiegészíteni. 1814-ben bevezették a kötelező katonai szolgálatot. ... Ez három évet jelentett, mely után két év tartalékos szolgálat következett. A tartalékos katona 40 éves koráig a Landwehr (milícia) tagja lett. ... **Így a viszonylag kis népességű Poroszország szükség esetén a nagyhatalmak katonai erejét megközelítő hadsereget állíthatott ki.**”⁴ Gyalogdandáraikban két reguláris gyalogezred mellé egy népfelkelő Landwehr ezredet is beosztottak. Viszonylag kisméretű lovasságukat szintén népfelkelőkkel vegyítve alkalmazták. **A gyalogság tömeges alkalmazásán alapuló harcéljárások meg is követelték a nagy létszámú haderőt.** A porosz haderőnél az 1792-es porosz szabályzat szerint alkalmazott harcászati alapján a „gyalogsággal az arcvonalon egyenlően elosztott, **töblépcsős zászlóaljokból rövid ideig – az ellenséges vonalak áttöréséig – (helyi) túlerő létrehozására törekedtek** (ezt már II. Frigyes is használta).”⁵ Általában véve Poroszország ebben az időszakban a II. Frigyes által szervezett hadsereggel, **a vonalharcászati harcformáival és a hétéves háború hadviselési módjával** lépett háborúba. **Igen nagyszámú – mintegy 250.000 fő** – katonájának felszerelése jó, harcászati kiképzése pedig *magában* véve minztaszerű volt.⁶ Képes volt minden hasonló hadművészeti és harcászati formák között mozgó

³ Liptai Ervin (főszerk.): Magyarország hadtörténete. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1985. I. 430. o.

⁴ A porosz hadsereg két nagy győzelme: Königsgrätz, Sedan és következményeik. Szegedi Tudományegyetem <http://columba.uw.hu/porosz.htm>

⁵ A porosz hadsereg két nagy győzelme: Königsgrätz, Sedan és következményeik. Szegedi Tudományegyetem <http://columba.uw.hu/porosz.htm>

⁶ Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. Digitális kiadás: Arcanum Adatbázis Kft. 2001. <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0020/2076.html>

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

ellenséggel felvenni a küzdelmet, amint tette ezt 1806-ban Napóleonnal szemben is. Azonban főként könnyű- és dragonyos elemekből álló lovassága csekély létszámúnak, tüzérsége pedig gyengének és szétaprózottnak bizonyult. A francia hadsereggel szemben elavultak voltak a gyalogság harcászati módszerei is, mivel a porosz gyalogság megfelelő számú könnyűlövesszel sem rendelkezett. „A porosz hadsereg az első koalíciós háborúban természetesen még a korábbi módszereket követte. Olyannyira bíztak a II. Frigyes által felépített hadseregben, hogy 1806-ban teljesen elavult módon, a *vonalharcászat elveinek megfelelően* szervezték meg harcoló seregüket. A teljes anakronizmust a jénai csatában a Rüchel-hadosztály által végrehajtott *ferde harcrendű támadás* mutatta.”⁷

A katasztrofális jénai vereséget követően a porosz haderőt az új hadviselési elvek szerint törekedtek átszervezni, ami azonban csak a napóleoni háborúk utolsó éveire vezetett eredményre. Ennek során könnyűgyalogságot szerveztek a sorogyalogság mellett. Az 1812-es szabályzat a könnyűgyalogsági taktikát általánossá tette a gyalogság műveleteiben. Ennek következtében a porosz haderő ekkor már képes volt a lövészlánc-, a vonal- és oszlopharcászat gyors és egymást váltó alkalmazására.⁸ Egyes elemzők azonban rámutatnak arra, hogy az átszervezést követően – a nyugati minták átvétele ellenére – a porosz haderő továbbra is főként az oroszral mutatott rokon vonásokat. „A poroszok a teljes hadseregreform jegyében 1806 után a magasabbegység-szervezetet is átalakították. Négy dandár alkotott egy hadtestet, amelyhez egy vegyes lovasdandár (minden lovassági csapatnem lovas-tüzérséggel) kapcsolódott egy erős tüzértartalékkal együtt. A *porosz szervezet leginkább az 1807-es orosz rendszerhez hasonlatos*, hiányzik az egységes lovastartalék csapatnemek szerint szétbontva, illetve a hadseregszintű tüzértartalék.”⁹

3.1.2. Az orosz haderő

Az **orosz** hadviselési modellhez leginkább a porosz hasonlított, de néhány vonatkozásban – erősebb tüzérség, kiterjedtebb létszámú könnyűlovasság és nagy tömegben rohamozó gyalogság – meghaladta azt. Az orosz és a porosz haderő szervezete és harceljárásai közti hasonlóság nem volt a véletlen műve. A két szomszédos kontinentális állam gazdasági helyzete és iparosodottsága hasonlóan szerény színvonalon állt. A porosz és az orosz haderőszervezés még a 18. században kapcsolódott össze. Az orosz haderőfejlesztést a porosz haderő-modell hívének nevezhető uralkodó – I. Pál (1796-1801) cár szemlélete jellemezte, aki katonai ideálját Poroszországban találta meg, ahová még 1786-ban látogatott el. Az orosz hadsereget az általa látott mintára szervezte át. A hadsereg új szabályzatokat és egyenruhát kapott. A vakfegyelmelen alapuló kiképzés időszaka vette kezdetét: az alaki gyakorlatozás, a zárt rendben tevékenykedő sorogyalogság mozgásformáira

⁷ Nagy-L. István: A császári-királyi hadsereg 1765-1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok Pápa, 2013. 279. o.

⁸ Veszprémy László (szerk.): A korai stratégiai gondolkodás. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2005. 189. o.

⁹ Nagy-L. István: A császári-királyi hadsereg 1765-1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok Pápa, 2013. 279. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

koncentráció hadviselés elsajátítása vált a legfontosabbá. Az oroszok „**porosz minta szerint szervezett serege... a vonalharcászatot** és Nagy Frigyes időszakának hadviselési módját fogadta el.”¹⁰ (A kor későbbi nagy porosz teoretikusai fiatal vezérkari tisztekként részt is vettek az orosz haderő szervezetének kialakításában.) A porosz harcéljárásához képest **Szuворov** hajtott végre módosításokat az orosz viszonyok figyelembevételével, amikor kevésbé helyezte előtérbe a gyalogsági tüzet, miközben a gyalogság nagy tömegével – oszlopba rendezve – szuronyrohamot hajtatott végre. Oszlopaik egy század szélességűek voltak, így – összevetve a két század szélességű francia oszlopokkal – inkább helyezték előtérbe a szuronyroham lököerejét, mint a tüzerőt. (Tüzerő szempontjából ugyanis nem elhanyagolható különbség volt az orosz egyszázadsoros (egymás mögött hat század) és a francia kétszázadsoros (két század széles, három század mély) oszlop között, hiszen a francia oszlop élén két századsor lött. Emellett a franciák részben hatékony huzagolt fegyverekkel felszerelt puskázó csatárláncot is harcba vetettek oszlopaik előtt.) Az oroszok oszlopok rohamának támogatására nem, illetve csak névlegesen, vagy csak minimális szinten alkalmaztak könnyűgyalogságot. Egészen **1810-ig** az oroszok a Szuворov-féle **zászlóalj-oszlop rohamot részesítették előnyben, szuronnyal, puskázó csatárlánc nélkül**. Ez volt az oka annak, hogy tömör alakzataik gyakran szenvedtek el jelentős veszteséget az ellenség tüzésétől.¹¹ Ugyanakkor a vonalharcászatot az oroszok a napóleoni háborúk első felében is folytatták. „A második koalícióban résztvevő orosz hadsereg még a vonalharcászat szerint működött, szervezetileg egyetlen egységet képezett.”¹² Általánosan elfogadott tény az is, hogy „az orosz katonák, akiket inkább szuronyos közelharcra képeztek ki, meglehetősen gyengén lőttek.”¹³ Az oroszok gyalogsági harcéljárásai így kevésbé a puskázó csatárláncban tevékenykedő könnyűgyalogság, mint inkább a nagy létszámú gyalogsági oszlopok tömegrohamai irányába fejlődött. A – puskázó könnyűgyalogság nélkül alkalmazott – zászlóalj-oszlop roham főként a hideg fegyverek alkalmazására épített. Harcéljárásuk ilyen módon **nagy veszteségek mellett** lehetett csak versenyképes.

Az orosz gyalogság a napóleoni háborúkat megelőző időszakban 42 gyalogezredből – azon belül 2 gárda, 5 gránátos és 35 sorgyalog ezredből – állt. A gyalogság 1805-ig nem tartalmazott könnyűlövész elemeket. Nagy létszámú gyalogságukat csak nehezen tudták ellátni még a megfelelő mennyiségű és minőségű huzagolatlan fegyverrel is. Vadászredek ekkor még nem szerveztek. *A tüzés viszont – számszerűségét tekintve – mindenképpen az orosz haderő erősségének volt nevezhető.* Lovasságuk – a minimális számú vértis lovasság mellett – főként reguláris és irreguláris könnyű lovasokból állt, egészen csekély mennyiségű lovagló tüzéséggel támogatva. A haderő – a gyalogság és a lovasság

¹⁰ Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. Digitális kiadás: Arcanum Adatbázis Kft. 2001. <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0020/2076.html>

¹¹ Haythornthwaite, Philip J.: Weapons Equipment of the Napoleonic Wars. Arms and Armour Press, London, 1996. 11. o.

¹² Nagy-L. István: A császári-királyi hadsereg 1765-1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok Pápa, 2013. 278. o.

¹³ Zichermann István: A kaukázusi tűzfészek Püldo Kiadó, Budapest, 2007. 13. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

egyaránt – nagy arányban tartalmazott *népfelkelő csapatokat*. Erre, és – védelmi hadjáratok esetén – a lakosságra támaszkodott másik erősségük, *a gerilla, vagy partizán hadviselés gyalogsági és lovassági változatainak széles körű alkalmazása*. [Ez utóbbi harcformák első, dokumentált példái a napóleoni háborúk során a spanyolországi hadszíntér (gerillák), illetve az 1812-es oroszországi háború (partizánok).]

Az **oroszok** – a népfelkelő paraszti tömegekre és a népfelkelő kozák lovasságra támaszkodva – rendkívüli mértékben növelhették meg haderejük létszámát – viszont kompromisszumokra kényszerültek a kiképzettség és a korszerű kézfegyverekkel történő ellátottság területén. Ilyen értelemben *számukra a leginkább járható útnak továbbra is a gyalogság vonalharcászatán alapuló harceljárás bizonyult*, amelyet nagy létszámú irreguláris könnyűlovassággal (kozákok) és *jelentős (ám kevésbé mobil) tűzérési kapacitásokkal* törekedtek támogatni.

A jelentős létszámú sorgyalogsággal és erős tűzéréssel rendelkező orosz haderő már a napóleoni háborúk korai szakaszában is versenyképes volt a korszerű francia haderővel szemben – ha felülkerekedni nem is tudott. **Létszámfölényére és tűzérési túlsúlyára támaszkodva képes volt sikeres kifárasztó hadviselést folytatni a franciákkal szemben.** Austerlitznél szembesült először az orosz katonai vezetés a napóleoni hadviseléssel, amelyre ekkor még nem tudtak megfelelő, hatékony válaszokat adni. (Igaz ugyan, hogy Szuvorov a francia forradalmi hadviseléssel már 1799-ben találkozott Itáliában és Svájcban.) Ugyanakkor az Austerlitznél elszenvedett 11.000 fős veszteség összességében mindössze egy kis kellemetlenség volt egy akkor 350.000 fős haderő számára. Austerlitz tanulsága orosz részről valószínűleg az lehetett, hogy *a francia haderő ellen csak jelentős létszám- és főként tűzérési fölény esetén érdemes felvonulni*. Legálábbis ez történt a következő két évben vívott francia-orosz csatákban. Eylau és a heilsbergi csata bebizonyította, hogy az orosz haderő képes jelentékeny veszteségeket okozni a francia haderőnek, emellett – tűzérési fölényre, illetve kiépített védelemre támaszkodva – esetenként – a megfelelő mértékű (ellenséges) veszteség után – a kezdeményezést is átveheti. Igaz ugyan, hogy 1807-ben Friedlandnál Napóleon megverte az oroszokat – ám ott vezetésük komoly hibát követett el: rendkívül kedvezőtlen állást vettek fel, hátukat egy folyónak szorítva. Az oroszok – létszám- és tűzérési fölényükre támaszkodva – elavult haderő-szervezetük, nehézkesen mozgatható löveganyaguk és gyenge minőségű kézfegyverek ellenére is *15.000 fővel nagyobb veszteséget okoztak a francia haderőnek két év alatt Eylaunál, Heilsbergnél és Friedlandnál, mint amit ők maguk elszenvedtek*. Az austerlitz-i vereséget ekkorra bőségesen ledolgozta az orosz haderő. Hosszú távon nem volt kétséges, hogy kinek az erőforrásai bírják tovább az ilyen típusú fegyveres küzdelmet. 1807-ben Napóleon igencsak megérezte az oroszok által okozott veszteségeket, amelyek hatására „az 1808-as korosztály sorköteleseinek egy részét már 18 hónappal korábban behívták.”¹⁴ A császárnak hosszú távon nem volt más választása, mint hogy megsemmisítse erős kontinentális ellenfelét. Egyebek mellett ez motiválta Oroszországba

¹⁴ Richard Holmes: A napóleoni háborúk kora. Alexandra Kiadó, Budapest, 2006. 34. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

vezetett hadjáratát 1812-ben. Az oroszok saját földrajzi- és terepviszonyaik között – immár egy részben korszerűsített haderővel – egy részükről ismét csak védelmi műveletben (Borogyino) végképp kivérezették a franciákat. Ugyanakkor a „kivéreztetésen” alapuló hadviselés nem korlátozható csupán a borogyinói ütközetre: a kutuzovi *halogató-kifárasztó stratégia* egésze arra irányult, hogy fokozatosan és jelentős mértékben csökkentse a francia vezetésű „többszempárti” haderő harcképességét.

Az orosz haderő elavult fegyverzeti anyaggal lépett be a háborúba, amely min-dössze a korábbi vonalharcászati harceljárás kiszolgáltatására volt alkalmas. A könnyűgyalogság (vadászalakulatok) csatárláncban végzett puskázó tevékenységéhez szükséges korszerű (huzagolt) fegyvereket az orosz ipar a háború során 1808-ig nem tudta biztosítani. Huzagolt fegyverrel az orosz gyalogságnál vadászszázadonként min-dössze tizenkét fő volt felszerelve.¹⁵ 1808-ban a vétesek és dragonosok egy részét is ellátták huzagolt fegyverrel, ez azonban tovább csökkentette a gyalogság számára rendelkezésre álló korszerű fegyverek számát.¹⁶ Végül 1812-ben a vétesektől levették a huzagolt és a huzagolatlan karabélyokat is, és a gyalogságnak adták át azokat. A rendkívül nagy mennyiségű lövészfegyver lecserélése és korszerűsítése hosszú időt vett igénybe. A rendelkezésre álló ipari kapacitás hiányosságai miatt az oroszok nem voltak képesek jól felszerelt és technikailag ütőképessé haderőt szervezni, mert hatalmas országuk kiterjedt határai nagy létszámú véderőt igényeltek.

Ugyanakkor a nagy kiterjedésű ország sikerrel oldotta meg a tömeghaderő felállítását: a háború kitörésének pillanatában a szárazföldi haderő teljes létszáma 590.000 főt számlált. A népfelkelés 1812 nyaráig további 280.000 főt mozgósított.¹⁷ *Az orosz haderő erőssége a létszámfölényben rejlett.* Azonban ugyanebből a tényezőtől fakadt az orosz haderő (minőségének) *gyengesége* is: a felszerelés, a kiképzés, az ellátás, illetve a tiszt és az altiszt állomány alacsony színvonala szintén a haderő nagy létszámával függtek össze.

A napóleoni háborúk során elszenvedett vereségek arra késztették a hadvezetést, hogy nagy ütemben korszerűsítse haderőszervezetét és harceljárásait. A legnagyobb mértékben a gyalogság harceljárásai változtak meg. Azonban továbbra sem volt megoldott a gyalogság huzagolatlan és huzagolt fegyverekkel való ellátása, így „a gyakrabban megismételt kísérletek, hogy az orosz seregben **a gyalogság tüze a francia elvnek megfelelően meghonosíttassék**, sohasem juthattak teljesen érvényre.”¹⁸ 1805-ben 13 gránátos ezred, 84 sorgyalog ezred, illetve **22 vadászvezred** alkotta a haderőt. A felső vezetés „a hadügyi berendezéseken többféle változtatásokat tett, de nem túl radikálisan járt el, így az orosz

¹⁵ Haythornthwaite, Philip J.: Weapons Equipment of the Napoleonic Wars. Arms and Armour Press, London, 1996. 25. o.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Adam Zamoyski: 1812 - Napóleon végzetes oroszországi hadjárata. Park Könyvkiadó, Budapest, 2008.

¹⁸ Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. Digitális kiadás: Arcanum Adatbázis Kft. 2001. <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0020/2076.html>

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

sereg 1807-ig általában ugyanazon a polcon maradt, amelyen az időszak kezdetén volt.”¹⁹ 1810-ben azonban már 14 gránátos ezredük, 82 sorgyalog ezredük, illetve **46 vadászezredük volt**, amelyben ezáltal **megkétszereződött a könnyűgyalogság létszáma**. A haderőt 1812-ben már 50 vadászezred támogatta a harcban, így elmondható, hogy **az orosz gyalogság fejlesztésének központi vonulata is a könnyűgyalogság szervezése volt**. Az 1807-es gyaloghadosztály még három lövészdandárból állt, amelyek közül az egyik – hadosztálytartalékként – egy gránátos ezreddel is rendelkezett. Az 1812-es gyaloghadosztály esetében azonban az egyik gyalogdandárt kétezredes **vadászdandárrá** szervezték át. Ugyanakkor, annak ellenére, hogy „az orosz hadiintézmény teljes változásának vetették alá és e változásokat az 1812. évi hadjáratig nagyjában be is fejezték, ... **az, hogy a sereg az új harcmód szerint képeztesse ki, sikerre nem vezetett.**”²⁰ A vadászalakulatok csak elvétve alkalmazták a puskázó csatárláncot, mint harceljárást, és inkább vetették be őket egy tömbben, hagyományos gyalogságként. Kiképzettségük nem érte el az új harceljáráshoz szükséges megfelelő szintet. Alkalmazásuk körülményeit jól jellemzi, hogy amíg a francia puskázó csatárlánc háromfős lövészcsoportjai között 15 lépés távolságot tartottak, addig az oroszok csak ennek egyharmadára, 5 lépésnyire távolodtak el egymástól.²¹ Az orosz puskázó csatárlánc ilyen módon inkább hasonlított egy lazább sorgyalogos vonalra, mint valódi csatárláncra.

Annak, hogy a könnyűgyalogsági harceljárás – huzagolt fegyverek hiányában – mégsem terjedt el az orosz haderőben, az egyik oka a haderő eltömegesedése volt. A jól kiképzett könnyűgyalogság széles körű felállítása ellen hatott a nagy létszámú népfelkelő mozgósítása, ami 1812-től újra a legalapvetőbb hadfelszerelés-ellátási és kiképzési problémákat vetette fel. „1812-ben a haderőnek egy új neve (népfelkelő) is szerepelt már, mely azonban úgyszólván csak önkéntesekből alakult és nagyobbára csak pikákkal volt felszerelhető.”²²

3.2. A KÖNNYŰ ÉS NEHÉZ ELEMÉKET ARÁNYOSAN MEGJELENÍTŐ FRANCIA GYALOGSÁG

Amint a francia haderőben nagyobb darabszámban megjelentek a **huzagolt csövű fegyverek**, megjelenhetett a fejlettebb harcászati elveket megvalósító **csatárlánc** is, hiszen a francia haderő amerikai függetlenségi háborúban szerzett tapasztalatai és a hazai terepszonyok egyaránt ezt a fejlődési folyamatot, illetve harceljárást támogatták. Az új harcmód a korábbinál jóval magasabb löképesességű katonákat igényelt, akiknek már nem kellett különösebb figyelmet fordítani a zárt alakzat végletekig fegyelmezett fenntartására – és akik már nem egyfajta területtűzet lőttek. *A csatárláncot alkalmazó könnyűgyalogság ugyanúgy magasan kvalifikált katonai erő volt, mint a korábban lenyűgöző alakiséggel rendelke-*

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

²¹ Napoleon, his armies and enemies. http://napoleonistyka.atspace.com/infantry_tactics_2.htm

²² Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. Digitális kiadás: Arcanum Adatbázis Kft. 2001. <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0020/2076.html>

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

ző porosz gyalogság, mindössze nem a *zárt gyalogsági kötelék fenntartása és a gyors töltés* területén mutatta fel képzettségét, hanem a *hatékony pontlövés* terén. Ráadásul a csatárlánc és az oszlop mozgássebessége közel kétszerese volt a zárt vonal alakzatokénak és a puskázók laza alakzata kisebb célfelületet biztosított az ellenfél tüzérének is – így az e harcéljárással tevékenykedő katonák nemcsak tüzerejük hatékonyságát növelték, de mozgékonyágukat és védetségüket is fokozták. Két folyamat zajlott egyszerre a francia forradalmi haderőben: egyfelől a polgárosodó társadalom mögött álló ipar kapacitása lehetővé tette nagyobb mennyiségű huzagolt fegyver legyártását és ezáltal az új könnyűlövész harcéljárás bevezetését, másfelől a gyorsan növekvő létszámú forradalmi haderőben megjelenő kiképzetlen tömegek oszlopban fejlődtek fel támadásra a csatárlánc mögött. Ilyen módon a franciák oszlop-vonal kombináción alapuló harcmódja egy erősség (ipari lehetőségek) és egy gyengeség (kiképzetlen tömegek) hatékony elegyeként született meg, összességében jelentős előrelépést felmutatva a gyalogság harcászatiában.

A Közjóléti Bizottság 1794. február 2-án bocsátotta ki a francia haderő doktrínáját, amelyben megfogalmazták a haderő alkalmazásának alapelveit. „Mindig tömegben és **támadóan fellépni, ... állandó mozgásban tartani a csapatokat**, ... mindenütt csak akkora helyőrséget hátrahagyni, amekkora okvetlenül szükséges, ... megállás nélkül üldözni az ellenséget.”²³ Természetesen sokat elárulnak a *dinamikus, mozgékony hadviselést képviselő* francia haderő felfogásából a doktrína mondatai, azonban a **harcéljárások és a szervezetek változása mögött elsősorban mégis inkább a haditechnika változása – a vontcsövű fegyver megjelenése – állt, hiszen legalább részben erre az eszközre volt szükség a csatárlánc megvalósításához. A vadász- vagy voltigeur harcászat** európai viszonylatban, tömegméretekben és alapvető harcéljárásként alkalmazva „francia találmány” volt, amely egyfelől az amerikai függetlenségi háború „szabálytalan harcászatiának” tapasztalataiból, másfelől a francia belterületek laza lövészláncok alkalmazását kikényszerítő dombos-átszeldelt terepviszonyaiból fakadt. Folytatása során általában kistermetű katonákat alkalmaztak, akikre a harcszerű egyedi vagy kiscsoportos mozgás, a terep kihasználása és a célzott tűzkiváltás volt jellemző. **Ezt a tevékenységet a hagyományos lövészfegyver mérete és tömege erősen gátolta volna, így a könnyű lövészek elsősorban fokozott lőtávolságú, de rövidebb csövű huzagolt fegyvereket**, illetve – ezek korlátozott rendelkezésre állása következtében – a gyalogsági puskáknál rövidebb csövű dragonyos puskákat **alkalmaztak**. „Olyan alakulatokat, ... amelyek jellemzően *csatárharcot* folytattak, rendszerint *pontosabb*, hatásosabb fegyverekkel szereltek fel, melyek alkalmasabbak voltak pontlövésre, mint az átlag puskák.”²⁴ Ha nem állt rendelkezésre huzagolt fegyver, akkor ez a harcéljárás *új gyártású, pontos megmunkálású, ezáltal magas löszabotosságú sima csövű fegyvereket* – a csőhossz miatt rendszerint középhosszú dra-

²³ Albert Sobul: A francia forradalom története 1789-1799. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974. 386. o.

²⁴ Csikány Tamás – Eötvös Péter – Németh Balázs: A szabadságharc kézi lőfegyverei 1848-1849. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2012. 39. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

gonyos puskákat – igényelt. A célzott lövés leadására szakosodott könnyűlövészeknél a vontcsövű fegyverek által biztosított lőtávolságon már nagy jelentősége volt a pontosság kihasználásának, **ezért az irányzékot tovább tökéletesítették (csapóirányzék bevezetése), emellett tovább javították a nézőkét és a célgömböt is.**

A francia gyalogsági harcéljárás a puszkázó csatárlánc és a nehézgyalogos főerők tüzének hatékony kombinációján, illetve a nehézgyalogos oszlopának rohamán alapult. „A **francia szabályzatok** ... úgy rendelkeztek, hogy a tíz századból álló ezrednek ereje zömét kétsoros vonalban kell felvonultatnia. Az ezrednek oszlopalakzatban kellett végrehajtania a megközelítési menetet, majd vonalalakzatba kellett fejlődnie, és ugyanakkor az ezred előcsatározóinak el kellett foglalniuk helyüket az arcvonal előtt és a szárnyakon, hogy egyénként lőtt, *célzott puskatűz* alá vegyék az ellenség arcvonalát. ... A fekete löporos, huzagolatlan csövű puska tüze csak akkor hatásos, ha azok, akik a fegyvert használják, vállat vállhoz vetve szorosan egymás mellé állnak, és egyszerre lőnek.”²⁵ A gyalogság alapvető manőverező eleme a zászlóalj volt, amely roham esetén oszlopba fejlődött. „A szabályzat azt kívánta, hogy a zászlóaljvonal egymás után löje a sortüzeket, amíg az ellenség visszahúzódik, *vagy* a zászlóalj próbálkozzon meg a rohammal, feltűzött szuronnal.”²⁶ Ennél a harcéljárásnál tehát – ellentétben az orosz gyalogsággal – nem feltétlenül volt kötelező elem a gyalogsági oszlopok szuronyrohama, arra csak a tűzkiváltás eredményességének elmaradása esetén került sor.

Huzagolt lövészfegyverrel a könnyűgyalogoság zászlóaljainak kiváló lövészeket tömörítő *carabinieri századait*, illetve a **nehézgyalogoság voltigeur századai** állományának egy részét törekedtek ellátni.²⁷ 1795-től intenzíven növelték a huzagolt fegyverek számát a könnyűgyalogoság szervezeteinél, ám a haderő jelentős élőerő- és technikai veszteségeinek hatására ez a folyamat 1807-re lefékeződött, és lényegében csak a könnyűgyalogoságra korlátozódott.²⁸

1807 után a nehéz (sor)gyalogoság ezredeinél – ahol csak a voltigeur századok rendelkeztek huzagolt fegyverrel, és ott is csak a tisztesek és tiszthelyettesek – a 3.200 fős ezredlétszáma mindössze 27 huzagolt és 24 dragonyos puska jutott.²⁹ A napóleoni francia haderő gyalogsági harcéljárását ugyanakkor *alapjaiban határozta meg a zászlóalj-oszlopok és a puszkázó csatárlánccok kombinációja*. A zászlóalj-oszlopok előtt láncban harcoló, pontlövő könnyűlövészek alkalmazása lényegében „a franciák ... saját találmánya volt.”³⁰ Különösen a napóleoni háborúk kezdeti szakaszában – amikor a franciák ellenfelei még nem rendelkeztek könnyűgyalogosággal – volt hatékony az új könnyűgyalogosági harcéljárás. „A

²⁵ John Keegan: Az amerikai polgárháború. Akadémiai kiadó, Budapest, 2012. 489-491. o.

²⁶ Uo.

²⁷ http://napoleonistyka.atspace.com/infantry_tactics_4.htm#infantrycombatintroductionskirmishers (2010. 01. 29.)

²⁸ Haythornthwaite, Philip: Napoleon's Line Infantry Osprey Publishing, London, 1984. 24. o.

²⁹ Haythornthwaite, Philip J.: Weapons Equipment of the Napoleonic Wars. Arms and Armour Press, London, 1996. 27. o.

³⁰ Richard Holmes: A napóleoni háborúk kora. Alexandra Kiadó, Budapest, 2006. 62. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

franciák elszórt, de célzott, pontos puskatűzzel órákon keresztül fárasztották (az ellenfél sorgyalogságának – cikk szerzőinek megjegyzése) vonalát. Amellett, hogy ez jelentős veszteséget okozhatott, morálisan is megtörte a csapatokat. Védekezni az ilyen csatárharcot vívó ellenséggel szemben ... a csapatok – saját csatárok híján – képtelennek bizonyultak. A franciák ügyesen alkalmazták ezt a harcmódot. Lovasság elől visszavonultak a négyszögek fedezetébe, tűzérés a szétszórt csatárok ellen hatástalan volt. ... A franciák gyakran állítottak csapdát az ellenségnek, mert amikor a csatárokra lovasság csapott volna le, a csatárok mögött elbújtatott tűzérés széles sorokat vágott a lovasságban. ... Csak hasonló, szétszórt alakzatban harcoló csapatokkal lehetett megvédeni a sorgyalogságot.³¹ A puskázó csatárláncok alkalmazásán alapuló francia harcmód során az ellenfél sorgyalogságát a szétszórt harcmódban folytatott tűzharccal meggyengítették, majd **zárt oszlopban betörték harcrendjébe, koncentráltan nagy erőket vetve be az ellenség leggyengébb pontjai ellen.**

A laza csatárláncok puskázó harceljárása a sorgyalogság egyes századainál is feltűnt, ám valódi alkalmazója a könnyűgyalogság volt. A francia *sorgyalogezredek* lövészzászlóaljai 4 sorgyalog-századot, egy harcedzett veteránokból álló gránátos századot és egy pontlövészetre fokozottan kiképzett *voltigeur könnyűlövész századot* tartalmaztak. Ez utóbbi oszlott szét láncba a puskázó csatározáshoz, *ám speciális fegyverzettel (huzagolt puska) csak a tisztek, tiszthelyettesek és a tisztesek rendelkeztek.* Azonban a sorgyalogzászlóaljak *voltigeur könnyűlövész századai* mindössze saját alegységük minimális könnyűgyalogsági biztosításáról gondoskodtak. A csatárláncban folytatott puskázó harc szélesebb léptékű megvívására a speciálisan erre a célra szervezett könnyűgyalogság ezredeit vetették be, amelyek a *teljes gyalogságnak mintegy egyharmadát* tették ki. A *könnyűgyalogos ezredek* vadász zászlóaljai négy század vadászból, a gránátos század szerepében egy fokozott lövész tudással rendelkező carabinieri századból és egy *voltigeur századból* álltak (puskázók). Alaprendeltetése szerint a teljes zászlóalj laza harcrendben (puskázó csatárlánc) tudott harcolni, ugyanakkor szükség esetén hagyományos gyalogsági szerepkörben is bevethető volt. Elméletben a *könnyűlövész zászlóaljak voltigeur századának állományát a sorállomány kivételével, míg a carabinieri századot teljes egészében törekedtek vontcsövű karabélyra átfegyverezni, amit századonként 6-6 fő esetében meg kívántak valószínűsíteni a vadászzászlóaljak állományánál is.* Az elméleti törekvések irányát jelzi, hogy a korai időszakban *felállítottak egy teljesen vontcsövű fegyverzettel ellátott vadászzászlóaljat is,* ám végül – megfelelő számú fegyver hiányában, a haderő létszámának folyamatos növelését szem előtt tartva – felosztatták az alegységet, eszközeit szétosztva a carabinieri századok között. A könnyűgyalogság huzagolt fegyverrel történő felszerelésére irányuló törekvés – a francia haderő haditechnikai veszteségei, az *ipari kapacitás korlátozott volta,* illetve az alakulatok számának háború alatti folyamatos növekedése következtében – fokozatosan ellehetetlenült. 1813-tól – a jelentős haditechnikai veszteséget okozó oroszországi

³¹ Nagy-L. István: A császári-királyi hadsereg 1765-1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok Pápa, 2013. 139. és 150. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

hadjárat után – mindössze a tisztek és tiszthelyettesek vontcsövű fegyverrel történő ellátására korlátozódott ez a folyamat.

Végül – a haderő tömegesedésével és felőrlődésével – az egész könnyűlövész-koncepció zsákutcába jutott. 1793-ban 90 francia sorgelegezredre még 27 könnyűlövészrezd jutott, míg 1813-ban 133 sorgezred tevékenységét már csak 36 könnyűlövészrezd támogatta. *A fegyvernem aránya* így – az elméletileg kívánatos növekedés helyett – valamelyest csökkent. Ám ennél is nagyobb problémát jelentett, hogy ekkortól – a puskázó lövész kiképzettség és a huzagolt fegyverzettel történő ellátottság jelentős hiányosságai miatt – lényegében már megszűnt az ezredszintű könnyűlövész harcéljárás, „a könnyűgyalogság ... és a sorgezredek közt eltűnt a határvonal.”³² **Összességében a könnyűlövész fegyvernem fejlesztése a napóleoni francia haderőnél – a kezdeti sikereket követően – megrekedt.** Mialatt az angolok és részben az oroszok a háború végére elsajátították a könnyűlövész harcéljárást, kiépítették annak szervezeti kereteit és (különösen az angoloknál) megteremtették haditechnikai feltételrendszerét, addig a franciáknál e terület visszafejlődött – ezáltal a haderő saját, korábban rugalmatlan és korszerűtlen ellenfeleihez vált hasonlatossá.

3.3. NAGY ARÁNYBAN KÖNNYŰ LÖVÉSZEBŐL ÁLLÓ GYALOGSÁG

A 19. században a hadviselő államok döntő többsége esetében – főként a költséges és magas megmunkálás-igényű huzagolt fegyverek korlátozott rendelkezésre állása miatt – behatárolt volt a könnyűlövész harc mód elterjedése. Más volt a helyzet a kiterjedt kereskedelemmel rendelkező, magas fokon iparosodott tengeri hatalmak – **Anglia és az Egyesült Államok** – esetében. Az angol és az észak-amerikai gyalogságot a kiemelkedően jó fegyverzet-ellátottsági körülmények következtében, a korszak háborúi során leginkább jellemezte a könnyűlövész harcéljárás. Az angol haderőben a krími háború idejére a huzagolt lövészfegyverek teljes mértékben kiszorították a simacsövéket. A tüzérső – a lőtávolság, a pontosság és az átütőerő – növekedése olyan mértékű volt, hogy hatására az orosz haderőben felszámolták az addig áttörő feladatkörben alkalmazott vértis nehézlövességet.³³

3.3.1. Az angol haderő

Az angol *Baker puska* – az első tömegesen gyártott, „reguláris” katonai huzagolt fegyver – más államokhoz képest sokkal szélesebb utat nyitott a könnyűlövész fegyvernem fejlesztése előtt. *A haderőfejlesztés központi elemét a gyártás megindításától a huzagolt puskákkal felszerelt könnyűlövész alakulatok felállítása jellemezte.* A könnyűlövész csapatnem kilenc könnyű ezredből állt, ami a teljes gyalogság 33%-át jelentette. Az ezredek többségét teljes egészében átfegyverezték huzagolt (csövé) puskára, emellett a sorgezredeknél zászlóaljanként egy könnyűlövész századot tartottak fent. Az „angolok... kifejlesztették a zóldzékés

³² Richard Holmes: A napóleoni háborúk kora. Alexandra Kiadó, Budapest, 2006. 16. o.

³³ Denison, George Taylor: A lovasság története Dürer reprint kiadás, Budapest, 1992. 351. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

(vadász) gyalogságot, valamint a vöröskabátos könnyűgyalogságot, saját találmányukkal fizetve vissza a franciáknak.³⁴ A könnyűlövészek számarányának dinamikus növelésében elévülhetetlen érdemei voltak John Moore dandártábornoknak, aki személyesen irányította a huzagolt fegyverrel ellátott 43., 52. és 95. könnyűlövész ezredek felállítását. Moore figyelemre méltó eredményeket ért el a könnyűgyalogság kiképzésében, „rengeteget tett a könnyűgyalogságért, amely nélkül nem győzhettek volna.”³⁵ Spanyolországban már messze nagyobb arányban használta gyalogezeideiben a pontlövő könnyűgyalogságot, mint egy-egy puskázó csatárláncba fejlődött lövészsorozat. Az angolok hadosztályonként 1.000-1.200 főt – egy teljes ezredet alkalmaztak ilyen jellegű, huzagolt fegyverekkel megvalósított harcászatra.³⁶ Az a hatékony tűz, amely megállította, mi több, megfutamította Napóleon gárdájának támadását Waterloonál, főként az 52. könnyűgyalogezered huzagolt fegyvereiből származott. Többségében a huzagolt fegyverek tüze állította meg Waterloonál a francia lovasság tömegrohamait is. A huzagolt fegyverekből származó tüzerő kiemelkedő mértékét felismerve, a később felállított 60. könnyűlövész ezredet szintén teljes egészében huzagolt puskával szerelték fel.³⁷

Ugyanakkor az angolok rendszerint **partraszálló erőkkel, expedíciós csapatokkal** küzdöttek a szárazföldi harctevékenységek során, amelyet a **kikötők közelségére és a flottára támaszkodás, a defenzív harcászat, a terep kihasználása** jellemzett. Az angol szárazföldi haderő – lényegében döntő többségében gyalogság – hadviselése *nem értelmezhető önálló és teljes értékű gyalogsági harcéljárás*ként, mivel műveleteinek jellemzői voltak a haditengerészet erőivel való szoros együttműködés, illetve a nagyszámú haditengerészeti deszant – azaz az angol gyalogság – nagy távolságra kijuttatásán és kirakásán alapuló hadviselés. Az angol szárazföldi erők harcászatának jellegét nagymértékben határozta meg és befolyásolta a *háború megvívásának angol módja*, amely a diplomácián, a gerillák pénzügyi és fegyverzeti támogatásán, a szövetségesek mozgósításán, felszerelésén és kiképzésén alapult. Az angol gyalogság ezekkel az erőkkel működött együtt a partraszállást követően, kompenzálva ezáltal a deszantolható erők létszámkorlátaiból fakadó hátrányát. A kis létszámú, néhány ezer fős partraszálló csapatok a csaták során nem bocsátkozhattak nagy veszteségekkel járó dinamikus támadó műveletekbe, nem alkalmazhatták az oroszok és a franciák által egyaránt előnyben részesített áttörő erejű oszloprohamot. Ehelyett „az angoloknak valami mást kellett kitalálniuk csekély létszámú gyalogságuk számára.”³⁸ **Harcászatuk erőkkel takarékoskodó, defenzív és felőlő jellegű, tüzerő alapú volt.** A korszerű angol gyalogságot tulajdonképpen Sir John Moore tábornok teremtette meg. „Ihletésére... a francia oszlopalakzattal szemben, a vonalharcászatot fejlesztették tovább és *ebbe integrálták a könnyűlövő harcéljárást*... Vonalharcászatát

³⁴ Richard Holmes: A napóleoni háborúk kora. Alexandra Kiadó, Budapest, 2006. 62. o.

³⁵ Uo. 39. o.

³⁶ Haythornthwaite, Philip J.: Weapons Equipment of the Napoleonic Wars. Arms and Armour Press, London, 1996. 13. o.

³⁷ Uo. 25. o.

³⁸ Feleki László: Napóleon Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976. II. k. 400. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

(Moore halála után) *Wellington később tovább tökéletesítette*, s katonai szaktekintélyek szerint ennek köszönhetette sikereit. A lényeg: **a jól kiképzett angol katonák, jól rejtve, rendszerint hegygerinc vagy domb mögött egymás mellett állva, vonalban várták az ellenséget, ... majd védelemből mentek át támadásba. Hogy a napóleoni tüzérség ne tegyen túlságosan nagy kárt gyalogosaiban, rendszerint egy hátrafelé lejtő területen állította fel őket...** Az ilyen módon elhelyezett angol vonalnak meg kellett állítania és szétzilálnia a legviharosabb francia támadásokat, illetve csökkentenie kellett az őket támadó lovasság lendületét is. Az oszlopalakzattal szemben a vonalnak az volt az előnye, hogy minden ember egyszerre tudott tüzelni. Egy 600 főnyi francia zászlóaljából egyszerre csak 132 katona tudott löni, ugyanakkor egy azonos létszámú angol zászlóaljából mind a hat-száz.³⁹ Sörgyalogságukat az angolok mindössze kétsoros vonalban állították fel. A magas szintű lökiképzés mellett ez is elegendőnek bizonyult a megfelelő tűzütem eléréséhez, miközben növekedett a zászlóaljankénti tűzsűrűség. Egy 500 fős gyalogzászlóalj kétsoros vonalban, 150 méter szélességben 1.000 – 1.500 lövést adott le percenként, 6-10 lövés/méter/perc sűrűséggel.⁴⁰ Két ember mélységű vonaluk lehetővé tette számukra, hogy a lehető legjobban használják ki a rendelkezésükre álló emberanyagot.⁴¹ Az angol könnyűlövészek védelemben – huzagolt fegyvereikre támaszkodva – más haderők gyalogságához képest mintegy kétszeres távolságról kezdhették meg a tüzmegnyitást, ami még fegyvereik lassúbb töltése mellett is lehetővé tette a támadó erők nagy sűrűségű tűz alatt tartását. *Az angol gyalogság harcéljárásai kimondottan építettek ennek a megnövekedett gyalogsági tüzerőnek a kiaknázására.* Wellington „tudta, hogy mikor kell visszavonulnia, és volt bátorsága megtenni... *Megfutamodást színelte... az alaposan felderített terepen igyekezett egy-egy domb vagy magaslat mögé rejtett egységeinek tűzvonalába csalni az ellenséget* így üldözői valósággal *belerohantak rejtőzködő csapatai golyózáporába... Lövészeinek Baker típusú huzagolt puskái pedig messze felülmúlták ellenfeleik huzagolatlan muskétáit.*”⁴² A támadó ellenfél megfutamtítása esetén csak korlátozott mértékű üldözést fogantatosítottak, majd visszatértek jól megválasztott állásaikba. „Visszavonulásra készítették a támadókat... majd alig száz méterre követték a menekülőket, s mintha nem akarnák kihasználni sikerüket, üldözés helyett visszavonultak előbbi állásukba, és várták a következő támadást... Ez be is következett, hasonló eredménnyel.”⁴³ Ez a harcászat tehát ugyanúgy az alapos felderítésen alapult és ugyanúgy a manőverre épített, mint a franciák támadó harcászata, csak hogy ez – lévén kisebb erőkkel, rendszerint túlerőben lévő ellenfél ellen vívott erők harcéljárása – *tudatosan defenzív fellegű volt. Az angol haderő gyalogsága tehát magas fokon képzett (lökiképzés), jól felszerelt (huzagolt puskák, lovagló tüzérség), de kis létszámú, kis harcászati egységekben bevetett erő volt.* A kétsoros

³⁹ Uo. II. k. 131., 400., ill. 402-403. o.

⁴⁰ Haythornthwaite, Philip J.: *Weapons Equipment of the Napoleonic Wars*. Arms and Armour Press, London, 1996. 18. o.

⁴¹ Richard Holmes: *A napóleoni háborúk kora*. Alexandra Kiadó, Budapest, 2006. 16. o.

⁴² Thompson, Julian: *Hadvezérek* Guliver Kiadó, Budapest, 2007. 35. o.

⁴³ Feleki László: *Napoleon Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976. II. k. 131., 400. és 402-403. o.*

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

vonat alkalmazása fajlagosan 50%-kal növelte a tüzerőt, ugyanakkor csökkentette a rohamállóságot. Ez is indokolta a terep defenzív célú kihasználását, ami az angol harcászat sajátja volt.

ANGOL PARTRASZÁLLÓ MŰVELETEK (1805-1854)⁴⁴

1. sz. táblázat

MŰVELET HELYE	IDŐPONT	DESZANTOLT ERŐ
Capetown	1805. 08.	7 gyal. ezd.; 1 sz. drag.; 3 tü. üteg
Buenos Aires	1805. 08.	1 gyal. ezd.; 1 sz. drag.; 1 tü. üteg
Hannover	1806. 01.	3 gyal. dd.; 3 tü. üteg
Nápolyi Királyság	1806.	6 gyal. dd.; 3 tü. üteg
Calabria, Maida	1806. 06.	3 gyal. dd.
Buenos Aires	1807. 06.	4 gyal. dd.
Koppenhága	1807. 08.	2 gyal. ho.; 1 lov. dd.; 3 k. löv. dd.
Svédország	1808. 04.	8 gyal. z.; 1 lov. e.
Lisszabon	1808. 07.	6 gyal. dd.; 2 lov. oszt.; 3 tü. üteg
Portugália	1808. 10.	3 gyal. ho.; 2 lov. ezd.; 7 tü. üteg
Mondego öböl (Portugália)	1808. 08. 01.-05.	6 gyal. dd., 1 lov. o., 3 tü. üteg (9000 fő)
Coronna (Spanyolo.)	1808. 11.-12.	5 gyal. dd. (1 k.) 1 lov. dd.
Walcherra Island (Antwerpen)	1809. 07.	4 gyal. ho.; 5 gyal. dd.; 1 lov. dd; 17 tü. üt.
Portugália	1809. 07.	3 gyal. z. 1 tü. üteg
Portugália	1809. 08.	2 gyal. ho. (1 k.); 18 tü. üteg
Barrosa (Spanyolo.)	1812. 11.	12 gyal. z.
Bergenop Zoom (Hollandia)	1813. 12.	4 gy. dd.; 1 lov. ezd.
Spanyolo. keleti partvidéke	1814.	2 gyal. ho.
New Orleans	1814. 12. 20.	2 gyal. ezd.; 4 tü. üteg
Aland-szigetek (angol)	1854. 08. 07.-15.	10000 fő gyalogság, 65 hajóval
Petropavlovsk (angol)	1854. 09. 01.	2100 fő gyalogság, 6 hajóval
Szevasztopol (angol)	1854. 09. 07.	67000 fő (gyal.+tü.+lov.), 389 hajóval

Rövidítések: sz. – szakasz; drag. – dragonyos; gy. dd. – gyalogos dandár; k. löv. dd. – könnyűlövész dandár; tü. üteg – tüzer üteg; lov. dd. – lovas dandár; lov. ezd. – lovas ezred

A kis létszámú angol expedíciós seregek erőtakarékos, defenzív hadviselést folytattak Spanyolországban, amelynek **haditechnikai feltételrendszerét is a tengeri szállítás**

⁴⁴ Johnson, Ray: Napoleonic Armies Arms & Armour, London, 1984. 137-138. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

szabta meg. Természetes, hogy a hajókon szállított haderő többségében *könnyű löveg-anyagot* – azon belül nagyarányú lovagló tüzérséget – és *könnyű lovasságot* rakott ki a kis létszámú gyalogság támogatására. Ez az elsődleges oka hadviselésük defenzív jellegének. Spanyolországban az angolok sok esetben megerősített támpontokat, beásott védelmi vonalakat is építettek a gyalogság számára.⁴⁵ Jellemző volt hadviselésükre az épített védőművekre való támaszkodás és a haditengerészet szempontjából fontos partszakaszok birtoklása is (például Gibraltár). A jól tagolt, defenzív védelmi állások megválasztása túlmutatott a harcászati szinten, mivel Waterloonál Wellington **„nem hagyta ki a lehetőségek közül azt sem, hogy a tengerpartra kell visszavonulniuk, s akkor már csak a behajózás művelete van hátra.”**⁴⁶

A huzagolt fegyverek kizárólagos elterjedésének folyamata az angol haderőben sem zajlott le a napóleoni háborúk során, erre egészen a krími háborúig (1853-1856) kellett várni. „Anglia, mint a korszak vezető ipari állama, korán felismerte a huzagolt fegyverek jelentőségét. Ennek köszönhetően **a szigetországban több huzagolt csövű fegyvert gyártottak, mint a világ többi államában együttvéve.** A (krími háborúban) harcoló csapatok már szinte kivétel nélkül az új, Enfield M1852, M1853 típusú huzagolt puskákkal voltak felszerelve.”⁴⁷ Ugyanebben a háborúban az orosz haderőben a huzagolt fegyverek aránya mintegy 2%, miközben a nyugat-európai haderők – igaz csak könnyű alakulataikat – 25-33% közt látták el huzagolt fegyverekkel.⁴⁸ A krími háborúban az angol haderő **„vontcsövű, 800 méter tűzhatású puskákkal felszerelt, laza formációkkal támadó kötelékeit az ellenfél csak fedezékek segítségével tudta feltartóztatni,** mert a 150-250 méter hordtávolságú, simacsövű fegyverek használatára és a szuronyrohamra szoktatott zárt alakzatok rendre alulmaradtak a nyílt küzdelemben. Csak a lövészgödrökkel, futóárkokkal és sáncokkal körbevett erődök voltak képesek tartós védelemre.”⁴⁹

3.3.2. Az amerikai haderő

Az **amerikai haderő** már a függetlenségi háború során a huzagolt fegyverekkel ellátott **könnyűgyalogság csatárláncban vívott harcászati** állította szárazföldi hadviselése középpontjába. Amikor később, a napóleoni háborúk időszakában, 1814. december 20-án az angolok 7.000 katonát tettek partra New Orleans közelében, az amerikai csapatok hatékony harcát ismét a huzagolt fegyverek tették lehetővé.

Az **amerikai polgárháborúban** harcoló gyalogság az előrenyomulást követően lőtávra megállt és célzott lövésekkel tüzelni kezdett, lehetőleg fedezékből. „A polgárháborús ütközet **nagyon nagymértékben puszkacsata** volt... A polgárháborús ütközeteket az

⁴⁵ Richard Holmes: A napóleoni háborúk kora. Alexandra Kiadó, Budapest, 2006. 44. o.

⁴⁶ Feleki László: Napoleon Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976. III. k. 333. o.

⁴⁷ Zichermann István: A krími háború. Anno Kiadó, Budapest, 2009. 45. o.

⁴⁸ Uo. 37. o. illetve Csikány Tamás – Eötvös Péter – Németh Balázs: A szabadságharc kézi lőfegyverei 1848-1849. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2012. 82-84. o.

⁴⁹ Bencze László: Az állóháború harcászati és hadászati előzményei HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2009. 20. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

erős puskatűz és a tábori erődítések gyakori jelenléte jellemezte. A két fél első vonalai között hosszú időszakokon át folyhatott a tüzelés anélkül, hogy egyik vagy másik fél mozgult volna, abban a reményben, hogy **a tűz tömege végül meghátrálásra fogja készíteni az ellenséget...** Szuronyrohamot ritkán hajtottak végre.⁵⁰ Közelharc ezáltal alig volt, erre csak abban a ritka esetben került sor, ha kifogyott a gyalogság vagy a tűzéréség löszere. A polgárháború tüzerő alapú gyalogsági harcászatát jelentős mértékben határozta meg a huzagolt puskák 3-400 méteres hatásos lőtávolsága és pontossága, illetve az északi és a déli gyalogság fegyverei közti különbség. Előbbiek huzagolt, utóbbiak főként 100-150 méter lőtávolságú sima csövű fegyverekkel küzdöttek. „A tűz hatását, legyen az akár puska-, akár ágyútűz, erőteljesen mérsékelte a **tábori erődítések** ásása, ami a háború elején hamar elkezdődött, és a háború elhúzódásával általános gyakorlattá vált... Ástak, ha egy állás védelmére kaptak parancsot. Ástak, amikor támadó előrenyomulás közben az ellenség tüze kezdett hatásossá válni. 1863 után az árokásás szervesen hozzátartozott minden csataterhez, és azokon, amelyeken a védekező fél számított a küszöbönálló támadásra, már kifejezetten bonyolult tábori erődítéseket kubikolt össze.... **A beásás** a harc magától értetődő előkészületévé vált mindkét hadseregnél, bár **a Konföderációénál, amely kevésbé engedhette meg magának a huzagolt csövű puskaival közlő lött sortűzek okozta emberveszteséget**, talán még nagyobb mértékben.”⁵¹ Ebben a háborúban – hasonlóan a krími háborúhoz – még csak a simacsövű fegyverekkel ellátott, kisebb lőtávolsága miatt defenzív harcra kényszerített fél eszköze volt a csapatok beásása. Ekkor még a huzagolt fegyverekkel ellátott támadók áttörhették a fejletlenebb, simacsövű fegyverekkel harcolók vonalát, emellett a lovasság kötelékei megkerülhették az árkokat. (Néhány évvel később az európai háborúk nagy csatáit (1866 - Königsgrätz, 1870 – Sedan) a hátultöltő puskák korábbiak többszörösére fokozott tűzgyorsasága döntötte el, illetve már csak néhány évtizedre vagyunk 1890-től, amikor az egyszerre hat államban rendszeresített *Maxim-géppuska* elterjedése megindította azt a folyamatot, amely véglegesen elmerevítette a hadviselést és egy újabb hadviselési válságkorszakot okozott.)

AMERIKAI PARTRASZÁLLÓ MŰVELETEK (1861-1865)

2. sz. táblázat

MŰVELET HELYE	IDŐPONT	DESZANTOLT ERŐ
Belmont, Missisipi (é. amerikai)	1861. 11. 07.	3100 fő, 5 gyal. e.; 2 lov. szd.; 1 üt. tű.
Port Royal (é. amerikai)	1861. 11. 07.	12653 fő gyal.; 77 hajóval
Chesapeake-öböl, Virginia-	1862. 05. 10.	121000 fő gyal.; 14600 ló;

⁵⁰ John Keegan: Az amerikai polgárháború. Akadémiai kiadó, Budapest, 2012. 490-491., ill. 496-497.

O.

⁵¹ Uo. 357-359. és 493-494. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

félsziget (é. amerikai)		1150 szekér; 44 tü. üteg (264 ágyú) 231 hajóval
Fort Hindman	1863. 01. 09.	1500 fő
James sziget, Dél-Karolina (é. amerikai)	1863. 07. 16.	3800 fő
Jacksonville (é. amerikai)	1864. 02. 07.	2 gyal. e. 1 gyal. dd.
Dauphin-sziget (é. amerikai)	1864. 08. 03.	3300 fő gyalogság
Fisher-erőd (é. amerikai)	1864. 12. 24.-27.	1000 fő gyalogság
Fisher-erőd (é. amerikai)	1865. 01. 14.	8000 fő gyalogság, 56 hajó

Rövidítések: gy. dd. – gyalogos dandár; lov. szd. – lovas század; tü. üteg – tüzér üteg; lov. dd. – lovas dandár.

Az amerikai polgárháborúban a gyalogság hadászati szintű mozgékonyságát nagymértékben fokozta a tengeri, illetve a folyami szállítás. A mintegy 670 hajóegységet mozgósító haditengerészet szállítási kapacitására alapozva jelentősen növelték a háború során a gyalogság mobilitását, amikor öt év alatt 36 nagyobb (hadosztály szintű) és 46 kisebb (ezred erejű) partraszálló művelet során juttattak ki erőket az ellenfél mögöttes területeire, összesen mintegy 400.000 fő erővel.⁵² A hajón szállítás ugyanakkor befolyásolta a gyalogságot támogató elemek jellegét is: a gyalogságot kis létszámú könnyűlovassággal és könnyű tüzérséggel kellett támogatni.

3.4. A GYALOGSÁGI SZERVEZETEK LŐKÉPESSÉGÉNEK ÉS HADÁSZATI MOZGÉKONYSÁGÁNAK JELLEMZŐI

3.4.1. A gyalogsági szervezetek löképesességének eltérései

A *haditechnikai fejlődés* (vontcsövű fegyver megjelenése) folyamatának eredményeképpen alapvetően megváltozott a *gyalogság harcelfjárása*, és a tömegtűz helyett a célzott lövés térhódítása következett be. A napóleoni háborúk során ezáltal megváltoztak a gyalogsági szervezetek is, amelyet a könnyűgyalogság számarányának növekedése mutat meg. Amíg a Nagy Frigyes korában folytatott gyalogsági kiképzés az alaki mozdulatok – menet és fordulatok – illetve a gyors töltés besulykolására helyezte a súlyt, addig a *napoleon-korabeli gyalogságok könnyű elemei* (vadászok, könnyűlövész-alegységek) már a lökiképzés fokozására (célzott lövés leadása) törekedtek. Ez eltérő mértékben valósult meg a különböző nagyhatalmak haderőinél – természetesen annak függvényében is, hogy az

⁵² Roth, Patrick H.: Sailors as Infantry in the U.S. Navy.
http://www.history.navy.mil/library/online/naval_infantry.htm

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

adott katona a sorgyalogság, vagy a könnyűgyalogság tagja volt-e. Az, hogy a sorgyalogságot egy valóban hatékonyan alkalmazott, biztosított-támogatott oszlop harcrendbe szervezhették-e a csata során, a könnyűgyalogság haderőn belüli mennyiségétől függött. A felállítható könnyűgyalogság mennyisége pedig **a hadiipar huzagolt csövű puskák, illetve új gyártású, magas löszabatosságú puskák gyártására való képességétől**, illetve – a rendelkezésre álló lőpor és lőszer függvényében – **a professzionális löképzés megvalósíthatóságától** függött.

A NAGYHATALMAK HADERŐINEK GYALOGSÁGI LŐKÉPESSÉG ADATAI (1805-1810)⁵³

3. sz. táblázat

Állam	Haderő létszáma (békeidő /háborús időszak)	Egy fő eső puskagyártás évente	Gyalogság összetétele (könnyű/ nehézgyalogság)	Képzés során leadott lövések (évente)	Sima csövű puskapontossága	Huzagolt (nagy pontosság) fegyverek aránya	Össze- zett löképes- ség fő jellem- zői
Anglia	80 - 150000	1,33	9 k. löv. ezd. (25%)	60	58%	magas	Jelentős pontlövő képes- ség
			27 gyal. ezd. (75%)	50		-	
Francia- ország	250 – 350000	0,25	27 k. löv. ezd. (23%)	40	50%	közepes	Pontlő- vés és tömeg- tűz
			90 gyal. ezd. (77%)	30		-	
Orosz- ország	290 - 600000	0,2	22 k. löv. ezd. (18%)	12-30	27-32%	csekély	Csak tömeg- tűz
			97 gyal. ezd. (82%)	6		-	

A 3. számú táblázat alapján az angol gyalogság 25%-át, a francia gyalogság 23%-át, illetve az orosz gyalogság 18%-át képezte a *könnyűlövész csapatnem*.⁵⁴ A csapatnemek száza-

⁵³ Napoleon, his armies and enemies. Musketry.

http://napoleonistyka.atspace.com/infantry_tactics_2.htm és

http://www.napolun.com/mirror/napoleonistyka.atspace.com/foreigners_British_army.htm továbbá Csikány Tamás – Eötvös Péter – Németh Balázs: A szabadságharc kézi lőfegyverei 1848-1849. Kosuth Könyvkiadó, Budapest, 2012. 99. o.

⁵⁴ Megjegyzendő, hogy a speciális feltöltöttségű és diszlokációjú angol haderőszervezet külön számí- tási metódust követel meg. Amint arra a későbbiekben a részletes szervezet-elemzésben kitérünk, a nehézgyalogságot képviselő ezredekben belül is voltak könnyűlövész alegységek. A 186 angol zászló- aljból a 60. ezred 7-et tett ki, a 95. ezred 3-at, a további 7 könnyűlövész ezred (43., 51., 52., 68., 71., 85., 90.) esetében 4 zászlóaljjal számolhatunk. A vizsgált időszak végén az angol haderő összessé-

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

lékos arányai közti különbség ugyan megad egy jellemző sorrendet, ám az itt kimutatott számszerű eltérés önmagában még nem mutatja meg a lényeges különbséget. A könnyűlövész erők összességét figyelembe véve, *államonként jelentős mértékben eltérő volt a vontcsövű fegyverekkel való ellátottság* mértéke: a legtöbb ilyen fegyver az angoloknál került kiosztásra, míg a franciák közepes, az oroszok pedig gyenge eredményeket értek el ezen a területen. Általában *eltérő képet mutatott az új gyártású, jó állapotú, magas löszabotosságú simacsövű fegyverekkel való ellátottság is*. Az angoloknál ez a mutató magas értékű volt, a franciáknál átlagos, az orosz haderő viszont elöregedett, pontatlan löfegyverekkel volt ellátva, azaz esetükben igen alacsony volt az évente egy főre eső új puskák száma. De még új fegyverek esetén is *eltérő volt az egyes hadviselő államok fegyvergyárai által kibocsátott puskák minősége – gyártási pontossága, ezáltal löszabotossága* – is. Mindez együttesen már *jelentős mértékben növelte a haderők könnyűlövész képességei között mutatkozó eltérést*. Ha ehhez még azt is számításba vesszük, hogy a *lövészek kiképzettsége* között is jelentős különbségek mutatkoztak (az angol könnyűlövész és az orosz sorgyalogos között egy nagyságrend!), akkor nyilvánvalóvá válik, hogy **a hagyományos sorgyalogság könnyűlövészekkel való felváltása/kiegészítése terén az egyes hadviselő államok egymástól gyökeresen eltérő eredményeket értek el**. Mindezek következtében **a gyalogsági harcéljárás korszerűsítésének folyamata** a századforduló és 1865 között **államonként jelentős eltérésekkel zajlott le**. Így a napóleoni háborúk során **a korszerűsítés különböző fokán álló gyalogságok harcoltak egymással**.

Az orosz haderő a vázolt körülmények között jogosan ragaszkodott 1812-ig a vonalharcászati módszereihez – és ennek oka nem a tábornoki kar konzervativizmusában keresendő. Ugyanakkor az angol haderő bátran emelhetett tömegmértékre könnyűlövész alakulatait, egész ezredeket látva el huzagolt fegyverrel. A francia haderő e két modell között helyezkedett el, arányosan kombinálva a szuronyrohamra épülő oszlop-harcászatot a puskázó csatárlánccal.

3.4.2. A gyalogsági szervezetek hadászati és hadműveleti mobilitása

A napóleoni háborúk angol gyalogsági harcéljárásainak összehasonlító értékeléséhez meg kell vizsgálni **a porosz-orosz, a francia és az angol típusú gyalogságok hadműveleti/hadászati mobilitása közti különbségeket** (4. sz. táblázat). Bizonyos értelemben ugyanis önellentmondás, hogy a gazdasági és ipari szempontból legfejlettebb állam gyalogsági hadviselése a leginkább defenzív, a gyalogsággal együttműködő tüzérsége és lovassága pedig kis és könnyű kötelékeket sorakoztat fel. A kis létszámú könnyűlovassági

gében 38 könnyűlövész zászlóaljából és 148 nehézgyalogos zászlóaljából állt. A nehézgyalogos zászlóaljak számából levonva a honi és gyarmati állomásoztatású területvédelmi és megszálló zászlóaljakat, elfogadhatjuk a szakirodalomban megjelölt 27 gyalogezrednyi mennyiséget. Infantry Organization, Tactics and Combat during the Napoleonic Wars (1)
http://napoleonistyka.atspace.com/infantry_tactics_4.htm

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

és könnyűtüzérségi kötelékekkel támogatott, haditengerészeti deszantként partra tett gyalogsági csoportosítások alkalmazásának elsősorban földrajzi okai voltak, hiszen Angliát csak hajón hagyhatta el a bevetni kívánt kötelék. Ilyen módon tehát áttételesen a földrajzi tényező, közvetlenül pedig a hajón történő szállítás tömeg-térfogató optimumának keresése korlátozta az angol szárazföldi haderő nehézlovassági fejlesztéseit, illetve tábori tüzérségének számszerű szaporítását. Ez a támogatási háttér, illetve a hajón történő szállítás létszámkorlátai határozták meg a gyalogság harcászatiát. *Ugyanakkor rá kell mutatni arra, hogy a katonai erő nagy távolságra való kijuttatásában az angol haderő messze a nehézkes és nagyszámú tüzérsége miatt lassan és kis távolságra felvonulni képes porosz-orosz, illetve a mozgékonyabb magasabb fokán álló, nagyarányú lovassággal és mozgékonyabb tüzérséggel rendelkező francia haderő felett állt. Gyalogsági kötelékeit az angol haderő egy nagyságrenddel nagyobb távolságra volt képes hatékonyan eljuttatni – és ott ellátni – mint a franciák vagy az oroszok, illetve poroszok.*

A GYALOGSÁGOK HARCÁSZATI KÉPESSÉGEINEK ÉS HADÁSZATI-HADMŰVELETI MOZGÉKONYSÁGÁNAK JELLEZŐI A 19. SZÁZAD ELEJÉN

4. sz. táblázat

Állam	Kézifegyver ellátottság	Könnyű/ nehéz (sor) gyalogság aránya és szerepe	Hidegfegyverek és puskatűz aránya és szerepe a harcban	Hadműveleti mozgékonyosság a támogató elemek figyelembevételével
Anglia	Szövetségesei támogatására és ellátására is képes, magas a huzagolt fegyver arány	Jelentős a könnyű gyalogság aránya és szerepe	Szinte kizárólag puskatűzre épít, jelentős pontlövő képességgel bír	Dandárszintű erőket tesz partra <i>nagy távolságú szállítást</i> követően, hajóról. Kevés tüzérséggel és könnyűlovassággal támogatott <i>kötelékei hajón könnyen szállíthatók.</i>
Franciaország	Saját ellátására képes, alacsony a huzagolt fegyver arány	Kis mennyiségű könnyű gyalogságát jól kombinálja a nehézgyalogsággal	Puskatűzre és szuronyrohamra egyaránt épít, csekély pontlövő képességének fontos szerepe van a harcéljárásban	Közepes mennyiségű mozgékony tüzérséggel és nagyarányú mobil lovassággal támogatott <i>kötelékei szárazföldön, közepes távolságon mozgékonyak.</i>

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

Orosz-ország	Saját ellátására is csak zsákmányolt és szövetségestől átadott fegyverekkel kiegészítve képes, az orosz népfelkelő lov. és gyal. hideg-fegyverekkel harcol, huzagolt fegyver jelentéktelen mennyiségű	Könnyű gyalogság aránya és szerepe jelentéktelen, felszereltsége gyenge	Tömeges puskatüzre és szuronyrohamra épít, a pontlövő képességének nincs szerepe a harcéljárásban	Nagy mennyiségű nehézkes tűzrésszel és kis arányú mobil lovassággal támogatott kötelékei csak <i>lassú és kis távolságon végrehajtott felvonulásra</i> képesek.
---------------------	---	---	---	---

Ez olyan peremterületeken (Spanyolország, Krím) tette lehetővé hatékony hadviselés – majd kedvező esetben erőfejlesztés – folytatását, amelynek földrajzi (megközelítési-ellátási) adottságai az ellenfél számára kedvezőtlenebbek voltak, mint a hajókra támaszkodó angolok számára. Ugyanakkor az adott angol könnyűgyalogsági struktúra és annak támogató elemei a kor legmagasabb színvonalú katonai felszerelésével voltak ellátva. Megjegyzendő továbbá, hogy az angol hadiipar erőikifejtésének fő színtere a nagyértékű haditechnikai eszközök (hadihajók, hajótűzéség) előállítására területén bontakozott ki.

4. A GYALOGSÁG ALKALMAZÁSA A KORSZAK JELENTŐSEBB CSATÁIBAN

4.1. A VONALHARCÁSZAT ELDÖNTETLEN CSATÁI

4.1.1. Malplaquet, 1709

A malplaqueti csatára 1709. szeptember 11-én került sor a spanyol örökösödési háború során.⁵⁵ A 68.000 főt – azon belül mintegy 43.000 gyalogost, 25.000 lovas és 120 ágyút – felvonultató császári szövetséges haderőt Savoyai Jenő vezette.⁵⁶ A francia sereg – 65.000 gyalogos, 25.000 lovas és 80 ágyú – élén Villars főparancsnok állt. Az összecsapást Villars marsall kezdeményezte *az ostromlott Mons felmentésére tett kísérlet részeként*. A nyíltzíni küzdelemre tehát *egy erődítmény elfoglalásáért vívott harccal összefüggésben* került sor. A tervek szerint a *franciák és a szövetségesek egyaránt védelmi harc megvívására törekedtek, ezáltal a két felvonult sereg* – egy-egy kisebb tűzrésségi párbajtól eltekintve – szeptember 9-10-én *tétlenül várakozott* Malplaquet térségében. Végül a szövetségesek szánták el magukat a támadásra. A kétnapos várakozás ideje alatt azonban a franciák tábori erődítések alkalmazásával kitartó védekezésre rendezkedtek be: *vonalaik előtt sáncokat emeltek, árkokat ástak, fatorlaszokat emeltek*. A francia balszárny elleni első

⁵⁵ André Corvisier: La bataille de Malplaquet 1709 Economica, Paris, 1997.

⁵⁶ Zachar József: Csata, hadvezérek, katonák a XVIII. században Tankönyvkiadó, Budapest, é.n. 72. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

szövetséges hadmozdulat, amely mindössze negyedórás tűzérési tüzelőkészítést követően gyalogos rohamok sorozata volt, reggel héttől tizenegy óráig tartott és – *a beásott ellenfél gyalogságának sortűzei által okozott magas veszteségek* ellenére – végül részleges sikerrel járt. A kezdeti eredményeket délre sikerült elmélyíteni, a franciák a balszárnynon hátrálni kezdtek. *Az azonban a francia hadak eredeti állásaikból kiszorítva is fegyelmezetten harcoltak, hadrendjüket nem sikerült megbontani.* Sőt, a franciák hadrendjük közepéről erősítéseket csoportosítottak át a balszárnnyra és többé-kevésbé stabilizálták a helyzetet, lelassítva a szárny hátravonásának ütemét. A szövetséges támadás döntő súlya a továbbiakban már a francia jobbszárnnyra nehezedett, míg középen továbbra is csak erélytelen tűzváltás történt. Délre azonban fordulat állt be az addig eldöntetlen küzdelemben: a szövetségesek a francia jobbszárny ellenében is fölényre tettek szert. A francia bal- és jobbszárny külön-külön fegyelmezett visszavonulásba kezdett. Kora délután a szövetségesek áttörése (a tartalékok korábbi balszárnnyra vezénylése miatt meggyengült francia középen is) eredményre vezetett. Első lépcsőben 15 zászlóaljnyi gyalogság támadott itt, majd ezek harcát támogatta az eddig tartalékban lévő szövetséges lovasság. *A gyalogság és lovasság együttes bevetésének eredményeképpen helyenként sikerült a francia közép vonala mögé kerülni, amikor az eleve gyenge gyalogsági harcrenden a szövetséges gyalogság által ütött réseken áthatoltak a szövetséges lovasság kisebb csoportjai „és azok háta mögött felfejlődve, rábírták azok védőit, hogy sáncaikat elhagyják.”*⁵⁷ Ekkor azonban ezen a terepszakaszon kezdetét vette a lovassági erők kölcsönös és hullámzó bevetése, melynek során a francia gyalogsági vonal áttörésére kiküldött szövetséges lovasságot többször visszaűzték. Végül azonban a francia közép is hátrálásra kényszerült. Délután kettőre a francia hadvezetés az általános visszavonulás, a csata megszakítása mellett döntött. Az elszenvedett veszteség végül mintegy 14.000 francia (3.000 halott, 8.000 sebesült, 3.000 fogoly) és 24.000 szövetséges (8.000 halott, 16.000 sebesült) volt. A csatában a győztes sereg erőinek 35%-át veszítette el, így lényegében maga is közel került a felbomláshoz. Üldözésre a „győztes” fél rendkívül nagyarányú veszteségei miatt lényegében nem került sor. A győztes szövetségesek később bevették Mons várát.

4.1.2. Mollwitz, 1741

A Nagy Frigyes által vezetett 21.600 fős porosz hadsereg 1741. április 10-én Mollwitznál támadta meg a Neipperg tábornaszernagy által vezetett osztrák sereget. Frigyes mindössze 4.600 lovassal, ám 50 ágyúval vonult fel a csatához. Az osztrák sereg 22.000 főből állt, 6.800 lovassal és mindössze 19 löveggel. Ilyen módon lovasokból az osztrákoknak, tüzerekből és gyalogosokból a poroszoknak volt számottevően nagyobb erejük. A csata kezdeti szakaszában a poroszok még nem is remélték a győzelmet. Ugyanis a császári lovasság vértesei és dragonyosai – összesen mintegy 5.000 lovasból képezett támadó csoportosítás – vágóban rohamozták meg a poroszokat, majd megfutamították a jobbszárny porosz

⁵⁷ Denison, George Taylor: A lovasság története Dürer reprint kiadás, Budapest, 1992. 244. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

lovasságát. Ezt követően az osztrák lovasság a porosz gyalogság szabad szárnya ellen fordult. Ennek a rohamnak a hatására hagyta el a csatateret maga II. Frigyes is, akit az addig második vonalban, tartalékban maradt magyar huszárok vettek üldözőbe és kíséretének több tagját el is fogták. A királyt is csak a kora tavaszi sötétedés mentette meg. Miután az uralkodó kisebb kísérettel elhagyta a harcmezőt, a parancsnokság Schwerin herceg kezébe került, aki támadásra vezette a porosz gyalogságot. Habár az első támadás nem vezetett eredményre, a herceg késő délután újabb támadást kísérelt meg. A porosz gyalogság tűzerejének köszönhetően ekkor fordulat állt be, mivel a fém töltővessző alkalmazása következtében igen gyorsan ismétlődő porosz sortűzek megbontották az osztrák gyalogság hadsorait. A porosz gyalogság vonala elleni osztrák lovassági ellentámadásra sem nyílt lehetőség, mivel „*a rendkívül gyorsan lövő porosz gyalogsággal szemben Neipperg nem látta tanácsosnak bevetni lovasságát*, tűzérsege pedig még nem érkezett a helyszínre.”⁵⁸ Ennek következtében az osztrák gyalogság harcát sem támogatta tűzérsege. Estére a csata – részben a nehézkesen felvonuló osztrák tűzérsege késlekedése, az erős porosz tűzérsege jelenléte, részben pedig a hatásos porosz gyalogsági sortűzek következtében – eldőlt, s az osztrákok visszavonultak. A véres csata este hétig tartott és a poroszok győzelmével végződött. Frigyes azonban nem tudta kiaknázni győzelmét. Képtelen volt üldözésbe kezdeni, mivel lovasságát a csata során szétszórták, míg az ellenféllel alkalmazható állapotban maradt. Az osztrák lovasság fedezte a gyalogság menekülését s a poroszoknak nem volt friss lovasságuk az üldözéshez. A poroszok 4.600 fő (22%-os) veszteséget szenvedtek el halottakban és sebesültekben, míg az osztrákok csak 4.000 főt (18%). A csata megnyerését a porosz király elsősorban jelentős tűzerejű, a korábbi időszakhoz képest megnövekedett tűzgyorsaságú gyalogságának köszönhetette. Ugyanakkor *a rendezetten visszavonuló osztrák sereg a közeli Neisse várába vonult, ahol feltöltötte készleteit és védelembe ment át*. Frigyes jelentős veszteséget szenvedett serege viszont ellátás nélkül maradt, miközben kedvező állást elfoglaló ellenfele folyamatosan veszélyeztette ellátási vonalait. Így a kedvezőtlen körülmények kényszerítő hatása alatt „a porosz király erőinek kockáztatása helyett szövetséget kötött...”⁵⁹

4.2. A FERDE CSATAREND ALKALMAZÁSA

4.2.1. Hohenfriedberg, 1745

Nagy Frigyes porosz serege Hohenfriedberg és Striegau között 1745. június 4-én támadta meg Lotharingiai Károly főherceg osztrákokból és szászokból álló erőit. Az összesen 60.000 főt és 122 löveget számláló császári és szász seregek egy összesen 77.000 fős, 192 löveggel támogatott porosz sereggel álltak szemben a csata során. Hatkor megkezdődött a csata. „Honenfriedbergnél... Frigyes *ferde csatarendet alkalmazva* támadott.”⁶⁰ Első-

⁵⁸ Liptai Ervin (főszerk.): Magyarország hadtörténete. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1985. I. 414. o.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Roberts, Andrew (szerk.): A hadviselés művészete Kossuth Kiadó, Budapest, é.n. 95. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

ként az osztrák balszárnyon álló, a hajnalban megindított támadásnak köszönhetően sikeresen meglepett szászszokkal csaptak össze a poroszok. A kissé előretolt állásban küzdő szászszok megsegítésére az osztrákok mindössze lovasságuk egy részét tudták mozgósítani. Ezek támadását viszont sikeresen hártotta a porosz lovasság, sőt, az ellenfél üldözésébe kezdett. A porosz támadás során a nagy tűzerejű gyalogság és a jelentős számban felvonuló tüzérség együttes tevékenysége dominált. A porosz gyalogság nagy menetütemet diktálva nyomult előre támadása során, a „porosz gyalogosok menet közben leadott sortüzeikkel tudták elmélyíteni a tüzérségi tűz sikerét.”⁶¹ Frigyes gyalogosai nemcsak a frontális támadás során bizonyultak mozgékonyak, hanem a támogató lovasságától megfosztott szászsz gyalogsági hadrend átkarolása során is, amikor „a porosz gyalogság oldalba kapta a szászsz balszárnát.”⁶² A szászsz sereg gyalogsága megrendült és megfutamodott. A szászszokat így hét órára szétverték a poroszok, még mielőtt Károly főherceg osztrák középhada és jobbszárnya beavatkozhatott volna a harcba. A csata hátralévő részében, a szászsz sereg legyőzése következtében a poroszok minden tekintetben erőfölénybe kerültek az osztrák erőkkel szemben.

A császáriak legyőzése után a poroszok az osztrák seregrész ellen fordultak. Kezdetben az osztrákok lovassága feltartotta a porosz vértések rohamát, míg a gyalogosok sikeresen állták a túlerőben lévő porosz gyalogság puskatüzét. Azonban egy óra múlva az osztrák lovasság alulmaradt a porosszal szemben, így kénytelen volt visszavonulni. Ezáltal védtelenül maradt az osztrák gyalogság hadrendjének bal szárnya, amelynek felgöngyölítése érdekében a ferde csatarendbe fejlődött „porosz gránátosok haladéktalanul hozzákezdtek az átkaroláshoz – mire a császári-királyi gyalogzászlóaljok kitértek... A megrendült harcosok ellen ekkor lovasrohamot intéztek a poroszok. A császári-királyi hadak vonalai ezzel helyreállíthatatlanul szétszakadtak.”⁶³ Az osztrák sereg hadrendje összeomlott, az osztrák katonák menekülni kezdtek, illetve tömegesen adták meg magukat a poroszoknak. Az osztrák sereg maradéka általános visszavonulásba kezdett, a csata 9 órára véget ért. A császáriak és a szászszok 18 löveget, továbbá 8.650 halottat és sebesültet, illetve 5.080 hadifoglyot – összesen tehát 13.730 embert – a poroszok ellenben csak 4.800 főt vesztek.

4.2.2. Kunersdorf, 1759

Az 1759. augusztus 12-én megvívott kunersdorfi csata a hétéves háború egyik legnagyobb ütközete volt. Nagy Frigyes 48.000 fős, 280 ágyúval támogatott serege egy jelentősen nagyobb létszámú, mintegy 80.000 fős, 420 ágyúval támogatott orosz-osztrák sereggel

⁶¹ Zachar József: Csataék, hadvezérek, katonák a XVIII. században Tankönyvkiadó, Budapest, é.n. 148. o.

⁶² Uo.

⁶³ Uo. 150-151. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

csapott össze itt.⁶⁴ A porosz sereg állománya 36.000 gyalogost, 13.000 lovast és 1.000 tüzért tett ki. Az orosz-osztrák sereg állománya 57.000 gyalogost, 17.000 lovast és 5.000 tüzért számlált. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a szövetségesek lovasságának 30%-át, gyalogságának 10%-át gyenge fegyverzetű irreguláris, népfelkelő alakulatok (kozákok, illetve horvát könnyűgyalogság) tették ki. Ilyen módon elsősorban az orosz-osztrák sereg gyalogsági és tüzérségi fölénye érvényesült, de számottevő volt az irreguláris könnyűlovasság túlsúlya is.

Az orosz-osztrák sereg a Frankfurt és Kunersdorf között elterülő magaslatokon, jól megerősített módon foglalt állást, gyalogságát 2–2 harcvonalba felállítva. Az oroszok állásaikat bőségesen látták el erősítésekkel, jobb- és balszárnyukat pedig helyenként ketős fatorlasszal. A Grosser Spitzberg hegyen emelt ütegeket bőven ellátták farkasvermekkel is.

A csata a poroszok szárnytámadásával kezdődött. Nagy Frigyes a támadást csak a kunersdorfi tóvonaltól keletre szándékozott végrehajtani, mégpedig olyanformán, hogy a balszárny visszatartása mellett a Hühner-Fließ mentén előnyomuló elővéddel és a jobbszárnyhaddal, valamint egy hadtesttel a Mühl-Berg dombon álló ellenséges balszárnyat átkarolólág megtámadja, benyomja, s azután az egész ellenséges állást felgöngyölíti. Frigyes elégtelen mennyiségű könnyűlovassága azonban nem végzett megfelelő mélységű felderítést, így az általuk véltnél sokkal erősebb és hosszabb orosz-osztrák balszárny helyzetét nem látták át megfelelő részletességgel. A nehézkes terepen a tervnek megfelelő átcsoportosítás meglehetősen hosszú időt vett igénybe, így 9 óra elmúlt, mire az új csoportosítást felvették. A terep miatt csak 11 óra tájban felvonult porosz tüzérség 700–1.400 méternyi távolságról megkezdte a félkör alakban körülvett ellenséges balszárny lövetését.

Frigyes déli 12 óra 30 perckor parancsot adott elővéd-csoportjának a Mühl-Berg dombon álló ellenség megrohamozására. Az ellenséges állástól 100 méternyi távolságig majdnem teljesen fedve, s így elszántan és rendben előnyomuló poroszok nem törődve az oroszok pusztító kartács- és gyalogsági tüzével, csakhamar szuronyrohammal visszavetették a Mühl-Berg dombon álló oroszokat és ott sikerült is megvetni a lábukat, sőt a kötelékek és a rend helyreállítása után támadásukat folytatva, egészen a Kuh-Grund horhos széléig jutottak előre. A poroszok nemsokára a Kuh-Grund horhosba is leszálltak, azonban annak túlsó szegélyén már új orosz-osztrák vonal fogadta őket, amelynek szívós ellenállásán támadásuk ereje csakhamar megtört. A Kuh-Grund horhos mentén hosszantartó, ide-oda hullámozó elkeseredett, végeredményben azonban eldöntetlenül maradt harc keletkezett. A porosz támadás – kezdeti jelentős térnyerése ellenére – lényegében elakadt. A támadás elhúzódása időt adott az orosz hadvezetésnek arra, hogy mind több és több erőt rendeljen a jelentős erőkkel meg sem támadt orosz jobbszárnyról a Kuh-Grund dombokhoz, ahol egyre erősebb védelmi vonalat létesített. Eközben a porosz veszteségek az idő

⁶⁴ Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. Digitális kiadás: Arcanum Adatbázis Kft. 2001.<http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0020/2076.html>

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

előrehaladtával elérték a kritikus határt. A túlerejű orosz-osztrák hadak veszteségei is közel hasonló mértékűek voltak, azonban ez őket arányaiban kevésbé érintette.

Elérkezett a döntő pillanat: a porosz vezetésnek meg kellett fontolnia bekerítésre, illetve az orosz balszárny felgöngyölítésére vonatkozó céljai feladását és a visszavonulás megkezdését, vagy döntenie kellett a támadás további folytatásáról. Ha Frigyes ekkor megáll és megalégszik az ellenség addig elért visszavonulásával (ahogyan azt szűkebb törzse javasolta is neki), a csata döntetlen eredménnyel zárult volna. Frigyes azonban ezúttal túlbecsülte seregeinek erejét és végül a támadás mellett döntött. A gyalogság támogatásának érdekében átvezette lovasságának egy részét a jobbszárnyra s ott – *kis egységenként szétszórva az erőket a gyalogság vonalán* – támadásba küldte őket. Kezdetben a gyalogság harcát támogató lovasegységek harcba vetése sikert is aratott, ám hosszabb távon az erős ellenséges tüzérségi és gyalogsági tűz visszavonulásra készítette a lovasságot. Bánlaky szerint végső soron „a lovasság alkalmazására felette kedvezőtlen, sőt azt majdnem kizáró terepen végső ütkészre kényszerítve a gyalogság helyzetén segíteni és az a szerep és az a mód, amely itt a porosz lovasságnak, mint harctényezőnek alkalmazásánál megnyilvánult, valóban sajnálatra méltó.”⁶⁵ A lovasság teljes rendezetlenségben vonult vissza, súlyos veszteségeket szenvedve. A többszöri sikertelen támadás során hullámozó harcok utolsó mozzanataként a porosz csapatokat visszanyomták reggeli kiindulási helyzetükbe. Frigyes visszaemlékezése szerint „*A mai napon, délelőtt 11 órakor megtámadtam az ellenséget. ... Csapataim csodákat műveltek, de megszámlálhatatlanul nagy veszteségek árán. Embereimen erőt vett a zavar. Három alkalommal gyűjtöttem össze őket újra. A legvégén... vissza kellett vonulnom.*”⁶⁶

A poroszok az egész vonalon megkezdték a visszavonulást. Kezdetben ez rendezetten történt, mivel Frigyes tüzérségével továbbra is nyomás alatt tartotta a szövetségeseket. Mindkét fél súlyos veszteségeket szenvedett. A csata ekkor még döntetlenre állt. 6 óra tájban avatkozott bele a harcba az eddig tartalékolat osztrák lovasság, visszavetve a poroszokat. Hatékony porosz lovassági ellentámadásra – a korábban gyalogsági támogatásra harcba vetett lovasság veszteségei, illetve szétszóródása miatt – nem kerülhetett sor. A szövetséges lovasság üldözésre alkalmas könnyebb része – horvát könnyűlovasság, osztrák dragonyosok, orosz kozák és reguláris lovasság – indult támadásra és szétszórta a porosz sereg maradványait, amely menekülni kezdett. Az eleinte osztrák dragonyosok, később azonban már csak az alacsonyabb harcértékű könnyűlovas kozákok által üldözött poroszok tömegei este teljes felbomlásban érkeztek a Görlitz melletti Odera hidakhoz, ahonnan a következő napon a folyón átkelve, Reitwein mellett vonultak táborba. Az orosz-osztrák vezetés – tekintettel saját jelentős veszteségeire – csak másnap adott parancsot a szövetséges seregnek az Oderán való átkelésre, ahol az Frankfurtól délre megállapodott.

⁶⁵ Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. Digitális kiadás: Arcanum Adatbázis Kft. 2001. <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0020/2076.html> Töprengések.

⁶⁶ II. Frigyes király levele Berlinbe a csata után.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

A poroszok hadműveleti szintű üldözésére nem került sor. Néhány nap múlva ismét 30.000 főre növekedett a porosz haderő létszáma.

A szövetségesek halottakban és sebesültekben 15.000 főt – 5.000 halottat és 10.000 sebesültet veszítettek, míg a poroszok közel 20.000 embert – 6.000 halottat és 13.000 sebesültet –, illetve 172 ágyút. A szövetségesek összes vesztesége tehát csak mintegy 3.000 fővel volt kevesebb, mint a csatavesztes poroszoké. Ám százalékokban kifejezve a szövetségesek állományuknak csak 20%-át, ellenben a poroszok majdnem 39%-át veszítették el. Lényegében ez az arányaiban magas veszteség vezetett el a porosz visszavonulás kényszeréhez. Kétségtelenül a poroszok hagyták el a csatateret és elvesztették tüzérségi anyaguk döntő többségét, ám az üldözésükre induló lovasság döntő többsége olyan irreguláris erő volt, amely inkább csak a menekülő ellenfél nyugtalanítására és – egy bizonyos távolságig – folyamatos mozgásban tartására volt alkalmas, mintsem az üldözés során végrehajtott hatékony felőrlésére vagy fogságba ejtésére.

4.3. A ROHAMHARCÁSZAT GYŐZELME A VONALHARCÁSZAT FELETT

4.3.1. Austerlitz, 1805

1805. december 2-án került sor az austerlitz-i csatára. Az egyesített osztrák-orosz seregek – együttesen 90 ezer ember – már november végén elindultak a Duna felé, hogy áttörjék a franciák jobbszárnyát. Ennek hírére Napóleon egy 75 ezres sereggel felvonulva a morvaországi Austerlitz alatt várta be a szövetségeseket. A csata során az oroszok 40.000 katonával támadták a franciák jobbszárnyát, az osztrákok 16.000 fővel a derékhadat és további orosz erők – mintegy 14.000 fő – a balszárnyat. Napóleon Soult marsallt 20.000 gyalogossal indította támadásra, hogy a Pratzen-fennsíkon felálló gyenge szövetséges középhadat szétzúzza. „A csata megvívásához a franciák oszlopban, illetve rajláncban, míg a szövetségesek vonalalakzatban álltak fel.”⁶⁷ **A francia könnyűgyalogság csatárláncai meghatározó szerepet játszottak a csata során.** „Az egész csata legfontosabb összecsapásában... Vandamme hadosztálya Soult hadtestéből indult a szövetséges centrum szétzúzására. Harcrendjében... a sorgyalogezredek egymás mellett felállva zászlóaljanként két vonalat képezve haladtak, míg **előttük a 24. könnyűgyalogezred csapatai csatárláncba bontakoztak.**”⁶⁸ Soult elfoglalta a fennsíkot és meg is tartotta. A szövetséges erőket így csakhamar kettészakították a franciák, majd a fennsíktól északra és délre is nagy erőkkel támadást indítottak. A franciák, áttörve ellenfelük harcrendjén, hátulról is támadták annak derékhadát. Egy visszavonuló seregrészt egyenesen a mocsárba nyomtak. Ennek eredményeképpen a szövetséges haderőt részben bekerítették és felmorzsozták, részben megfutamították. Austerlitznél – **a közel egyenlő haderő létszámok és a mindkét oldalon hasonló mennyiségű ágyú** ellenére – nem alakult ki kiegyenlített küzdelem, mivel az

⁶⁷ Füzi Imre (szerk): Az egyetemes és magyar hadművészet fejlődése az ókortól napjainkig. Tankönyv. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1986. 51. o.

⁶⁸ Nagy István: Az austerlitz-i csata. www.aetas.hu/2001_2/2001-2-06.htm

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

oroszok még egyáltalán nem ismerték a francia hadviselést. A vonalharcászaton alapuló orosz hadviselés alul maradt a francia rohamharcászattal szemben. Az itt elszenvedett 11.000 fős orosz veszteség jelentékeny volt. A franciák fölényesen megverték az oroszokat, osztrák szövetségesükkel együtt. A szövetségesek totális vereséget szenvedtek. „Az 1805-ös csúfos kudarc nagyon sok összetevő együttes következménye. Ezek között bizony a könnyűgyalogság hiánya a kiemelt helyen szerepel.”⁶⁹ A szövetségesek összesen 27.000 embert veszítettek, míg a franciáknál mindössze 1.300 halott és 7.000 sebesült került a veszteséglistára.

4.3.2. Jéna, 1806

A Nagy Frigyes által kialakított klasszikus porosz harcászat jóval az uralkodó halála után, 1806. október 14-én Jéna-Auerstadtnál szembesült a napóleoni hadviseléssel. A porosz hadsereg 130.000 fős létszámmal vonult fel. Napóleon 95 ezer fős serege már a hajnali szürkületben megindította a támadást, melyet **a könnyűgyalogság és a tüzérség együttes alkalmazása** készített elő. A vonalharcászatot alkalmazó porosz gyalogság csapott itt össze a francia zászlóalj-oszlopokkal, miután megütközött az elől haladó puskázó csatárláncokkal. A korszerű elvek szerint alkalmazott francia gyalogság harcát hatékonyan támogatta az összevontan alkalmazott tüzérség is. A poroszok helyzete katasztrofális volt: a klasszikus sorgyalogság már nem volt alkalmas a francia könnyűlövészekkel szembeni hatékony harcra, tömör alakzatai viszont kitűnő célpontot nyújtottak a tüzérségnek. A csata egy szakaszában **francia könnyűgyalogosok állást foglaltak egy lerombolt faluban**, ahonnan tűz alatt tartották a vonal alakzatban harcoló porosz erőket. „A vonalban támadó gyalogság... húszezer kitűnő gyalogos két órán keresztül állt a nyílt terepen, a jó fedezéket elfoglaló franciák tüzeiben. Elképzelhető, milyen szörnyű veszteségeket szenvedtek a poroszok... a szó szoros értelmében elolvadva a francia csatártűzben... miközben a katonák példás bátorsággal állták a francia ágyúk gyilkos tüztét.”⁷⁰ A francia 16. könnyűgyalogezred mindhárom zászlóalját harcba vetették egy erdős terepszakaszhöz megsemmisítése során, ahonnan azután a franciák állandóan tűz alatt tarthatták a porosz tüzéreket.⁷¹ A porosz Rüchel-hadosztály – a vonalharcászat Nagy Frigyes által továbbfejlesztett elveinek megfelelően – ferde harcrendű támadást hajtott végre.⁷² A napóleoni haderő manőverező elvek szerint harcba vetett, a zászlóaljak szintjén is manőverező, rugalmas gyalogságával szemben azonban már nem volt hatásos ez a vonalas hadrend ellen kidolgozott hadmozdulat. Jelenlétük létszámfölénye ellenére megsemmisítő vereséget szenvedett e két csatában a múlt

⁶⁹ Nagy-L. István: A császári-királyi hadsereg 1765-1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok Pápa, 2013. 145. o.

⁷⁰ Feleki László: Napóleon Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976. II. k. 177. o.

⁷¹ Infantry Organization, Tactics and Combat during the Napoleonic Wars (1)

http://napoleonistyka.atspace.com/infantry_tactics_4.htm

⁷² Nagy-L. István: A császári-királyi hadsereg 1765-1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok Pápa, 2013. 279. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

harceljárásait képviselő „nehézkésen mozgó, vonalban támadó porosz gyalogság.”⁷³ Jénánál a porosz műveletek során az is „problémát jelentett, hogy túlzottan sok löveget helyeztek ki a gyalogzászlóaljokhoz és nem volt megfelelő összevont tüzérségük hadosztály szinten és efelett.”⁷⁴ Végül a porosz gyalogság megfutamodott. A francia lovasság üldözésükre indult. A franciák alig 5000 főnyi veszteséget szenvedtek, a poroszok azonban 12000 halottat hagytak a csatatéren, ráadásul 40000 katonájuk esett fogságba a csatatéren, illetve később a hosszan elnyúló üldözés során.

4.4. LOVASSÁGGAL TÁMOGATOTT GYALOGSÁGI ROHAMHARCÁSZAT ÉS ERŐS TÜZÉRSÉGGEL RENDELKEZŐ VONALHARCÁSZAT EGYENSÚLYA

4.4.1. Eylau, 1807

Az 1807. február 7-8-án az orosz-porosz hadsereg ellen megvívott eylaui csatában Napóleonnak első ízben nem sikerült katonáit győzelemre vezetnie. Kiegyenlített küzdelem alakult ki, mivel gyalogságukat tekintve „az oroszok valamivel többen voltak... **tüzérség tekintetében azonban egyenesen megdöbbentő volt a fölényük:** 460 löveget tudtak szembeállítani a franciák 200 lövegével.”⁷⁵ A csata február 7-én kezdődött. Az oroszok rátámadtak Soult marsallra a balszárnynon, de Davout marsall támogatást adott neki, így a szárny kibírta az orosz rohamot. Ez az összecsapás mindkét oldal számára hozzávetőleg 4.000 főnyi veszteséget okozott, de egyik harcoló fél sem ért el döntő eredményt. Február 8-án reggel Napóleonnak csak 41.000 katonája volt az ellenfél 64.000 fős seregével szemben. A csata során az alkalmasnak ítélt pillanatban „Napóleon elrendelte, hogy Augereau hadteste törjön előre középen... az orosz ágyúk tüzet nyitottak, az egymást követő sortűzek rettenetes pusztítást végeztek a franciák soraiban, a hadtest majdnem teljesen megsemmisült. Aki megkímélt az orosz ágyúk tüze, azt az orosz gyalogság kerítette be.”⁷⁶ Időközben három orosz hadoszlop előretört a gyenge francia vonalak irányába. Napóleon a tartalékból 10.700 főnyi lovasságot küldött, megállítva az oroszokat. Ez a lovasroham tette lehetővé Napóleon számára, hogy megvédje a derékhadat, és úrrá legyen a válságos helyzeten. A következő hat órában mind a két sereghez megérkezett az erősítés. Az orosz sereg 82.000 katonájával a császár 61.000 katonája állt szemben ekkor. Már beesteledett, amikor a csatatérre érkezett az erőltetett menetben közeledő Ney marsall és megtámadta az oroszok jobbszárnyát. A patthelyzet tovább tartott, míg a kimerültség következtében este 10 órakor vége lett a harcnak. Az éjszaka folyamán az orosz-porosz sereg visszavonult. A visszavonulást olyan körülmények között hajtották végre, hogy üldözésre nem kerülhetett

⁷³ Feleki László: Napóleon Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976. II. k. 180. o.

⁷⁴ Prussian Artillery of the Napoleonic Wars.

http://napoleonistika.atSPACE.com/Prussian_artillery_Napoleon.htm 1. o.

⁷⁵ Feleki László: Napóleon Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976. II. k. 224. o.

⁷⁶ Uo. 225-226. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

sor. Az oroszok 15.000 embert veszítettek a csatában, a poroszok további 9.000-et, a franciák viszont 25.000-et. A francia veszteség eredményeképpen Napóleon 75.000 fős seregének harmada semmisült meg Eylaunál, miközben a csata nem vezetett döntő eredményre.

4.5. FELŐRLŐ JELLEGŰ, DEFENZÍV VONALHARCÁSZAT LÉTSZÁMFÖLÉNNYEL, ERŐS TŰZÉRSÉGGEL ÉS VÉDELMI ÁLLÁSOKKAL

4.5.1. Heilsberg, 1807

A heilsbergi csata 1807. június 10-én zajlott le. Jelentős létszámfölényt létrehozva, 90.000 orosz vonult fel 50.000 franciával szemben. Az orosz hadsereg **megerősített védelmi állásokat alakított ki** Heilsberg városánál, az Alle folyónál. Állásait a folyó mögött mindkét oldalon a magaslatokon hozta létre. Az északi parton három erőd, és hat földsánc is elkészült, emellett több megerősített hídfőállással védekeztek a franciák támadása ellen. A francia hadsereg június 10-én megtámadta az állásokat. A támadást a francia lovasság kezdte meg. „A beásott oroszok azonban megállították Murat félelmetes lovasrohamát, **elsősorban a kitűnő orosz tüzérség segítségével.**”⁷⁷ Ezt követően a két gyalogság kezdte meg harcát a hídfőállásokért. Az oroszok többször ellentámadásba mentek át. A harcok késő este is zajlottak. Az orosz védelmi rendszer sikerrel visszaverte a támadásokat, ami **jelentős francia veszteségeket okozott.** Végül az oroszok mégis visszavonultak a következő napon. A csata így francia győzelemnek számított. Az oroszok 8.000 fős veszteségével szemben a franciák itt is **közel kétszer annyi embert, 13.000 főt veszítettek.** „**Az oroszok számbeli fölényük segítségével nagyobb kárt okoztak, mint szenvedtek.**”⁷⁸ A számbeli fölény, a kiépített védelem, illetve a nagyszámú tüzérségi eszköz itt sem engedett teret a francia manőverező harceljárások – a tömeges nehézlovasság és az oszlop-vonalban támadó gyalogság – műveleti lehetőségei kibontakozásának.

4.5.2. Borogyino, 1812

A borogyinói csata 1812. szeptember 7-én zajlott a francia-olasz-német-lengyel Grande Armée és az orosz hadsereg között. Az itt felvonult orosz hadsereg egy **könnyen védhető területet** választott a csata helyszínéül, és szeptember 3-áról kezdődően **sáncokkal megerősítette azt.** A 30.000 fős nemzetőrségüket és az irreguláris kozákokat (kb. 10.000 fő) beleszámítva a 160.000 fővel felvonuló **oroszok mindenképpen számbeli fölényben voltak a 135.000 fős francia sereggel szemben. A pusztá tüzérei és a számszerűség tekintetében Napóleon tüzérei is hátrányban voltak a nagyobb kaliberű orosz ágyúkkal szemben.** Az első francia támadás, ha nagy veszteségek árán is, de sikeres volt, mivel a lovasság és gyalogság kora délutánra áttört az oroszok vonalán és elfoglalt egy sáncot.

⁷⁷ Feleki László: Napóleon Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976. II. k. 252. o.

⁷⁸ Uo.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

Ennél sokkal mélyebben azonban nem tudtak tartósan betörni a franciák a védelmi rendszerbe. A harcok során az oroszok kihasználták a **nagy létszámú népfelkelő gyalogság** jelenlétéből fakadó előnyt és „**mélyégi harcrendben vonultatták föl csapataikat**, minden vonal mögött körülbelül százlépésnyire egy másik vonal húzódott. **Kétség kívül ez mentette meg számukra a helyzetet, mert valahányszor a franciák áttörtek, újabb katonák sorfalával találták szemben magukat, ennél fogva nem tudtak döntő áttörést elérni.** Az oroszok sikerrel manővereztették gyalogsági tartalékaikat a védelmi vonalak mögött, betömve a francia összefegyvernemi támadások által okozott réseket. Ugyanakkor azonban ez azt is jelentette, hogy **az egész orosz hadsereg, a tartalékban hagyott egységeket is beleértve, a nap folyamán végig a francia ágyúk hatósugarában maradt.**⁷⁹ Az orosz haderő kétségtelenül nagy veszteségeket vállalt fel nagy létszámú gyalogság alkalmazásán alapuló védelmi rendszerével, ugyanakkor maga is jelentős veszteségeket okozott a támadóknak és meggátolta az áttörést, illetve saját szervezetének részekre szabdalását. A csata végkimenetelét a két hadsereg tűzérési párbaja határozta meg. Csataöntő jelentőséggel bírt, amikor a franciák egy vegyes hadrendű lovassági-gyalogsági támadás során elfoglalták az oroszok legnagyobb tűzérési ütegállását. A nap végére a veszteség a franciák esetében 30000-re volt tehető, míg az oroszok legkevesebb 50.000 embert veszítettek. Éjjel az orosz hadak megkezdték visszavonulásukat, így Napóleon előtt nyitva állt az út Moszkvába. Az orosz hadsereg ugyanakkor továbbra is harcképes maradt, ami hosszú távon végzetessé vált a franciák számára.

4.6. LÉTSZÁMFŐLÉNYBEN LÉVŐ NEHÉZGYALOGSÁG ERŐS TŰZÉRSÉGGEL, TÁMADÁSBAN

4.6.1. Polock, 1812

A második polocki csatára 1812. október 18-20. között került sor.⁸⁰ A francia erők 25.000 fővel védtek a francia balszárny és az ellátás szempontjából kulcsfontosságú várost, amelyet az oroszok 49.000 fővel – 31.000 reguláris katona, 9.000 fő milícia, 9.000 fő partizán – támadtak. A csata első napján **az orosz főerők hét egymást követő hullámban frontális támadást – lényegében tűzéréssel támogatott szuronyrohamot – indítottak Polock ellen**, miközben egy kisebb harccsoportjuk megkezdte bekerítő manőverét a francia védelem hátba támadása céljából. **Mind a hét orosz támadást visszaverték a nap folyamán**, de a harcnak még korántsem volt vége. Amint a bekerítő manőver erői megérkeztek, **az oroszok újabb frontális támadást indítottak, miközben az orosz tűzérés jelentős tűzerővel támogatta a műveletet.** A francia parancsnoknak rá kellett döbbsennie, hogy erőit a bekerítés veszélye fenyegeti, ezért megkezdte a város evakuálását, miközben **az oroszok egy végső – a francia utóvéd harctevékenysége következtében nagy veszteségek árán teret nyerő – támadást indítottak.** A franciáknak részben sikerült magukat

⁷⁹ Adam Zamoyski: 1812 - Napóleon végzetes oroszországi hadjárata. Park Könyvkiadó, Budapest, 2008. 263. o.

⁸⁰ Uo. 363. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

kimenteniük a körülfárásból, de Polock elveszett. A franciák közel 8.000 katonát vesztek, emellett az oroszok 500 foglyot ejtettek. Az oroszok vesztesége 12.500 fő volt. A művelet jó példa arra, hogy **az orosz haderő a megfelelő túlerő biztosítása esetén, gyalogsági tömegrohamok erős tűzérséggel támogatott sorozatával** képes volt megrendíteni még a megerősített francia védelmet is – ám ehhez **idő, jelentős létszámfölény, nagy veszteségek felvállalása** és egy kiegészítő gyalogsági manőver volt szükséges.

4.7. DEFENZÍV JELLEGŰ VONALHARCÁSZAT ERŐS GYALOGSÁGI TÜZERŐVEL ÉS VÉDELMI ÁLLÁSOKKAL

4.7.1. Vimiero, 1808

1808. augusztus 21-én a portugáliai Vimieronál ütközött meg Wellington 15.000 fő angol és 5.500 fő portugál katonából álló serege Junot francia marsall 13.000 fős seregével. Az angolok 18, a franciák 23 ágyúval rendelkeztek. Az angol lovasság 500 főt tett ki, a franciák egy hadosztálynyi lovassággal vonultak fel. Az angol gyalogság négy zászlóaljának volt huzagolt fegyvere. Wellington védelmi rendszerét részben egy hegyen alakította ki. A támadás kezdeti szakaszában az angol 95. és a 60. gyalogezredek huzagolt fegyverekkel felszerelt könnyű lövészei jelentős veszteségeket okoztak a francia puskázó csatárláncnak. Az egy tömbben támadó francia oszlopokban az angol srapel-lövedékek okoztak jelentős veszteséget. A francia támadások sorra kudarcot vallottak az angolok jól szervezett, pontos tűzében. Az angol vonalak elleni támadás során franciák „futtában lőttek, természetesen pontatlanul... Az angolok sortűzetet adtak le, megtizedelve soraikat... Újra lőttek, és visszavonulásra készítették őket... Alig száz méterre követték a menekülőket, s mintha nem akarnák kihasználni sikerüket, üldözés helyett visszavonultak előbbi állásukba, és várták a következő támadást... Ez – erősítésekkel be is következett, hasonlóan gyászos eredménnyel.”⁸¹ Ezt követően francia dragonyos lovasság próbálkozott az angol balszárny elleni támadással, sikertelenül. A kis létszámú angol lovasság is bevetésre került, ám jelentős veszteségeket szenvedett és a továbbiakban nem vett részt a műveletekben. Őt sikertelen támadás után a francia csapatok Vedras felé vonultak vissza. A francia veszteség mintegy 2.000 főt és 13 ágyút tett ki, míg az angolok mindössze 700 főt veszítettek. Lovasság hiányában – és egyéb okok miatt – az angolok nem üldözték a franciákat, holott kiaknázhatták volna sikerüket. Általában jellemző volt a csata során az angol gyalogság óvatossága és tartózkodása a mozgástól.

4.7.2. Waterloo, 1815

A waterlooi ütközetet 1815. június 18-án vívta Napóleon 72.000 gyalogosból és 15.000 lovasból álló, 236 ágyúval támogatott francia serege Wellington és Blücher 70.000 gyalogból, 24.000 lovasból álló, 468 ágyút felvonultató angol-porosz (és számos más szövetséges erőt is tartalmazó) seregével szemben. Figyelembe véve a szövetséges lövegek

⁸¹ Feleki László: Napóleon Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976. II. k. 131., 400. és 402-403. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

számát, a lovagló tüzérség magas arányát, illetve azt, hogy tüzeik srapel lövedékeket is alkalmaztak, tüzérségi fölényről beszélhetünk.⁸² Ezt egészítette ki **az angolok 4.000 huza-golt lövészfegyvere.**

A csata előfeltételét az angol erők néhány kisebb ütközetet követő visszavonulása teremtetten meg. „Wellington hercege... visszarendelte csapatait Brüsszel felé. Az angol főparancsnok **védekezésre építő hadászati terveinek alapeleme volt a gondosan kiválasztott helyszín, ahol erős védelmi állásokat építhetett ki...** A szövetséges hadsereg a Mont St. Jean hegygerinc mentén helyezkedett el, nagyjából kelet-nyugati irányban. Wellington a lehető legerősebb védelmi pozíciókat alakította ki.”⁸³ A szövetségesek erők jelentős részét a dombtető mögött helyezték el, így védve azt a francia tüzérségtől. (Általában „Wellington előszeretettel helyezte el vonalait dombok vagy hegyhátak vonulatai mögé.”⁸⁴) A jobbszárnyat – megerősített támpontként – néhány, lehetőség szerint megerősített farm és több kisebb tanya védte. Ezeket a főparancsnok legjobb alakulatai közül néhányal – köztük **az angol gyalogság könnyű századaival** – szállatta meg, mert tudta, hogy a stratégiai jelentőségű pontok elvesztése lehetővé tenné, hogy Napóleon végrehajtsa egy átkaroló hadmozdulatot.⁸⁵ Az angol hadvezér úgy választotta meg pozícióját, hogy figyelembe vette egy alkalmas kikötő jelenlétét mögöttes területein.

Napóleon délelőtt fél 12 tájban támadott, mivel tüzérségét csak nagy nehézségek árán tudta a felázott talajon a megfelelő állásba vinni. A nagy üteg középen elhelyezett 84 ágyújával végzett alapos tüzérségi előkészítés után indította meg az első támadást. A tüzérségi előkészítés szinte hatástalan maradt, mivel „Wellington seregének legnagyobb része a hátság mögött helyezkedett el, amely védelmet biztosított számukra.”⁸⁶ Fél kettőkor a francia gyalogság az ellenség arcvonalának középső része ellen támadott. Két gyalog hadtestből állott a támadó főerő, biztosító lovasságból a jobb és balszárny, a Gárda 24 zászlóalja képezte a tartalékot. A francia támadás megállításaiban nagy szerepet játszott a huzagolt fegyverekkel felszerelt könnyűgyalogság. A dombok takarásában Wellington „rejtetten irányította a legveszélyeztetettebb terepszakaszra 400 mesterlövészét, s azok alig 40 méterről gyilkos sortűzzel állították meg a francia támadást.”⁸⁷ Skót felföldi ezredek mentek át ellentámadásba, hogy feltartóztassák a franciák előretörő gyalogságát. A francia támadást végül az angol lovasság rohama verte vissza. A francia lovassággal való találkozást azonban annyira megsínylette az angol lovasság, hogy a csata további menetében már nem játszhatott jelentős szerepet. Az első francia gyalogsági támadás ilyen módon nem hozta meg a kívánt eredményt.

⁸² Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy a porosz erők később csatlakoztak.

⁸³ Bíró Teofil: Waterloo rettenthetetlen harcosai - Skót highlanderek a waterloo-i hadjáratban http://www.skocia.hu/?module=wholearticle&art_id=2659

⁸⁴ Richard Holmes: A napóleoni háborúk kora. Alexandra Kiadó, Budapest, 2006. 16. o.

⁸⁵ Roberts, Andrew (szerk.): A hadviselés művészete Kossuth Kiadó, Budapest, é.n. 137. o.

⁸⁶ Richard Holmes: A napóleoni háborúk kora. Alexandra Kiadó, Budapest, 2006. Térképmelléklet.

⁸⁷ Feleki László: Napóleon Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976. III. k. 340. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

Wellington arcvonalának középső részét az egyik megerődített támpontot elfoglaló franciák veszélyeztették, ezáltal lehetőség kínálkozott az áttörésre. A kínákozó lehetőség kiaknázása érdekében Napóleon az egyetlen tartalékát mozgósította: a Gárdát. A gárdisták öt zászlóalja támadásra indult és legyőzte a szövetségesek első vonalainak alakulatait. A Gárda tovább tört előre, amikor egy holland hadosztály tüzéréssel oldalba támadta hadrendjét. Ezalatt „az angol tüérek harminc, dupla kartáccsal megtöltött ágyút manővereztek állásba.”⁸⁸ Ezek a felázott talajon, rendkívül rövid idő alatt úgy vonulhattak fel a legveszélyeztetettebb terepszakaszon, hogy Wellington **lovagló tüzéréseit** tartalékban tartotta, így a csatának ebben a döntő pillanataiban az rendelkezésre állt.⁸⁹ Egy út takarásában 1500 angol lövész laza láncban, fekvő testhelyzetben védekezett a Gárda támadását támogató francia tüzérései tűz ellen. A támadás közeledtére egyszerre emelkedtek fel és közvetlen közélről leadott sortüzeikkel megtizedelték a Gárdát. A franciák eközben oldalról is szervezett, pontos tüzet kaptak, amely az **52. könnyűgyalogezred huzagolt fegyvereiből** származott. „A Császári Gárda támadását ez a szemből jövő tűz, valamint az 52. könnyű gyalogezred oldalmozdulata megállította: a Gárda visszavonult.”⁹⁰ A Gárdát története folyamán először futamították meg, katonái menekültek a francia vonalak felé.

Wellington a Gárda visszavonulását látva jelt adott az általános támadásra. Körülbelül ugyanekkor jelentek meg jelentősebb orosz erők a franciák mögöttes területein. A szövetséges erők egyidejű, kétirányú előretörése miatt a francia sereg felbomlott. A szövetséges – zömében orosz – lovasság éjszakába nyúlóan üldözte a menekülőket. Napóleon seregéből elesett 25.000 gyalogos és lovas, fogságba esett 7.000 fő. A szövetségesek 4.000 halottat és 12.800 fő sebesültet veszítettek.

4.7.3. Balaklava, 1854

A fő hadszíntérként a Krím-félszigeten zajló krími háború során 1854 szeptemberében szálltak partra a szövetséges angol, francia és török csapatok – mintegy 57.000 fő expedíciós erő. A hadjárat elődleges céljaként Szevasztopol megerődített városának elfoglalását tűzték ki, amely az orosz Fekete-tengeri flotta bázisa, valamint fontos kikötő volt. A hídfőből az Alma-folyónál erővel törtek ki és megkezdték az előrenyomulást Szevasztopol felé, útközben elfoglalva a kisebb kikötővárosokat, amelyeken keresztül megoldható volt az utánpótlás szállítása. Az első útba eső kikötőváros Balaklava volt. Az angol gyalogság zöme és a francia erők tovább nyomultak a félsziget nyugati partjának kis kikötői, illetve Szevasztopol felé. Ezzel lehetőség nyílt az oroszok számára, hogy visszafoglalhatják Balaklavát.

⁸⁸ Roberts, Andrew (szerk.): A hadviselés művészete Kossuth Kiadó, Budapest, é.n. 139. o.

⁸⁹ Nofi, Albert A. (1998). *The Waterloo Campaign: June 1815*. Da Capo Press.

p. 123. ISBN 0938289985. Retrieved 2008-05-26. 123-128. o.

⁹⁰ Richard Holmes: A napóleoni háborúk kora. Alexandra Kiadó, Budapest, 2006. Térképmelléklet – Waterloo.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

Egy 25.000 fős orosz seregtest október 25-én megkezdte az ellentámadást. A szövetséges védelem két vonalból állt. Az első védelmi vonalat az északi és a déli völgyet elválasztó és azokat uraló Causeway magaslatokon 6 földerőd alkotta, 600 török katonával és angol tüzérségi támogatással. Mögöttük, a déli völgy túloldalán lévő magaslatokon a 93. Felföldi (skót) gyalogezred és a tengerészgyalogság alkotta a második védelmi vonalat. Balaklavánál állomásozott még az angol lovashadosztály, valamint francia részről a 4. könnyűlovas ezred. Az oroszok erős tüzérségi támogatással, többszörös létszámfölénnyel támadást indítottak a kikötőváros irányába, az első védelmi vonal török sáncai ellen. Másfélórás harc után a török gyalogság megfutott, az 1-4. számú erődített állások az ott lévő ágyúkkal együtt elvesztek. Az első védelmi vonal áttörése után az orosz lovasság 2.000 fős csoportosítása tört előre, kisebb része megtámadta a második védelmi vonalban álló skót gyalogezredet. **A skót gyalogosok azonban nem a lovasroham elleni szokásos négy-szög alakzatba álltak, hanem vonalba és huzagolt fegyvereikkel már nagy távolságból pontos tüzet vezettek a támadókra.** Amikor kitört a Krími háború, a nyugati haderők-nél már folyamatban volt a teljes átfegyverzés a régi papírtöltényes simacsövű fegyverekről az új huzagolt-csőves, Minie-lőszert tüzelő puszkákra. **Így az angol gyalogság a korszerű fegyverekkel sokkal nagyobb tüzerőt képviselt, valamint messzebbre is tudott lőni, mint az elavult gyalogsági tüzeszközöket használó oroszok.** (A tüzérségnél még csak részben volt jellemző a huzagolt csőre való átállás.) Az oroszok az angol gyalogság jól szervezett tüze miatt visszavonultak. Ezalatt az angol nehézlovas dandár támadást indított a déli völgyben álló, túlerőben lévő orosz lovasság zöme ellen és megfutamította azokat. Ezzel a csata lényegében eldőlt.

4.7.4. Gettysburg, 1863

1863. július 1-én a Gettysburg-nél kialakult találkozóharc során a 75.000 fővel és 272 ágyúval felvonuló konföderációs csapatok több oldalról támadták a Papnevelde-gerincen (Seminary Ridge) és Tölgyfa-dombon (Oak Hill) védelemben lévő, ekkor még csak kis erőkkel felvonult szövetségieket. Az északiak kezdetben tartották a gerincet. Később azonban a déli csapatok megfutamította az északiakat, de nem üldözték őket kellő eréllyel. „A 110 lövegből álló tüzértartalék... tartotta meg az arcvonalat... fedezte a visszavonulást és időt biztosított a szövetséges erőknek, hogy újraszervezzék védelmüket.”⁹¹ Az északi erők Gettysburg-ön keresztül visszavonultak a Temető dombra (Cemetery Hill) és kedvező pozíciókat foglaltak el a várostól délre elhelyezkedő dombokon. A déliek rohamai sikertelenek maradtak az új északi állások ellen. A konföderációs előrenyomulást megállították.

A második napon a déliek kísérletet tettek az úniós sereg bekerítésére a balszárny irányából, ám az időközben folyamatosan beérkező északi erősítésekkel meghosszabbításra kerültek a védelmi vonalak, így ez a hadmozdulat nem vezetett eredményre. Súlyos vesz-

⁹¹ Hans Halberstadt: Tüzérségi eszközök a középkortól napjainkig. Hajja és Fiai könyvkiadó, Debrecen, 2003. 34. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

teségeik ellenére az uniós csapatok a csatamező teljes szélességében megtartották állásaikat. Ekkorra – a beérkezett erősítések eredményeképpen – 94.000 főre emelkedett az északi erők létszáma, amelyeket már 360 ágyú támogatott.

Az ütközet harmadik napján a déli haderő végső próbálkozásként az unionista közép ellen vezetett rohamot. A győzelmet 12.500 fő, többségében simacsövű puskákkal felszerelt konföderációs gyalogos centrum ellen intézett támadásának kellett volna kivívnia a Temető-dombon. „A déliek három kilométer szélességben **150 löveg előkészítő tüze után** az áttörés kikényszerítése érdekében 15.000 katonát indítottak **szuronyrohamra**.”⁹² A déli csapatoknak közel másfél kilométert kellett megtenniük erős északi ágyútűzben. A támadás ugyan elérte az ellenség vonalát, és rést ütött rajta, azonban az északiak ellentámadása visszaverte a délieket, akik újra a nyílt mezőre hátráltak, a huzagolt északi ágyúk és lövésszeregyverek hatékony tüzében elvesztve erőiknek csaknem 70%-át. **„Az északiak lövegeinek és az 1.000 méter hatásos lőtávollal rendelkező Springfield-puskáik összefogott tüzében a roham összeomlott.** A zárt oszlopokkal megismételt rohamok 10 ezer halottat és sebesültet követeltek, minden eredmény nélkül. A jól szervezett tűz véget vetett a zárt oszlopok tömegrohamainak.”⁹³ Összességében 23.000 fő (25%) volt az uniós veszteség, míg a konföderációs sereg 29.000 főt (39%) veszített el. A déli hadsereg a csata után visszavonult Virginiába, ezzel feladva a kezdeményezést.

ÖSSZEGZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

Az általunk vizsgált korszakon – az elöltöltő fegyverek alkalmazásának időszakában – a hadviselésben egyaránt feltűntek a felőrlő, a megsemmisítő és az indirekt stratégiák. Az egyes stratégiákhoz eltérő manőver- és löképesességgel, illetve hadászati mobilitással rendelkező gyalogságok tartoztak, amelyek szervezeteik, harceljárásaik és haditechnikai eszközeik tekintetében egyaránt jelentős különbségeket mutattak.

A vonalharcászat időszakát (1648-1740) – a hadviselésnek ezt a veszteségterhes válságkorszakát – méltán lehet összehasonlítani az első világháború veszteségterhes, ám eredményt és döntést nem, vagy csak rendkívüli áldozatok árán hozó lövészárok-hadviselésével – ami szintén vonalszerű struktúrák mentén megvalósuló gyalogsági küzdelem volt. A későbbi – Nagy Frigyes, majd Napóleon haderő-reformjai következtében immár a ferde csatarenddel, majd az oszlop-vonal harcászattal jellemezhető – időszakban az ipari forradalom kezdeti szakaszára alapozva az ipari és a hadiipari képesség növekedése, főként a tüzérség mennyiségi arányának növelését eredményezte. Ez lehetővé tette nagy ütegek szervezését még kellőképpen mozgékony lövegekből, a nehézlövasság kiterjedt kötelékei hatékony lovagló-tüzér támogatásának megszervezését, illetve ez – a korszerű tüzérség – negligálta a 19. századra a 17-18. században még oly fontos várak szerepét a hadviselés következő korszakában.

⁹² Füzi Imre (szerk.): Az egyetemes és magyar hadművészet fejlődése az ókortól napjainkig. Tankönyv. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1986. 61. o.

⁹³ Uo. 61. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

A hadviselés 1618-1866 közti fejlődésének a **gyalogsági harcászat, szervezet és a haditechnikai háttere** vonatkozásában az alábbi főbb állomásait különböztethetjük meg:

- A **kézi lőfegyver elterjedése a harmincéves háborúban** nemhogy manőverezőbbé és támadóbbá tette volna a hadviselést, hanem – a gyalogság támadóképességének csökkenésén és a lovasság eljelentéktelenedésén keresztül – inkább defenzívvé alakította és elmerevítette azt, létrehozva a **metodizmus hadviselési korszakát**;
- A tüzérségi eszközök száma 1715 és 1799 között minden haderőben hozzávetőleg megháromszorozódott. A fegyveres harc megvívását ekkortól az jellemezte, hogy **a csatatéren jelentős mértékben megnőtt a tűzsűrűség**;
- A korszak elején (Nagy Frigyes háborúi) még *a gyalogság alaptevékenységét támogatta a tüzérség és a lovasság a harcban*, míg a korszak közepére (napóleoni háborúk) már *létrejön az összefegyvernemi hadviselés*, amely a gyalogság, a tüzérség és a lovasság közel egyenértékű – gyakran létszámukat tekintve is hasonló – alkalmazásán alapult;
- A napóleoni háborúk folyamán **a gyalogsági fegyvernem – számszerűségét és arányát tekintve – éppen erősen visszaszorulófélben volt** a lovasság és a tüzérség javára, miközben **harceljárásai folyamatosan korszerűsödtek** (oszloproham és láncban puskázó könnyűgyalogság);
- A gyalogság átalakulási folyamatai **a haditechnikai eszközök** – huzagolatlan és huzagolt puskák – **tömegtermelését**, illetve egyes esetekben **minőségi anyagok és megmunkálási eljárások** (puskák huzagolása) **alkalmazását követelték meg, ezért a hadiipar kapacitása és minőségképessége ekkortól a haderőszervezési folyamat kulcselemévé vált**;
- A gyorsan mozgó, de csökkent tűzképességű **gyalogsági oszlop** biztosításához és támogatásához legalább részben **huzagolt fegyverekkel felszerelt puskázó csatárláncre** volt szükség;
- Az **angolok teljes ezredeket** vontcsövístettek; a **franciák csak századokat** és azok részeit; az **oroszok csak a századok részeit**;
- A napóleoni háborúk idején **egymás mellett, párhuzamosan több gyalogsági harceljárás is létezett**, mivel **a korszerűsítés különböző fokán álló gyalogságok harcoltak egymással**;
- *lőkiképzés* területén mutatkozó, illetve *a haderő létszámadatokban* fennálló jelentős eltérések alapján – az angol haderő esetében *kisméretű professzionális*-, a francia haderőnél *a közepes méretű reguláris*-, míg a háború esetén népfelkelő tömegekkel leginkább felduzzasztott orosz haderő esetében *a nagyméretű tömeghaderő volt jellemző*;
- A nagy veszteségek árán **közvetlen megsemmisítést** célul kitűző, döntően szuonyharcra alapozó gyalogsági tömegrohamokon és jelentős tüzerőn alapuló **orosz kifárasztó hadviselés** sok esetben csak megállításra és feltartóztatásra volt képes. Hosszú távon azonban – a rendelkezésre álló élőerő-tartalékok és je-

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

lentős kiterjedésű földrajzi tér birtokában – mégis eredményes volt, így az általuk képviselt, **tömegesként jellemezhető hadviselés (később meghonosodott terminológiával: hadászati kultúra)** eredményesen vette fel a versenyt a franciák által képviselt **mozgáscentrikus hadviselési eljárással (hadászati kultúrával)**;

- A **francia manőverező hadviselés** kis veszteségek mellett is sok esetben volt képes megsemmisítő győzelmekre, így – a hadiipar jelentős ráfordítása mellett – minden tekintetben eredményes volt (különösen a háború kezdeti szakaszában, amikor az ellenfél még nem rendelkezett könnyű gyalogsággal). Hadviselésére jellemzők voltak: az oszlop-vonal alapú – részben tűzerőre, részben szuronyharcra alapozó – gyalogsági rohamok, a mozgékony tűzerő és tömeges nehézlövasság együttes alkalmazásán alapuló támadó jelleg, valamint a részben **bekerítésekkel, részben közvetlen megsemmisítéssel kivívott győzelem**;
- A **kis expedíciós erőkkel folytatott angol gyalogsági harcászat** nem értelmezhető önálló és teljes értékű harceljárásként. Műveleteinek jellemzői voltak a haditengerészet erőivel való szoros együttműködés, illetve a nagyszámú haditengerészeti deszant nagy távolságra kijuttatásán és kirakásán alapuló hadviselés. Gyalogságuk a partraszállást követően az angolok által felszerelt és kiképzett gerillákkal és szövetségesekkel működött együtt (pl. Spanyolország) és **harctevékenységeit általában védelemben, főlényes tűzerején alapuló defenzív ütközetek** láncolataként vívta meg. Tevékenységének fő célja a kifárasztás és az erők lekötése volt. Az, hogy egy tengeri hatalom jó minőségű hadfelszereléssel ellátott hadereje milyen mértékben képes az **offenzív hadviselésre**, leginkább a **krími háború** angol, illetve az **amerikai polgárháború** északi műveletein mérhető le;
- A napóleoni háborúkban az angol haderő expedíciós erőkként lépett fel, amelynek során nem alkalmazott manőverező gyalogsági hadviselést, de **az észak-amerikai haderő polgárháborús harctevékenységében már a korszak legnagyobb léptékű manőver-erői jelentek meg** (dragonyos típusú lovasság mélységi-behatoló művelete);
- A krími, illetve az amerikai polgárháború idejére - a **huzagolt löfegyverek** és korszerűbb lőszernek elterjedése miatt - a **lövészcsapatok megnövekedett tűzereje** (lőtávolsága, pontossága és lövedék-átütőereje) többé-kevésbé **elvezetett a nyílt csatatéren alkalmazott lovasság szerepének csökkenéséhez, illetve a gyalogság beásásának kényszeréhez.**

Kulcsszavak: a 17-19. század háborúi, gyalogság, elöltöltő fegyverek, harcászat, hadviselés, hadiipar, löképeség (tűzerő), hadászati mozgékonyaság.

Keywords: 17-19. century wars, infantry, muzzle-loading weapons, tactics, warfare, military industry, firepower, strategic agility.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. A hadművészet középkori és újkori klasszikusai. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1974.
2. Adam Zamoyski: 1812 - Napóleon végzetes oroszországi hadjárata. Park Könyvkiadó, Budapest, 2008.
3. Albert Sobul: A francia forradalom története 1789-1799. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974.
4. André Corvisier: La bataille de Malplaquet 1709 Economica, Paris, 1997.
5. Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. Digitális kiadás: Arcanum Adatbázis Kft. 2001. <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0020/2076.html>
6. Bencze László: Az állóháború harcászati és hadászati előzményei. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2009.
7. Bíró Teofil: Waterloo rettenthetetlen harcosai - Skót highlanderek a waterloo-i hadjáratban <http://www.skocia.hu>
8. Bull, Stephan – North, Tony: Évszázadok fegyverei, Corvina Könyvkiadó, Budapest, 1993.
9. Carl von Clausewitz: A háborúról Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1961.
10. Csikány Tamás – Eötvös Péter – Németh Balázs: A szabadságharc kézi löfegyverei 1848-1849. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2012.
11. Csikány Tamás: A harmincéves háború Korona Könyvkiadó, Budapest, 2005.
12. Csillag Ferenc: A kézi löfegyverek és a hadművészet. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1964.
13. Deák János: Napjaink és a jövő háborúja Hadtudomány, 2005. évi 1. sz.
14. Denison, George Taylor: A lovasság története Dürer reprint kiadás, Budapest, 1992.
15. Dr. Turcsányi Károly: Az ember – haditechnika rendszer a tudományos technikai forradalomban, Honvédelem, 1988/8. sz.
16. Feleki László: Napóleon Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976.
17. Füzi Imre (szerk): Az egyetemes és magyar hadművészet fejlődése az ókortól napjainkig. Tankönyv. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1986.
18. Geoffrey Regan: Hadászati balfogások. Panem-Grafo Kiadó, Budapest, 1993.
19. Hans Halberstadt: Tüzérségi eszközök a középkortól napjainkig. Hajja és Fiai könyvkiadó, Debrecen, 2003.
20. Hardy József: Vadászfegyverekről a vadászoknak Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1969.
21. Haythornthwaite, Philip J.: Weapons Equipment of the Napoleonic Wars. Arms and Armour Press, London, 1996.
22. Haythornthwaite, Philip: Napoleon's Line Infantry Osprey Publishing, London, 1984.
23. Horváth Lajos: Az inszurrekció gyalogsága HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Értesítője, Budapest, 2011.
24. Infantry Organization, Tactics and Combat during the Napoleonic Wars (1) http://napoleonistyka.atspace.com/infantry_tactics_4.htm
25. Jeremy Black: European warfare 1660–1815. University of Durham, London, 1994.
26. John Laffin: A hadvezetés titkai. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2004.
27. Johnson, Ray: Napoleonic Armies Arms & Armour, London, 1984.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

28. Keegan, John: A csata arca. Akadémiai Kiadó, Budapest 2013.
29. Keegan, John: Az amerikai polgárháború. Akadémiai kiadó, Budapest, 2012.
30. Lázár Balázs: Mantova visszafoglalása a második koalíciós háború idején Hadtörténelmi Közlemények, 2006. június.
31. Lind, William S. – Nightengale, Keith – Schmitt, John F. – Sutton, Joseph W. – Wilson, Gary I.: The Changing Face of War: Into the Fourth Generation, in Marine Corps Gazette, Quantico, VA, 1989. október.
32. Liptai Ervin (főszerk.): Magyarország hadtörténete. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1985.
33. Michael Roberts: The Military Revolution Belfast, 1956.
34. Nagy István: Az austerlitz csata. www.aetas.hu/2001_2/2001-2-06.htm
35. Nagy Miklós Mihály: Kis magyar hadelmélet - Hadügy, hadelmélet, földrajz és geopolitika kapcsolata. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2006.
36. Nagy-L. István: A császári-királyi hadsereg 1765-1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok Pápa, 2013.
37. Napoleon, his armies and enemies. Musketry.
http://napoleonistyka.atspace.com/infantry_tactics_2.htm
38. Nofi, Albert A. (1998). *The Waterloo Campaign: June 1815*. Da Capo Press. p. 123. ISBN 0938289985. Retrieved 2008-05-26. 123-128. o.
39. North, Anthony – Hogg, Ian V.: Lőfegyverek könyve Alexandra Kiadó, Budapest, 1992.
40. Perjés Géza: Clausewitz és a háború praxeológiája. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1988.
41. Perjés Géza: Clausewitz. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983.
42. Prussian Artillery of the Napoleonic Wars.
http://napoleonistyka.atspace.com/Prussian_artillery_Napoleon.htm
43. Razin: A hadművészet története Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, III. k.
44. Richard Holmes: A napóleoni háborúk kora. Alexandra Kiadó, Budapest, 2006.
45. Roberts, Andrew (szerk.): A hadviselés művészete Kossuth Kiadó, Budapest, é.n.
46. Roberts, Andrew (szerk.): A hadviselés művészete Kossuth Kiadó, Budapest, é.n.
47. Rónai-Horváth Jenő: Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Budapest, 1942.
48. Roth, Patrick H.: Sailors as Infantry in the U.S. Navy.
http://www.history.navy.mil/library/online/naval_infantry.htm
49. Russian Infantry of the Napoleonic Wars. Weapons and Equipment.
http://napoleonistyka.atspace.com/Russian_infantry.htm
50. Sweetman, Jack: Admirálisok. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1999.
51. Sz. N.: A porosz hadsereg két nagy győzelme: Königsgrätz, Sedan és következményeik. *Szegedi Tudományegyetem*, Szeged, 2009.
52. Szabó József (főszerk.): Hadtudományi Lexikon, Magyar Hadtudományi Társaság. Budapest, 1995.
53. Szanati József: *A tábori tüzérség az első és a második világháborúban*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1984.
54. Szántó Mihály: Hadművészet a feudalizmus korában Szantomihaly.gportal.hu/gindex.php
55. Szantomihaly.gportal.hu/gindex.php?pg=25327515&nid=4080781

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

56. Szlipcsenko, Vlagyimir N.: Vojna búduščsevo – prognosztícseszkij analiz, in: Szlipcsenko, V. N. – Garejev, M. A.: Búduščsaja vojna, Moszkva, 2005.
57. Turcsányi Károly - Hegedűs Ernő: A napóleoni haderő manőverező hadviselése - a hatékony nehézlövasság harceljárásának kialakulása, egyes ellátási és hadfelszerelési kérdései I-III. rész. Katonai Logisztika, 2010. évi 15. évf. 1. szám, 2011. évi 16. évf. 1. szám; 2012. évi 17. évf. 1. szám.
58. Vajda Pál: Emlékezzünk régiekről A „Vasárnapi könyv” kiadása, Budapest, 1942.
59. Veszprémy László (szerk.): A korai stratégiai gondolkodás. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2005.
60. Zachar József: Csaták, hadvezérek, katonák a XVIII. században Tankönyvkiadó, Budapest, é.n.
61. Zichermann István: A kaukázusi tűzfészek Püldo Kiadó, Budapest, 2007.
62. Zichermann István: A krími háború. Anno Kiadó, Budapest, 2009.

DIÁNA HETZMANN

The status of Kosovo from the Kosovar Albanians point of view**Kosзовó helyzete kosзовói albán szempontból****Abstract**

The worldwide known problem, and unfortunately still an actuality is the Kosovo-conflict. In this essay I have tried to review the roots and the events of the conflict (from the Kosovar Albanians point of view).

Absztrakt

Az egyetlen európai nyelvcsaládhoz és kultúrához sem tartozó, albánok lakta európai területek egész 500 éves története (benne a mai Albánia és a mai Kosзовó) kitűnik az európai történelemből. A legtovább – 500 évig – itt uralkodott az Oszmán Birodalom, az albán nemzeti állam – csonkán (többek között Kosзовó nélkül) – itt alakult ki a legkésőbb. A történelmi fejlődésből a kapitalizmust gyakorlatilag kihagyták, a II. világháború után a legkeményebb kommunizmusba lépett mind Albánia, mind a jugoszláv kvázi tagköztársaság Kosзовó is. A hitleri Németország elleni győztes partizánharcban és ezt követően a marxista, leninista, sztálinista úton együtt indult a két terület illetve ország. 1948-ig olyannyira egyezett a két állam (Jugoszlávia és Albánia) politikai akarata, hogy komolyan felmerült: legyen Albánia a hetedik jugoszláv szövetségi tagköztársaság. Ezzel az egyesüléssel megvalósult volna a történelem során sokszor felmerülő Nagy Albánia gondolat – gyakorlatilag Jugoszlávián belül.

Az albán-jugoszláv szakítás után Kosзовó része maradt a titói Jugoszláviának. Titó szakított a Szovjetunióval, a kemény marxista politikával. A legpuhább szocialista köztársaságként jelentős teret engedett a magánszektornak; az ország valutája konvertibilis volt, a polgárok utazása szabad. Halálával az ország összeomlott, jelentős háborús események mellett szétesett, melyek során Kosзовóban is nemzetközi beavatkozás vált szükségessé. A konfliktus itt a mai napig élő aktualitás. Kosзовó többszöri függetlenségi próbálkozása 2008-ra kétséges sikert hozott. A világ 110 országa ismerte el önálló államként.

A két állam polgárai két gyökeresen más politikai, gazdasági korszakot éltek meg, mint két, egymástól teljesen független nemzet. Mindkét állam törekszik az Európai Unió tagság elérésére, megteremtik a demokratikus állam és a piacgaz-

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

daság jogi, gazdasági, politikai alapjait. Koszovó számára külön kihívást jelent(ett) egyes állami szervezetek (pl. rendvédelmi erők) létrehozása, működtetése.

SHORT HISTORY

First of all the Albanians and the Serbs do not agree in the question: who (which ethnicity) was first on this land, who "owned" Kosovo's territory first.

Among the numerous opinion and historical pieces of data and fact the truth must be somewhere in the middle. Most likely the Illirians have settled first in the region (and the Albanians regard themselves as their descendants), but later, the Slavs came to this territory and became majority in the 6th and 7th centuries pushing the Albanian tribes to the mountains.

"In the Middle Ages, the core of the Serbian state was the territory that we call Kosovo today¹. The Serbs converted to Orthodox Christianity and they built a strong feudal state."² In the 13th century here was the centre of the state (Prizren) and also of the religion (Peć/Pejë³).

In the 14th and 15th centuries, the conquest of the region by the Ottoman Empire changed the ratio of people of various descent a lot. The ethnical dominance of the Serbs lasted actually until the lost battle of Kosovo Polje (1389). The Serbs had wandered northwards and their areas were settled by the Albanians descending from the mountains.

During the Turkish occupation, which lasted till the 19th century, Albanians were introduced to the empire's organizations, and were converted to Islam. Thus a new religion appeared along the demarkation line of Eastern and Western Christianity.

"In the 19th century, there were many uprisings against the Turkish Empire. The major powers of the era fought for these territories, too. The Berlin Conference and the Treaty of San Stefano (1878) changed the Balkan at a large scale by creating new states and new spheres of influence. In the First Balkan War (1912-13), the Turks were defeated and forced to leave the Balkan. In the Second Balkan War (1913), the newly independent states fought each other to dominate the region. The Conference of London (1913), which ended the war, underlined the effects of the Treaty of San Stefano and created a new state, Albania, for the first time in history."⁴

At the beginning of the 20th century more Albanians (approx. 65%) than Serbs (20%) lived in the region, and the new Albanian state covered only the 2/3 of the territory of the Albanian ethnicity. The rest belonged to Serbia, Montenegro and Greece.

¹ When we say Kosovo we think not only of Kosovo, but also the Dukagjini region, which is called Metohija in Serbian.

² CIMIC Handbook of the Balkans p.22

³ It is difference in the name of the city in Serbian and in Albanian. Peć is the Serbian name, Pejë is the Albanian one.

⁴ CIMIC Handbook of the Balkans p.23

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

Therefore efforts have occurred in Kosovo to unify the whole Albanian ethnicity. This concept has emerged more often and powerful afterwards.

According to a Serb declaration on 7 December 1914 all oppressed Slavic brother has to be released. This has meant, that the unification of the South Slavs has become the aim of Serbia.

In December 1918 the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was established and Kosovo belonged to it. The majority of the province's population was already Albanian. Belgrade had a strict and oppressive policy on Albanians. All the Albanian schools were closed, they were ousted from public administration and Albanian could not get local majority due to the organization of the administration. Meanwhile, approximately 70.000 Serbs moved to Kosovo and Albanians started to leave the region. This caused that the ratio of the Serb population reached the 30% for the '30s.

After World War I and II the peace agreements did not take national and ethnic issues into consideration; conflicts lurking below a surface of calmness came to light several centuries after their birth. Thus, today's situation in Kosovo characterized already by that time.

In 1929 the (unified) state assumed the name Yugoslavia. In the '20s and '30s the Communist Party of Yugoslavia (CPY) condemned the pogrom of the Albanians and supported the autonomy of the Albanian territories or even their union with Albania.

In World War II most of Kosovo was annexed to Albania. So, the Albanian dream became true: the great Albanian state existed. By the time 100,000 Serbs were expelled or killed in Kosovo and 75,000 Albanians were (re)settled.

"As the province was given back to the Yugoslavian republic of Serbia after the war, the Yugoslavian government started an ethnic cleansing and resettled Serbs to Kosovo."⁵ Accordingly, the Kosovar Albanians did not want to integrate with Yugoslavia (they have felt not to be Slavs) and also the Serbs did not want to affiliate them (because earlier Albanians integrated well to the Ottoman Empire).

In Serbia appreciable powers were fighting against the German occupation. The most significant were the Partisans led by the communist Tito⁶.

Tito has already realized the significance of the ethnicities during the fights, and aspired to maintain the multiethnicity in the state administration, too.

"In 1943 the Anti-Fascist Council for the National Liberation of Yugoslavia (AVNOJ) accepted some resolutions. They say: according to the self-determination (containing the right of independence and of union with another nations) of the nationalities it has been accepted that in Yugoslavia (which will be built on a federative base) the total equality will be provided for the nationalities (of its republics) and all the ethnical rights will be ensured for the ethnic minorities."⁷

⁵ CIMIC Handbook of the Balkans p. 24

⁶ Josip Broz Tito (1892-1980): revolutionist, later president of Yugoslavia

⁷ GULYÁS, László: Politika, gazdaság és nemzeti kérdés a titói Jugoszláviában, 1945-1980

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

According to the resolution it has to be realized that this right never was given or even just planned to give to Kosovo.

In 1945 the parliament proclaimed the Federal People's Republic of Yugoslavia and accepted a new constitution (on 31th January 1946). By the federation of the six republics (Socialist People's Republic of [Bosnia and Hercegovina](#), Socialist People's Republic of Croatia, Socialist People's Republic of [Macedonia](#), Socialist People's Republic of [Montenegro](#), Socialist People's Republic of [Serbia](#) and Socialist People's Republic of [Slovenia](#) all the South Slav territories were unified. Besides them two autonomous regions were created (the concept was temporary by this time): the Autonomous Province of Kosovo and Metohija and the Autonomous Province of Vojvodina.

By this time another concept occurred on the occasion of the tight Albanian-Yugoslav relationship. If Albania joined the federal Yugoslavia as its 7th republic all the Albanians would be unified⁸. Stalin excommunicated Yugoslavia from the socialist block, and this fact interceded the opportunity for a Balkan federation. This relationship went worse soon after this.

Among these circumstances Albanians had a contradictory situation: their cultural possibilities became wider and the Albanian ethnicity got support from the central budget, but the political and administrative control was tight. Albanians flow in a high number from the province⁹.

By the new constitution (1963) small changes came true in the life of the republics, but in the field of law significant changes has happened: 1. The national ethnicities have been started to call nationalities and 2. Kosovo was raised to the same level as Vojvodina and 3. from the name Kosovo and Metohija the Serbian name Metohija was left.

The first serious conflict among the republics (developed on different level in economy and in culture) was in 1971. Croatia mentioned that it did not get all its ratio from the exchange, although it was produced mainly from the turizm by Croatia. Only later coated language and ethnical demands beside the previous one.

Solving such problems new constitution was accepted in 1974. This widened the rights and self-rulement of the republics. They got autonomous constitutions, could elect their own presidency, and establish their own national banks oppose to the central one. The two provinces also got almost all the rights like the republics.

The Titoist government gave also the Albanians autonomy via the Constitution. According to it almost a full public administration could be built, the province got direct representation in the federal party- and state institutions and it could manage its internal affairs practically like the republics.¹⁰

Kosovo's "de facto" status was different from the "de jure" republic status only in one question: it has not the right to secede, which right was entitled to the republics.

⁸ RÉTI, György: Albánia sorsfordulói p. 320

⁹ RÉTI, György: Albánia sorsfordulói p. 321

¹⁰ RÉTI, György: Albánia sorsfordulói p. 322

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

By the time possibilities of the Albanians became wider in the cultural life, and they reached higher ration in the administration than before (although still not on the same level, as their ration in the population). Their status has changed: from minority in Serbia, they became majority in Kosovo. They became equal citizens in Yugoslavia without forced to be Serbs. Also their life conditions became better: they could own fields, travel abroad and practise their religion free. The modernization of the Kosovar Albanian society has started, although they could not assimilate to Yugoslavia. The reasons among others were: the society's structure (which relayed on the extended family) and the tradition of vendetta was alive. The assimilation stucked with the integration on the field of employment.¹¹

"The ratio of Serbs fell from 25 to 10%. The main reason for that was the high birth ratio among Albanians and the assimilation of Turks to Albanians; reason two was the emigration of Serbs. The ethnic ratio has changed completely during the centuries. [...]

Kosovo was the most underdeveloped province of the former Yugoslavia, although it received the largest share of the federal development aids since the beginning of the 1970s; nevertheless, it lagged behind due to the growth of the Albanian population and to using these aids irrationally."¹²

In May 1980, after being president for 35 years Tito died. Afterwards the nacionalism came to light in all the republics. The former communist and internationalist ideology changed to nacionalism and sovinism. At the same time social interested student-demonstrations has started in Prishtina to protect the autonomy of the constitution (1974). These demonstrations turned (due to the Albanian's political confidence strengthen by their population explosion) to protests for republical autonomy! The demonstrations were repressed by the Yugoslavian authorities and significant personal changes were implemented in the public administration.

Until 1989, the region enjoyed a high degree of autonomy within Yugoslavia, when Serbian leader Milosevic (with the adoption of a new constitution) altered the status of the province by removing its autonomy and placing it (especially, the control of police, territorial defence, economy, foreign affairs and justice) under the direct control of Belgrade. Also the name of the province was (re)changed for "Autonomous Province of Kosovo and Metohija" and Serbia's unity was declared. The Kosovars strenuously opposed these measures. In March 1989 the crisis in Yugoslavia deepened after the adoption of amendments to the Serbian constitution that allowed the government of Serbia to impose dominance over the autonomous provinces of Kosovo and Vojvodina. So far, Kosovo's and Vojvodina's decision-making was independent and both autonomous provinces also had a vote at the federal level.

¹¹ RÉTI, György: Albánia sorsfordulói p. 323

¹² CIMIC Handbook of the Balkans p. 25

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

BREAKUP OF YUGOSLAVIA

By 1990 Milosevic wanted to strengthen the Serbian influence in Yugoslavia, but the republics (almost all) wanted to be independent. So, the oppositions among the nationalities came up to surface. All the states were justifying their demands by their history.

The protests have restarted in Kosovo and the Serb administration was not able to consolidate the province. The autonomy was suspended. As an answer to it the Albanian members of the assembly declared the Republic of Kosovo (still as the 7th republic of the federation).¹³

In June 1991 Slovenia and Croatia declared their independence from Yugoslavia on the same day. In January 1992 Macedonia, in April Bosnia-Herzegovina declared their independence. Due to the resistance and the intervention of the Yugoslav military (Yugoslav People's Army) the process of the separation became known as the Southern Slav War. The situation was arranged by the UN's interference by 1995.

Between 1992 and 2003 Montenegro and Serbia composed the Federal Republic of Yugoslavia (so called Small Yugoslavia). According to an agreement reached in 2003 this formation became "only" an alliance of these two states and in 2006 Montenegro declared its independence, too. Since then the bigger "part" is Republic of Serbia and "inherited" the province of Kosovo after the collapse of the Yugoslavia.

THE SECOND "CHAPTER" OF THE SOUTH SLAV CONFLICT – KOSOVO"¹⁴

In the Serbian Constitution of 1990 Serbia was declared unified and indivisible. Still in this year has occurred the party of Ibrahim Rugova¹⁵ on the Serbian elections. Their political tactic was the passive resistance. The Albanians boycotted the state administration (they did not take part on the election or on the census) and started to build up a parallel (unofficial) public administration (for example the education on Albanian grammar and literature happened at private homes). They realized the legal base of the independence by the ratification of the constitution (07 September 1990), the referendum on Kosovo's independence and sovereignty (26-30 September 1991), the parliamentary elections, and the presidential election (24 May 1992). Out of Albania no state recognized Kosovo as a sovereign and independent state (19 October 1991).

Serbia was engaged with the breakup of Yugoslavia, thus it did not come into play against the Kosovar Albanian politicians's activity. Kosovo tried to come up on the international stage, but without a success. The European Community refused the request for recognition, saying Kosovo was not either republic in the Yugoslavian state.

¹³ RÉTI, György: Albánia sorsfordulói p. 330

¹⁴ KOVÁCS, Zoltán: A szerb nemzet és Koszovó, and Koszovó CIMIC kézikönyve–2007 were used during writing the chapter.

¹⁵ Democratic League of Kosovo, a newly (in the '90s) established party in Kosovo with the aim to reach the autonomy (independence). In 2000 LDK won the parliamentary elections.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

The Serbian government (with huge territorial loss) was aware of keeping the territory, which is lost ethnically, is impossible. Despite of this Serbia did not want to give up Kosovo. As a result Serbia restricted the autonomy of Albanians for cultural and language rights and for local self-government.

Milosevic refilled the public administration and the education with Serbs in Kosovo. Also plans were worked out for Serbian refugees from Bosnia and Croatia to settle in Kosovo. This situation was unacceptable for the Albanians, lot of them chose the emigration, and who stayed behind has supported Rugova's parallel state. The financial sources of this regime arrived from the Kosovar Albanians working in Western Europe and from the "grey economy" of Kosovo.

This method (passive resistance) was not fully successful, and a significant number of the Kosovar Albanian society represented the position that military is necessary to reach the independence (as the other former republics of Yugoslavia did). This resulted the establishment of Kosovo Liberation Army (KLA, Ushtria Çlirimtare e Kosovës – UÇK in Albanian) in 1993, with a rapidly increasing number. As an answer the Serb administration sent a high amount of Serbian military and police forces to the province from year 1998. The armed conflict extended also the civilian polulation and on the two sides there were more than 2,000 casualty and minimum 300,000 Kosovar Albanians had to leave their homes. They fled to refugee camps in Montenegro, Macedonia and Albania.

During 1998, open conflicts between Serbian military and police forces and the Kosovars caused the death of more than 1,500 Kosovar Albanians and forced 400,000 people to flee. The International Community became gravely concerned about escalating conflict, its humanitarian consequences, and the risk of its spread to other countries. President Milosevic's disregard of diplomatic efforts aimed to resolve the crisis peacefully and the destabilizing role of militant Kosovar Albanians were also concern.

RAMBOUILLET AGREEMENT – 1999

By 1998 the situation became worse, the peacefully solution was fallen, and after the war in Bosnien it could not be considered only as an internal affair. A transatlantic body, the "Contact Group" was established to arrange the Kosovo-conflict. The group tried to develop a common action plan, but its efforts did not reach the aim.

According to the international law the framework of the agreement could have been the Resolution of the UN Security Council. The Resolution probably would have fallen on opinion of Russia and China, and this would have only fasten Milosevic and the Serbs.

In May 1998 a meeting was organized between Milosevic and Rugova, but this negotiation did not reach its goals. The KLA has kept Rugova week, and they were successful countryside, so they made clear that the only acceptable aim for them is the independence. Answering this the Serbs ousted the rebels from the occupied territory systematically.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

The UN SC Resolution 1199 (23 September 1998) declared that the Kosovo situation threaten the peace and security and called for ending the fights. On the next day an official warning was released as in case of ongoing offensive NATO will execute limited air strikes.

An agreement was born between Holbrooke and Milosevic in these circumstances on 12 October 1998. This ceasefire agreement did not reach its goal. By this reason the Contact Group started negotiations in Rambouillet about the settlement of the situation in Kosovo on 6 February 1999.

According to the proposal of Rambouillet Kosovo would get a wide range of independence within Yugoslavia. The Yugoslav forces would be withdrawn from the province, the KLA could continue as a party after collecting their weaponry, and a NATO-mission, with cca. 28,000 pax, would have been established to keep the terms of the agreement. The negotiations did not come to result. Milosevic refused to co-operate with the International Community and concentrated a 40,000 pax military force in the region. On 23 March 1999 the order was issued to commence air strikes (Operation Allied Force) against Serbia.

On 3 June 1999, according to success of the air strikes, Milosevic accepted the terms of an international peace plan to end the fighting. On June 10, after the seventy-seventh day of the air campaign, the strikes were halted because the full withdrawal of Yugoslavian forces from Kosovo had begun and the [North Atlantic Council](#) ratified the agreement. Martti Ahtisaari, former Finnish president was chosen to make the parties sign the ceasefire agreement (Kumanovo agreement). The former Russian prime minister, Victor Chernomyrdin had a significant role to reach the acceptance, too.

[NATO](#) realized that the conflict could only be settled by introducing a military peacekeeping force under the auspices of NATO, to forcibly restrain the two sides. KFOR (Kosovo Force) was created to safeguard peace and to protect international organizations and the people in Kosovo. On 12 June, after Milosevic accepted the conditions, KFOR began entering Kosovo. KFOR had been preparing to conduct combat operations, but in the end, its mission was only peacekeeping.¹⁶

UN SECURITY COUNCIL RESOLUTION 1244¹⁷

„On 10 June 1999, the UN SC passed its [Resolution 1244](#), which placed Kosovo under transitional UN administration (United Nations Interim Administration Mission in Kosovo – UNMIK) and authorised [Kosovo Force](#) (KFOR), a NATO-led peacekeeping force. Resolution 1244 provided that Kosovo would have autonomy within the Federal Republic of Yugoslavia, and affirmed the [territorial integrity](#) of Yugoslavia, which has been legally succeeded by the Republic of Serbia.”¹⁸

¹⁶ http://en.wikipedia.org/wiki/Kosovo_War

¹⁷ ENSZ BT 1244. sz. határozata and Koszovó CIMIC kézikönyve – 2007 were used during writing the chapter.

¹⁸ <http://en.wikipedia.org/wiki/Kosovo>

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

Pursuant to Resolution 1244 Kosovo came under UN control (this means: police, justice and public administration), and UNMIK was established. OSCE was responsible for training on building democratic institutions, EU for the economical reconstruction and the NATO-led KFOR for the safe and secure environment. The head of UNMIK had been the Special Representative of the Secretary-General, who had the veto for those decisions, which were opposite to the Resolution 1244 and in necessity he could fulfill direct control activity.

With this international support free elections were held in Kosovo, multiethnic police was established and from the cooperative members of former KLA Kosovo Protection Corps (KPC – as an emergency response force) and later the Kosovo Security Force was established.

A main wish of the Albanians have become true: Serbia's influence on Kosovo became titular. Also the money was changed (first for German Marka, than for Euro). The UN SC Resolution 1244 was more acceptable for the Serbians too, than the former Rambouillet Accord.

Meanwhile the number of the peacekeeping forces was few to keep the security of the province. The presence of the international forces did not stop the migration of the Serbs, Montenegrins, Turks, Croats and Gypsies. From the 45,000 Serbs lived in Prishtina stayed only a few family afterwards. Despite of this, and according the pseudo-calmness the number of the international forces was decreased. From the 50,000 soldiers serving in KFOR at the beginning there were only 17,500 pax in 2003 and 4,800 by 2014.¹⁹

THE PLAN OF AHTISAARI

With the consolidation of the situation the self-managed economic and political life have to be initiated, and also the question of the province's status has to be solved. To arrange the problem UN appointed Special Envoy Martti Ahtisaari to work out the conditions of the settlement, and talks had begun in February 2006. „Whilst progress was made on technical matters, both parties remained diametrically opposed on the question of status itself.

In February 2007 Ahtisaari delivered a draft status settlement with the concept of "supervised independence" for the province. By July 2007, the draft resolution was rewritten four times to try to accommodate Russian concerns. Russia stated that it would not support any resolution which is not acceptable to both Belgrade and Pristina.”²⁰

The Serbian parliament also released a resolution in which it stood up for the sanctity of Serbia's borders, sovereignty and territorial integrity. To show the seriousness of its willings a new constitution was declared on 11th Nov 2006. Already the preamble contains: "... The province of Kosovo and Metohija is an integral part of Serbia's territory and it has significant autonomy inside the sovereign Serb state and for this reason all the state administra-

¹⁹ www.honvedelem.hu

²⁰ http://en.wikipedia.org/wiki/Ahtisaari_Plan

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

tion's institutes has the obligation to represent and defend Serbia's interests in Kosovo and Metohija both in the political relations internal and in the foreign affairs. ...²¹

By the beginning of February 2007 Ahtisaari delivered the plan for the status settlement, but he appointed also that the only capable solution could be the independence. "Belgrade could accept Kosovo's autonomy only in the frame of Serbia, Prishtina can accept only the independence. The Kosovar Albanian majority would not accept any Serbian administration."²²

The parties involved did not accept the proposal (although the Albanians would have signed it) so no SC Resolution was declared.

Still in 2007 Secretary General Ban Ki-Moon assigned EU, USA and Russia representatives to deliver a report about the results achieved regarding the case. After this report was completed there still was not mutual acceptable result.

In Kosovo there were high expectations towards the efforts of the Troika and it was proclaimed that in case of unsuccessfully negotiations (or them unacceptable results) they will declare Kosovo's independence.

DECLARATION OF INDEPENDENCE²³

On 17 February 2008 Kosovo's Parliament declared independence. The declaration also contained that Kosovo is committed to multiethnicity, as main guideline of the proper governance and is ready to operate under international control.

Kosovo has gained diplomatic recognition by 110 states²⁴. The EU Council following the declaration could not adopt a common policy on Kosovo's independence, therefore the member states themselves can decide about recognition. As it was predictable, those states, which have minority in a higher amount, avoiding a possible precedent for the future will not recognize it.

In this situation Serbia (with a new leadership) called for legal measures to questioning Kosovo's independence. For the initiation of Serbia UN General Assembly turned to the International Court of Justice (ICJ) in 2008.

OPINION OF THE ICJ

On 22th July 2010 the ICJ gave its advisory opinion on the question of the "accordance with international law of the unilateral declaration of independence in respect of Kosovo". It is

²¹ KÁLÓCZY, Izabella: Szerbia alkotmánytörténete a kezdetektől napjainkig, különös tekintettel a bírósági szervezetre, és bírói függetlenségre p. 8

²² Koszovó CIMIC kézikönyve (2007.) p. 15

²³ KOVÁCS, Zoltán: A Hágai Nemzetközi Bíróság Koszovóra vonatkozó döntésének háttere, valamint regionális és nemzetközi következményei was used during writing the chapter.

²⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/International_recognition_of_Kosovo (Among the EU members 23, among the NATO members 24 states have recognized Kosovo as an independent state. (Not Serbia, certainly.) Downloaded: 14.08.2014.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

extraordinary that the Court gave such a clear opinion, like in this case. Finally, it concludes that "consequently the adoption of that declaration did not violate any applicable rule of international law."²⁵

It has to be remarked that this opinion is not obligatory for the states, so it does not solve the Kosovo conflict.

Remarkable also, that Serbia requested the procedure, because it found that the opinion of ICJ will be neutral at least, or will not take position in the question; but hoped that the Court will look for a compromise in the case, which will not provide a precedent for (other) separatist movements in the future.

This decision limits Serbia's possibilities in the international theatre. In its foreign affairs Belgrade proposed joining EU. Although there is not a common policy regarding the question, or it is not a declared condition for Belgrade to recognize Kosovo, it is expected to solve the territorial problems with the neighbouring countries to reach the membership."²⁶

WHAT WILL BRING THE FUTURE?

„UNMIK still exists today, but its day-to-day functions are relatively minor since Kosovo declared independence and adopted a new constitution, and following the creation of the European Union Rule of Law Mission in Kosovo ([EULEX](#)). [...] EULEX assists and supports the Kosovo authorities in the rule of law area, specifically in the police, judiciary and customs areas. In September 2012, international supervision ended, and Kosovo became responsible for its own governance.”²⁷

Kosovo's aim is to outspread its recognition and to join international organizations, especially to EU²⁸ and NATO. In this spirit the government is going on with the establishment of the democratic institutions, and with the legislative work. Kosovo accepts the rules of the market in the economy, but it has problems to implement them. It is tend to pull down the traditional incapacitations (like taxation system, ownership problems, receiving investors, economy development, unemployment) and get control all over its territory.

Kulcsszavak: Koszovó, konfliktus, (koszovói) helyzet, albán;

Keywords: Kosovo, conflict, status, (Kosovar) Albanian

SOURCES

1. GULYÁS, László: Politika, gazdaság és nemzeti kérdés a titói Jugoszláviában, 1945-1980 Rubicon 2009/5

²⁵ International Court of Justice: Summary of the Advisory Opinion

²⁶ KOVÁCS, Zoltán: A Hágai Nemzetközi Bíróság Koszovóra vonatkozó döntésének háttere, valamint regionális és nemzetközi következményei

²⁷ http://en.wikipedia.org/wiki/United_Nations_Interim_Administration_Mission_in_Kosovo

²⁸ [Kosovo](#) is officially recognised as potential candidate.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

www.rubicon.hu/magyar/oldalak/politika_gazdasag_es_nemzeti_kerdes_a_titoi_jugoszlaviaban_1945_1980

2. KÁLÓCZY, Izabella: Szerbia alkotmánytörténete a kezdetektől napjainkig, különös tekintettel a bírósági szervezetre, és bírói függetlenségre *International Relations Quarterly*, Vol. 1. No. 1 (Spring 2010/1)
http://www.southeast-europe.org/pdf/01/DKE_01_M_ANJ_KIZ.pdf
3. KOVÁCS, Zoltán: A szerb nemzet és Koszovó
www.biztonsagpolitika.hu/documents/1303811425
4. KOVÁCS, Zoltán: A Hágai Nemzetközi Bíróság Koszovóra vonatkozó döntésének háttere, valamint regionális és nemzetközi következményei
www.biztonsagpolitika.hu/documents/1302076511
5. ENSZ BT 1244 (1999) számú határozata <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00070/pdf/100-109.pdf>
6. Conflict background <http://www.aco.nato.int/kfor/about-us/history/background-conflict.aspx>
7. RÉTI, György: Albánia sorsfordulói Budapesti Közgazdasági és Államigazgatási Egyetem, AULA Kiadó Kft. 2000
8. BOLDOZSÁR, Gábor–BALÁZS, Zsolt–HETZMANN, Diána–KOZSIK, Tamás: Koszovó CIMIC kézikönyve A Magyar Honvédség Összhaderőnemi Parancsnokság Kiadványa 2007.
9. International Court of Justice: Accordance with international law of the unilateral declaration of independence in respect of Kosovo Summary of the Advisory Opinion <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/16010.pdf>
10. CIMIC Handbook of the Balkans – Bosnia and Herzegovina, Macedonia, Kosovo Hungarian Defence Forces Civil-Military Cooperation and Psychological Operations Centre, Budapest, 2005
11. <http://en.wikipedia.org>
12. www.honvedelem.hu

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

ZOLTÁN KOVÁCS

The international consequences of the independence of Kosovo

Abstract

Kosovo in 2008 has unilaterally declared its independence. This act is not in conjunction with other cases of establishing independence in Eastern-Europe, therefore the question rises, whether it can be used as a precedent by other minority groups seeking independence. However, Kosovo's case is special, so there is no real chance for such event.

Absztrakt

Kosзовó 2008-ban egyoldalúan kikiáltotta függetlenségét. Ez nincs összhangban a Kelet-Európában korábban tapasztalt függetlenségi nyilatkozatokkal, ezért adódik a kérdés, precedensként szolgálhat-e az eset más, függetlenségre törekvő etnikai csoportoknak? Kosзовó helyzete egyedi, nem valószínű egy ilyen hivatkozás elfogadása.

As a final part of the split-up of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY), Kosovo unilaterally declared its independence on 17th February 2008. In order to defend its territorial integrity, Serbia asked the International Court of Justice (ICJ) in The Hague, for its advisory opinion, whether this act was in line with the international law? According to the Court, the declaration of independence does not violate international law¹.

The status of Kosovo however, does not fit into the disintegration of the old federal states of Eastern Europe, such as the SFRY. One of the corner stones of peace in Europe after WWII is the principle of the stability of borders. The SFRY was a federal state, and all member republics have constitutional rights to secede. Thus, the secession of federal republics was enabled by internal law and did not violate international law. Kosovo's status was different. Being an autonomous province of Serbia Kosovo enjoyed numerous aspects of self-determination between 1974 and 1989, but the leaders of Yugoslavia specifically did not elevate the province to a republic – although its size and the number of inhabitants would justify such move –, because they were afraid of the secessionist drive of Kosovar Albanians.

¹ Source: <http://www.icj-cij.org/doCKET/index.php?p1=3&p2=4&code=kos&case=141&k=21> Download time: 08.09.2014.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

The independence of Kosovo, up to the closure of this article² was recognised by 99 UN members, including the US, most EU member states and all Kosovo's neighbours, except Serbia. Beside Serbia, Russia, China; Cyprus, Greece, Romania, Slovakia and Spain from the EU – altogether 38 UN members disagree with the unilateral declaration of independence³. The disagreement in all cases is derived from the fear, that one or more minority groups living in the specific state would use the example of Kosovo as a blueprint to start a successful independence movement.

The aim of this article is to find out the international consequences of Kosovo's independence, and to establish if it is possible for other independence movements to successfully run through the same course?

DIFFERENT POSITIONS ABOUT THE DECLARATION OF INDEPENDENCE

Serbia strictly out rules the independence of Kosovo⁴ and considers Kosovo as its own province. After the declaration of independence, Belgrade took measures in order to force its sovereignty over Kosovo. As a part of this effort, Serbia asked the ICJ, for its advisory opinion, whether the unilateral declaration of independence is in line with the international law?⁵

According to Kosovo, bilateral talks with Serbia prior to the declaration created sufficient foundation for Kosovo to lawfully declare its independence.

Moscow and Beijing supports Belgrade as long-time allies, but in reality, the reason for their decision – just like with the EU members opposing the independence – is the fact, that in their respective states are national minority groups, which might use Kosovo's example for the realisation of their own independence efforts.

The USA and most leading EU member states recognised the independence of Kosovo directly after its declaration. Their decision was most likely motivated by the rational, that peaceful reintegration of the province into Serbia is not feasible; therefore the independence of Kosovo is the only logical solution, aiming at strengthening security and stability on the Balkans and in Europe.

Countries which are not directly involved in the crises do not consider this issue as relevant to their position and do not take any standpoint. This applies for those states outside Europe, that have stated an opinion, but it was formed by an interested power (like the US pro, or Spain con).

² 8-th September, 2014.

³ Source: <http://www.kosovothanksyou.com> Download time: 08.09.2014.

⁴ The Serbian Parliament: Decision on the annulment of the illegitimate acts of the provisional institutions of self-government in Kosovo and Metohija on their declaration of unilateral independence (2008) <http://www.mfa.gov.rs/Facts/annulment.html> Download time: 08.09.2014.

⁵ After Serbia's proposal, the UN General Assembly asked the IJC in October 2008.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

THE DECISION OF THE INTERNATIONAL COURT

The ICJ made its decision on 22th July 2010, according to which the declaration of independence does not violate international law. The justification was that the international law does not restrict the declaration of independence. The recognition of Kosovo's independence is a decision of individual countries. It is important to underline, that this ruling does not mean that the secession was legal and justified. This was also an advisory opinion therefore did not oblige the UN, or any of the participants to any actions, and did not solve the dispute between Serbia and Kosovo. According to some assessments however, other separatist movements might use this ruling in favour of their declaration of independence.

REACTIONS

Serbia confidently initiated the legal procedure, because the Serbian leadership estimated, the court, based on the presented evidence will rule in favour of Serbia, or as a worst case scenario will make an ambiguous decision, which Serbia would be able to use to strengthen its position. The Serbian leadership hoped for a peaceful compromise that would not serve as a harmful precedent for separatist movements around the world. Thus, the decision was unexpected for the Serbian leaders, and triggered a sharp protest in Belgrade. The decision was so unfavourable for Serbia, that after its publication an extraordinary session of parliament was called, and for a while, the very stability of the government was in question. After the session Belgrade confirmed that it would further not recognise the independence of Kosovo, and voiced its concerns about similar cases erupting worldwide, as a consequence of this decision.

Despite the fact that the decision is not legally binding, Serbia's possibilities became restricted. Belgrade's foreign political goal is to join the EU. Although it is not a declared condition for Serbia in order to join the EU to recognise Kosovo, but the accession process will most likely not come to an end until Serbia will settle all open questions with its neighbours, including Kosovo. The recent agreement, which was signed by the prime ministers of Serbia and Kosovo on 19th April 2013, was a significant milestone in that process, and a major success for Kosovo. Although Serbian president Tomislav Nikolic stated that he cannot and will not recognise the independence of Kosovo, and under the Lisbon treaty, Kosovo will never become a member of the EU⁶, many analysts even in Serbia assessed that this was the first step for Serbia on the way to recognition.

The Kosovar leadership welcomed the – for them – extremely favourable decision. Kosovo's position became comfortable; it only had to wait Serbia to initiate talks. However, Kosovo's long term goal is to expand its recognition and join international organisations,

⁶ Nikolic's statement to BHT1 TV

http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2013&mm=04&dd=25&nav_category=11&nav_id=70859

³ Download time: 08.09.2014.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

most importantly NATO and the EU.⁷ Bearing in mind this aim, the Kosovar leadership continues with legislation accordingly.

As the main global power, the US has been supporting Kosovo in its fight for independence. It was well indicated, when vice president Joe Biden informed Serb president Boris Tadic that the US resolutely continues to support the independence of Kosovo.⁸ After the decision the US called the EU for unity, while Serbia and Kosovo for a dialogue. Washington suggested to Belgrade that it is in its best interest to reach an agreement with Kosovo, and join the EU.

The EU, as player seeking to become an independent world power used this opportunity to voice its opinion through its high representative Cathrine Ashton for the first time. Ashton also called for a dialogue between Serbia and Kosovo, and with unusual frankness, underlined that at the end of the day both countries seek EU-accession, which requires the settling of their differences.

EU member states opposing Kosovo's independence have their own minority problems, but were cautious not to draw any parallel between their cases and that of Kosovo. On the contrary, for example in an interview Spanish foreign minister Maria Teresa Fernandez De la Vega stated that it is unrealistic to compare Spain with the Balkans.⁹

Russia and China voiced their concern about the decision and called it an illegal attempt to legitimate the violation of territorial integrity and sovereignty of Serbia, thus the violation of the international law.

THE CONSEQUENCES OF THE DECISION

The unilateral declaration of Kosovo's independence and the corresponding decision of the ICJ triggered spirited debates, whether the act might serve as a precedent for other crisis regions, or ethnic minorities, and if it might encourage separatist groups to unilaterally declare the independence of their land.

The first effects of the secession of the province have shown in the vicinity of Kosovo well before the declaration of independence. After the deployment of KFOR the environment became secure for the Albanians in Kosovo, their leaders immediately started to "export" the idea of liberation war to the neighbouring Albanian inhabited areas. The method remained the same. By way of terrorist attacks they compel the state authorities of the territory in question to react with the use of extensive force. As a consequence of the emerging humanitarian catastrophe an international intervention can be initiated, which causes the state to lose its sovereignty over the area.

⁷ The foreign policy of the Republic of Kosovo <http://www.mfa-ks.net> Download time: 08.09.2014.

⁸ Readout of Vice President Biden's Call to President Boris Tadic of Serbia 22th July 2010. <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/readout-vice-president-bidens-call-president-boris-tadic-serbia> Download time: 08.09.2014.

⁹ Spain will not recognise Kosovo independence <http://www.eubusiness.com> Download time: 08.09.2014.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

Using this pattern, in 2000 fights erupted in the neighbouring Presevo-valley, in Serbia that spread to West-Macedonia in 2001. The attempt failed in both areas. In Serbia, local security forces, with the support of KFOR successfully handled the situation, while in Macedonia, the efforts of local security forces was directly supported by a NATO force. By 2002, the situation has stabilised in both areas, and the ethnic Albanian minority started a slow re-integration process.

In a wider scope, within the EU, there are differences in judging if the Kosovo case can serve as a precedent. Due to its rich and troublesome history, different levels of national set-off can be noted in a number of EU member states. Only mentioning the most obvious: the Flemish-Walloon opposition in Belgium, the Turkish-Greek set-off in Cyprus and Greece, South Tirol in Italy, the problem of Northern Ireland in the UK, the Russian question in Estonia, the Hungarian population in Romania and Slovakia, the Bask situation in Spain. The governments of these states assess the risks arising with the independence of Kosovo differently, which is indicated by their approach.

Belgium, Italy and the UK all recognised the independence of Kosovo which most probably indicates, that the leaders of these countries do not consider the spreading of the Kosovo precedent as a realistic concern.

Cyprus, Greece, Romania, Slovakia and Spain so far have not recognised the independence of Kosovo, presumably because they are concerned about the worsening of inter-ethnic relations in their country, or fear that their minorities might demand more, than what is acceptable.

Time that has passed since the declaration of Kosovo's independence proved that these fears are baseless. No European country experienced the strengthening of secessionism, and the possibility of eruption of an armed conflict is negligible.

Looking farther, in a great number of countries are present ethnic minorities, which for a shorter or longer period have been striving for some kind of independence. Among great powers such are Russia and China, and we also have to mention the Kurdish minority, which is scattered through five different countries. It is a fact, that so far no secessionist group was able to use Kosovo as an example in its pursuit for independence. A good example is the Kurdish situation, who, during and after the second Gulf War tried to use the turbulent situation and get the support of the US in an establishment of an independent Kurdistan. This however, was not in line with the interest of the US and that of its allies, so the Kurds were not successful.

There are only two examples supporting the theory, which are also special. Although all interested parties deny any connection to the Kosovo case, it is difficult not to see the connection to South-Osetia and Abkhazia that declared their independence a mere 6 months after Kosovo. It is important to state that neither act would have been successful without a

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

massive support from Russia. A good indication is that their independence, beside Russia, is recognised by only some of its not quite substantial allies¹⁰.

Even this short and incomplete list demonstrates that there are a great number of ethnic conflicts in Europe and in the world in which the participants could cite Kosovo as a precedent, but in itself it most likely newer will be sufficient. Foreign spokesperson of the US Philip J. Crowley was frank to phrase this, stating that the decision was exclusively for Kosovo and cannot be used in other cases¹¹.

Separatist leaders of other sensitive areas are most probably aware of the fact that despite any similarities with the situation of Kosovo, they only can be successful, if the support of one or more locally interested great power is secured. The basis of the support or rejection of an area is normally political and not legal; therefore the risk connected to the Kosovo precedent is minimal. Generally it can be stated that the declaration of Kosovo's independence have not changed the process of the emergence of states, and further strengthening of secessionist movements claiming the Kosovo issue is unlikely.

Kulcsszavak: Balkán, Koszovó, etnikai konfliktus, függetlenség, nemzetközi jog, precedens, ICJ, nagyhatalmi politika

Keywords: Balkans, Kosovo, ethnic conflict, independence, international law, precedent, ICJ, great powers policy.

LITERATURE

- 1) Alexandros Mallias (2010): Kosovo after the Hague. In: ELIAMEP Thesis, 6/2010. Hellenic foundation for european & foreign policy
- 2) UNSCR 1244 (1999)
- 3) International Court of Justice (2010): Accordance with international law of the unilateral declaration of independence in respect of Kosovo (Request for Advisory
- 4) Opinion) - Advisory Opinion of 22 July 2010
- 5) International Crisis Group (2010): Kosovo and Serbia After the ICJ Opinion. International Relations and Security Network.
- 6) Military Technical Agreement 1999

¹⁰ In case of Abkhazia Nauru, Nicaragua, Tuvalu, Vanuatu, Venezuela, South-Osetia, Nagorno-Karabakh and Transdnestria, In South-Osetia's case Nauru, Nicaragua, Tuvalu és Venezuela, Abkhazia, Nagorno-Karabakh and Transdnestria.

¹¹ Fears of global separatism after UN court rules Kosovo's independence declaration <http://www.foxnews.com/world/2010/07/23/fears-global-separatism-court-rules-kosovos-independence-declaration-legal/> Dowload time: 08.09.2014.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

- 7) Kosovo and Serbia after the ICJ opinion. Europe Report N°206 - 26 August 2010.
- 8) United States Institute of Peace Peace Briefs 55 (2010)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

RÓZSA TIBOR

Az orosz-ukrán válság információs dimenziója

The informational dimension of the russian-ukrainian crisis

*„Jobban kell félni négy ellenséges újságtól, mint ezer bajonettől”
Bonaparte Napóleon*

Absztrakt

A tömegmédia globalizálódásával már hozzászoktunk, hogy napjaink konfliktusai a TV képernyőkön zajlanak és az is egyértelmű, hogy a média szerepe meghatározó. Az orosz-ukrán konfliktus során viszont az orosz média az információs kampány szerves részévé vált. A Krím-félsziget Oroszországhoz csatolása és a kelet-ukrajnai városok kormányzati épületeinek elfoglalása nehézfegyverek nélkül, információs műveletek és speciális egységek alkalmazásával történt. Széles körben elfogadott vélemény, hogy a hidegháború utáni biztonsági környezet alapjaiban változott meg és egy új típusú hadviseléssel állunk szemben. Tanulmányomban a válság információs dimenzióját elemzem Oroszország és a NATO oldaláról.

Abstract

With the globalization of mass media it became evident that today's conflicts are taking place on the TV screens and it is clear that media plays a dominant role in it. During the Russian-Ukrainian conflict, however, the Russian media has become an integral part of the information campaign. The annexation of the Crimean Peninsula and the occupation of the east Ukrainian cities' government buildings happened without using heavy weapons, rather by the application of information operations and special units. It is widely accepted view that the post-Cold War security environment has changed dramatically and we are facing a new kind of warfare. This study analyzes the information dimension of the crisis from Russian and NATO perspective.

BEVEZETÉS

Kiterjedt demonstrációk kezdődtek Kijevben és Ukrajna más városaiban azt követően, hogy Viktor Janukovics, akkori ukrán elnök elutasította a társulási szerződés aláírását az

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

Európai Unióval. Ezt az emberek többsége az ország európai integrációjának cserbenhagyásaként értékelte, amely mögött egyértelműen orosz nyomásgyakorlást érzékeltek. A Majdan-téri véres tüntetéseket követően, melyek több mint száz áldozatot követeltek, 2014. február 21-én az elnök és az ellenzék megállapodást¹ kötöttek. Röviddel ezután Janukovics elnök, máig tisztázatlan okokból és körülmények között elhagyta hivatalát és Oroszországba távozott. Ebben a nehéz helyzetben a parlament nagy többsége által megválasztott átmeneti kormány alakult Kijevben, amelynek a legitimitását az orosz vezetés nem ismerte el. Nem sokkal ezt követően azonosítatlan, de mára már beismerten orosz katonák,² oroszbarát félkatonai csoportokkal közösen ellenőrzésük alá vonták a Krím-félszigetet. Március 16-án pedig a nemzetközi közösség által el nem ismert „népszavazáson” kimondták a Krím Oroszországhoz csatlakozását, amit az orosz Duma rövid időn belül törvényben ismert el.

Az orosz tevékenységeket szorosan támogatta egy megtévesztésen alapuló, izgatásra buzdító információs kampány. Az álhírek gyártásának fontos eleme volt, hogy Kijevben szélsőséges csoportok illegálisan vették át a hatalmat. A Krím-félszigeti események hatására megnőtt a feszültség Ukrajna keleti és déli régióiban is, ahol a lakosság nagy százaléka orosz. Oroszbarát erők kormányzati épületeket szálltak meg a donyecki, luhanszki és harkovi terület több városában, nagyobb önállóságot és Ukrajnától való elszakadást követelve. Ezek hátterében minden bizonnyal szintén Oroszország áll. A cikk írásakor már túl vagyunk a donyecki és luhanszki kvázi „népszavazásokon”, amelyeken a két megye függetlenségéről döntöttek. Május 25-én Ukrajna új elnököt is választott, viszont megbékélés nincs, az ország keleti felében harcok dúlnak és az események kimenetele továbbra is bizonytalan.

A NATO, más nemzetközi szervezetekkel együtt a válság békés, tárgyalásos rendezését sürgeti. Az orosz lépésekre válaszul az EU és néhány ország korlátozott és nem katonai jellegű szankciókat léptetett életbe. A NATO a közös védelem megerősítése érdekében intézkedéseket léptetett életbe és a Külügyminiszterek Tanácsa 2014. április 1-én felfüggesztette az együttműködést Oroszországgal.³ Széles körben elfogadott vélemény, hogy a hidegháború utáni biztonsági környezet alapjaiban változott meg és egy új típusú hadviseléssel állunk szemben. Tanulmányomban a válság információs dimenzióját elemzem Oroszország és a NATO szemszögéből.

¹ <http://www.hirado.hu/2014/02/21/ukrajna-6> (letöltve: 2014. június 01.)

² <http://mno.hu/kulfold/orosz-katonak-alltak-a-krimi-onkentesek-mogott-1221929> (letöltve: 2014. június 01.)

³ Statement by NATO Foreign Ministers on 1 April 2014.

http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_108501.htm (letöltve: 2014. május 25.)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

AZ OROSZ INFORMÁCIÓS KAMPÁNY

A mai orosz geopolitikai doktrína jellegzetessége az információ puha fegyverként való alkalmazása⁴ a tömegek befolyásolására. Oroszország politikai céljai elérése céljából az érdekszférájában lévő országokban, így Ukrajnában is a kultúrát, vallást és a médiát használja eszközként. A különböző csoportok befolyásolásának legfontosabb eszközei az orosz nyelvű médiumok, elsősorban kereskedelmi TV csatornák. A balti országokban, Ukrajnában és Moldovában nagy számban működnek orosz sajtóorgánumok, amelyek vallási-kulturális üzenetekkel formálják az orosz nemzetiségű lakosság véleményét. Az orosz nyelvű sajtó jelentőségét az is mutatja, hogy Ukrajnában nemcsak az orosz nemzetiségűek, hanem az ukránok nagy része is beszél oroszul.⁵

A Krím-félsziget lényegében fegyverek nélküli elfoglalásában a kereskedelmi TV csatornák mozgósító tevékenysége meghatározó volt. Az eseményekről szisztematikusan összeállított hírek sajátosan értelmezték a valóságot. A kijevi hatalomváltást államcsínynek minősítették, a Krímbe élők orosz nemzetiségűek helyett orosz állampolgárnak hívták és a szakadár csoportok tevékenységét a rend helyreállításaként mutatták be. A Krím státuszáról szóló népszavazást történelmi igazságtétellként állították be, hangsúlyozva, hogy az mindig is Oroszország része volt. A híradások térképein a Krím-félszigetet a csatlakozást kimondó orosz Duma döntését követően azonnal Oroszország részeként ábrázolták. Mind a Krím-félszigeten, mind pedig a kelet ukrainai harcokban résztvevőket az orosz média következetesen önvédelmi harcosoknak⁶ hívja.

Ezzel szemben a Janukovics elnök távozása után kinevezett átmeneti ukrán kormányt konzekvensen és inkorrekt módon a „náci” és „szélsőjobboldali” jelzővel⁷ illeti, amivel az orosz lakosság második világháborús traumájára igyekeznek rájátszani. Nem véletlenül, hiszen ezt a klisé már maga Janukovics is használta a Majdan téren tüntetőkre a szocsi olimpia megnyitóján Putyinnal történt kétoldalú megbeszélését követően.⁸ Célja egyértelműen a tüntetők valós szándékának hiteltelenné tétele volt, később pedig mindent megtettek az átmeneti kormány legitimitásának aláásása érdekében hazai és nemzetközi szintén egyaránt.

Ukrajnában a válság folyamán az orosz média célkeresztjébe érzelmi és üzleti alapon befolyásolható csoportok kerültek, mint például orosz nemzetiségűek, orosz ajkúak, radikalizálódott társadalmi csoportok és orosz érdekeltségű üzletemberek. Az ideiglenes ukrán kormány mindent megtett a nyomás enyhítésére, ezért március 11-én elrendelték, hogy az

⁴ Jolanta Darczewska: The anatomy of Russian information warfare, the Crimean operation, a case study, Point Of View Number 42. Warsaw May 2014. p. 13.

⁵ <http://www.forbes.com/sites/realspin/2014/03/13/the-ethnicities-of-ukraine-are-united> (letöltve: 2014. május 31.)

⁶ self defense fighters, <http://rt.com/news/161592-donetsk-truck-grenade-killed> (letöltve: 2014. május 27.)

⁷ <http://www.nybooks.com/blogs/nyrblog/2014/mar/01/ukraine-haze-propaganda> (letöltve: 2014. június 14.)

⁸ Uo.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

ukrán kábeltelevízió-szolgáltatók állítsák le négy orosz tévéállomás adásának sugárzását.⁹ Ezt Oroszország hevesen ellenezte és az EBESZ is kiállt a sajtószabadság védelmezése mellett.

Oroszország információs kampánya nemcsak az orosz nyelven beszélőkre, hanem a nyugati országokra is kiterjed. A nemzetközi közvélemény befolyásolását célzó, angol nyelvű médiumok közül kiemelkedik az RT (Russia Today) TV. A globális összekapcsolt-ság és többpólusú világ korában nem meglepő, hogy a konfliktusok megítélése is többoldalú.¹⁰ A talán már közhelyesnek tűnő CNN effektus mellett 2001. szeptember 11. óta Al Jazeera effektusról is beszélhetünk.¹¹ Ezt a tendenciát követve, a saját szempontjai bemutatása érdekében jelent meg Oroszország is a globális média piacon az elmúlt években.

Az RT csatorna a 2008-as orosz-grúz konfliktus során is kiemelkedő szerepet töltött be az események értelmezésének Kreml általi verzióját¹² alátámasztó tudósításaival. Az akkor kiépülőben lévő, globálisan kevesebb média befolyással rendelkező csatorna stratégiai szinten kevésbé hatékonyan volt képes elősegíteni az orosz információs hadjáratot. Az ukrán válság során a korábbi tapasztalatokra építve sokkal erőteljesebb média kampányt valósítottak meg, amelyben az is szerepet játszott, hogy az elmúlt évek során az RT még inkább a Kreml befolyása alá került.¹³

A mostani események idején az RT lényegében az előbbieken illusztrált receptet követve táalta az Ukrajnában zajló eseményeket a nyugati média ellensúlyozása és az orosz üzenetek még szélesebb körben való terjesztése céljából. Tág teret biztosítottak az orosz diplomácia nézeteinek bemutatására, amelyek során sok esetben a véleményeket tényként kezelték. A közvetítéseket a legitimnek beállított orosz követelések, féligazságok és a nyugati kormányok által finanszírozott kijevei szélsőjobbboldali csoportok dominálták.¹⁴

Tudósításaikban nagy figyelmet szenteltek a nyugati médiákban – elsősorban CNN, BBC, EURONEWS, Fox News – az ukrán-orosz határ mentén felvonult orosz erőkkel kapcsolatos hírek ellensúlyozására. Az eseményekre lassan reagáló kijevei vezetés által az ország keleti felébe kirendelt ukrán csapatok mozgását megszálló erőként mutatták be.¹⁵ A válság folyamán az ukrán parlament által újonnan megalakított Nemzeti Gárda kapcsán pedig hangsúlyozták, hogy finanszírozásának hátterében az Egyesült Államok áll.¹⁶ Üzene-

⁹ http://hvg.hu/vilag/20140311_ebesz_orosz_tevek_ukrajna (letöltve: 2014. június 01.)

¹⁰ Patrick D. Allen: Information Operations Planning, Artech House, 2007. p. 13.

¹¹ Megan E. Zingarelli: The CNN effect and Al Jazeera effect in global politics and society, Georgetown University, Washington 2010. p. 7.

<http://repository.library.georgetown.edu/bitstream/handle/10822/553423/zingarelliMeganElizabeth.pdf> (letöltve: 2013. május 25.)

¹² Caroline Holmund: In the Wake of RT's Rise, Skeptics and Alarmists, Foreign Policy Journal, November 5, 2013. <http://www.foreignpolicyjournal.com/2013/11/05/in-the-wake-of-rts-rise-skeptics-and-alarmists> (letöltve: 2014. május 31.)

¹³ Uo.

¹⁴ <http://www.nytimes.com/2014/03/06/world/europe/for-russian-tv-channels-influence-and-criticism.html> (letöltve: 2014. június 01.)

¹⁵ <http://rt.com/news/ukraine-military-russian-border-214> (letöltve: 2014. június 08.)

¹⁶ Uo.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

teik szerint Putyin elnök fellépése a válság ideje alatt a békés megoldásra irányul, a nyugati médiák hisztérikusak és Ukrajnát erőszakos radikális csoportok destabilizálják.¹⁷

A NATO STRATÉGIAI KOMMUNIKÁCIÓJA

A NATO a válságban közvetlenül nem érintett, ugyanakkor az Ukrajnával és Oroszországgal meglévő kapcsolatait, de legfőképp a megváltozott biztonsági helyzet okán reakciója érthető.

A Szövetség legfelső szintű kommunikációjának kereteit a NATO Stratégiai Kommunikáció irányelvei¹⁸ határozzák meg. A dokumentum kiemeli, hogy a Szövetség információs tevékenységei nagymértékben hozzájárulnak a nemzetközi közvélemény tájékoztatásához, illetve politikájának megértéséhez. Elemei közé a nyílt diplomácia (Public Diplomacy), média ügyek (Public Affairs), katonai média ügyek Military Public Affairs, információs műveletek és lélektani műveletek.

A NATO válságkommunikációja elsősorban a főtitkár médianyilatkozataiban és sajtóközleményekben nyilvánult meg. A kezdeti üzenetek célközönsége elsődlegesen a nemzetközi közösség, másodlagosan Oroszország¹⁹ volt és Ukrajna területi integritását hangsúlyozták. Egyértelműen elítélték az orosz tevékenységet a Krím-félszigeten és Kelet-Ukrajnában, amelyek az ukrán közvélemény támogatását is elősegítették.

A NATO Külügyminiszterek Tanácsa által 2014. április 1-én felfüggesztett NATO-orosz kapcsolatok, illetve ugyanitt a válság kapcsán a Szövetség közös védelmét megerősítő intézkedésekről hozott döntések viszont már a tagországok közvéleményének is szóltak. A megváltozott biztonsági helyzet kapcsán a NATO mindenképpen szükségesnek tartotta az egységesség és a tagországok területi védelme iránti elkötelezettség kommunikálását. Ez különösen fontos volt a balti országok vonatkozásában, ahol jelentős számú az orosz ki-sebbség.

A válság nyomán a Szövetségen belül felszínre került az elmúlt évek válságkezelő műveletei alatt kevésbé kihangsúlyozott közös védelem kérdése és a 2014 szeptemberében tartandó csúcstalálkozó előtt a sajtóban gyakran idézett témává vált.²⁰ Ebben a vonatkozásban az üzenetek mind a belső, mind pedig a külső közvélemény számára egyértelműen a NATO egységéről és hitelességéről szólnak.

A kommunikáció fontos eleme az is, hogy a mostani események során életbe léptetett intézkedések nem irányulnak Oroszország ellen. A NATO főtitkár ezt külön kiemelte a 2014. június 2-án, orosz kérésre összehívott NATO-Oroszország Tanács nagyköveti szintű

¹⁷ <http://www.businessweek.com/articles/2014-03-04/putin-rules-on-rt-russia-s-overseas-propaganda-news-channel> (letöltve: 2014. június 08.)

¹⁸ NATO Strategic Communications Policy <https://publicintelligence.net/nato-stratcom-policy> (letöltve: 2014. május 02.)

¹⁹ http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_107743.htm (letöltve: 2014. május 26.)

²⁰ <http://www.spiegel.de/international/germany/ukraine-crisis-shows-up-cracks-in-nato-a-970248.html> (letöltve: 2014. június 08.)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

ülésén. Az ezt követő sajtótájékoztatón kiállt Ukrajna területi integritása mellett és ismételten elítélte a Krím-félsziget bekebelezését, illetve elmondta, hogy a jelenlegi orosz magatartás nem teszi lehetővé a kapcsolatok normalizálódását.²¹ Az orosz sajtó a tudósításában ezt még érintőlegesen sem említette, üzenetei az orosz NATO nagykövet által megfogalmazottakra²² korlátozódtak, amelyek az orosz határ mentén folyó példátlan NATO tevékenységről szóltak és a kelet-ukrajnai városokban zajló radikális nacionalisták elítélésére szólítottak fel.

ÖSSZEGZÉS

Ukrajnában az indirekt hadviselés egy újabb, kifinomult formájával állunk szemben. A tömegmédiá globalizálódásával már hozzászoktunk, hogy napjaink konfliktusai a TV képernyőkön zajlanak és az is egyértelmű, hogy a média szerepe meghatározó. Az orosz-ukrán konfliktus során viszont az orosz média az információs kampány szerves részévé vált. A Krím-félsziget és a kelet-ukrajnai városok kormányzati épületeinek elfoglalása nehézfegyverek nélkül²³ történt, amelyeket a sajtóhírekben az önrendelkezés megvalósításának, a kijevi forradalom kiterjesztésének jellemeztek. A médiák által bemutatott helyzet az események szubjektív értelmezésére épült és párhuzamos valóságot hozott létre. Ez minden más üzenetet kiszorított az információs térből és meghatározta az emberek történetekkel kapcsolatos percepcióit.

A sajtó által folyamatosan sugárzott képek hatására a lakosok gondolkodása és viselkedése eltéríthető. Az érzelmekre ható tudósításokban a „mit mondanak” helyett a „hogyan mondják” dominál²⁴ és ez által egy párhuzamos valóságot hoz létre. Az információs térben az üzenetek harcolnak a dominanciáért és az „győz”, amelyik a nagyobb figyelmet kapja.²⁵ A siker fontos kritériuma a figyelem középpontjába kerülés és ennek a fenntartása. Ebben a média szerepe és hozzáállása kiemelkedő, ugyanis a téma felvezetésétől függően meghatározza a csoportok pozitív vagy negatív viszonyulását.

A 2008-as orosz-grúz konfliktussal²⁶ ellentétben, Ukrajnában reguláris erők között nem került sor közvetlen harcérintkezésre. Az orosz csapatoknak elég volt az ukrán határon erődemonstráció jelleggel felvonulni, a munkát az irreguláris, félkatonai erők és zsoldosok végezték.²⁷ Jelentős pszichikai hatással járt az ukrán-orosz határon felsorakozott mintegy

21 http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_110643.htm (letöltve: 2014. június 08.)

22 http://voiceofrussia.com/news/2014_06_03/Moscow-urges-Russia-NATO-Council-to-demand-that-Kiev-stops-military-operation-8106 (letöltve: 2014. június 08.)

23 <http://inforadio.hu/hir/belfold/hir-640438> (letöltve: 2014. június 01.)

24 <http://isiseurope.wordpress.com/2014/04/02/information-war-part-1> (letöltve: 2014. június 01.)

25 Haig Zsolt – Várhegyi István: Hadviselés az információs hadszíntéren, Zrínyi Kiadó, Budapest, 2005, p. 286, ISBN 963 327 391 9

26 Háber Péter: Az asszimmetrikus hadviselés növekvő jelentősége, Hadmérnök VIII. Évfolyam 1. szám - 2013. március p. 329.

27 http://www.honvedelem.hu/cikk/44418_tobb_tucat_cscesen_zsoldos_esett_el_kelet_ukrajnaban (letöltve: 2014. június 01.)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

40 ezer orosz katona, ami önmagában is felér egy lélektani művelettel és nagyfokú elrettentő erővel bír.

A mostani műveletek új eleme, hogy miközben Grúziában 2008-ban a hagyományos katonai erőre épülő beavatkozást a harcászati szinteken támogatta intenzív propaganda hadjárat, mára ez megfordult és az információs hadviselés minden vezetési szinten jelentős volt, amit különleges hadviselési mód és erődemonstráció támogatott.

Az bizonyosan állítható, hogy a megváltozott geopolitikai helyzet és a válság során alkalmazott eljárások további elemzést igényelnek mind a szakértők, mind pedig a döntéshozók részéről. Mindenesetre a 2014 szeptemberében tartandó NATO csúcs napirendje nem szűkölködik megvitatandó témákban.

Kulcsszavak: információs kampány, média üzenetek, párhuzamos valóság, hadviselés, Oroszország, NATO

Key words: information campaign, media messages, parallel reality, warfare, Russia, NATO

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. <http://www.hirado.hu/2014/02/21/ukrajna-6>
2. <http://mno.hu/kulfold/orosz-katonak-alltak-a-krimi-onkentesekek-mogott-1221929>
3. Statement by NATO Foreign Ministers on 01April 2014.
4. Jolanta Darczewska: The anatomy of Russian information warfare, the Crimean operation, a case study, Point Of View, Number 42. Warsaw May 2014.
5. <http://www.forbes.com/sites/realspin/2014/03/13/the-ethnicities-of-ukraine-are-united>
6. <http://www.nybooks.com/blogs/nyrblog/2014/mar/01/ukraine-haze-propaganda>
7. http://hvg.hu/vilag/20140311_ebesz_orosz_tevek_ukrajna
8. Patrick D. Allen: Information Operations Planning, Artech House, 2007.
9. Megan E. Zingarelli: The CNN effect and Al Jazeera effect in global politics and society, Georgetown University, Washington 2010.
10. <http://repository.library.georgetown.edu/bitstream/handle/10822/553423/zingarelliMeganElizabeth.pdf>
11. Caroline Holmund: In the Wake of RT's Rise, Skeptics and Alarmists, Foreign Policy Journal, November 5, 2013.
12. <http://www.nytimes.com/2014/03/06/world/europe/for-russian-tv-channels-influence-and-criticism.html>
13. <http://rt.com/news/ukraine-military-russian-border-214>
14. <http://www.businessweek.com/articles/2014-03-04/putin-rules-on-rt-russia-s-overseas-propaganda-news-channel>
15. NATO Strategic Communications Policy

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

16. http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_107743.htm
17. <http://www.spiegel.de/international/germany/ukraine-crisis-shows-up-cracks-in-nato-a-970248.html>
18. http://voiceofrussia.com/news/2014_06_03/Moscow-urges-Russia-NATO-Council-to-demand-that-Kiev-stops-military-operation-8106
19. <http://inforadio.hu/hir/belfold/hir-640438>
20. <http://isiseurope.wordpress.com/2014/04/02/information-war-part-1>
21. Haig Zsolt – Várhegyi István: Hadviselés az információs hadszíntéren, Zrínyi Kiadó, Budapest, 2005, ISBN 963 327 391 9
22. Háber Péter: Az asszimmetrikus hadviselés növekvő jelentősége, Hadmérnök VIII. Évfolyam 1. szám - 2013. március p. 328 - 338.
23. http://www.honvedelem.hu/cikk/44418_tobb_tucat_csecsen_zsoldos_esett_el_kelet_ukrajna_ban

DR. LÁSZLÓ KOVÁCS

Stress related psychiatric disorders

Stressz hatására bekövetkező pszichiátriai kórfolyamatok

Abstract

The objective of the present study is to give an overview of the psychic changes of condition and disorders due to the external and internal effects on the human organism. While the human organism in order to ensure unperturbed conditions for the vital functions is striving to sustain the stability of its internal environment against the constantly changing external and internal effects, these strong and / or chronic effects upset the balance and trigger different disorders. It is obvious that such a chronic stress state does not only have serious psychic consequences, but physiological ones as well. The first part of the study expounds stress in general while the second part describes the consequent pathological processes.

Absztrakt

Jelen közlemény célja a szervezetünket érő külső és belső hatásokra bekövetkező pszichés állapotváltozások, kórfolyamatok áttekintése. Míg az alapvető életfunkciók zavartalansága érdekében a szervezet az állandóan változó külvilági és belső hatásokkal szemben igyekszik belső környezetének állandóságát megtartani, addig az erős és/vagy krónikus hatások felborítják az egyensúlyt és különböző kórfolyamatokat indítanak el. Nyilvánvaló, hogy az ilyen krónikus stressz állapot már nemcsak súlyos pszichés, hanem élettani következményekkel is jár. A közlemény első részében a stressz általános ismertetése, a második részében a bekövetkező kóros folyamatok bemutatása történik.

The human organism is constantly exposed to effects from the environment, which compels response. If any definite factor (factors) can cause potential injury or as a direct or indirect result of this can be detrimental to health or in the worst case lethal, it is dangerous to the living organism.

The unexpected and unpredictable influences and burdens the human organism is subject to have increased psychic and physical effects. Impacts affecting the body are called stressors in physiology, while stress means experiencing events which according to our judgment endanger our psychic and physical wellbeing. These upset our internal balance since the existence of the organism depends on preserving its identity and stability. A living

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

being is only alive until its condition is not or only slightly different from its condition in the previous moments. To ensure perfect circumstances for the vital functions the organism is striving to keep the stability of its inner environment against the constantly changing external and internal effects, which is realised through the metabolic processes. In physiology the mechanisms ensuring the dynamic stability of the internal environment are collectively called homeostasis. (Homeo=identical, status= state; Greek-Latin.) It was Claude Bernard who introduced the phenomenon of internal environment, so the French expression milieu interieur, which he created, is also often used. If either the nature of the stressor or the condition of the processing system does not allow the organism to restore its stability (homeostasis) the upset balance can trigger pathological processes; organic or psychiatric diseases can develop. Our responses given to these emergency situations, to the temporary or permanent changes in our condition, are not only decisive in our survival, but influence how we fulfill our tasks either in emergency or in normal situations. (That is why work stress has been the main topic of research recently.)

THE CLASSICAL THEORY OF STRESS

The phenomenon of stress was recognised by Walter Cannon and János Selye, who started the research in two basic directions. According to Cannon's theory, perceiving emotionally effecting stimuli result in vegetative changes, which restore the internal balance lost during the condition of emotional stress. He laid the foundation of stress research by introducing the paradigm of alarm reaction by which he meant the immediate sympathetic activation in emergency situations. János Selye recognised the key role of the adrenal cortex hormones in the response given to the harmful impacts affecting the organism. He defined stress as a non-specific response to the effect on the organism, the key element of which according to him was the increase of the level of ACTH and glucocorticoids (1). The significance of his theory is that he recognised the only one physiological response to the several different effects and he identified the main elements of the process. He called the physiological consequences of the increased excretion of glucocorticoid collectively as *General Adaptation Syndrome* (2). Selye suggested that certain effects which impact our emotional vegetative life seriously and harmfully influence our organs and our life. With this he completed Cannon's theory, and he described the General Adaptation Syndrome as a complex process taking place in stages. It is the general, neuro-biochemical-endocrinological-immunological response of the organism to the demanding pressures of any kind, which is realised through the hypothalamus-hypophysis-adrenal cortex (HPA) system. It is a well-known process. The stress on the central nervous system induces the hypothalamus to excrete corticotrope releasing hormone (CRH) (the CRH-receptor density is the largest in the hypothalamus), which results in the formation hormones (ACTH, alpha-MSH, beta-endorphin) in the hypophysis from proopio-melanocortin (POMC) peptid, which account for the complex and complicated further regulation of the stress response. The ACTH activates the adrenal cortex and increases the sympathetic tone. The increased corticosteroid level

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

indicates the activation of the adrenal cortex. The glucocorticoids reaching the target cells through the blood stream exert their metabolic, immune and neurologic effects and with a negative feedback they block their own production. The corticosteroids block the immune system, which is indicated by the decrease of the thymus and the lymph nodes. At the same time the activation of the sympathetic system increases the adrenalin and noradrenalin production in the adrenal medulla. Recent research prove that in some stress types, regarding the functioning of the central nervous system there are similar or identical processes, but there are some very different ones as well. In every stress type it is the hypothalamus-hypophysis- adrenal cortex axis which is activated first, but then the different brain structures (hypocampus, amygdala etc.) participate in the activity of the system in different ways and with different intensity. The functional network of the neurotransmitters, the receptors and some protein structures is also different, thus the gene expression is not the same which will induce different responses (4).

Recent research show that stress response is partly genetically determined and partly under perinatal influence. The mother's stress during pregnancy and the trauma of labour together influence the soundness of the HPA system. Negative effects on the mother and on the labour will later be manifested in decreased stress tolerance. This can be due to the decreased density of cortisol receptors and the decreased sensitivity of the HPA axis. Tests prove that both high and low cortisol levels can determine the behaviour of the individual in stress situations, which can be further influenced by the personality. Individuals with high cortisol level are either dominant or active in fight or subdominant who are ready to retreat. Those having low cortisol level are more likely to develop stress related illnesses.

SELYE'S GENERAL ADAPTATION SYNDROME

The three stages of the general adaptation syndrome:

- alarm or emergency reaction;
- resistance stage;
- exhaustion stage.

Upon encountering stress the organism answers with the so called alarm reaction which is homogeneous regardless of the nature of the stressor. The alarm reaction results in a typical "fight or flight" physiological response of the body to prepare it for the escape from danger or for meeting it. First certain parts of the brain are activated then certain endocrine glands gradually start functioning. As a result hormones are released into the blood stream to reach the different organs which then prepare the body for increased performance (increase heart frequency, raise pulse-beat, as a result muscles are supplied with more oxygen, etc.). In consequence of the alarm reaction the body acutely mobilises its resources to actively cope with the impact of the stressor temporarily. The purpose of this change is to supply the organism with more energy, to channel more blood to the brain and the muscles to prepare the body for rapid reaction. In this sense the alarm response is an *acute* re-

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

sponse. It is the evolutionary origin fight or flight response: the individual either engages into fight against its aggressor (i.e. endeavours to cope with the situation) or escapes, both ways it needs enhanced performance. The situation is similar in the case of biological responses given to psychological stressors, but the body reacts in a like manner to a virus infection too. The body perceives the impact of a stressor as shock, which sets off its balance and temporarily decreases (or might decrease) the extent of its resistance. The result of the alarm response: the body mobilises its resources and demonstrating enhanced resistance copes with the impact of the stressor temporarily. However, the adaptability or the adaptive energy of the body is finite and exhaustible. This is the essence of the third stage of the general adaptation syndrome described by Selye: if the body is exposed to the impact of the same stressor for a long period or action against the stressors is impossible, signs of exhaustion appear and physical and spiritual malfunctions set in. In conclusion the essence of Selye's theory is that stress is the complex response of the body to every real or potential challenge threatening its selective homeostatic mechanism. Research into the physiological effects of glucocorticoids started by Selye disclosed at an early stage that these effects are wide-ranging and that the rise of hormone level has important energetic, immunologic, endocrinological and neurobiological consequences. In a narrower sense only situations which we consider more or less uncontrollable or unsolvable can be deemed as stress situations. So from the physiological point of view if the organism encounters a - not necessarily harmful - external environmental impact, physiological processes are activated with the aim of preserving its balance. During phylogenesis it was of basic importance to recognise emergency situations as soon as possible and to be able to decide whether to flee or fight. Thus if the fast bodily reaction to a stress situation is flee or fight, the organism generally does not suffer particular harm. However, if there is no possibility to give adequate response to the emerging difficulties, if there is nothing to be done, then the body is exposed to multiple negative effects. This is known as *chronic* stress, which upsets the hormonal balance, and indirectly causes several illnesses. The first reaction of the body to emergency situations is the so called alarm, followed by the stage of resistance and finally by the stage of exhaustion. As we have seen the first stage is not only harmless but is essential for both physical and psychological development. Challenges (even in childhood!) are indispensable for development and to enable us to cope with difficulties facing us during our life. That is why scientists consider coping the twin expression for stress, as one of the most important components of the stress theory. So stress only becomes abnormal if we are not able to cope with the new "dangerous" situations, and its consequence is chronic stress, the state of exhaustion which is clearly harmful.

STRESSOR – STRESS – PSYCHIC CHANGE OF CONDITION

As a consequence of the above the connection between the environmental impacts and the psychic change of condition is determined by two factors: the character of the stressor and the actual and genetically controlled vulnerability and resilience of the stress processing

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

brain and other organ systems. The external impacts induce stress processes and consequent various pathological conditions in two forms. These are:

1. *acute*:
 - a. usual
 - b. traumatic

2. *chronic*

The usual acute stress impacts include daily encountered situations. Several events cause stress. These are mostly examined on life events which have negative consequences for most people. These are conflicts between individuals, losing a job, break up of marriage, death of spouse, sexual problems, separation, accident or illness, etc. These are thoroughly discussed in the items of the best known life events scale, the Life Event Questionnaire compiled by Rahe. These stressors which are very important for the individual are exceedingly stressful psychologically and can cause tension and unstable disposition; still they can be solved or coped with in normal conditions

The process induced by a usual stressor impact is known as the *basic stress*. It is the stress of our "daily life", we all experience situations which cause increased tension, excitement, frustration, stimulus and anger; the vulnerability of the individual mostly depends on his actual physical and physiological disposition and his vulnerability in the given moment.

Traumatic stressors are impacts when the individual is the subject, eye-witness or involved participant of events which result in dead threat, serious injury, and loss of physical and psychic integrity, to which the individual responds with intensive fear, anxiety, fright, inertia. *Traumatic stress* is the result of intensive, prolonged stressor impact of seriously threatening nature.

Iterative and / or closely consecutive events and effects act as chronic stressors which can induce psychic instability in themselves, but if they accumulate they can trigger indisputably harmful effects and pathological processes. Therefore *cumulative or chronic stress* is the consequence of stressors which have more frequent, more prolonged and more intensive impact than every day stressors.

The practical use of this classification is justified by the work of Gábor Kovács, who conducted his research on stress and stressors with conscripts and professional soldiers. His results proved that the two groups show significant differences in their basic stress and cumulative stress. Basic stress is higher in conscripts, who have to cope with a different, unusual and strange environment, while cumulative stress can hardly be measured in this group. However, the usual environment and its effect can be easily handled by the professional soldiers because it does not present stress to them, while cumulative stress remarkably determines their condition. It ensues from the nature of trauma that the intensity of the condition it induces is the same in both groups (6).

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

TRAUMA

Trauma means the individual's experiencing, witnessing or being faced with an event involving death or the threat of death, serious injury, inflicting bodily harm and risking his own or others' personal integrity, to which the individual responds with intensive fear, inertia or fright. It is a psychologically intensive shock, the result of which affects the whole body, or an experience, which due to its unexpected nature causes injury in a protective layer, which cannot be treated by the mechanisms we usually treat pain and loss with, so it is not absorbed and stays in the psyche as a "foreign body".

By trauma we mean war-type experiences, aggressive crime, road accidents, natural disasters, child abuse, sexual abuse, domestic violence, sudden unexpected death and life threatening illness.

Following a traumatogen event the traumatised person relives the painful experience, which reels off like a film in front of his eyes while he goes through the same fright and fear. To experience trauma the person does not have to be directly involved in the event, symptoms can appear in eye-witnesses too. Family members of the victims can suffer secondary traumatising if they become part of the traumatic experience of their relative. Trauma very rarely disappears by itself, without treatment it can haunt a person's life, what is more as a result of transgenerational transmittance it can exert its effect on the ensuing generations. This was mainly observed in the families of the holocaust survivors.

There are no two identical individuals, who would respond to the same event in the same way. Some people exhibit amazing resistance against the psychic effect of trauma, while others seem more vulnerable. What are the risk factors that can predict who are the most endangered or what individual personality traits can support effective effort? Resilience as a personal trait is the most important, but high degree of sociability, active fighting style, trust in directing one's own destiny, stress tolerance are also essential. On the other hand those who are continually exposed to everyday stress, who do not have adequate personal ties, whose socio-economic status is low, who experienced traumatising events earlier and who are characterised by lower intellect prove to be more vulnerable. Women, children and adolescents are more susceptible to psychotrauma related illness than adults (7).

DISORDERS GENERATED BY SERIOUS STRESSORS (PSYCHOTRAUMAS)

1. acute stress response;
2. acute stress disorder;
3. acute post-traumatic stress disorder.

Acute stress response is the manifestation of psychic symptoms between 0-48 hours following the trauma. The conduct and behaviour of people in this period is very different, they can produce reactions that are appropriate to the situation, but extreme manifestations of human behaviour have also been observed. Based on their behaviour people can be classified into the following three groups:

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

1. type (normal) – prudent, composed, realistic, acting in a rational way. They are 10-25% of the given population.
2. type (blocked) – shocked, impeded, hard to mobilise, acting automatically. 70-75% of the population.
3. type (over-reacting) – disturbed, over-reacting, irrational activity (screaming, crying, running up and down, becoming paralised, panicking). 10-15% of the inflicted population.

Naturally, it is very difficult to define in these unusual situations, which are very far from everyday life, what is normal and abnormal or pathological or not pathological. All the more so, because the acute reactions which can be discerned at this phase are transitional in the majority of the cases. Extreme behaviour can be exhibited from the first minute, in the background of which there are psychic processes taking place. The acute conditions immediately following the trauma, the strong stressor effect, show undifferentiated, polymorph, fluctuating symptoms which are transitional in the majority of the cases and disappear spontaneously or with external supporting help (8). In this phase diagnosis is not possible based on the psychological constellation and behaviour, however if the above symptoms are emphatic and hard to influence we can consider "acute stress disorder", the criteria of which is the evidence of a previous traumatic stressor different in nature and intensity from the everyday effects. *States* that pose threat for the individual and his surroundings demand close supervision and urgent intervention:

- extreme restlessness, being agitated, loss of control, uncontrollable and uninfluencable behaviour, affect controlled violent actions.

There are symptoms and groups of symptoms which anybody can develop in traumatising situations regardless of the person's direct or indirect involvement. These symptoms can be classified under three headings: physiological, cognitive and affective.

- Physiological: exhaustion, distress, fast breathing, fast pulse beat, high blood pressure, muscle tremor, sweating, vomiting, nausea, dyssomnia, nightmares.
- Cognitive: "confusion", fluctuation of conscious integration, difficulty with concentration, loss of memory, being unable to make decisions, psychomotoric slowdown, broken thinking, feeling of guilt, suicidal thoughts.
- Affective: fear, anxiety, anger, rage, irritability, torpor, depression, feeling of loneliness and hopelessness.

It develops immediately or within a few minutes following the event and lasts for ours. If it persists after 48 hours it is obviously a pathological psychic state which corresponds to acute stress disorder.

ACUTE STRESS DISORDER

Acute stress disorder lasts for two days at least and for four weeks at the most. In the majority of the cases it develops immediately after the trauma, but within a maximum of four weeks following the traumatic event. Its frequent symptoms are reduced sense of reality,

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

depersonalisation, and sense of not being real. Numbing, sense of detachment, lack of emotional responsiveness also often develop subjectively. The patient appears to be a "sleep-walker". Dissociative amnesia is also frequent. Besides these, post-traumatic clusters of symptoms like *re-experiencing the event*, *avoidance* and *hyperarousal* also develop.

Several scientific research prove that apart from acute, serious stress, slighter, but chronic stress also plays an important part in the onset of physical and mental disorders. This is because depending on the circumstances and the condition of the organism, with time our resources run out, which results in rapid decline. Therefore in case of frequently repeated or constant (in this sense *chronic*) stress the body becomes permanently exhausted. This explains the fact that the immune system and resistance of people exposed to greater stress is usually weaker. In consequence besides biological stress effects we also have to count with psychic reactions, disorders (affective, cognitive, and motivational) and changes of behaviour.

POST-TRAUMATIC STRESS DISORDER

PTSD is a typical syndrome which develops after a personal experience related to an extreme traumatic stressor (9). In modern psychiatric diagnostics, apart from the presence of a trauma, DSM – IV. determines 3 main symptom complexes that are critical criteria in diagnosing PTSD. These are re-experiencing the event, avoidance and hyperarousal. Re-experiencing the traumatic event, avoidance and numbing mechanisms, increased anxiety and emotional arousal were conceptually summarised into one clinical pattern the psychoneurosis diagnosis by Abram Kardiner (1941) in which he determined 5 post-traumatic symptom complexes:

1. increased startle reflex and irritability
2. strange dreams
3. susceptibility to explosive and aggressive reactions
4. psychic fixation of the trauma and
5. limitation of the functions of personality

With respect to the concept of Kardiner, which the DSM – IV. diagnostical criteria are built on, and the results of neuroendocrine and neurophysiological research the symptoms of PTSD reflect the pathological inability to modulate arousal. The development of pathological hypervigilance is neuroanatomically connected to the limbic system: to the functional involvement of the amygdala – hippocampus. Neurochemically several data prove the possible pathognostic role of dopamine and glutamate and the decrease of the Gaba-erg function activity. Beside the neurophysical supersensitivity, further symptoms characterising PTSD can be summarised as psychological supersensitivity. Psychological supersensitivity can be recognised in the feeling of violation of security, integrity and self-feeling of the person. The amygdala is not only responsible for controlling the sympathetic protective mechanism, but it also has a role in storing the emotional memories. PTSD, as a complex reaction where fixation mechanisms prevail over adaptation, differs from any other anan-

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

castic or affective clinical pattern on the level of biological mechanisms too. In PTSD supersuppression develops during the secretion of cortisol.

SUMMARY

To summarise and conclude this study the following data should serve as lessons. On average 60-70% of the people encounter some kind of serious psychic trauma during their lifetime. 10-15% of them develop a disorder which can clinically be diagnosed as PTSD and 1/3 of them still suffer from certain symptoms even after ten years. According to mass research lifetime prevalence of PTSD in the average population is around 1-2% of frequency projected to lifespan. PTSD develops with different frequency during different traumatising events. In Kessler in his research found the following prevalence data for men (data for women is found in brackets):

Witnessing a crime: 35,6 % (14,5 %), accident: 25,0 % (13,8%), armed threat: 19,0 % (6,8 %), natural disaster (fire): 18,9 % (15,2 %), rape: 0,7% (3,2%), sexual harassment: 2,8 % (12,3%), physical abuse: 11,1% (6,9 %), war: 6,4 %.

The progress of PTSD in time has been tracked by several researches. With victims of rape and of non-sexual crime the frequency of PTSD decreases by time, but in the case of victims of rape it still exceeds 16% even 10-15 years after the traumatic event.

With participants of war situations (soldiers, refugees) the frequency of PTSD is high (with Vietnam veterans it was 29%, with Israeli soldiers 12-25%, with Afghan veteran Russian soldiers 16.5%, with Chechen Russian soldiers 46%). At the changing of the millennium huge groups of refugees carried the effects of the atrocities they suffered in their home countries. Adolescent Afghan refugees were found to have 34% percent of PTSD prevalence. Among children experiencing war trauma in Lebanon the frequency of PTSD was a similar 27%.

Hungarian soldiers were first tested for traumas and related PTSD in 2001. The population of these tests was soldiers who served in SFOR and KFOR. The results show that the rate of PTSD resulting from psychotraumas encountered during the peace keeping mission was 4.2% (5).

My present study aimed at presenting a general overview of stress and its psychic effects. I intend to give a more detailed analysis of the topics expounded in each chapter in the future.

Keywords: homeostasis, stress, General Adaptation Syndrome, psychotrauma, forms of stress disorder

Kulcsszavak: homeosztázis, stressz, Általános Adaptációs Szindróma, pszichotrauma, stressz kórformák

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

LITERATURE

1. *Selye, H.* : Stress and disease. Science. 1955,122:625-631
2. *Selye, H.*: A syndrome produced by diverse nocuous agents. Nature, 138: 32, 1936.
3. *Selye, H.*: The general adaption syndrome and the diseases of adaptation. J. Clin Endocrinology 6: 117, 1946.
4. *Pike J. L. et al.*: Chronic life stress alters sympathetic, neuroendocrine, and immune responsivity to an acute psychological stressor in humans. Psychosom. Med. 59: 447, 1997.
5. *Kovács Gábor*. Tömegkatasztrófák, tömeges balesetek, terrortámadások pszichés hatásai. Szakorvosi szinten tartó tanfolyam. 2010.
6. *Kovács G., Kovács L.*: Poszttraumás stressz betegség előfordulása magyar békefenntartók körében. Honvédervos, 2001, 53 (1-1):21-30.
7. *Turner, M.A.*: Acute military psychiatric casualties from the war in Iraq. The British J. of Psychiatry.2005, 186.476-479
8. *Davidson, J. R. T., McFarlane, A.C.*: The extent and impact of mental health problems after disaster. Journal of Clinical Psychiatry, 2006, 67 (2): 9-14.
9. *Weisaeth, L.*: The European History of Psychotraumatology. J. Traumatic Stress, 2002, 15: 443-452.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

DR. TIHANYI MIKLÓS

A katonai szolgálat és a vallásszabadság konfliktusa**Conflict between military service and freedom of religion****Absztrakt**

A műben tárgyalt probléma alapját az képezi, hogy az állampolgári kötelezettségként jelentkező honvédelmi kötelezettségnek részét képezi a szolgálati kötelezettség, amelynek fegyverrel történő ellátása konfliktusba kerülhet az egyén belső lelkiismereti, vallási meggyőződésével. A magyar jogfejlődést vizsgálva megállapítható, hogy a rendszerváltást közvetlenül megelőző időszakig nem volt lehetőség arra, hogy ezt a konfliktust valaki a fegyver nélküli, avagy a polgári szolgálat választásával oldja fel. 1989 után széles körben nyílt erre lehetőség. 2011-ben kiadott honvédelmi törvény az előző időszaktól eltérően szigorúbb szabályok között, szélesebb állami diszkréciót lehetővé téve szabályozza az alternatív szolgálat lehetőségét. A műben bemutatásra kerülnek a nemzetközi standardok, illetve az ezek mentén kialakult nemzetközi gyakorlat.

Abstract

The foundation if the issue discusses in the writing is the use of weapons in the military service which is part of the duty of the citizen may conflict with ones conscience and religious belief. Examine the development of Hungarian law we can conclude that it was not possible to resolve this conflict without the use of weapons or by choosing civilian service up until the time shortly before the charge of regime. After 1989 this choice was widely available. The law of defense published in 2011 unlike the previous time period provides more strict rules but wider government discretion conarnirs/governing the possibility of alternative military service. So the writing introduces the international standards and the practice that developed along these lines.

1. A HONVÉDELMI KÖTELEZETTSÉG ÉS A LELKIISMERETI MEGGYŐZŐDÉS KONFLIKTUSA

A polgári, illetve a fegyver nélküli katonai szolgálat helye, szerepe az általános honvédelmi kötelezettség keretein belül nyer értelmet, mint olyan lehetőség, amely alkalmas arra, hogy a hadkötelezettség alanyának lelkiismereti meggyőződésére tekintettel feloldja azt a belső konfliktust, amely a katonai szolgálat, illetve az általa vallott meggyőződés között fennáll.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

Az általános honvédelmi kötelezettségek rendszere személyes honvédelmi kötelezettséget (személyes szolgálatot) és vagyoni szolgáltatást foglal magába, amely alapján a Magyarország területén lakóhellyel rendelkező és nagykorú magyar állampolgárságú természetes személy – a haza védelme érdekében – általános honvédelmi kötelezettségként személyes szolgálatot köteles teljesíteni és vagyoni szolgáltatásra kötelezhető.

A személyes honvédelmi kötelezettség formái a megelőző védelmi helyzet és a rendkívüli állapot idején a hadkötelezettség, rendkívüli állapot idején a honvédelmi munkakötelezettség, békeidőszakban és minősített helyzetekben pedig a polgári védelmi kötelezettség. A vagyoni szolgáltatás formái a gazdasági szolgáltatás és az anyagi szolgáltatás.

Az általános hadkötelezettség alapján rendkívüli állapot idején és megelőző védelmi helyzetben minden magyar állampolgárságú és a Magyar Köztársaság területén lakóhellyel rendelkező nagykorú, 18-40 év közötti férfi hadköteles. A hadkötelezettség a tájékoztatási (adatszolgáltatási), a bejelentési (adatváltozás-jelentési), a megjelenési és a szolgálati kötelezettséget foglalja magába.¹

A valós konfliktust a hadkötelezettség részét képező szolgálati kötelezettség és a lelkiismereti meggyőződés ellentmondása eredményezi. Míg az előző Alaptörvényben foglalt kötelezettség, addig a másik ugyancsak az Alaptörvényben biztosított jog. Annak bemutatására kívánunk vállalkozni, hogy milyen lehetőségek kínálóznak egy alkotmányos kötelezettség, illetve egy alkotmányos jog konfliktusának feloldására.

A polgári szolgálat, illetve a fegyver nélküli katonai szolgálat tárgyalásakor élesen el kell határolnunk egymástól a két szolgálati formát. Az előző szolgálat nem csupán a fegyverviselést utasítja el, hanem a katonai kötelekben való bármilyen szerepvállalást. Az utóbbi szolgálati forma csupán a fegyveres szolgálatot tartja elfogadhatatlannak, de elismeri a fegyver nélküli katonai szolgálat létjogosultságát.

2. VAN-E TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYE AZ ALTERNATÍV KATONAI SZOLGÁLATNAK?

A fegyver nélküli szolgálat korántsem új keletű intézmény a magyar honvédelmi igazgatásban. A dolog természetéből eredően elsőként a katonai alakulatokat kísérő és ott szolgálatot végző lelkészek voltak azok, akik fegyver nélkül láttak el szolgálatot. A katonai lelkészet sui generis fegyver nélküli szolgálatot jelent. Sajátos jellege abból fakad, hogy a katonaság mellett állandó szolgálatot ellátó lelkész részét képezi az alakulatnak, osztozik annak sorában, viszont feladatainak ellátásával összeegyeztethetetlen a fegyveres szolgálat.

Kérdésként merül fel, hogy a fegyver nélküli katonai szolgálat elfogadásához történeti előzményként szolgál-e a lelkészek katonai szolgálata, avagy attól függetlenül jött létre a XX. századi liberalizmus eredményeként.

Az első német nemzeti zsinaton 742. április 21-én kihirdetett „Concilium germanicum” rendelte el a rendszeres katonai lelkipásztori szolgálatot. A zsinat második kánonjában a

¹ Lakatos László: Honvédelmi igazgatás Bp. 2012.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

következő határozatot olvashatjuk: „Szigorúan megtiltjuk a papoknak, hogy fegyvert hordozzanak és háborúba vonuljanak, kivéve azokat, akik szentmise végzésére és az ereklelyék gondozása céljából vannak kirendelve a hadsereg kíséretére. Így jogában áll a fejedelemnek a püspökök közül egyet vagy kettőt káplánjaikkal és papjaikkal maga mellé rendelni. Minden seregarancsnok rendelkezék egy áldozópappal, aki jogosult a bűnbánó bűneit megítélni, és azokra megfelelő vezeklést kiróni.” Később 1279-ben a budai zsinaton tiltották el a papokat a fegyverviseléstől, addig nem volt ritka, hogy a tábori papok is fegyvert fogtak. A papok csak védelmi jellegű harcokban vehettek részt, tevékenységük kizárólag a katonák buzdítására terjedhetett ki. Ez az intézkedés a vezető papi rétegre nem vonatkozott. Ennek gyökere a banderális hadsereg szervezésében keresendő, hiszen, az 1435. évi dekrétum első cikkelye egyértelműen megköveteli a főpapságtól, hogy bandériumaikkal és katonáikkal együtt a király segítségére siessenek háború esetén. A főpapi rend tehát hivataluk, illetve az ezzel járó birtokaik után kiadott csapatokkal honvédelmi kötelezettséget voltak kötelesek teljesíteni, melynek részét képezte a csapatállítás, illetve alkalmasint annak vezetése.

Szépen fogalmazza meg 1542. évi (besztercebányai) XLI. törvénycikk a táborba küldött papok feladatait: „a táborozóknak az Isten evangeliumát hirdessék, vétkeiket jóvá tegyék, gyónásaikat meghallgassák, és a keresztény vallás férfias megvédésére mindenkit lelkecsítsenek és buzdítsanak. Ugyanezen tc. 1. §-a arról rendelkezik, hogy a király parancsára minden monostorból két szerzetes tartozik a táborba menni. Az uralkodó tehát katonák mellett papokat, szerzeteseket is hadba hívott, őket azonban egyértelműen a küldetésüknek megfelelő lelki szolgálatra rendelte.

A reformációval együtt felmerült a reformált katonák lelki gondozásának igénye is. A református egyház komjáti zsinata 1623-ban tiltotta meg a papjai számára a fegyveres harcban való részvételt.² Ezzel nem a katonai szolgálat alól, hanem a tényleges fegyveres küzdelemtől vonta ki lelkészeit az egyház. Ez nem jelentette azt, hogy katonai lelkészként részt vehettek volna a honvédelemben, hiszen ekkor még nem vált lehetővé a protestáns katonai lelkigondozás. Erre csak 1797-től nyílt lehetőség. Ekkor viszont a mindösszesen 3 református lelkész hadnagyi fizetésért katonai lelkészi szolgálatot vállalt.

A keresztény egyházak lelkészei számára az isteni parancsból eredő feladat a lelkek gondozása, pásztorolása, nem pedig a fegyveres szolgálat. Az egyház szolgálai ezt a hivatást a mindenkorai hadseregben a hadsereg szerves részeként a katonákéval azonos ellátás ellenében teljesítették. Ekként tehát katonai szolgálatot láttak el fegyver nélkül.

Mindazonáltal látnunk kell, hogy a lelkészek tábori szolgálata nem feleltethető meg a lelkiismereti alapú fegyver nélküli szolgálatnak. Hiszen a tábori lelkészek esetében nem lelkiismeretükkel, hanem választott hivatásukkal összeegyeztethetetlen a fegyveres szolgálat. Az, hogy a hivatás választása önmagában is lelkiismereti meggyőződésből eredt, nem változtatja meg ezt a tézisünket, mivel az azonos vallási nézeteket vallók közül nem mindenki választotta a papi szolgálatot. Ekként tehát nem mindenki mentesült a fegyveres

² Dezső László: Bevezetés a katonai lelkigondozásba I. könyv Bp. 1941.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

szolgálat alól, hanem csak az, aki hivatásként a papi szolgálatot választotta. Mindezek alapján úgy véljük, hogy a lelkiismereti okból ellátott fegyver nélküli szolgálat gyökerei nem a papok tábori szolgálatában keresendők.

A polgári szolgálat esetében fel sem merül a történelmi előzmény lehetősége, ehhez hasonló jogintézménnyel a XX. század előtt nem találkoztunk.

3. AZ ALTERNATÍV SZOLGÁLAT HAZAI HELYZETE

A honvédelemről szóló – ma már hatályban nem lévő – 1993. évi CX. törvény (továbbiakban: Hvt.), a honvédelmi kötelezettség részét képező szolgálati kötelezettség fegyveres teljesítésének alternatívájaként ismeri el a fegyver nélküli, illetve polgári szolgálatot. Hasonló képen szabályozta a kérdést a – ma már szintén hatálytalan – Honvédelemről és a Magyar Honvédségről szóló 2004. évi CV. törvény. A szabályozás különbözősége annyiban állt, hogy időközben megszűnt – pontosabban szólva háború veszélyig felfüggesztésre került – a sorkatonai szolgálat.

A – jelenleg hatályban lévő – honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről szóló 2011. évi CXIII. törvény (továbbiakban: HMM tv.) részben visszautalva a korábbi szabályozás szövegére, részben azt újra szabályozva ugyancsak érinti a tárgyalt kérdéseket.

Az alternatív szolgálat lehetősége akkor merül fel, amikor a honvédelmi kötelezettség részét képező szolgálati kötelezettség teljesítése nem önkéntes alapon, hanem állami kényszer hatására – sorozással – kerül teljesítésre. Magyarországon jelenleg felfüggesztésre került a sorozás intézménye. Ez a helyzet addig tart, amíg az országot háborús veszély nem fenyegeti.

A professzionális hadseregek – miként a Magyar Honvédség is – katonái a foglalkozás szabad megválasztásának jogával élve döntenek a fegyveres szolgálat mellett. Esetükben fel sem merül a lelkiismereti szabadság korlátozásaként a honvédelmi kötelezettség teljesítésével rendszerint együtt járó fegyveres szolgálat. Más volt a helyzet a 2004-ig fennálló általános hadkötelezettségen nyugvó tömeghadsereg esetében. Illetve ugyancsak eltérő helyzetet eredményezne, ha háborús helyzetre tekintettel ismét bevezetésre kerülne az általános hadkötelezettség. A sorozott állomány számára a hadsereg kötelékébe való belépés nem önkéntes alapon történik, hanem kikényszeríthető állami akarat hatására. A kényszer legitim jogi alapját az állam azon kötelezettsége adja, amely alapján gondoskodnia kell területi integritásának sérthetetlenségéről, ezzel együtt pedig lakosainak biztonságáról is. A sorozott katona esetében konkurálhat egymással a lelkiismereti szabadság és a szintén alkotmányos alapokon nyugvó honvédelmi kötelezettség. Ennek a lelkiismereti konfliktusnak a feloldására jött létre a fegyver nélküli katonai, illetve a – ma már nem választható – polgári szolgálat.

A fegyver nélküli teljesíthető honvédelmi kötelezettség alapja abban keresendő, hogy az érintett számára feloldhatatlan lelkiismereti konfliktust okozhat, ha nézeteivel ellentétes módon fegyvert kell használnia. A polgári szolgálat alapja pedig olyan lelkiismereti konfliktus

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

tus lehet, amely nem csupán a fegyveres, de a katonai szervezetben való fegyver nélküli szolgálattal is összeegyeztethetetlen.

A lelkiismereti konfliktus alapját tulajdonképpen a személyiséget meghatározó értékek versengése, konfliktusa okozza. Az egyén olyan helyzetbe kerül, ahol az egymással ellentétes elvárások konkurálnak. Ilyen esetben alapvetően három út áll a személy előtt: 1. Elhagyja valamelyik alapvető értéket és azonosul a másikkal; 2. Racionalizálja az értékeket, melynek sokféle formája képzelhető el; 3. Kategorizálja a magatartási szabályait. Ha pedig egyik lehetőséget sem képes alkalmazni, akkor új viselkedésmintát fejleszt, ami személyiségzavart eredményezhet.³ Az alternatív szolgálatok lehetősége jogi megoldást nyújt az értékalapú lelkiismereti konfliktusokra.

Az alternatív szolgálatok alapja a lelkiismereti meggyőződés, ezért elkerülhetetlen annak vizsgálata, hogy ez milyen kapcsolatot mutat a vallási meggyőződéssel. Ugyanis kérdésként merülhet fel, hogy a honvédelmi kötelezettek mely köre élhet az alternatív szolgálat lehetőségével. Kizárólag azok, akik vallási nézeteikkel nem tudják összeegyeztetni a fegyveres szolgálatot, vagy azok is, akik nem vallási, hanem egyéb erkölcsi, ideológia nézeteikkel kerülnének konfliktusba a fegyveres szolgálat vállalásával? Másként megfogalmazva: az alternatív szolgálat nem kizárólag vallási alapon biztosított lehetőség, hanem bármilyen lelkiismereti meggyőződés kellő alappal szolgálhat rá, ha annak lényegi tartalmával ellentétes a fegyveres szolgálat?

E tekintetben kellő eligazodást nyújt számunkra az Alkotmánybíróság 46/1994. (X.21.) számú határozata, amely korábbi határozatok továbbfejlesztésével megállapította, hogy az állam senkit nem kényszeríthet olyan helyzetbe, amely meghasonlásba vinné önmagával, azaz amely összeegyeztethetetlen a személyiséget meghatározó valamely lényeges meggyőződéssel. Az államnak nemcsak az a kötelessége, hogy ilyen kényszertől tartózkodjék, hanem az is, hogy lehetővé tegye — ésszerű keretek között — az alternatív magatartást.⁴ A lelkiismereti szabadság és a vallásszabadság pedig külön is nevesített joga azt ismeri el, hogy a lelkiismereti meggyőződés, s ezen belül adott esetben a vallás, az emberi minőség része, szabadságuk a személyiség szabad kibontakozásához való jog érvényesülésének feltétele.⁵ A lelkiismeret fogalmának ez az értelmezése lehetővé teszi, hogy a hadköteles minden olyan indokra hivatkozhasson fegyver nélküli katonai, illetve polgári szolgálat kérelmezésekor, amely összefüggésbe hozható a személyiségét meghatározó valamely lényeges meggyőződéssel, legyen az vallási, erkölcsi vagy egyéb természetű. Ennek megfelelően az alternatív szolgálat alapjául szolgáló indokok nem kizárólag vallási jellegűek, lehetnek, hanem bármilyen belső meggyőződésen alapulóak. Ez a belső meggyőződés lehet tehát filozófiai, avagy ideológiai irányzat is. Ugyanakkor a dolog természetéből adódó, hogy elsősorban vallási közösségek tagjai hivatkoztak korábban lelkiismereti

³ Waldo W. Burchard: Role conflicts os military chaplains American Sociological review Vol 19. No. 5. oct. 1954.

⁴ (ABH 1991, 297, 313)

⁵ (ABH 1993, 48, 51)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

okokra. Azért beszélhetünk múlt időben, mert 2004-ben megszűnt a békeidőszaki sorkatonai szolgálat, ezért jelenleg sem fegyver nélküli, sem pedig polgári szolgálat nem működik. Ugyanakkor ezek lehetőségét továbbra is szabályozási körébe vonja a HMH tv. olyan időszakokban, amikor háborús veszélyre tekintettel ismét elrendelésre kerül az általános hadkötelezettség alapján történő sorozás.

A katonai szolgálat fegyver nélkül való ellátása, vagy polgári szolgálattal történő kiváltása a vallási közösségek körében nem új keletű igény. Egyes vallási irányzatok (pl. Jehova Tanúi Gyülekezet, Krisztusban Hívó Nazarénus Gyülekezet, Reformadventista Egyház) alapvető tanításával ellentétben a fegyveres szolgálat ellátása, ezért részükről hazai megjelenésükkel egy időben felmerült igény a fegyver nélküli szolgálat ellátása.⁶ A XX. század egymást követő antidemokratikus berendezkedéseiről elmondható, hogy ezekkel a törekvésekkel szemben egyaránt elutasítóak voltak, mi több, megvalósítókat büntetőjogi szankciókkal sújtották.

Csapody Tamás említést tesz arról, hogy az említett egyházak számára 1974-től kezdve lehetőség nyílt, hogy a fegyver nélküli szolgálathoz hasonló szolgálattal teljesítsék sorkatonai kötelezettségüket.⁷ Ennek jogi lehetőségei azonban tényleges módon az 1989. évi alkotmánymódosítással nyíltak meg. Az Alkotmány 70/H. § (2) bekezdése alapján az állampolgárok az általános honvédelmi kötelezettség alapján fegyveres vagy fegyver nélküli katonai szolgálatot, illetőleg törvényben meghatározott feltételek szerint polgári szolgálatot teljesítenek. Ezt a lehetőséget a Hvt. szabályozta először részleteiben.

Az alkotmányban biztosított jog gyakorlását a honvédelmi igazgatás medrébe terelte a jogalkotó. Minthogy az általánosnak tekinthető fegyveres katonai szolgálathoz képest kivételnek tekinthető a fegyver nélküli szolgálat, elfogadhatónak tűnik az a szabályozás, hogy ezt a hadkötelesnek a katonai nyilvántartásba vételt követően, legkésőbb a katonai eskü letételéig kellett benyújtania. A tartalékos, és póttartalékos állomány helyzete annyiban tért el, hogy nekik a kérelem benyújtására a behívóparancs kézbesítéséig volt lehetőségük. A lehetőség tehát adott volt, hogy bárki még a katonai szolgálat megkezdése előtt kérje, hogy fegyver nélkül teljesíthesse honvédelmi kötelezettségét. Ha valaki ezt elmulasztotta volna, még akkor is lehetősége nyílt rá, a bevonulást követően, egészen az eskü letételéig.

Ezt követően tényleges módon már nem nyílt lehetőség a honvédelmi kötelezettség alternatív teljesítésére. Ez viszont felveti annak problémáját, hogy a jogalkotó úgy tekintette a felesküdtött katonát, mint akinek világnézete már nem változhat. Ugyanis annak lehetősége kizárt volt, hogy valaki az eskü utáni szolgálati ideje alatt kérje a fegyver nélküli szolgálatot. Ugyanígy kizárt volt az is, hogy aki egyszer megkapta az engedélyt a fegyver nélküli szolgálatra, az később saját maga kérelmezze a fegyveres katonai szolgálat ellátását. Ezzel viszont úgy véljük sérült a katona vallásszabadsághoz való joga, minthogy ezen jog részét képezi nem csupán a szabad vallásválasztás és gyakorlás, hanem a szabad vallás

⁶ A Jehova Tanúi Gyülekezet már 1913-ban elindította Őrtony című – ma is ugyanezzel a névvel kiadott – folyóiratát. 1918-ban, már kimutatható kisegyházként jelent meg a népszámlálás adataiban.

⁷ Csapody Tamás: A polgári szolgálat Magyarországon Valóság 1999. 42.-évf 10.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

elhagyás is. A vallás elhagyásának lehetősége nem tükröződött a honvédelmi kötelezettség alternatív teljesítésének szabályaiban. Így volt ez annak ellenére, hogy mind az ENSZ, mind pedig az Európai Parlament a hazai szabályozástól eltérően arra az álláspontra helyezkedett, hogy meg kell adni a lehetőséget a katonai szolgálat ideje alatt is arra, hogy lelkiismereti okokból kérvényezze valaki a szolgálat jellegének módosítását.⁸

E tekintetben tehát nem osztjuk fenntartás nélkül az AB álláspontját. A már korábban hivatkozott határozatában az AB arra a megállapításra jutott, hogy a szolgálati kötelezettség teljesítéséhez, fegyvelmezett végrehajtáshoz fűződő érdek a polgári szolgálat teljesítésére engedélyt kapott hadköteles esetében is kielégítően indokolja, hogy az engedély megadása után szolgálati idejét töltsse le, s ne kérje át magát fegyveres szolgálatra. Ezt a szabályt az AB a lelkiismereti szabadság arányos korlátozásaként fogadta el. Úgy véljük, az államot képviselő honvédségre legfeljebb adminisztratív terheket rótt volna a fegyveres szolgálat ellátására utólag benyújtott kérelem elbírálása, teljesítése. Ezzel nem sérült volna a szolgálati kötelezettség, hiszen csupán arról lehetett volna szó, hogy valaki, aki korábban engedélyt kapott egy kivételes szolgálati forma teljesítésére, lelkiismereti meggyőződésének megváltozásával visszatért volna a főszabályt jelentő fegyveres szolgálatához. A határozatban szereplő „fegyvelmezett végrehajtáshoz fűződő érdek” pedig korántsem jelent alkotmányos érdeket, amelyre hivatkozással bárki alapjogát korlátozni lehetne. A szervezeten belüli fegyelem fenntartása a honvédség saját feladata, amelynek ellátásához akkor is és most is minden eszköz rendelkezésére áll.

Nem kerülhetjük meg annak a dogmatikai kérdésnek a vizsgálatát, hogy a korábbi szabályozás alapján a fegyver nélküli, illetve polgári szolgálat teljesítésére irányuló kérelem elbírálásakor mi volt az állam szerepe. Engedélyezte az alternatív szolgálatellátást, vagy elismerve, hogy az a lelkiismereti és vallásszabadsághoz való jog megélésének egyik formája, pusztán biztosította, avagy meghatározott törvényi feltételek teljesülése esetén tiltotta annak gyakorlását. Nem vitatható módon különbség van aközött, hogy az állam engedélyezi egy jog gyakorlását, avagy azt alanyi jogként elismerve biztosítja, szerepét legfeljebb arra korlátozva, hogy az alkotmányos érdekek biztosítása érdekében törvényben meghatározott esetekben éljen a tiltás lehetőségével.

A Hvt. egyértelmű választ adott a kérdésre, amikor úgy rendelkezett, hogy „A fegyver nélküli katonai szolgálat, valamint a polgári szolgálat – lelkiismereti okból kért – engedély alapján teljesíthető.”⁹ Vagyis a jogalkotó arra az álláspontra helyezkedett, hogy a fegyver nélküli, illetve a polgári szolgálat választásának joga nem tekinthető alanyi jognak. Minda-zónál az AB is erre az álláspontra helyezkedett a már hivatkozott határozatában.

Ennek megfelelően a benyújtott kérelmet el lehetett utasítani, ha a lelkiismereti okra való hivatkozás alaptalansága volt megállapítható. Más esetben a honvédelmi igazgatási szervnek kérelmet el kellett fogadnia. Nehéz annak meghatározása, de még csak körülírni

⁸ ENSZ Emberi Jogi Bizottság 1993. március 8. 49. ülésének jegyzőkönyve, E/CN.4/1993/L.107, illetve EP határozata az emberi jogok tiszteletben tartásáról az Európai Közösségben (A3-0025/92)

⁹ 1993. évi CX. tv. 92. § (2) bekezdés

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

sem nagyon lehet, hogy milyen lelkiismereti indok az, amely meggátolja az egyént a fegyveres szolgálat ellátásában. Ezért is mondtuk, hogy ez bármilyen személyes meggyőződés lehet, úgy vallási, mint más világnézeti, vagy éppenséggel filozófiai szemlélet. Egyedül annak van jelentősége, hogy az egyén számára a belső szuverén meggyőződése olyan éles ellentétben legyen a fegyveres szolgálattal, amely számára vállalhatatlan. Ennek megítélése azért tartozhat állami kompetenciába, mert az államnak nem pusztán az alapvető jogok védelmét kell biztosítania, hanem az ország fegyveres védelmét is, amelyhez elengedhetetlen a katonai szolgálat működtetése. A védelmi képesség fenntartása a lelkiismereti szabadságot biztosító alkotmányos rend fennmaradásának is feltétele. Ezért legitim cél szól a lelkiismereti szabadság ilyen módon történő korlátozása mellett. Figyelembe kell venni továbbá azt, hogy az egyenlő elbánásnak nemcsak a jogok, hanem az állampolgári kötelességek, s így a honvédelmi kötelezettséggel járó terhek tekintetében is érvényesülnie kell.

Érdemes körüljárni, hogy ténylegesen milyen terjedelmű korlátozást jelentett az, hogy az állam közigazgatási eljárásban engedélyezhette az alternatív szolgálatellátást. A korlátozás, vagyis az engedély megtagadásának törvényi indoka az volt, – és a fegyver nélküli szolgálat esetében ma is az – hogy a lelkiismereti indokra való hivatkozás aaptalansága kerül megállapításra. Mivel a szabályozás a fegyver nélküli szolgálat esetében lényegét tekintve nem változott, ezért múltat és jelent egy helyen vizsgáljuk.

A problémát az eredményezi, hogy kizárólag az egyén van abban a helyzetben, hogy el tudja dönteni, számára mi egyeztethető össze a lelkiismereti meggyőződésével. Ha az államra bízánk annak megítélését, hogy mely belső meggyőződés ellentétes a fegyveres szolgálattal, akkor könnyen eljutnánk oda, hogy az államnak adott esetben vallási kérdésekben kelljen állást foglalnia. Ez pedig nem csupán a vallásszabadságot, de az egyházak államtól való elválasztásának elvét és alkalmasint vallási érzékenységet is sérthet azáltal, hogy az állam különbséget tesz felekezeti meggyőződések között. Ezért az állam szerepe nem annak a kérdésnek az eldöntése, hogy az egyén által a kérelem beadásakor megvalósult indok milyen valóságtartammal bír. Nem azt kell – és nem is lehet – vizsgálni, hogy a kinyilvánított lelkiismereti meggyőződést tényleges módon követi-e a hadköteles, nem is azt, hogy a meggyőződés rendszerbe foglalt tételei ténylegesen tiltják-e fegyveres szolgálatot, hanem azt, hogy maga az indok ténylegesen lelkiismereti alapokon nyugszik-e és ha igen, akkor ez olyan-e, amivel az egyén saját bevallása szerint nem tudja összeegyeztetni a fegyveres szolgálatot. Ennek megfelelően az állam a kinyilatkoztatott meggyőződés igazságtartamában nem foglalhatott – és ma sem foglalhat – állást, hanem azt kellett és kell eldöntenie, hogy az egyén számára – saját bevallása szerint – jelent-e feloldhatatlan lelkiismereti konfliktust a fegyveres szolgálat, vagy sem. Az állami döntés kiindulópontja az egyén saját nyilatkozata, ezért a lelkiismereti indok megalapozatlansága, mint elutasítási indok, önmagában még nem jelent aránytalan korlátozást. Ugyanakkor hiányoztak és jelenleg is hiányoznak a jogi szabályozásból azok a standardok, amelyek alapján ki lehet azt jelenteni, hogy mely kérvény esetében megalapozatlan a lelkiismereti indokra hivatkozás.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

Standardok hiányában egyszerre van lehetősége az államnak túlzott mértékű korlátozásra és az egyénnek pedig arra, hogy a meggyőződésen nyugvó liberális megengedő szabályozással visszaéljen. Ez utóbbi problémának nincs relevanciája, mert bármilyen joggal vissza lehet élni. Alapvető jogok biztosításakor egyetlen szabályozás kiindulópontja sem lehet az, hogy pusztán a jövőbeni lehetséges – talán soha be nem következő – visszaélések elkerülése érdekében gátakat beépítve az állam korlátozza a jog elérését, gyakorlását. A gyanakvó állam könnyen letér a demokratikus útról, míg oda vissza nem találva, gyanakvását végül hatalma mindenüvé való kiterjesztésével igyekszik elfojtani. Ha a történelmet elfogadjuk tanítómesternek, akkor belátjuk, hogy ezen az úton megtett minden egyes lépés újabb és újabb gyanút szül.

Mindemellett had említsek meg egy pragmatikus érvet is amellett, hogy az állam miért ne korlátozza a lelkiismereti meggyőződésre kiterjedő vizsgálattal a honvédelmi kötelezettség alternatív teljesítését. Ha az állam tévesen ítéli meg az egyén személyiségét és ennek eredményeként sorozásra kerül olyan is, aki lelkiismereti okból nem fog fegyvert, az nem csupán magát, de bajtársait is könnyen veszélybe sodorhatja.

Csapody Tamás 1999-ben publikált kutatási eredményei azt mutatták ki, hogy a hadkötelesek töredéke kérte a fegyver nélküli szolgálatot. Budapest (18%), és Pest-megye (16%) e tekintetben messze kimagaslik a statisztikákból. Ugyanakkor Jász-Nagykun-Szolnok, és Nógrád-megye (2-2%) a rangsor másik végén található. Az akkori hatóságok a kérvények 1/3-át elutasították, az ügyek 1/4-ben egyéb határozat született.¹⁰

Az állam nem azt az utat választotta, hogy vizsgálja a lelkiismereti indok forrását, avagy azok tényleges megélését, amely alapján engedhetné az alternatív szolgálatot. Standardok helyett olyan kapaszkodókat igyekezett nyújtani a honvédelmi igazgatási szerveknek, amely révén azok alappal következtethettek a lelkiismereti indok alaptalanságára. Az eredeti szabályozás három támpontot nyújtott, úgy, mint: 1. a kérelmező lőfegyvertartási engedéllyel rendelkezik, vagy a kérelem benyújtását megelőző egy évben rendelkezett; 2. a kérelmező engedély nélkül tart, vagy a kérelem beadását megelőző egy évben tartott lőfegyvert, lőszert, vagy robbanóanyagot; 3. A kérelmező olyan személy vagy dolog elleni erőszakos bűncselekményt követett el, illetve más olyan erőszakos magatartást tanúsított, amelyből alaposan lehet arra következtetni, hogy a katonai szolgálat teljesítése lelkiismereti meggyőződésével nem lehet ellentétes.

A kérelem benyújtásakor engedéllyel, vagy anélkül tartott lőfegyver természetes módon utalhat arra, hogy a kérelmezőnek a fegyveres szolgálat valójában nem jelent elviselhetetlen lelki terhet. Ugyanakkor figyelmen kívül hagyta a szabályozás azt, hogy a fegyvertartásnak vannak olyan formái, amelyek nem eshetnek azonos megítélés alá a katonai fegyverhasználattal. Ilyen többek között a vadász, vagy a sportcélú fegyvertartás. Mivel ezt a körülményt a jogalkotó figyelmen kívül hagyta, az AB a már hivatkozott határozatában alappal állapította meg, hogy aránytalan a lelkiismereti szabadság fegyvertartásra tekintettel történő korlátozása. Mindezek mellett meg kell jegyezzük, hogy a korábban tartott fegy-

¹⁰ Csapody Tamás i.m. Polgári szolgálat 83. o

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

ver, vagy korábban elkövetett bűncselekmény végképp nem vezethet olyan logikai következtetésre mint a kérelem benyújtásakor tartott fegyver, mert ez a fajta szabályozás nem ismeri el az egyén jogát arra, hogy lelkiismereti meggyőződését szabadon változtassa meg. Ez a koncepció mintegy tagadta a lehetőségét annak, hogy az ember élete során változhat, értékrendjén változtathat.

Külön kérdést vethet fel, hogy az egyén nyilatkozata alkalmas-e arra, hogy lelkiismereti meggyőződését az állam nyilván tartsa. A már hivatkozott határozatában az AB helyeseltetően mutatott rá arra, hogy az alternatív szolgálat lehetősége nem alanyi jogon jár, hanem az állam megfelelő feltételek fennállása esetén biztosítja annak gyakorlását. A feltételek igazolásának más módja nemigen lehet, mint az egyén nyilatkozata. Ez esetben pedig az adatkezelés célja tényleges módon az egyén által kért jog gyakorlásának a biztosítása. Amennyiben ezt valaki személyiségi jogot sértőnek tartja, abban az esetben lehetősége volt – és jelenleg is van – arra, hogy nyilatkozatot egyáltalán ne tegyen, hiszen csak azoknak kell(ett) nyilatkozniuk, akik jogukkal élni kíván(tak).

Az adatkezelésre vonatkozó szabályok nem tartalmaztak olyan rendelkezést, amely szerint az alternatív szolgálat teljesítése után a nyilvántartott adatok megsemmisítésre kerültek volna. Ennek oka abban keresendő, hogy az adatkezelés célja nem szűnt meg a kötelező szolgálati idő leteltével, hanem egész addig fennállt, amíg a személy hadkötelessége is.

A jelenleg hatályos HMH tv. lényegét tekintve fenntartotta a fegyver nélküli szolgálat lehetőségét, ugyanakkor nem ismeri el a polgári szolgálatot. Ennek oka egyfelől abban keresendő, hogy ezen utóbbi létjogosultsága a békeidőszaki sorköteles katonasággal együtt megszűnt. Másfelől pedig a jelenlegi szabályozás szakítva a liberális eszmékkel a honvédelmi kötelezettség konzervatívabb értelmezését fogadja el. A jelenlegi jogi szabályozás elismeri a korábbi polgári szolgálatot, azzal, hogy akik ilyen szolgálatot teljesítettek, azok mentesek egy esetleges behívás alól. Ugyanakkor azzal, hogy a behívásra kerülők köréből kiemeli őket, a jogalkotó olyan szabályozást választ, amely látszólag nem ismeri el az egyén jogát arra, hogy változtasson lelkiismereti meggyőződésén. Azért csupán látszólag, mert szemben a Hvt-vel a jelenlegi szabályozás nem zárja ki annak lehetőségét, hogy aki egyszer az alternatív szolgálatot választotta, az korábbi álláspontját felülvizsgálva fegyveres szolgálatot lásson el. A haderő jelenlegi szerepéből eredően ez békében, illetve rendkívüli állapotban és megelőző védelmi helyzetben egyaránt az önkéntes jelentkezés lehetőségében ölt testet.

A fegyver nélküli katonai szolgálat célja a Honvédség fegyverhasználat nélküli feladataiban történő közreműködés és az ehhez szükséges felkészítés. Mindez olyan katonai jellegű szolgálatot jelent, amely a Honvédség kötelékében kerül végrehajtásra, de nem jár fegyverhasználattal. Ilyen lehet az egészségügyi szolgálat, vagy egyes műszaki szolgálatok. A hangsúly azon van, hogy a szolgálat ellátására a katonai szervezeten belül, katonai beosztás betöltésével kerül sor. Mivel a fegyver nélkül szolgáló lényegesen kiszolgáltatottabb helyzetben van, mint fegyveres társai, ezért a parancsnoknak törekednie kell arra,

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

hogy a fegyver nélküli katonai szolgálatot teljesítő katonát a fegyveres érintkezésből kivonja.

Az egyetlen érdemi változás az, hogy a HMH tv-ből kikerültek azok a támpontok, amelyek korábban orientálták a honvédelmi igazgatás szerveit arra nézve, hogy a kérelmező megalapozatlanul hivatkozott-e lelkiismereti indokra. Ennek megfelelően jelenleg teljes az állami diszkréció annak megítélésében, hogy mikor tekinthető megalapozatlannak a lelkiismereti indokra való hivatkozás. Úgy véljük ezzel túl széles lehetőség nyílt a jogalkalmazó előtt ahhoz, hogy a hadköteles lelkiismereti jogát korlátozza. Azzal, hogy a diszkréció határai sem kerültek kijelölésre, tulajdonképpen parttalaná válhat a jogkorlátozás, ami alkalmas lehet az aránytalanság megállapítására.

A szabályozás mögött egyértelmű a jogalkotói szándék: háborús veszély esetén a lehető legtöbb fegyveres katonát a hon védelmének szolgálatába kell állítani. Ez a törekvés méltányolható, hiszen az állam egyik legfőbb kötelessége területi integritásának megóvása. Ez valamennyi polgárának érdekét egyaránt szolgálja. Ugyanakkor mégsem tudjuk elfogadni azt, hogy az állam gyakorlatilag korlátlan beavatkozást biztosít az egyén magánszférájába. A demokratikus értékrendhez lényegesen közelebb állónak tartanánk, ha az állami döntés keretei kijelölésre kerültek volna.

A polgári szolgálat lehetőségének hiánya felveti annak kérdését, hogy háborús veszélyhelyzetben történő sorozással sérül-e azok lelkiismereti szabadsága, akik belső meggyőződésükkel a katonai szervezetben való szolgálat semmilyen formáját nem tudják összeegyeztetni. Mivel az Alaptörvény – a korábbi Alkotmánnyal ellentétben – nem ismeri a polgári szolgálatot, ezért ennek a szolgálati formának expressis verbis írott alkotmányos alapjai nincsenek. A kérdés eldöntéséhez azt vesszük alapul, hogy a korábban polgári szolgálatot teljesítettek menetesek a behívás alól.¹¹ Ennek megfelelően fennállhat az a helyzet, hogy ugyanazon lelkiismereti meggyőződést valló, különböző életkorúak közül az, aki korábban békeidőben polgári szolgálatot látott el, háborús veszély esetén mentes a bevonulás alól, szemben azzal, aki korábban nem látott el ilyen jellegű szolgálatot. Kettőjük között a lényegi különbség nem az, hogy egyikük ellátott, a másikuk pedig nem látott el korábban polgári szolgálatot, hanem egyedül az életkor, amelynél fogva a fiatalabbnak nem volt szüksége arra, hogy lelkiismereti konfliktusát a polgári szolgálat választásával oldja fel, mert ő már nem esett a békeidőszaki általános hadkötelezettség alá. Ennek megfelelően a lelkiismereti jog szempontjából mindkét személy azonos helyzetben van, hiszen azonos meggyőződést követnek. A jogalkotó mégis különbséget tett közöttük, pusztán azon az alapon, hogy egyikük látott el korábban polgári szolgálatot, a másikuk pedig nem, mert erre lehetősége sem volt. Afelől kétség nem merülhet fel, hogy ezáltal kedvezőtlenebb helyzetbe kerül az, aki nem látott el korábban polgári szolgálatot. Ő arra kényszerül, hogy lelkiismereti meggyőződésével ellentétes módon belépjen a katonai szervezetbe és ott lásson el szolgálatot. Álláspontunk szerint azonos lelkiismereti meggyőződést vallók között meglévő életkori különbség nem szolgálhat a hátrányos megkülönböztetés alapjául. Min-

¹¹ HMH tv. 5. § (4) bekezdés j) pont

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

dezekért úgy látjuk, hogy a jogalkotónak alkotmányos kötelezettsége szabályozni a polgári szolgálatot.

De lege ferende úgy véljük a polgári szolgálatot választók számára is lenne lehetőség háborús helyzetben honvédelmi kötelezettségeik teljesítésére a polgári védelmi kötelezettség keretein belül. A fegyveres összeütközés idején szükséges polgári védelmi feladatok ellátásának célja a lakosság életének megóvása, az életben maradás feltételeinek biztosítása, valamint az állampolgárok felkészítése azok hatásának leküzdésére és a túlélés feltételeinek megteremtésére.

A polgári védelmi kötelezettség alapján létrehozott polgári védelmi szervezetek humanitárius feladatokat látnak el, fegyveres vagy súlyos erőszakos cselekmények elhárítására nem használhatók fel. A polgári védelmi szervezetek egy része kívül esik a Honvédség, illetve bármely más fegyveres szerv keretein, ezért nem okozhat lelkiismeret konfliktust a fegyveres szervnél teljesített szolgálat. Vagyis a fegyver nélküli katonai szolgálat mellett megjelenhetne a polgári szolgálat is, melynek teljesítési helye a polgári védelmi szervezet lehetne. Ennek további indokát szolgáltatja, hogy a HMH tv. a honvédelmi kötelezettség körében szabályozza a polgári védelmi kötelezettséget, a polgári védelem szervezetrendszerét pedig a katasztrófa törvény szabályozza oly módon, hogy irányításukat a Katasztrófavédelem Országos parancsnokának kezébe telepíti.

4. NEMZETKÖZI STANDARDOK

Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése (The Parliamentary Assembly of the Council of Europe továbbiakban: PACE) már 1967-ben a 337. számú állásfoglalásában kialakította azt az alapelvet, hogy a katonai szolgálatra kötelezettnek alanyi jogot kell biztosítani a szolgálat lelkiismereti okból történő megtagadásához. A PACE szerint ez egyenesen következik az Európai Emberi Jogi Egyezmény¹² 9. cikkéből. 2001-ben a PACE e tárgykörben újabb állásfoglalást adott ki, amely szerint a lelkiismereti okból történő elutasítás alapvető elemét képezi a lelkiismereti, gondolati és vallásszabadságnak. A 2006-ban elfogadott 53. számú állásfoglalás a fegyveres erők tagjainak emberi jogaival kapcsolatban kifejti, hogy olyan jogszabályokat kell bevezetni, amelyek biztosítják a jogot arra, hogy a katona kötelezettet lelkiismereti okból szolgálat megtagadóként bejegyezzék.

Az Európai Unió Parlamentjének határozatiban visszaköszönnek a PACE állásfoglalások, amikor arra az elvi alapra helyezkednek, hogy a lelkiismereti okból történő megtagadás részét képezi a lelkiismereti, gondolati és vallásszabadságnak.¹³

A ENSZ Emberi Jogi Bizottsága 1987-ben 1946 számú kiadott állásfoglalásokban felhívta a tagállamokat arra, hogy tartózkodjanak a lelkiismereti okból szolgálat megtagadók bebörtönzésétől. 1989-ben a Bizottság egy lépéssel tovább ment és az 1959. számú

¹² 1993. évi XXXI. törvénnyel kihirdetett az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv

¹³ 1983. február 7., 1989. október 13., 1993. március 11., 1994. január 19.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

állásfoglalásában elismeri, hogy a lelkiismereti okból történő szolgálatmegtagadás a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának (továbbiakban: PPJNE) 18. cikkével összhangban a lelkiismereti, gondolati és vallásszabadság gyakorlásának legitim esz-köze. Az ENSZ vizsgálta azt is, hogy a kötelező katonai szolgálat, avagy annak helyébe lépő civil szolgálat nem ütközik-e a kényszermunka tilalmába. Az ENSZ közgyűlés XXI. ülészakán elfogadott 2200. számú határozatában kifejti, hogy sem a katonai szolgálat, sem pedig a helyébe lépő polgári szolgálat nem sérti a kényszermunka tilalmát.¹⁴ A döntés alapját képező PPJNE 8. cikk 3. c) ii) alpontjából tehát nem vezethető le a szolgálatmegtagadás joga. Az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa (továbbiakban: ENSZ EJT) első alkalommal obiter dictum-ként ugyan, de 1991-ben elfogadta azt az érvelést, hogy a szolgálatmegtagadás levezethető a PPJNE 18. cikkelyéből.¹⁵

Később a Yeo-Bum Yoon v. Koreai Köztársaság és a Myung-Jin Choi v. Koreai Köztársaság ügyben az ENSZ EJT már azt az álláspontot fogadta el, hogy a kérelmezők elítélése korlátozta őket abban, hogy vallásukat és hitüket kimutassák. Ennek megfelelően azt kellett vizsgálgák, hogy a korlátozás levezethető-e a PPJNE 18. cikkéből.¹⁶ Az ENSZ EJT végül arra az álláspontra helyezkedett, hogy az egyezményben megfogalmazott korlátozások szempontjából szükségtelen volt kérelmezők vallásszabadságának csorbítása.

5. AZ EMBERI JOGOK EURÓPAI BÍRÓSÁGÁNAK GYAKORLATA

5.1 VAHAN BAJATJAN VS. ARMENIA¹⁷

Az Emberi Jogok Európai Bírósága (továbbiakban: EJEB) 2011. július 07-én hozott ítéletet Vahan Bajatjan és társai ügyében. A kérelmezők az EJEB-hez fordultak Örményországgal szemben, mert ott az alternatív szolgálat 2004-et megelőző időben a katonai szolgálat megtagadása még akkor is bűncselekménynek minősült, ha annak oka lelkiismereti meggyőződés volt. Miután Bajatjan vallási okokra hivatkozva megtagadta a szolgálatot (miniszterhez írt levelében azonban vállalta volna a polgári szolgálatot) vele szemben 2002-ben vádat emeltek, majd a következő év januárjában elítélték. Az Örmény Köztársaság akkori Alkotmánya alapján mindenkinek joga volt a gondolati lelkiismereti és vallásszabadságra. Az alapvető jogokat csak törvényben lehetett korlátozni, ha az állam védelme (sic!), a köz-

¹⁴ A döntés összhangban a van a Polgári és politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 8. cikk 3. c) ii) alpontjával, amely elvi éllel szögezi le, hogy nem lehet kényszer, vagy kötelező munkának tekinteni „a katonai jellegű szolgálatot és olyan országokban, ahol a katonai szolgálat lelkiismereti okokból történő megtagadása lehetővé van téve, a köz javára végzett olyan szolgálatot, amelyet a törvény a katonai szolgálatot lelkiismereti okokból megtagadó személyektől megkövetel;”

¹⁵ 446/1991. állásfoglalás

¹⁶ PPJNE 18. cikk 3. pont: „A vallás vagy meggyőződés kinyilvánításának szabadságát csak a törvényben megállapított olyan korlátozásoknak lehet alávetni, amelyek a közbiztonság, a rend, a közegészség, az erkölcs, vagy mások alapvető jogai és szabadságai védelmének érdekében szükségesek.”

¹⁷ European Court of Human Rights application 23459/03. Bayatyan v. Armenia
[http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng-press/pages/search.aspx#{"display":\["1"\],"dmdocnumber":\["887961"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng-press/pages/search.aspx#{)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

biztonság, a közrend, a közegészségügy, a közerkölcs, vagy mások jogának, becsületének, jó hírnevének védelme azt megkívánta. Ugyanakkor az Örmény Köztársaság védelmében minden polgárnak az előírt törvényes rend alapján részt kellett vállalnia.

Az örmény büntetőjogszabályok pedig szabadságvesztéssel rendelték büntetni a katonai behívás alóli kibúvást. A honvédelmi törvény az alábbi lehetőségeket biztosította a behívás alól. 1. annak oka egészségügyi alkalmatlanság, 2. a kötelezettnek valamely szülője, testvére életét vesztette Örményország védelme érdekében, vagy az Örmény Hadseeregben, illetve más csapatoknál és ő az egyetlen fiúgyermek a családban, 3. Kormányrendelet alapján, 4. az örmény állampolgárság megszerzése előtt külföldi fegyveres erőknél teljesített szolgálatot, 5. tudományos fokozattal rendelkezik, vagy különleges tudományos, illetve oktatási tevékenységet végez.

Az örmény egyházügyi törvény alapján az állampolgári kötelezettségek teljesítése során nem lehet különbséget tenni a vallási szervezetek tagjai és az összes többi ember között, vagyis a kötelezettségek lelkiismereti, vagy vallási meggyőződésre tekintet nélkül egyaránt terhelnek mindenkit. Ugyanakkor a törvény elismerte annak lehetőségét, hogy az állampolgári kötelezettség konfliktusba kerülhet a vallási meggyőződéssel. Erre az esetre egyedi ügyekben a jogalkotó a kötelezettség teljesítése érdekében lehetővé tette a konfliktus feloldását az állam és a vallási szervezetek közötti kölcsönös megállapodással.

Az alternatív szolgálatokat szabályzó, 2004-ben hatályba lépett törvény értelmében a lelkiismereti, vagy vallásos meggyőződés alapján választhatóvá vált az alternatív szolgálat, amely felváltotta a kötelező katonai szolgálatot. Ez a szolgálat egyfelől nem lehet megalázó jellegű, másfelől pedig nem lehet olyan, amely harci feladat végrehajtásával, fegyverek használatával, szállításával, vagy karbantartásával járna. Ugyanakkor az alternatív szolgálat bevezetése óta eltelt időben sem vált megoldottá a polgári szolgálat kérdése. De jure létezett a polgári szolgálat intézménye, de facto azonban a hadsereg irányítása és felügyelete mellett lehetett ellátni, még akkor is, ha arra polgári intézményben került sor. A hadsereg irányítása alól kivont polgári szolgálat intézményére 2013-ig várni kellett.

Az EJEB a Bajatjan ügyben kifejtette, hogy Európai Emberi Jogi Egyezmény 9. cikkének értelmezése során figyelemmel kell lenni a 4. cikk 3. pontjára,^{18,19} vagyis a polgári szolgálat létét a nemzetközi egyezmény is elismeri, mint olyat, amely lelkiismereti meggyő-

¹⁸ Európai Emberi Jogi Egyezmény 9. cikk: „1. Mindenkinek joga van a gondolat-, a lelkiismeret- és vallásszabadsághoz; ez a jog magában foglalja a vallás vagy meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint a vallásnak vagy meggyőződésnek mind egyénileg, mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind a magánéletben istentisztelet, oktatás és szertartások végzése útján való kifejezésre juttatásának jogát. 2. A vallás vagy meggyőződés kifejezésre juttatásának szabadságát csak a törvényben meghatározott, olyan korlátozásoknak lehet alávetni, amelyek egy demokratikus társadalomban a közbiztonság, a közrend, közegészség vagy az erkölcsök, illetőleg mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükségesek.”

¹⁹ 4. cikk: 3. pont b) alpont „E Cikk szempontjából a „kényszer- vagy kötelező munka” kifejezés nem foglalja magában a katonai jellegű szolgálatot, illetőleg a katonai szolgálatot lelkiismereti okokból megtagadó személyek esetében olyan országokban, amelyekben ezt elismerik, a kötelező katonai szolgálat helyett megkívánt szolgálatot;

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

ződésből választható a katonai szolgálat helyett. Ennek megfelelően az egyezmény alapján nem vezethető le olyan szabályozás, amely mentesít az állampolgári kötelezettség alól. Vagyis önmagában a kötelező katonai szolgálat nem egyezményesítő.

Ugyanakkor arra mutatott rá a Bíróság, hogy szükséges a jogfejlesztés annak érdekében, hogy megfeleljenek a gyakorlati kihívásoknak. Ezért került sor a 9. és 4. cikk egymásra tekintettel történő értelmezésére. Ebből az értelmezésből pedig az következik, hogy azon személyeknek sérül a választás szabadságához fűződő joga, akik a kötelező szolgálat helyett nem választhatják az alternatív szolgálatokat. Önmagában ugyan a 9. cikk nem ismeri el és nem is tilalmazza a megtagadás jogát. Viszont az elmúlt évtizedekben az Európa Tanács tagállamai között általánossá vált az a gyakorlat, hogy az állam biztosítja az alternatív szolgálat lehetőségét. Többek között ezért is változtatott a Bíróság a korábbi joggyakorlatán. A másik fő indok az volt, hogy az ENSZ EJT gyakorlatával kívánták összhangba hozni az európai gyakorlatot. Mindezek alapján végül úgy érvelt a Bíróság, hogy egy súlyos és leküzdhetetlen belső konfliktus elegendően komoly érv a szolgálat megtagadásához. Ugyanakkor az állam a vallási választás jogát korlátozhatja, ha arra nyomós társadalmi szükséglet kellő alapot szolgáltat.

Békeidőben a vallásszabadság korlátozásának indokaként nehéz nyomós társadalmi szükségletet felmutatni, ugyanakkor a háborús veszély, amikor a magyar jogban is feléled a sorozás intézménye már szolgáltatathat erre kellő alapot.

5.2. BULDU AND OTHER V. TURKEY²⁰

Az EJEB 2014. június 03-án hozott ítéletet Case Buldu és társai ügyében. A kérelmezők azért fordultak az EJEB-hez, mert Törökország egyáltalán nem ismeri el az alternatív katonai szolgálat lehetőségét, ugyanakkor minden felnőtt korú török állampolgár köteles katonai szolgálatot teljesíteni.

Case Buldut többször sorozásra rendelték, melynek ő vagy nem tett eleget, vagy vele szemben hatósági kényszert alkalmazva megjelent ugyan a sorozáson, de azt követően nem volt hajlandó szolgálatot teljesíteni. Emiatt őt a török hatóságok folyamatosan eljárás alá vontak, melynek eredményeként több alkalommal elítélték, mint katonai szolgálatmegtagadót. Buldu minden esetben saját vallásos meggyőződésére hivatkozott, amely nem engedi meg számára a katonai szolgálatot. Ugyanakkor jelezte, hogy alternatív szolgálatot hajlandó lenne ellátni. Mivel a török törvények ezt a jogintézményt nem ismerték, ezért erre de jure lehetősége nem volt.

Az EJEB döntésében hivatkozott a Bajatjan ügyre és megismételte, hogy súlyos és leküzdhetetlen lelkiismereti indok alapul szolgálhat arra, hogy valaki megtagadja a katonai szolgálatot. Ezzel szemben pedig az államnak nyomós társadalmi szükségletet kell igazol-

²⁰ European Court of Human Rights application 14017/08 Case Buldu and other v. Turkey [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{"fulltext":\["buldu"\],"display":\["2"\],"languageisocode":\["FRA"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-144352"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

nia ahhoz, hogy korlátozza az egyén lelkiismereti szabadságát. Buldu lelkiismereti meggyőződésének komolysága nem hagyott maga után kívánnivalót, hiszen – mint mutatott a rá a bíróság – több alkalommal szenvedett el inkább büntetést, mintsem, hogy katonai szolgálatot lásson el. Ezzel szemben az állam nem tudott kellően súlyos társadalmi indokot felsorakoztatni, amely magyarázta volna az alternatív katonai szolgálat hiányát, illetve a tényleges szolgálatmegtagadókkal szembeni büntető intézkedéseket.

Mindamellett, hogy az EJEB álláspontja szerint indokolatlanul sérült a kérelmező vallásszabadsághoz való joga, az állam megvalósította az Egyezmény 3. cikkébe ütköző kínzást is azzal, hogy a folyamatos hatósági eljárások miatt jelentősen romlottak a kérelmező életkörülményei.

Kulcsszavak: alternatív szolgálat, vallásszabadság, lelkiismereti, gondolati- és vallásszabadság, polgári szolgálat, fegyver nélküli szolgálat

Keywords: alternative service, freedom of religion, freedom of thought, conscience and religion, civil service, service without weapon

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Lakatos László: Honvédelmi igazgatás Nemzeti Közszerzői Egyetem Bp. 2012.
2. Dezső László: Bevezetés a katonai lelkigondozásba I. könyv Pápa 1941.
3. Waldo W. Burchard: Role conflicts os military chaplains American Sociological review Vol 19. No. 5. oct. 1954.
4. Csapody Tamás: A polgári szolgálat Magyarországon Valóság 1999. 42.-évf 10.
5. ENSZ Emberi Jogi Bizottság 1993. március 8. 49. ülésének jegyzőkönyve, E/CN.4/1993/L.107, illetve EP határozata az emberi jogok tiszteletben tartásáról az Európai Közösségben (A3-0025/92)
6. European Court of Human Rights application 23459/03. Bayatyan v. Armenia
7. [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng-press/pages/search.aspx#{"display":\["1"\],"dmdocnumber":\["887961"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng-press/pages/search.aspx#{)
8. European Court of Human Rights application 14017/08 Case Buldu and other v. Turkey
9. [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{"fulltext":\["buldu"\],"display":\["2"\],"languageisocode":\["FRA"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-144352"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

TÓTH LÁSZLÓ

Vegetius a sorozásról

Vegetius about military recruiting

Absztrakt

Jelen írás a késő római szakíró Publius Flavius Vegetius Renatus javaslatait elemzi a létszámkiegészítés és sorozási eljárás kapcsán. Az összevetés alapját elsősorban korabeli dekretális és narratív források képezik.

Abstract

This article analyzing the proposals of the late roman military writer Publius Flavius Vegetius Renatus in connection the recruitment and the conscription procedure. This comparison is based on primarily the contemporary legal and narrative sources.

Nem csak napjainkban számít aktuálisnak a létszámkiegészítés kérdése az államok számára, hanem ezt a problémát már az ókorban is kiemelt fontossággal kezelték, és keresték a válaszokat az újonnan megjelenő kihívásokra. Ezek a kihívások, mint tudjuk, később végzetesnek bizonyultak a Nyugatrómai Birodalom számára. Ettől eltekintve nézzük meg közelebbről a késő római korban élt római szakíró Flavius Vegetius Renatus¹ *De re militari* című művében, mit tanácsol a hatalomlátszólagos megtestesítőjének,² III. Valentinianus (424-455) császárnak, aki megkísérli, az anyagi nehézségek ellenére az összeomlásban lévő „régí” hadsereg helyett egy új struktúra létrehozását.³ Milyen viszonyban vannak a realitással ezek a tanácsok? Nemhiába, égető gond a késő római állam számára az újoncozás kérdése, egyes becslések szerint⁴ 395 és 420 között a nyugatrómai comitatenses alakulatok veszteségei elérték, sőt némiképp meg is haladhatták a birodalmi hadsereg

¹ Vegetius személyéről, és koráról élesen megoszlanak a vélemények. Jelen írás Várady László koncepcióját elfogadva, (Várady László: Késő-római hadügyek és társadalmi alapjaik Akadémia Kiadó Budapest 1961 276-284 old) Vegetius munkásságát III. Valentinianus uralkodása idejére datálja. Újabban III. Valentinianus mellett foglal állást Michael B. Charles is bővebben lásd Michael B. Charles : Vegetius in Context : Establishing the Date of the Epitoma Rei Militaris. Historia-Einzelschrift, Band 194. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2007.

² A Nyugatrómai Birodalomban, Honorius(395-423) alatt látványosan megrendült a központi a hatalom, aminek egyik legfontosabb tartópillére (szemben a keletrómai birodalommal) a hadsereg feletti irányítás a császár kezéből, a mindenkor magister utriusque militiae fennhatósága alá került.

³ Novell.Valent. VI, XV,

⁴ Williams, Stephen- Friell Gerard. The Rome that did not fall, London Taylor& Francis e-Library 2005 100-101. old.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

összállományának felét. Vegetius első könyvében⁵ a hadsereg feltöltését az életmódja és mentalitása miatt, a vidéki lakosságból tartja ideálisnak, a városi polgárok közül pedig csak szükség esetére sorozna. Ez a princípium lényegében a kora-köztársaságkori tradíciókon nyugszik, azonban ha a vegetiusi koncepciót összevetjük a IV. század végi és a V. század eleji nyugatrómai uralkodó állapotokkal, akkor gyakorlatilag kivitelezhetetlennek találjuk ezt a javaslatot. A társadalmi problémák miatt ugyanis a vidéki lakosság kevésbé bizonyult alkalmasnak arra, hogy soraiból töltsék fel az egyre jobban fogyatkozó állományt. A kiugróan magas és a társadalom szempontjából rosszul elosztott terhek nagyon megviselték a vidéki polgárokat, a földbérlet colonusok és a rabszolgák között a különbség egyre kisebb lett, az egzisztenciális lét és jogi státusz kapcsán. A kisbirtokkal rendelkező réteg a kivetett adók terhe alatt fokozatosan ment tönkre, deklasszáldott és jobb esetben keresett támogatókat a nagybirtokosok között,⁶ rosszabb esetben csatlakozott az újonnan fellángoló bagaudák mozgalmához. A társadalmi átrétegződés felgyorsulásához a késő-római állam is asszisztált, mert a bevételek legnagyobb része a vidéki lakosság adójából származott, és az állam mindig is törekedett az adóbevételek növelésére. Nemcsak az egyre jobban felgyorsuló és nagyobb méreteket öltő társadalmi pauperizáció keserítette meg a vidéki lakosság életét, hanem a kényszeröröklés rendszere is, mely lehetetlené tette, hogy a vidéki polgárok helyzetükből kitörjenek.⁷ A Vegetius által javasolt kora- és középköztársasági kis- és középbirtokos modellt – a korai viszonyokat ismerve –, sorozásra tehát nem tekinthetjük alkalmasnak, ezt a megállapítást a nagybirtokos rétegre is vonatkoztathatjuk. Kétségtelen, hogy a nagybirtokosok társadalmi súlyuk révén rendelkeztek egy bizonyos hadi potenciállal, mely olykor arra is alkalmasnak bizonyult, hogy amikor a hadsereg nincs, vagy nem tud jelen lenni, megállja a helyét a barbár hódítokkal szemben, mint ahogy ezt bizonyítja Dydimus és Veranianus esete, akik magán hadseregükkel ellenállták a Hispaniába beözönlő barbár hadaknak.⁸ Ez a magánhadsereg olykor az állam számára fontos segítséget jelentett a belső ellenség ellen egy polgárháború esetén, mint például, amikor a hispaniai nagybirtokosok mozgósítottak az uzurpátor Constantinus ellen.⁹ Azonban a nagybirtokos réteg katonaállítását sokkal jobban motiválták a sajátos helyi érdekek, mint az állami, mert ezek a fegyveres ellenállások is zömmel regionális keretek között történtek (ezt a nagybirtokkal rendelkező egyházi központokra is vonatkoztathatjuk¹⁰), illetve a latifundium birtokos réteg nem vett részt az adóterhek viselésében. Tehát a pozitív példák ellenére komoly problémákat okozott a katonaállításnak eme formája, mely a minőség és a mennyiség terén egyaránt manifestálódott. Ezt maga Vegetius is élesen kritizál-

⁵ Vegetius I:6

⁶ Alföldy Géza: Római társadalomtörténet Osiris Kiadó Budapest 2000. 200-202 old

⁷ Alföldy Géza i.m. 198-203 old

⁸ Isid.Hg.: 71

⁹ Zosimus :VI:40

¹⁰ Whitakker, Dick: Landlors and warlords in the later Roman Empire in War and society in the world. Szerk. Rich, John Taylor & Francis e. Library 2002 290-292 old.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

ta,¹¹ „mert az újoncszolgáltatásra kötelezett földbirtokosoktól a sorozó tiszték, kedvezésből vagy nemtörődomségből olyanokat soroznak a hadseregbe, akiket saját uraik is utálnak megtartani” (fordította: Várady László). Ami a mennyiséget illeti, a patrocinium rendszeren keresztül a nagybirtokosok nemcsak szabotálták a katonák kiállítását, hanem ráadásul még az államot is megkárosították azáltal, hogy a potenciális adóalanyokat az állam vigyázó szeme elől, a maguk szárnyai alá vették. Ezt tükrözi III. Valentinianus császár novellája is, mely háromszoros áron való megváltással szankcionálja az újoncozásnak eleget nem tevőket.¹² A késő-római kormányzat a vegetiusi javaslat helyett sokkal inkább azzal kísérletezett, hogy megpróbálja a katonákat fokozatosan önellátóvá tenni, anélkül, hogy a fennálló társadalmi kereteket komolyabban megbolygatná. Ez különösen a limitanei alakulatoknál volt szembeötlő, ahol igyekeztek a katonákat földjeik művelésére, és körletük nem elhagyására a törvény erejével motiválni a határsávbán.¹³ Ezen kísérleteket, melyek a katonaság önálló és önfenntartóvá tételére irányulnak, lényegében a sztratióta hadseregmodell első csíráinak tekinthetjük. A római vidéki lakosság közül a legjobban hadra foghatóak a szervezett politikával létrehozott betelepített különböző barbár népelemek és katonatelepek¹⁴ (a laeti és gentiles) voltak, a Notitia Dignitatum szerint¹⁵ sikeresen tudott a hadsereg kontrollt gyakorolni felettük. A köztársaságkori tradíciókat példaként gyakran felhozó Vegetius komoly kritikát fogalmaz meg a városi polgárság irányába,¹⁶ holott a későköztársaság korában az újonckérdésre a megoldást a Marius-féle haderőreform hozta meg, aminek során az állományt a proles soraiból, a nincstelen tömegekből töltötték fel, akik száma nagyon felduzzadt a városokban. Vegetius nem az egyetlen a késő római auctorok közül (Ammianus Marcellius,¹⁷ Salvianus¹⁸), akik negatív véleményt fogalmaznak meg a pauperizálódó városi embertömeg alkalmassága és különösen annak a szocializációja kapcsán, valamint nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a későköztársaság államkincstárának helyzete sokkal stabilabb volt, mint a nyugatrómaié, ahol ekkor már nem lehet élni egy gyors és nagyobb mértékű feltöltéssel a polgárok közül. A pénzügyi nehézségek miatt ugyanis a maximum 25-30 ezer főt lehet besorozni,¹⁹ ami kisebb veszteségek pótlására elégséges, nem pedig egy hosszan elhúzódó háborús időszakra, nem is beszélve arról, hogy a már meglévő állomány zsoldjának kifizetése kapcsán is forráshiányról beszélhetünk. Ehhez járul hozzá az, hogy a frissen sorozottak, nem minden esetben rendelkeznek előképzettséggel, ami tovább csökkenti az alakulatok ütőképességét. Vegetius ugyan a sorozásra különösen alkalmasnak találja a kézműves mesterséghez értő ácsokat, ková-

¹¹ Vegetius: I.7¹² Novell. Valent: VI.1-2¹³ Cth. VII.15.1¹⁴ A laeti és gentilesről bővebben lásd Várady László: i.m.:34-39.old¹⁵ Not. DignOcc. XLII¹⁶ Vegetius I.7¹⁷ Amm.: XIV.6¹⁸ Salv. De Gub.: V.4¹⁹ Williams, Spephen-Friell Gerard: i.m. 101. old

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

csokat, kerékgyártókat és mészárosokat.²⁰ Azonban a kézműves, aki az állam számára egyet jelent a produktív adóalannyal, nem minősül sorozhatónak, sőt a foglalkozási kényszeröröklés rendszer megléte igyekszik ennek a társadalmi rétegnek meglétét tartósan konzerválni. Rendkívüli esetben, mint az akkor éppen aktuális közvetlen vandál veszély miatt Rómában kisegítő szolgálatosként ugyan, de alkalmaztak a kézműveseket.²¹ Ez a jelenség azonban, semmiképp sem volt általános, mint ahogy Vegetius javasolja, mivel III. Valentinianus császár rendelkezése kizárólag Rómára, és nem az éles bevetésekről szól, továbbá a novella igyekszik, hogy a városban élő kézműveseket lehetőleg a termelés folyamatában ne nagyon gátolják. A későrómai korszakban a sorozási procedura számos vonása megegyezik a mai modern értelemben vett sorozási eljárással. A szabad jogállásúak esetén kezdetben jelentkezéskor, az alkalmassági vizsgálat során megvizsgálták a jelentkező születési körülményeit, magasságát, egészségi állapotát (fizikai és szellemi) és az előéletét, hogy voltak-e a jelentkezőnek korábban problémái a törvények betartásával. A köztörvényes bűnözők, és bizonyos bűnök elkövetői nem voltak besorozhatóak a hadsereg számára,²² hasonlóan a rabszolgákhoz.²³ A jelentkezők személyazonosságát csak akkor tekintették hitelesnek, ha azt köztisztletben álló személyek tanúként igazolták.²⁴ Mivel a jelentkezéseknél jelentős visszaélések történtek, így annak a módján szigorítani kellett és 385-től irattal kellett igazolni a származást, és a felmenőinek mentességét, mert a kötelezettségeket ugyebár meg lehetett örökölni. A sorozott katonák ideális és sorozási magasságát Vegetius²⁵ 6 láb 5-10 hüvelykben állapítja meg. Ezzel szemben a hatályos magassági kvóta²⁶ 5 láb 7 hüvelyknyit ír elő a jelentkezőnek. A választék a kvóta alapján nem lehetett széles. A hatályos magassági kvóta mércéje két okból is lehetett ilyen alacsony. Egyfelől lehetséges, hogy szándékosan lett az államrészeről leszállítva, hogy minél több alany bizonyuljon e szempontból alkalmasnak, de a biológiai okot sem zárhatjuk ki, hogy az átlagmagasság eme érték körül mozoghatott. A sorozási életkor kapcsán Vegetius²⁷ nem tesz konkrét javaslatot, de a fogékonyság és képezhetőség miatt elsősorban az ifjúságot tartja a legideálisabb sorozási alannak. Ennek ellenére ismert a sorozási minimum az életkornál; II Constantius óta²⁸ az átlagos jelentkezőknél a korhatár 18 évben van megállapítva. A 18 év nem mindenkre vonatkozott, mert a veteránok fiai apjuk által kedvezményekben részesültek, így nekik lehetőségük nyílt arra, hogy később jelentkezzenek az előírt szolgálatra, miután a kedvezmények eltörlésének sikeresen ellenálltak, és elérték,

²⁰ Vegetius I.7

²¹ Novel. Valent V. , Váradý :i.m. 32-33 old.

²² Dig. XLIX.16.4.7

²³ Dig. XLIX.16.11 Ez az elv általánosan elfogadott volt, kivéve vészhelyzet esetén, ugyanis akkor lehetőség nyílt, az önkéntes szolgálat vállalására, de ahogy Váradý László (Váradý László: i.m.: 30-32 old) rámutat ez ideiglenes alkalmazás mellé megfelelő hatások nem társult.

²⁴ CTh VII.2.1

²⁵ Vegetius: I.5

²⁶ CTh VII.13.2

²⁷ Vegetius: I.4

²⁸ CTh VII: 13.1

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

hogy az ő esetükben az irányadó a betöltött 20. év legyen.²⁹ Ugyan a dekretális források konkretizálják az életkort, de mégsem beszélhetünk arról, hogy a késő-római korszakban végig betartották volna a szervek az előírásokat a gyakoribbá váló válságok közepette.³⁰ Az egészségvizsgálat nem azt jelentette, hogy csakis a makk egészséges jelölt minősült alkalmasnak, hanem azok is, akik valamilyen kisebb mértékű testi fogyatékkal éltek együtt, és az a harctéri teljesítményre lehetőség szerint negatív hatással csak kismértékben volt. Erre releváns példa, hogy Traianus császár rendelkezése óta (melyre a Digesta is hivatkozik), ami szerint, aki egy herével született vagy valami folytán elvesztette az egyiket, ettől a tényről függetlenül köteles szolgálatot teljesíteni a hadseregben.³¹ Az egészségvizsgálatot korábban sokan igyekeztek úgy szabotálni, hogy öncsonkítással vagy egyéb más úton kárt tettek önmagukban, hogy így bújjanak ki az állampolgári kötelezettség alól. De a késő-római kormányzat igyekezett ezt megfelelően szankcionálni. A szankcionálásnak eredményesnek kellett lenni, mivel Vegetius nem említi könyveiben, hogy probléma lenne vele. A IV. század végén sorra születtek azok a rendelkezések, melyek az öncsonkítók ellen irányulnak.³² E rendelkezéseknek egyik csúcspontja – és a kérdés megoldása – az volt, amikor az állam deklarálta, hogy az öncsonkítás nem jelent felmentést a kötelességek alól és az illetőnek részt kell vennie a különböző munkaprogramokban,³³ valamint egyfajta kollektív büntetésként a közösségnek két jobb állapotban lévő újoncot kell küldeni helyette. Így a helyi közösségnek is érdekében állott a rebellisebb tagjaira jobban odafigyelni. A katonák mentális állapota kapcsán érdekes adalékul szolgál Hadrianus császár leirata, mely a hadseregben elmezavar, betegség esetén öngyilkosságot megkísérítő katonát elbocsájtani rendeli,³⁴ a rendelkezés, mint a meglévő probléma és az adott reakció együttes megléte mutatja, hogy már a Hadrianus korában az állományban találunk olyan katonát, akire vonatkozott a császári leirat, és mivel feliratra utalás a Digestában szerepel még a kora bizánci időkben is alkalmazták. Azt a források alapján nem tudjuk megállapítani, hogy a katona, akire vonatkozott, az a sorozás előtt, vagy a szolgálati évek alatt alakult ki eme betegség. Viszont nem zárható ki egyértelműen, hogy a seregben kisebb mértékű pszichés rendellenességgel élőket felvettek, részben mert ilyen jellegű szakvizsgálatok az ókorban nem voltak, másrészt a rómaiaknak a témához való hozzáállásuk szignifikánsan eltér napjaink gyakorlatától. Ez manifeszt módon jelen van a római jogban. Annak ellenére, hogy a rómaiak az elmebetegeket, a mentálisan sérülteket a jogban számos korlátozással sújtották, azonban az elmezavarral küszködőket adott esetben „világos pillanataik” esetén úgy kezelték, mintha a korlátozások alá nem eső többi polgárt, ami pedig nem zárja ki alkalmazhatóságukat a seregben. A késő-római korban meg kell említenünk még azt, hogy a sorozási eljárás során a katonajelölt vallása olykor komoly indok lehet az eljárás felfüg-

²⁹ Cth VII:22.2

³⁰ Pat Southern- Karen R. Dixon: The late roman army B.T. Batsford Ltd London 1996 73-74 old

³¹ Dig. XLIX.16.4

³² Cth VII:13.8-12

³³ Cth VII: 13.10

³⁴ Dig.. XLIX.16.6.7

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

gesztésére. Honorius (395-423) óta ugyanis zsidók nem teljesíthetnek fegyveres szolgálót az állam számára.³⁵ A diszkrimináció másokat is érintett: a pogányok³⁶ és manicheusok³⁷ sem voltak a tiltás és az üldözés miatt elvileg felvehetőek, bár nem biztos, hogy a rendelkezések betartásához az állam mindig mereven ragaszkodott, mert a hadsereg súlyos létszámkiegészítési problémáinak megoldása létkérdés volt, továbbá az vitatott, hogy a krisztianizáció milyen mértékig hatotta át a nyugatrómai vidékét. Vegetius könyvében a keresztény és pogány elemek³⁸ egyaránt jelen vannak, pedig a magát famulusként meghatározó³⁹ Vegetius, a hivatalosan keresztény császári udvar belső köreihez tartozik. Ezen ellentmondások miatt, nem meglepő, hogy Vegetius nem ad tanácsot a katonajelölt vallásossága kapcsán. Sokkal komolyabb problémát okozott viszont a nagymértékű dezertálás, Vegetius szerint⁴⁰ maga a dezertálás ténye sorozás után közvetlenül bekövetkezik, azáltal hogy alkalmatlan embereket vettek fel. Vegetius konkrét javaslatot a jelenség ellen az újoncok gondosabb megválasztásán kívül nem tesz. A kormányzati politika hozzáállása is meglehetősen ambivalens, mert a szankcionálás igen széles skálán mozgott,⁴¹ ami nemcsak azt mutatja, hogy a viszonyok fokozatosan romlottak a későrómai állam számára, hanem a kormányzati politika válságát is jelzi: a törvényalkotó nem tudott megfelelő választ adni a kihívásra. Vegetius ezért az érvényben lévő gyakorlatot, miszerint már a frissen besorozott katonákra a hadsereg jelét rájuk kell tetoválni⁴² praktikusság szempontjából

³⁵ Cth. XVI.8.24

³⁶ Cth. XVI.10.21

³⁷ Novell. Valent. XVIII. A novella érdekessége, hogy megpróbál gátat szabni a hadsereg és az adminisztráció dolgozói között terjedő manicheus vallásról. Maga a novella 445-ös dátuma jelzi, hogy az I. Theodosius (379-395) császár alatt végbemenő pogányüldözések nem oldották meg a kérdést, és nemcsak az birodalmi homogenizációs törekvések buktak meg, hanem a hatalom egyik legfőbb talapzatában, a hadseregben is immár nem csak a zsoldok elmaradása miatti válságról, hanem egy ehhez járuló nagyfokú bizalmi-lelki krízis jelenlétéről is beszélhetünk. A kormányzati politika ezen megnyilvánulása azért is problematikus, mert a hadseregben mindig is népszerűségnek örvendtek a keleti vallások. Bővebben lásd Daniels, C. M: *The role of the Roman army in the spread and practice of Mithraism in Mithraic Studies* szerk. Hinnells, R. John Manchester University Press 1975 249-275 old és Speidel, Michael : *Mithras-Orion : Greek hero and Roman Army God* Brill Leiden 1980

³⁸ Vegetius: I.6, I.28

³⁹ Vegetius II. prológus

⁴⁰ Vegetius I.8

⁴¹ A köztársaság (Titus Livius XXIV:20, Valerius Maximus VII:12-13) és principátus (Tacitus *Annales*: XIII.35) korában egyértelműen halálbüntetés sújtotta a dezertőröket, de a Marius-féle reformok előtti seregnél, kivételnek számított, amennyiben a dezertőr frissen sorozott újonc volt, (Frontinus, IV.1.20, Titus Livius Per.55). A dominátus vége fele már lassan érzékelhető a változás. I. Valentinianus (364-375) alatt már halálbüntetés helyett kényszermunkát is lehetett kapni a bányában a szegényebb dezertőrnek (Cth VII.18.1), Gratianus (375-383) alatt a kard általi halálbüntetést elsősorban azokra vonatkoztatták, akik háborús időben dezertáltak (Cth: VII.18.4). 403-tól az elfogott dezertőrök sorsa felett, már az illetékes magister militum dönt. (Cth: VII.18.11) V. század közepére viszont a kormányzat rendre pénzbeli bírság kiszabását tartotta elsődlegesnek, ami markánsan manifesztálódik III. Valentinianus VI. novellájában.

⁴² A katonák tetoválásának kezdetét pontosan datálni nem tudjuk, a tetoválásokról bővebben lásd Jones Lindsay-Allason: *Stigma: Tatting & Branding in Graeco-Roman Antiquity* JRS vol77 1982 139-155 old.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

feleslegesnek tartja. Ezzel lényegében burkolt formában ugyan, de elismeri ez eddigi intézkedések kudarcát. Amennyiben a sorozási vizsgálatok sikeresek voltak, a delikvensnek az adminisztrációs formaság után hivatalosan fel kellett esküdni⁴³ Istenre, Jézus Krisztusra, a Szentlélekre, valamint a császárra. Az esküt követően pedig hivatalosan is tagja lett a birodalmi hadseregnek. Amint látjuk, Vegetius tanácsainak viszonyát realitásokkal a sorozás kapcsán, egyes esetekben komoly fenntartásokkal kell kezelnünk, különösen, ha a dekretális forrásokkal vetjük egybe. Másrészt az, hogy a Vegetius által is élesen érzékelt problémák a nyugatrómai hadseregben a sorozás kérdéséről nem oldódtak meg, az nem feltétlenül az ő olykor realitást nélkülöző tanácsain múlott, hanem sokszor a kormányzati politika eredménytelenségén, és a római államgépezet gyengeségén. Viszont ezek a javaslatok mégsem voltak hiábavalóak, mert a későbbiekben igen termékeny talajra hullottak, és századokon⁴⁴ át hatással volt az utókorra.

Kulcsszavak. Vegetius, késő római hadsereg, Nyugatrómai Birodalom

Keywords : Vegetius , Late roman army , Western Roman Empire,

FORRÁSOK

1. Ammianus Marcellius: Rerum Gestarum libri
2. Codex Theodosianus
3. Digesta
4. Isidorus : Historia de regibus Gothorum, Vandalorum et Suevorum
5. Liber Legum Novellarum Divi Valentiniani
6. Notitia Dignitatum
7. Salvianus : De gubernatione Dei
8. Tacitus: Annales
9. Titus Livius: Libri ab urbe condita
10. Valerius Maximus: Factorum ac dictorum memorabilium libri IX
11. Vegetius : De re militari

⁴³ Vegetius. II.5

⁴⁴ Vegetius művének középkori utóéletéről bővebben lásd. Allmand, Christopher : The De Re Militari of Vegetius: The Reception, Transmission and Legacy of a Roman Text in the Middle Ages Cambridge University Press 2011

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

12. Zosimus :Historia nova

BIBLIOGRÁFIA

1. Alföldy Géza: Római társadalomtörténet Osiris Kiadó Budapest 2000
2. Allmand, Christopher : The De Re Militari of Vegetius: The Reception, Transmission and Legacy of a Roman Text in the Middle Ages Cambridge University Press 2011
3. Daniels, C. M: The role of the Roman army in the spread and practice of Mithraism in Mithraic Studies szerk. Hinnells, R. John Manchester University Press 1975
4. Charles Michael B.: Vegetius in Context: Establishing the Date of the Epitoma Rei Militaris. Historia-Einzelschrift, Band 194. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2007.
5. Lindsay-Allason Jones: Stigma: Tattoing & Branding in Graeco-Roman Antiquity J JRS vol77 1982
6. Southern, Pat- Dixon Karen R.: The late roman army B.T. Batsford Ltd London 1996
7. Speidel, Michael: Mithras-Orion: Greek hero and Roman Army God Brill Leiden 1980
8. Várady László: Késő-római hadügyek és társadalmi alapjaik Akadémia Kiadó Budapest 1961
9. Williams, Stephen- Friell Gerard. The Rome that did not fall, London Taylor& Francis e-Library 2005
10. Whitakker, Dick: Landlors and warlords in the later Roman Empire in War and society in the world. szerk. Rich, John Taylor & Francis e.Library 2002

TÓTH LÁSZLÓ – SIPOSNÉ DR. KECSKEMÉTHY KLÁRA

A Nemi-tó bárkái

The floating ships of lake Nemi

Absztrakt

A Nemi-tó úszó bárkáit Caligula római császár építette. Számos kérdés vetődött fel velük kapcsolatban, vajon miért építette a két nagy hajót a kicsinyke Nemi-tóra. Benito Mussolini 1927-ben elrendelte a tó lecsapolását és a bárkák kiemelését. A hajókat a II. világháború során 1944. május 31-én pusztították el. 1995-ben megalakult a Dianae Lacus Társaság, amely a Nemi-tó környékének kulturális és történelmi hagyományait hivatott ápolni. Ők kezdeményezték a Diana projektet, amely a prima nave (első hajó) 1:1 méretarányban történő megépítését tűzte ki célul.

Abstract

The Nemi Floating Ships were ships built by the Roman emperor Caligula. There is considerable speculation regarding why the emperor Caligula chose to build two large ships on such a small lake. In 1927, Benito Mussolini ordered to drain the lake and recover the ships. The ships were destroyed by fire in World War II on the night of May 31, 1944. There are conflicting views on which side was responsible for the destruction. The Association Dianae Lacus was founded in 1995 to preserve the cultural and history of the Nemi Lake area. They initiated Project Diana, which involved constructing a full size replica of the Roman prima nave (first ship) of Lake Nemi.

CALIGULA

Caius Caesar Augustus Germanicus, ismertebb nevén Caligula i. u. 12. augusztus 31-én látta meg a napvilágot a római hadvezér, Germanicus és Agrippina gyermekeként. Gyermekkorában rengeteg időt töltött apja mellett a Rajna vidéki római katonai táborban, ahol a katonák egy teljes katonai felszerelést ajándékoztak neki, melyhez egy csizma is tartozott. Ekkor kapta a ragadványnevét, Caligula (Kiscsizma).

Tiberius császár utódjául Caligulát jelölte ki, aki 37-ben átvette a császári hatalmat. Három évig, tíz hónapig és nyolc napig tartó uralkodását a pazarlás és beteges önimádat jellemezte. Suetonius Caesarok élete munkája negyedik könyvében Caliguláról ír. *„Befejezte a Tiberius uralkodása alatt csak felerészben elkészült építkezéseket, Augustus templo-*

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

mát és Pompeius színházát. Maga kezdeményezte vízvezeték létesítését Tibur környékétől kezdve, valamint az Amphitheatrum építését a Septa szomszédságában.”¹

Caligula féktelenül költekező életmódjával a Tiberius által hátrahagyott kincstárat gyorsan kimerítette. 41. január 24-én a palatinusi játékok idején Cassius Chaerea, a testőrcsapat tribunusa megölte.

A mentálisan zavart uralkodó furcsaságok sorozatával keltett feltűnést. *„Templomot alapított önmaga istenségének, hozzávaló papi testülettel és aprólékosan kiesztelt áldozati szabállyal együtt. Életnagyságú aranszobra ott állt a templomban, mindig olyan ruhában, amelyet maga aznap viselt.”²*

A furcsaságok egyike a Caligula úszó palotáiként ismert két római bárka megépíttetése és története. A Nemi-tó (Lacus Nemorensis) bárkájának és a Római Birodalom császáranak kapcsolata azonban hosszú évszázadokra a feledés homályába vészett.

A NEMI-TÓ

Az Albanói-hegy (Colli Albani), kúp-alakú vulkáni komplexuma kalderájában két krátert helyezkedik el, az Albanói és a Nemi-tó. Aricia és a hozzátartozó Nemi-tó³ környéke már a korai időktől kezdve a latin népek egyik szakrális központjaként funkcionált.⁴ Ennek szerves részét képezte a szent liget és a Diana szentélye, amely a tó partján állt. A tavat a rómaiak Diana tükrének (speculum Dianae) is nevezték, mert a partján álló szentélyből csodálatosan tükröződött a hold a tó felszínén.

Ugyanakkor a Julius-Claudius dinasztia tagjai számára maga a hely jelentőséggel bírt. Caesarnak villája állt itt,⁵ de Diana ünnepén a Nemoralian nemcsak Caligula vett részt, hanem Diana kultuszát az elődjei is támogatták a meggyengült tradicionális vallásosság megerősítése kapcsán. Elődeitől eltérően Caligula azonban két fő újítást is bevezetett, az egyik Diana papját, Nemi szent ligetének a régtől regnáló királyát egy erősebb ellenféllel való párbajra kényszerítve megölette,⁶ illetve a hajók megépíttetését elrendelte. De miért építtette őket?

¹ Suetonius Caesarok élete, Negyedik könyv Caligula 21.

² Suetonius Caligula 22.

³ Lásd Christina Chondrogianni, Daniel Ariztegui, Piero Guilizzone, Andrea Lami: Lakes Albano and Nemi (central Italy): an overview, 1996. Memorie-Istituto Italiano di Idrobiologia, Volume 55. p. 17-22. A Nemi-tó 320 m tengerszint feletti magasságban fekszik, a kráter peremének magassága a nyugati oldalon 150 méter, míg a keleti, Nemi település felőli oldalán, eléri a 210 méteres magasságot. Maximális mélysége 32 m, minimális mélysége 17 m, a tó felszíne 1.8 km².

⁴ A szakrális központ közelsége miatt nem véletlen, hogy itt kötik meg a Róma ellenes Ariciai Szövetséget bővebben a téma kapcsán lásd Alföldi András: A korai Róma Attraktor Kiadó Máriabesnyő-Gödöllő 2009 35-40. old

⁵ Suetonius Caesar 6, Cic. Att. 6.1.25

⁶ Suetonius Caligula 35

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

Caligula uralmát jelentősen befolyásolták a keleti hatások,⁷ és erősen törekedett arra, hogy a hellenisztikus uralkodókra jellemző korlátlan hatalmat tudjon birtokolni. Ígéretesen induló 8 hónapnyi progresszív uralkodásának⁸ az elhatalmasodó betegsége vetett véget és uralma egyre despotikusabbá és egyúttal erőszakosabbá vált.

A ránk maradt antik auctorok regnálásának két aspektusát emelik ki, különösen kegyetlen és féktelenül pazarló voltát. A fényűzést és mértéktelenséget Caligula esetében tudatos politika részének tekinthetjük, mert a hellenisztikus uralkodóknál a Szeleukidáknál⁹ és Egyiptomban a Ptolemaida uralkodói propagandában megjelent.¹⁰ A fényűzés pazarló voltán túl van erőteljes aspektusa, filozófiája is, amely szerint a fényűzés mértéke az uralkodó korlátlan hatalmát is reprezentálja egyúttal. Az elődjei mellett számára a hellenisztikus uralkodók is példaképül szolgáltak, többek közt Alexandrosz páncélját magára öltve őt imitálta.¹¹ Hasonlóan, mint az isteni eredet kinyilvánításában közismert, hogy Tiberius mellett Caligula is támogatta Apollo kultuszának terjesztését és egyúttal kisajátítását,¹² ami azért jelentős, mert Apollo Diana testvére volt, és ezzel a lépéssel megnyílik a lehetőség az istennő ünnepén önmagának a középpontba való állítására. A nagy hajókhoz azonban, az úszni nem tudó császár¹³ furcsa mód vonzódott. Puteoli és Baiae közötti hajóhídhöz¹⁴ a gabona szállítóhajókat is igénybe vette 39-ben,¹⁵ ami éhínséget okozott Rómában. Erről Suetonius a császár életrajzában is megemlékezik. „A háromezerhatszáz lépés széles tengerszoroson hidat veretve összekapcsolta Baiaet Puteoli kikötőjével; ehhez mindenfelől összegyűjtette a teherhajókat, és kettős rendekbe osztva lehorgonyoztatta őket, majd földet döngöltetett rájuk olyanformán, mint a Via Appia burkolásánál.”¹⁶

A HAJÓK KIEMELÉSÉNEK TÖRTÉNETE

Évszázadokkal később, a hajók kiemelése után sok kérdés vetődött fel. Mit keresett ez a két nagy hajó a kicsi Nemi-tavon? Az első, vitorlás hajót bevontatták a tó közepére, ahol a feltételezések szerint a császár az augusztusi szent hold fényében fürdőzött a tavon. A

⁷ Pontifex Maximusként támogatta Isis kultuszát, (Anthony A. Barrett: Caligula the Corruption of Power Routledge 2001 220-221 old.) Egyiptomból pedig obeszliszket hozatott Rómába. Plin. Hist. Nat. 19. 76. de a keleti hatásokra a római társadalom ekkor még korlátozottan volt befogadóképes. A téma kapcsán lásd Geoff W. Adams: The Roman Emperor Gaius "Caligula" and His Hellenistic Aspirations Brown Walker Press Florida 2007

⁸ Cass. Dio. 59.9-10. Suet. Calig. 16. Aloys Winterling: Caligula A Biography.

⁹ Athenaeus 5.46-48

¹⁰ Sheila L. Ager: The Power of Excess Royal Incest and the Ptolemaic Dynasty *Anthropologica* (Canadian Anthropology Society) 48 (2)

¹¹ Suetonius Calig. 52

¹² Anthony A. Barrett: i.m. 143-145 old.

¹³ Suetonius Caligula 54

¹⁴ Cass. Dio. 59.17.2. „Aur. Vict. Caes. 4.4

¹⁵ David Wardle: Caligula's Bridge of Boats – Ad 39 or 40? *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 56, H. 1 (2007), pp. 118-120

¹⁶ Suetonius Caesarok élete, Negyedik könyv Caligula

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

második, evezős hajó császári palotaként funkcionált, ahol vallási szertartásokat és rítusokat tartottak.¹⁷

Elsőként Prospero Colonna bíboros¹⁸ vetette fel a két hajó kiemelésének gondolatát, hogy méltóképpen szemléltessék az olasz zsenialitást. A kor nagyszerű humanistája Leon Battista Alberti¹⁹ is részese volt a vállalkozásnak 1446-ban. Ő fedezte fel – kristály ablakkal felszerelt bűvárharangot használva – a tó mélyén fekvő két hajót. Egy úszó platformról köteleket, végükön vaskampókkal eresztettek le a tóba és csőrök segítségével szerették volna a hajókat kiemelni. Néhány töredéket találtak mindösszesen és emeltek ki, a hajókból darabokat szaggattak ki.

A bűvárkodás történetének is szerves részét képezi a Nemi-tó. Alex Brylske írásában megemlíti a bűvárharangot, amelyek egyetlen és véletlenszerű kialakítása miatt alkalmazásuk a reneszánsz idején nem volt sikeres. Megemlíti az egyik első sikeres műveletet, amely során az egyszemélyes bűvárharangot alkalmaztak 1531-ben a Nemi-tóban. Mivel a merülés során csak a harangba beszorult levegő állt a bűvár rendelkezésére, ez meglehetősen rövid víz alatti tartózkodást tett lehetővé. Ezen túlmenően, a harangban felhalmozódó szén-dioxid problémát okozott, bár akkor még ez a tudósok és feltalálók számára ismeretlen volt.²⁰

1535-ben került sor Francesco Da Demarchi (1504-76) vezette kísérletre. Tevékenységének eredménye az a megállapítás volt, hogy kétséget kizáróan az i. u. 1. századból származó római hajók voltak. Ő volt az, aki először használt „bűvár ruhát”, amely fából készült, vaskarikákkal összefogott bűvárharang volt, a kezeket és a lábakat szabadon hagyva tudott mozogni a segítségével. Ezzel egy órát tudott a víz alatt tartózkodni.²¹

Három évszázad telt el a következő kísérletig. Ez alatt nemcsak az idő, hanem a pénzvár emberek is fosztogatták a hajókat, hajógerendázatot, díszítéseket, bronzszegeket emeltek ki a tóból.

¹⁷ Grüll Tibor: 50 dolog, amit nem képzelte volna a rómaiakról, Kalligram, 2013. p. 303, A *Caligula úszó palotái*, A Nemi-tó óriásbárkájának története fejezetben a hajók építése során felhasznált technikai vívmányokat ismertette a bárkák építésének, és kiemelésének története mellett.

¹⁸ Prospero Colonna (1463 halt meg) V. Márton pápa unokaöccse 1430-ban lett bíboros. A Szentszék elleni lázadás után száműzetésre ítélték, később azonban visszahelyezték tisztségébe.

¹⁹ Leon Battista Alberti (Genova 1406-Róma 1472) filozófus, építész, zenész, festő és szobrász, a reneszánsz kiemelkedő egyénisége. Padovában és Bolognában tanult, 1432-ben érkezett Rómába. A *Descriptio Urbis Romae* jelentős műve, amely Róma város rekonstrukciójáról szóló első rendszerezett tanulmány. Régészeti és restauráló tevékenységéből a római Santo Stefano Rotondo and Santa Maria Maggiore emelkedik ki.

²⁰ Alex Brylske: A Brief History of Diving: Free Divers, Bells and Helmets

<http://www.thedeadsurprise.com/a-brief-history-of-diving-free-divers-bells-and-helmets/>

(Megnyitva 2014. július 5.)

²¹ Gummere, John F.: The Ships in Lake Nemi, The Classical Weekly, Vol. 22, No. 13 (Jan. 21, 1929), pp. 97-98

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

A következő felfedező Annesio Fusconi volt 1827-ben,²² aki egy úszóplatformot és egy 2,5 méter átmérőjű bűvárharangot – amelyben 8 bűvár számára volt hely – használt. E szerkezet segítségével mozaikpadló, márvány, oszlop és terakottacső darabokat emeltek ki. Amikor a csőrők segítségével ki akarták emelni a hajókat, azok elszakadtak, de a rossz időjárás is véget vetett a kalandnak.

1895-ben Eliseo Borghi műkincskereskedő az Orsini család és az Oktatási Minisztérium engedélyével szisztematikus kutatásba kezdett hivatásos bűvárok segítségével a területen. E kutatás eredménye már közismert volt, megtalálták az első hajót és a kormánylapáthoz tartozó nagyobb bronz kormányrudat, majd különböző vadállatok bronzfejeit emelték ki. Egy halász útmutatását követve 1895. november 18-án sikerült a második hajót is lokalizálni. Erről a hajóról származó bronzkéz a tó partján fekvő Museo delle Navi Romane múzeumban ma is látható.

Felice Barnabei az Antikvitás és Szépművészeti Főosztály igazgatója 1895. november 15-ei jelentésében leírta, hogy a kiemelt műtárgyak elegendő bizonyítékot szolgáltatnak a két hajó létezésére vonatkozóan és felhívta a figyelmet a roncsok további pusztulásának elkerülésére. Az Oktatási Minisztérium, az Olasz Haditengerészetet kérte fel a hajóroncsok kiemelése lehetőségének vizsgálatára.

Vittorio Malfatti, a haditengerészet mérnök alezredese²³ a hajóroncsok hosszas, szisztematikus felkutatása után a kiemelés lehetőségéről egy tanulmányt írt. Ebben a kiemelésük egyetlen lehetséges megoldásaként a tó lecsapolását javasolta. Amennyiben nem tudjuk a hajókat a felszínre emelni, akkor a tó felszínét kell lesüllyeszteni a hajókhoz, vonta le a végső konklúziót Malfatti.²⁴

Megállapította, hogy az első hajó (prima nave) a parttól 50 méterre, 5-12 méter mélységben fekszik. A hossza 64 méter, vitorlarúdja 20 m, a hajó bordázatát a tavi iszap meg lehetőségen jól konzerválta. A második hajó (seconda nave) mintegy kétszáz méterrel arrébb, 15-20 méter mélységben feküdt. Ez utóbbi 71 méter hosszú és 24 méter széles volt.

Malfatti a tó lecsapolásához egy nagy földalatti csatornát tervezett, amely a krátertő vízének levezetésére szolgált. Az elgondolással 30 éven át nem foglalkozott senki.

1926-ban egy bizottságot állítottak fel, amely feladata a tó lecsapolása technikai megoldása vizsgálata volt, és arra a megállapításra jutottak, hogy Malfatti terve az egyetlen kivitelezhető lehetőség. 1927-ben Benito Mussolini utasította Guido Ucellit, hogy csapolja le a tavat, ehhez a haditengerészet, az ipar képviselői, és magánszemélyek nyújtottak segítséget. 1928. október 20-én kezdődött meg a tó lecsapolása. A kiszivattyúzott vizet négy hatalmas vízvezetéken vezették el egy hatalmas víztározóba, amelyet a római kori vízvezeték bejáratánál alakítottak ki, és a római vízvezetéken a hegyet átfúrva a környező

²² Gummere i. m. 98. oldal

²³ Marina és Massimo Medici Le navi di Nemi címmel hétrészes cikksorozatot jelentetett meg a Nemi-tó két hajójának részletes történetéről a Controluce lap hasábjain 1998. márciusa-2000. áprilisa között.

²⁴ Le navi di Nemi L'intervento dello Stato (sesta parte), Controluce, febbraio 2000, p. 14.
<http://www.controluce.it/notizie-old-html/giornali/a09n02/feb14.pdf> (Megnyitva 2014. július 17.)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

völgybe vezette el. Előbb két szivattyúházat építettek, majd úszópontra szerelt két hatalmas szivattyút üzemeltettek a gigantikus méretű akció végéig.²⁵

Az első hajó részei 1929. március 28-án²⁶ emelkedtek ki a vízből, 1931. június 10-én pedig teljes pompájában kiemelkedett a hajó, és megtalálták a második hajót is. A felfedezés igazi világszenzáció volt, eloszlatta a kishitűek összes kétségét a hajók létezésére vonatkozóan. A Brit Királyi Haditengerészet és hajógyárak képviselői is meglátogatták a helyszínt. A hajónak állványzatot készítettek, majd négy lefektetett sínen vontatták ki a tó partjára.

Addig 20 métert csökkent a tó szintje és mintegy 40 millió köbméter vizet szivattyúztak ki. 1931. augusztus 31-én 500.000 köbméter iszap tört fel az alsóbb rétegekből. A munkálatok átmenetileg szüneteltek, amíg a hajó kiemelési projekt kockázatát vitatták meg, a tó szintje emelkedni kezdett. 1931. november 10-én a közmunkaügyi miniszter leállította a munkálatokat. 1932. február 19-én a haditengerészeti minisztérium kérvényt írt a kormányfőnek a project folytatása érdekében. A második hajó a víz fogságából történő kiszabadítása 1932. március 28-án kezdődött, de technikai problémák miatt csak október 13-án fejeződött be a szárazra vontatásával. A két hajó számára épített múzeumot 1936 januárjában adták át.

A tavi iszap kétezer éven keresztül csodálatosan konzerválta a hajókat. Felmerült azonban hogyan lehet a kiállítási méretű hatalmas hajókat megvédeni. Először rongyokkal takarták be, de rendkívül gyors ütemben száradt ki a hajóacsozat. Végül az Oslo-i Múzeum viking hajóinak tartósítására szolgáló módszert alkalmazták. Növényi kátrányt oldószerben hígítottak fel és azzal kenték be a felületet többször. Az olasz állam megővésük érdekében fedett múzeumot – Museo delle Navi Romane – épített.

VÉGZET

A hajókat kétszer ítélték pusztulásra. Először Caligula halála után süllyesztették el őket, mert az őrült császár emlékét is ki akarták törölni a római történelemből.

Majdnem kétezer évig szinte háborítatlanul feküdtek a tó fenekén a hajók, legendák sokasága kapcsolódott hozzájuk. Emberfeletti erőfeszítések árán emelték ki a hajókat. Az emberek hét évig csodálhatták őket, míg egy barbár tűzben immár végleg elpusztultak.

Másodszor véglegesen elpusztították őket, amikor a II. világháború során, 1944. május 31-én felgyújtották őket. A bárkák elpusztításával kapcsolatban többféle verzió látott napvilágot, németek vagy amerikaiak pusztították el, a háborúval együttjáró járulékos áldozat vagy szándékosan végrehajtott célirányú rombolás volt-e.

²⁵ Massimo e Maria Medici: Le navi di Nemi (ottave parte) Si riportarono alla luce le due antiche navi romane abbassando il livello del Lago di Nemi, Controluce, giugno 2000, p. 7.

<http://www.controluce.it/notizie-old-html/giornali/a09n06/giu07.pdf> (Megnyitva 2014. július 28.)

²⁶ Massimo e Maria Medici: Le navi di Nemi (ottave parte)

Si riportarono alla luce le due antiche navi romane abbassando il livello del Lago di Nemi, Controluce, giugno 2000, p. 7.

<http://www.controluce.it/notizie-old-html/giornali/a09n06/giu07.pdf> (Megnyitva 2014. július 18.)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

Pedig joggal képezhatték volna a világörökség részét, ezek a műszakilag és technikailag is csodálatosan kivitelezett hajók. Grüll Tibor a könyvében részletesen leírja a hajók építése során alkalmazott technikai újításokat és megoldásokat (karos és dugattyús pumpák, golyóscsapágyak).²⁷

A NEMI-TÓ A MŰVÉSZETBEN ÉS AZ IRODALOMBAN

A Nemi-tavat az elmúlt évszázadok során sok festmény örökölte meg, számos festőt ihletett meg. Híressé váltak többek között Claude-Joseph Vernet, John Robert Cozens, Richard Wilson, Joseph Wright of Derby, Joseph Mallord William Turner, Sanford R. Gifford, Albert Christoph Dies, George Henry Hall, Jean Baptiste Camille Corot, Jean-Achille Benouville, Jacob Phillip Hackert, Edward Lear, Édouard Bertin, Jasper Francis Copsey Nemi-tóról készült festményei és krétarajzai.

A magyar itáliai útleírások irodalma is rendkívül gazdag. Sok főúri, nemesi család sarja utazott a 19. század közepén szinte kötelességszerűen Itáliába.

Wesselényi Polixénia 1842-ben jelentette meg „Olaszhoni és schweizi utazás” című könyvét, amely részletesen taglalja Róma nevezetességeit: a Campidogliot és a Forum Romanumot, a Colliseumot (Colosseum), a Pantheont. Leírja Róma környékén tett kirándulásait: Tivoli, Campagna, Caracalla ferdeje (fürdője), Albano-tava, Castel Gandolfo stb. Ellátogatott a Lago di Nemihez is: „A nemii tó közelében esik Genzanó; itt szekerünkől leszállván, megnéztük a tavat, mely egy kialutt vulkán öble; a tó kicsiny, de szép, s túl rajta Nemi városa nagyon ékesíti e tájat.”²⁸ Útleírásában azonban csak a vulkáni krátertő szerepel, a hajókat és Caligulát nem említi.

Zádori János 1869-ben megjelent „Utivázatok Olaszországból 1867” című művében említést tesz ugyan a Nemi-tóba elsüllyesztett hajóról, de tévesen Tiberiushoz köti azt, „...Gyöngye azonban a kirándulásnak volt a némi tó (lacus nemorensis), Lago di Nemi egy kiégett kráter, kerülete három miglia. ...Régente Diana tükrének hívták, ki itt nagyban tiszteltetett. Még most is benne van Tiberius elsüllyedt fényes hajója. Sikertelenül fáradtak azt 1829. és 1830-ik években felhúzni, mert csak néhány gerendát és bronzszeget kaptak, mit a Kircher múzeumban láthatni.”²⁹

REMÉNY

1995 decemberében Rosario D'Agata vezetésével megalakult a Dianae Lacus Nemi Társasága, amely a tó környékének kulturális és történeti hagyományait hivatott ápolni, valamint célul tűzte ki a prima nave, az első hajó 1:1 méretarányban történő megépíttetését. Az erre vonatkozó Diana Projectet 1998. július 18-án Nemi városi tanácsa jóváhagyta. A terv

²⁷ Grüll Tibor i.m. 209-210. oldalak

²⁸ Wesselényi Polixénia: Olaszhoni és schweizi utazás 1842. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2006. 378 oldal

²⁹ Zádori János: Utivázatok Olaszországból. 71. oldal

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

részeként a nápolyi Torre del Greco hajógyár elsőként megkezdte a hajóorr és a hajógerinc megépítését, amelyet 2001-ben elkészített, ma is a múzeum bejáratával szemben található. A hajóépítés összköltségét 7,2 millió euróra becsülték. 2003. november 15-én az olasz munkavállalókat és vállalkozásokat tömörítő társaság, az Assimpresa bejelentette, hogy támogatja a projektet és a biztosítja az építéshez szükséges faanyagot. A rekonstrukció azonban abbamaradt. 2004 óta nincs hír a bárkák építéséről, 2004-től pedig a Dianae Lacus Társaság nem érhető el az interneten. A bárkák rekonstruált makettjeit pedig a múzeum területén helyezték el.

Megszállott emberek, emberfeletti teljesítmény és sok-sok pénz szükséges ahhoz, hogy évezredek elteltével Caligula bárkája ismét a Nemi-tó felszínén lebeghessen vagy a kiállítási csarnokban tömegek csodálhassák meg.

Kulcsszavak: Caligula, Nemi-tó, Nemi úszó bárkák, Dianae Lacus Társaság, Diana Projekt

Keywords: Caligula, Lake Nemi, Nemi floating barges, Association Dianae Lacus, Projekt Diana

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Il museo delle navi Romane di Nemi, <http://www.museonaviromane.it/> (Megnyitva 2014. július 3.)
2. Brylske, Alex: A Brief History of Diving: Free Divers, Bells and Helmets
3. <http://www.thedearsurprise.com/a-brief-history-of-diving-free-divers-bells-and-helmets/> (Megnyitva 2014. július 5.)
4. Del prete, Silvia: Ricostruzione di una delle navi romane del Lago di Nemi, *Controluce* marze/aprile 1998
5. <http://www.controluce.it/notizie-old-html/giornali/a08n03-04/a8n3-04.pdf> (Megnyitva 2014. július 7.)
6. Forum Ancient Coins, Gaius Caligula and His Artifacts from Pleasure Barges of Lake Nemi- Joe Geranio
7. <http://www.forumancientcoins.com/numiswiki/view.asp?key=Gaius%20Caligula%20and%20the%20Artifacts%20from%20His%20Pleasure%20Barges%20from%20Lake%20Nemi-%20Joe%20Geranio> (Megnyitva 2014. augusztus 8.)
8. Gummere, John F.: The Ships in Lake Nemi, *The Classical Weekly*, Vol. 22, No. 13 (Jan. 21, 1929), pp. 97-98
9. Grüll Tibor: 50 dolog, amit nem képzeltél volna a rómaiakról, *Kalligram*, 2013. p. 303
10. Massimo e Maria Medici: Le navi di Nemi L'intervento dello Stato (sesta parte), *Controluce*, febbraio 2000, p. 14.
11. <http://www.controluce.it/notizie-old-html/giornali/a09n02/feb14.pdf> (Megnyitva 2014. július 17.)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

12. Massimo e Maria Medici: Le navi di Nemi La dea, il tempio, il sacerdote e l'emissario (settima parte), Controluce aprile 2000, p. 6.
13. <http://www.controluce.it/notizie-old-html/giornali/a09n04/apr06.pdf> (Megnyitva 2014. július 18.)
14. Massimo e Maria Medici: Le navi di Nemi (ottave parte)
15. Si riportarono alla luce le due antiche navi romane abbassando il livello del Lago di Nemi, Controluce, giugno 2000, p. 7.
16. <http://www.controluce.it/notizie-old-html/giornali/a09n06/giu07.pdf> (Megnyitva 2014. július 18.)
17. Massimo e Marina Medici: La navi di Nemi Il salvataggio. La distruzione. Controluce, ottobre 2000,
18. <http://www.controluce.it/notizie-old-html/giornali/a09n10/paes.htm> (megnyitva 2014. augusztus 1.)
19. Massimo e Marina Medici: La Navi de Nemi Il Museo – seconda parte (parte dodicesima), Controluce, febbraio 2001 <http://www.controluce.it/notizie-old-html/giornali/a10n02/p04-14-paes.htm> (Megnyitva 2014. július 7.)
20. Massimo e Marina Medici: La Navi de Nemi Il parte Controluce giugno 1999, p. 5.
21. <http://www.controluce.it/notizie-old-html/giornali/a08n06/a8n6-4.pdf>
22. Siposné Kecskeméthy Klára: Caligula úszó palotái, Nemzetvédelmi Egyetemi Fórum, 2004. VIII. évfolyam 4. szám p. 42-43.
23. http://www.zmne.hu/Forum/04negyedik/caligula_.htm
24. Stenhouse, Margaret: The Lost Ships of Nemi: The unsolved mystery of two splendid imperial barques that lay submerged for nineteen centuries in a tiny volcanic lake near Rome Frascati : Poligrafica Laziale, 2008. p. 96
25. Stenhouse, Margaret: The Goddess of the Lake: legends and mysteries of Nemi, Press Time Editions, 1997, p. 270
26. Suetonius: Caesarok élete Tizenkét életrajz, Negyedik Könyv Caligula 82-101. oldalak
27. <http://mek.oszk.hu/03200/03264/03264.htm> (Megnyitva 2014. július 7.)
28. Zádori János: Utivázlatok Olaszországból 1867, Eger Lyceumi Nyomda, 1869. 120 oldal
29. Wesselény Polixénia: Olaszthoni és schweizi utazás 1842. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2006. 378 oldal

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

ÚJFALUSI TAMÁS

A délszláv háborúk leírása és elemzése a hazai és nemzetközi irodalmakban**(az elméleti megközelítések és értékelések azonosságai és különösségei, ezek alapjai, lehetséges okai)****"The description and analysis of the balkan wars in the domestic and international literature****(the basis of possible reasons based on the similarities and differences of the theoretical approaches and assessments.)"****Absztrakt**

Az egykori titói Jugoszlávia nem csak egy többnemzetiségű állam, hanem Európa szívében elterülő, szomszédos országaihoz viszonyítva kimagaslóan erős katonai és gazdasági hatalom is volt. Tanulmányozására nem csak a keletkezésének és a második világháború után hihetetlenül gyors fellendülésének körülményei adnak okot, hanem annak úgyszintén relatív gyors és véres szétválása is. Ahhoz, hogy az egykori ország keletkezését és bukását mélyebben megérthessük, nem elég annak rövid¹ történelmét, hanem az egész Balkán és kelet-közép-európa régióját az egykori „egységes” szláv törzsek betelepedésétől napjainkig tanulmányozni.

Annak érdekében, hogy a témával kapcsolatban reális és hiteles információt gyűjthessünk, több arról szóló tanulmányt és könyvet kell feldolgoznunk. Természetesen nem elég csak egy nagy halom információt felhalmozni, azok feldolgozása, megszűrése és összehasonlítása egyaránt fontos az új megjegyzések és következtetések levonásához. Éppen ezért ez a publikáció a délszláv háborúkról megjelent különböző irodalmak eltérő és hasonló aspektusaira világít rá. Az objektivitás érdekében nem csak a szerb, horvát, szlovén, bosnyák vagy bármely másik nemzetközi irodalmak egy csoportját fogom megvizsgálni, hanem a különböző oldalakon álló (illetve a „pártatlan” országok) nemzetek irodalmainak hasonlóságát és eltéréseit is analizálok. A publikáció hosszának korlátai végett, most csak egyes szerb, horvát, magyar, illetve angolszász irodalmakat vizsgálok.

¹ A Titói Jugoszlávia 1945 és 1992 között létezett, mint állam.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

Abstract

The once-great Yugoslavia of Tito was not only a multinational country, but also such a country in the heart of Europe, which held considerable military and economic power. Not only is it worth researching the birth of Yugoslavia and its position after WWII – the unbelievably fast growth in particular – but especially, Yugoslavia's rapid and bloody fall that followed shortly after its prosperity. In order to be able to understand the rise and fall of a great country such as Yugoslavia, it is not enough to study its short history. It is essential to study closely the whole Balkan and East-Central Europe region, from when the then-unified Slavic tribes populated it, until present days.

In order to be able to gather accurate and reliable information about the topic, a great amount of books, publications and scientific papers should be reviewed. Naturally, it is not enough to discover a big piece of information only; it is equally crucial to filter, process, and compare all the gathered information in order to be able to draw new conclusions and deliver new remarks. Due to this, the publication focuses and examines the aspects of the South Slavic wars based on various academic sources. In order to be correct, not only one group of Serbian, Croatian, Slovenian, Bosnian or any other international literature will be researched, but also other nations' literature (those who weren't "allies"), its similarities and differences.

Due to the length limitations below, Serbian, Croatian, Hungarian as well as English literature is compared.

A KONFLIKTUS MEGNEVEZÉSE

Kutatásaim során az egyes irodalmak között a legelső és egyben meglehetősen feltűnő, valamint merőben eltérő különbségek, a címeik és maga a konfliktus elnevezése volt, mivel az első dolog, amit az olvasó egy adott irodalomban meglát, az a címe. Különösen fontosnak tartom azok pontos és egyértelmű meghatározását, valamint az adott események elnevezésének pontos definiálását. Sajnos Jugoszlávia felbomlásával kapcsolatban ez nem minden esetben egyértelmű, amit a különböző művek címei és az azonos konfliktus különböző megnevezései is alátámasztanak.

SZERB IRODALMAKBAN

Az általam megvizsgált és felhasznált legtöbb szerb irodalomban, általában mellőzik az 1992–1995 közötti délszláv konfliktusok megnevezésénél a polgárháború szó használatát, leginkább magát az egykori ország széthullását, vagyis egészen pontosan Jugoszlávia széthullását használják a történet megnevezésére. Borislav Jovic: „Miért hallgatnék” című könyvében is a konfliktus leírásához leggyakrabban Jugoszlávia szétesése kifejezést használja (Jovic, 2014). Ugyancsak a könyvét népszerűsítő „Kurir” online folyóirat cikkében

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

is szóról-szóra úgy fogalmaztak az újságírók, hogy a könyv „Jugoszlávia széteséséről” szól, mellőzve a délszláv háborút vagy a jugoszláv polgárháborút kifejezéseket (Agencija Beta, 2014). Egy másik szerb nemzetiségű, de Boszniában, a Szerb Köztársaságban élő volt politikus és író, Biljána Plávšity több könyvében is, amennyire csak lehet, mellőzi a történetek pontos definiálását, és leggyakrabban a háborút szót alkalmazza az események megjelölésére. „Tanúk” című könyveiben is több helyen használta a háborút szót anélkül, hogy pontosan meghatározta volna, hogy azok a jugoszláv polgárháborúra, a horvátok honvédő háborújára vagy netán a szerbek területszerzésének törekvéseire irányuló háborúra vonatkoznának (Plavšić 2005, 51). Ugyanakkor meg kell említenem Szlavojub Gyukics író és újságíró is, aki „A Milosevics klán” című könyvében nagyon pontosan és alaposan leírta a Szlobodán Milosevics által vezetett politikát és az eseményeket a délszláv háborúkról, és csakúgy, mint a már említett írók, ő sem bonyolódott bele a háború pontos meghatározásába, csak és kizárólag háborúként emlegette a konfliktust (Gyukics 1997, 153).

HORVÁT IRODALMAKBAN

Ellentétben a szerb nemzetiségű történészekkel és írókkal, a horvát kollégáik már sokkal pontosabban és személyesebben nyilatkoznak a történetekről. Ők nem egyszerűen háborúnak nevezték, hanem honvédő háborúnak. Az elnevezés már önmagában is arra utal, hogy a kiválást és az azt követő háborút a horvátok sokkal nehezebben élték meg és jóval személyesebben érintette őket, mint a szerbeket. Mielőtt még úgy gondolnánk, hogy a honvédő háború kifejezés egy száz százalékosan horvát „véd jel”, ami magát a horvát nép hősiességét, bátorságát és kitartását a szerb agresszorral szemben jelképezi, emlékeznünk kell, hogy ez nem teljesen igaz. A történelem során ezt a kifejezést, már más országok történései, mint például az orosz (egész pontosan a szovjet) történészek is alkalmazták.² Mindkét esetben a honvédő háború, mint kifejezés, agresszor elleni küzdelmet jelentett, azzal a különbséggel, hogy a szovjetek esetén egy világháborúról, ahol több nemzet, ország állt össze a Szovjetunió ellen (A Nagy Honvédő Háború, 1972), míg a horvátok esetében egy ország tragikus széthullásáról szól. Kutatásaim során legelőször ezzel a kifejezéssel a horvát Katonapszichológia (Katonapszichológia 2007, 9) könyv előszavában találkoztam, ami először arra a következtetésre utalt, hogy az egykori tagnemzetek közül talán a horvátokat érintette a legtragikusabban a háború, de tovább tanulmányozva az eseményeket a többi nemzet oldaláról, be kellett látnom, hogy ez csak egy enyhe túlzás volt. A délszláv háborúban részt vett nemzetek közül a horvátok kimagaslóan foglalkoztak és foglalkoznak a tragikus eseménnyel, amit a témával foglalkozó 2009-es őszi „Zbrika knjiga o domovinskom ratu nacionalne i sveučilišne knjižnice u zagrebu” című könyv katalógusuk is bizonyít. A katalógus egyik érdekessége, hogy már a címe is a honvédő háborúról szól: „A zágrábi nemzeti és egyetemi könyvtár a honvédő háborúról szóló könyveinek gyűjteménye”. A katalógus másik érdekessége, hogy a számos felsorolt horvát és egyéb nemzetek

² Nagy Honvédő Háború (oroszul: (Великая отечественная война)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

által horvát és más nyelveken megírt irodalmak közül, nem találunk szerb íróktól származó műveket. Annak ellenére, hogy a legtöbb horvát író a művei címében mellőzi a konfliktus pontos megnevezését, fellelhetőek olyan írók is, mint például Bilicic Bartol, aki külön hangsúlyt fektetett arra, hogy a háborút a „Narodna zastita Siska u Domovinskom ratu: 1991–1992”³ című művében pontosan megnevezze. Mindamellett, hogy a horvát írók és történészek előszeretettel használják a honvédő háború kifejezést az 1991–1995 közötti délszláv háborúkra, ez a megfogalmazás nem teljesen pontos, mivel a háború nemcsak a horvátokról és a szerbekről szólt, hanem a többi volt Jugoszláviában élő nemzetről is. Éppen ezért, kizárólag a horvát irodalmakban találkozhatunk ezzel a kifejezéssel.

ANGOLSZÁSZ IRODALMAK

A konfliktus megnevezésére talán az angolszász irodalmakban találjuk a legválogatosabb és sokszor helytelen megfogalmazásokat. Az amerikai és angol mentalitáshoz híven, ami legtöbb esetben a profitorientációra törekszik, a könyveik címeit, illetve a háború pontos megnevezését valami megrázó, felkavaró és figyelemfelkeltő szavakkal, szó párokkal, valamint mondatokkal írják körül. Éppen ezért a téma tanulmányozásánál (csakúgy, mint más témák tanulmányozásánál is) sok olyan íróval találkozunk, ahol az események megnevezési gyakran pontatlanok, annak ellenére is, hogy a történeteket többnyire pontosan és precízen írják le. Paul Shoup, James A. Schear, Edited by: Stephen J. Blank and Stephen J. Blank, *Yugoslavia's Wars: „The Problem from Hell”* című könyvük jól illusztrálja a fent említetteket. A könyv címe pontos magyar fordításban „Jugoszlávia háborúi: A probléma a pokolból”, rögvest egy tragédiára enged következtetni, ami nagyon figyelemfelkeltő, viszont a gond az, hogy aki nem ismeri Jugoszlávia történelmét arra is gondolhat, hogy egy harmadik országgal állt háborúban, nem pedig annak a tagországai álltak szemben egymással. A cím egy másik komoly hátránya, hogy első látásra, hallásra az olvasó nem tudja eldönteni, hogy egy jelentős történelmi eseményeket ábrázoló komoly műről, vagy egy kalandregényről van szó. Ugyanakkor az írók könyvükben nem pontosították a háború megnevezését, ők egyszerűen konfliktusnak nevezték az eseményeket, ami nagyon diplomatikus megoldás. Ellentétben S. J. Blank és társaival, voltak olyan angol ajkú író társaik is, akik némi könnyelműséggel, a Jugoszlávia szétesését követő háborúkat, egyszerűen jugoszláv polgárháborúnak nevezték (E. O'Ballance 1993, 1). O'Ballance nemcsak, hogy magát a konfliktust, a háborút hívta polgárháborúnak, de ez a megfogalmazás még az egyik könyve címéül⁴ is szolgált. Sajnos ez a megfogalmazás igen vitatott, mert nem egy államon belül folytak a harcok, hanem egy olyan volt állam köztársaságai közt, melyek kiváltak az anyaországból és külön-külön saját szuverén államot hoztak létre. Az online Szótár Plurális Társadalmaknak szerint, „A polgárháborút, mint az államhatáron belüli konf-

³ Narodna zastita Siska u Domovinskom ratu: 1991–1992 (A nemzet által védelmezett Sziszká a honvédő háborúban: 1991–1992).

⁴ Az író könyvének címe: Civil War in Yugoslavia, ami magyar fordításban nem más, mint Polgárháború Jugoszláviában.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

liktusformák egyik kategóriáját lehet meghatározni, elsősorban az általános lázadástól kell megkülönböztetni.” (Szótár Plurális Társadalmaknak 2014, Polgárháború), ami egyértelműen kizárja a valamikori jugoszláv köztársaságok közti konfliktust a polgárháború kategóriájából. További számtalan hasonló, enyhe túlzásokba eső, többnyire hiteles amerikai vagy angol íróktól származó könyvcímeket lehetne úgyszintén sorolni, mint például Christopher Bennett *Yugoslavia's Bloody Collapse: Causes, Course and Consequences*⁵, vagy Susan L. Woodward *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War*,⁶ de pillanatnyilag értelmetlen lenne sorolni a további túlzásokat, mert példáimmal csak utalni szerettem volna az angolszász irodalmak hibáira, mintsem kritizálni azokat.

MAGYAR IRODALMAK

Végül a magyar történészek és írók műveiből kiemelném Sokcseviits Dénes „A délszláv háború” című könyvét. A konfliktus meghatározásának és elnevezésének szempontjából is az egyik legrapportsabban és talán a legpontosabban írja le, amikor az 1991–1995 közötti, egykori jugoszláv köztársaságok közötti háborúról ír. Nézve Európa térképét, valóban földrajzilag a szlávok legdélebbi (hazánkhoz való viszonyításával is ez tűnik a legpontosabbnak) népcsoportjai között történt a konfliktus, tehát száz százalékban helytálló a kifejezés, hogy délszláv háború. Ugyanakkor mindenképpen ki kellene egészíteni a konfliktus évével, mert a történelem során több egymás elleni harcot is folytattak ezek a szláv népek.

AZ EGYES IRODALMAK TARTALMI HITELESÉGE ÉS HOSSZA

A témakörrel kapcsolatos különböző irodalmak nemcsak az egyes történések definiálásában és címeiben térnek el egymástól, hanem azok tartalmában, morális értékrendjében, nyelvezetében és terjedelmében is. A legérdekesebb különbségek a szerb és a horvát irodalmak összehasonlításakor figyelhetők meg.

A szerb irodalmakra egyetemesen jellemző a rövidebb terjedelem és az egyszerű nyelvhasználat. Íróiknál a hétköznapi fogalmazás talán Vuk Stefanovity Karadzitsynak köszönhető, aki leegyszerűsítette a szerb helyesírást és létrehozta az „Írj, ahogy beszélsz és olvasd, ahogy írsz”⁷ (V.S. Karadzity) szabályt. Ezt az írói egyszerűséget, nemcsak a témámmal összefüggő műveknél tapasztalhatjuk, de általánosságban elmondható, hogy a szerb írók a néphez, a nép nyelvére írnak.

A horvát írók már merőben másak, fogalmazásuk sokszor bonyolultabb, túlkomplikált és az idegen szavak használatánál is jóval merészebben bánnak. A művek tartalmának hitelességét egyik esetben sem tekinthetjük teljesen objektívnak, mert mindkét fél inkább a maga igazát és sérelmeit, mintsem a másik félnek okozott károkat latolgatja. Annak ellené-

⁵ *Yugoslavia's Bloody Collapse: Causes, Course and Consequences*. magyar fordítása: Jugoszlávia véres összeomlása: okok, folyamatok és következmények.

⁶ *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War*. Magyar fordítása: Tragédia a Balkánon: Káosz és feloszlata a hidegháború után.

⁷ Eredeti nyelven: „Piši kao što govoriš i čitaj kako je napisano.”

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

re, hogy a történészek szinte egyetemesen a szerbeket tartják a háború kitörésének fő okozóinak, nem feledkezhetünk meg arról a tényről sem, hogy szerb oldalról is történtek ártatlan ember veszteségek (mészárlások) (Biljána Plavsity 1998, 51). Ezekről az esetekről az ő írók jóval kevesebbet írnak, mint horvát társaik a saját népük ellen elkövetett genocídiumairól. Csakúgy enyhe túlzások vehetők észre a horvát íróknál a népük ellen elkövetett sérelmekről és a horvát nép illetve a horvát haderő bátorságáról. Sokszor egy kívülálló, inkább propaganda könyvekként éli meg a horvát irodalmakat mintsem történelmi és hadtudományi művekként.

A háborúból „kimaradt”⁸ népek irodalmaiban, mint az angolszász és a magyar, a háborúban elkövetett gaztettek, embertelenségek és katonai manőverek szempontjából egy jóval objektívebb nézőpontot kaphatunk. Hiteleségük annyiban hiányos, hogy mint kívülállók, legtöbb esetben csak nagy vonalakban ismerik az eseményeket, míg a szerb, horvát és bosnyák társaik közvetlen közlő. A politikai összeesküvéseket, színpalak mögötti megbeszéléseket, politikai klánok, maffia belháborúit, már nem ismerik, így ezek a részek mind-mind kimaradtak vagy csak nagy vonalakban említettek.

Az angolszász íróknál ki kell hangsúlyoznom a művek terjedelmét, hiszem azok általában jóval terjedelmesebbek, mint a szerb vagy a magyar írások. Műveik átlagosan meghaladják a háromszáz oldalt.

Végül a konfliktus legpontosabb meghatározását, a magyar szakirodalomban találtam, ahol magát a konfliktust és a benne szereplő népcsoportokat is belefoglalta Sokcsevits (Sokcsevits 1996) és elnevezte délszláv háborúknak.

KÖVETKEZTETÉS

Egy adott témakör tanulmányozásánál, az objektivitás és a hitelesség érdekében, minden esetben ajánlatos több, ha csak lehetőség adódik rá, más-más oldalról, a szembenálló felek és a független irodalmárok műveibe egyaránt beleolvasni. Az emberi természetből adódóan, hajlamosak vagyunk saját sérelmeinket, hőstetteinket és előrejutásunkat előtérbe helyezni, míg az általunk elkövetett gaztetteket és kudarcokat elhallgatni. Éppen ezért olyan fontos a két szembenálló fél külön-külön véleményét és nézőpontját az esetről tanulmányozni, mert ezek ismeretében kaphatunk egy többé-kevésbé reális képet.

Annak ellenére, hogy az angolszász, illetve a magyar szakirodalom, úgymond pártatlan, a bennük található információ mélysége, sokkal felszínesebb, mint a szerb vagy a horvát. Természetesen ezen nem kell meglepődni, hiszen a háborúban részt vett helyi politikusok, újságírók illetve katonák könyvei rengeteg olyan információval szolgálnak, melyhez a nemzetközi média és a történészek nem, vagy csak komoly költségek⁹ árán juthatnának hozzá.

⁸ Természetesen ez sem teljesen igaz, hiszem csakúgy magyar, mint egyéb országok katonái is részt vettek a délszláv háborút követő békeműveletekben.

⁹ A költségeket nem feltétlenül anyagi javak formájában értem, hanem szellemi értelemben is. Mivel a legtöbb külföldi író és történész nem beszéli a helyiek nyelvét, ezért vagy csak akkor jut új információhoz, ha azt lefordítják, vagy ha egy fordítóval lefordíttatja azt.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

A Jugoszlávia tragikus szétválását követő háborúról még nincs egy elfogadott egyetemes nemzetközi elnevezés, ezért a témakör iránt érdeklődőknek külön kuriózumként érdemes foglalkozni vele. A legérdekesebben a horvátok nevezték el a háborút, amikor honvédő háborúnak keresztelték a relatív hosszan elhúzódó konfliktust. Természetesen ez az elnevezés, erősen eltúlzott, hiszen a háborúban részt vett felek, egyaránt kivették részüket a többi fél területén történő „portyázásokból.” A horvát írókkal ellentétben szerb társaik, kifinomultabban és diplomatikusabban, csak háborúként írnak a konfliktusról.

Az angolszász irodalmak címei és a konfliktus megfogalmazása legtöbbször pontatlan és félrevezető, ami a profitorientált mentalitásukból következik. Az angol írók (kiadók) legtöbbször arra törekszik, hogy a könyvek címei, az olvasók számára, sokkolóak és feltűnőek legyenek, hogy megvegyék azokat.

Végül számomra a Sokcsevits Dénes (Sokcsevits Dénes 1996, 1) által megfogalmazott, a délszláv háborúk, elnevezés a legmértékesebb, hiszen területileg és népcsoportilag is egyszerűen, de pontosan meghatározta azt.

Kulcsszavak: Délszláv háborúk, polgárháború, háború, agresszió, szerb, horvát, bosnyák, Jugoszlávia,

Key words: South Slavic War, Civil War, war, aggression, Serb, Croat, Bosnian, Yugoslavia

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. A Nagy Honvédő Háború (1972) Zrínyi Kiadó
2. Bilicic Bartol (2004) Narodna zastita Siska u Domovinskom ratu: 1991-1992. Zágráb ISBN: 953-98416-3-1
3. Biljana Plavsic (1998) Svedocim. Trioprint kiadó (Biljáná Plávsity (1998) Tanúk. Trioprint kiadó) ISBN 99938-753-2-5
4. Borislav Jovic (2014) Zasto bih cutao. Kiadó Novosti Beograd. ISBN-10: 8674462324 (Boriszláv Jóvity (2014) Miért hallgatnék. Kiadó Novosti Beograd. ISBN-10: 8674462324)
5. Christopher Bennett (1993) Yugoslavia's Bloody Collapse: Causes, Course and Consequences. Nova Publications kiadó. ISBN 978-0946995912
6. Edgar O'Ballance (1993) Civil War in Yugoslavia. Nova Publications kiadó. ISBN 978-0946995912
7. Katonapszichológia 1,2,3. (2007) Szerkesztette: Zelimir Pavlina, Zoran Komar; Fordította: Rajnics János, Zrínyi Kiadó - Vojan Psihologija, (2000) Ministarstvo obrane Republike Hrvatske Uprava za naklandnistvo. Zagreb

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

8. Kurir (2014) Zašto bih ćutao: Borisav Jović izdao knjigu o raspadu SFRJ Bejelentkezés ideje: 2014.06.25 <http://www.kurir-info.rs/zasto-bih-cutao-borisav-jovic-izdao-knjigu-o-raspadu-sfrj-clanak-1193031>
9. Shoup, James A. Schear, Edited by: Stephen J. Blank and Stephen J. Blank, (2013) Yugoslavia's Wars: The Problem from Hell. CreateSpace Independent Publishing Platform kiadó. ISBN-13: 978-1482099317
10. Sokcsevits Dénes (1996) A Délszláv háborúk. Calibra kiadó. ISBN 963-686-403-9
11. Susan L. Woodward (1995) Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War. Brookings Institution Press kiadó. ISBN 978-0815795131
12. Szlavoljub Gyukics (2000) A Milosevics-klán. Athenaeum 2000 kiadó. ISBN 963 9261 56 4
13. Szótár Plurális Társadalmaknak (2014) Bejelentkezés ideje: 2014.05.05
<http://tarstudszotar.adatbank.transindex.ro/?szo=63>
14. Zbrička knjiga o domovinskom ratu nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. (2009) www.nsk.hr (A zágrábi nemzeti és egyetemi könyvtár a honvédő háborúról szóló könyveinek gyűjteménye) ISBN 978-953-500-082-2

DR. GÓCZE ISTVÁN

Lehet és kell-e rendszerezni a tudományokat?**Is classification of sciences possible and necessary?****Absztrakt**

A tudományok csoportosítása már régóta foglalkoztatja a tudományos közéletet. Számos besorolási rendszert készítettek szervezetek, közösségek és bizottságok különböző szempontok alapján, de ezek valamilyen meghatározott, konkrét (szűkebb) cél érdekében rendszerezik a diszciplínákat.

A szerző tanulmányában egyrészt arra keresi a választ, hogy létrehozható-e egy a tudományos közélet által egységesen elfogadott tudományok rendszere, másrészt a Hadtudomány ebbe a klasszifikációba hová sorolható be?

Abstract

The scientific community is preoccupied in grouping sciences for a long time. Organizations, communities and committees prepared numerous classification systems, based on different criteria, however, these systematize disciplines according to certain, well-defined and concrete (narrower) objectives.

In this study, the author is searching for an answer regarding whether there is a possibility to create a classification of sciences, which would be uniformly accepted by the scientific community and is attempting to establish where Military Science can be integrated in this classification.

A kutató a tudomány művelése (kutatás, publikálás, stb.) során számos esetben szembetalálja magát az elért eredményei különböző mérési, illetve megméréstetési követelményeivel, és ebből adódóan a saját kutatási területének valamely tudományterülethez, tudományághoz való besorolási kényszerével. Természetesen ez a kényszer nem legalizálja azt az — esetlegesen felmerülő — alternatívát, hogy egyáltalán nincs szükség a tudományok rendszerezésére. Pontosan a tudományos értékek megállapításának egy fontos követelménye a tudományos teljesítmény¹ mérése, aminek egy (elő)feltétele az egyfajta „klasszifikációs rend” elfogadása. E két elvárás (mérés és rendszerezés) — véleményem szerint — azonban nehéz feladat elé állítja a tudományos közéletet. A tudománymetriával

¹ A tudományos kutatómunka időegységre meghatározott mennyisége, minősége, értéke illetve jelentősége foglalja magába. (Ménés, 2013)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

kapcsolatos gondokkal a közelmúlt számos tanulmánya foglalkozott.² Ezek közül talán a legfrissebb a Magyar Tudományban megjelent cikk (Csaba et al., 2014), amely a tudományos teljesítmény mérésének több időszzerű problémáit vizsgálja.

A másik érdekes terület a tudományok rendszere, vagy inkább a rendszerezése. Ez a fajta tevékenység megítélésem szerint arra törekszik, hogy megtalálja és „lefektesse” a tudományok belső határait. Lehetséges ez? Megítélésem szerint nagyon nehéz erre a kérdésre kategorikust — igen vagy nem — választ adni. A későbbiek során megvizsgálom, hogy melyek, azok a tények, amelyek erősítik, kvázi szükségessé teszik a rendszerezést, továbbá melyek a nehezítő esetleg gátló tényezők.

Mindenekelőtt kijelentem: határozott meggyőződése, hogy a tudomány valamint a tudományos gondolkodás oktatása nélkülözhetetlen. Ezt két arisztotelészi idézettel szeretném alátámasztani: „... aki szakember vagy tudományosan képzett akar lenni, feltétlenül az egyetemes ismeretek felé kell haladnia, s ezeket, amennyire csak lehetséges, meg kell ismernie...” (Simon, 1971). A másik is kapcsolódik ehhez a gondolatkörhöz: „A tudomány gyökerei keserűek, de gyümölcsei édesek.” (Simon, 1971)

E két tömör mondat jól példázza napjaink felsőoktatásának két alapvető feladatát: az oktatást és a tudományos kutatást, azaz a tudomány művelését! Tehát megállapítható, hogy alapvető rendeltetése ezen intézményeknek:

- a megfelelő egyetemes, valamint szaktudással rendelkező szakembergárda képzése;
- a tudományos kutatás végzése;
- a tudós-utánpótlás „kitermelése”.

Azonban arról is szólnom kell, hogy napjainkban a „piacorientált” képzés új kihívásokat továbbá követelményeket támaszt az felsőoktatási intézmények elé. *Egyrészről* ki kell elégíteni a megrendelői szféra igényeit, *másrészről* viszont új eljárások kidolgozásával fent kell tartani, sőt — megítélésem szerint — fokozni kell a tudományos kutatás jelentőségét és színvonalát. Ugyanis ez egyik oldalról hozzájárul a kutatóegyetemi státusz kivívásához,

² BENCZE Gy. (2006): H-index: Egy új javaslat az egyéni tudományos teljesítmény értékelésére. Magyar Tudomány, 1, 88–91. <http://www.matud.iif.hu/06jan/12.htm> (2014. 07. 14.); BRAUN T. (Ed.) (2007): The Impact Factor of Scientific and Scholarly Journals. Its Use and Misuse in Research Evaluation. Scientometrics Guidebooks Series, 2; BRAUN T. (2008): Szellem a palackból — tudásmetriai értékelések. Magyar Tudomány, 11, 1366–1371. <http://www.matud.iif.hu/08nov/10.html> (2014. 07. 14.); BRAUN T. (2010): Új mutatószámok tudományos folyóiratok értékelésére — valóban indokolt-e az impactfaktor egyeduralma? Magyar Tudomány, 2, 212–217. <http://www.matud.iif.hu/2010/02/11.htm> (2014. 07. 14.); CAMPBELL, P. (2008): Escape from the Impact Factor. Ethics in Science and Environmental Politics. Nature, 8, 5–7. DOI: 10.3354/esep00078; PAPP Z. (2012): Miért nem használunk frakcionális mutatókat a tudományos tevékenység értékelésére? Magyar Tudomány, 4, 472–479. <http://www.matud.iif.hu/2012/04/09.htm> (2014. 07. 14.)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

másik oldalról viszont erőteljesebb kapcsolódást jelent a megrendelői szférához, ami egyben — a különböző K+F források elnyerésével — finanszírozási forrást is teremt az intézmény működéséhez.

Megítélésem szerint közismert tény, hogy az Európai Unió meghatározó célkitűzése: a *knowledge based Europe* (EC, 2002) (Jessop et al., 2008), azaz a *tudás alapú Európa*, tehát a *tudományon alapuló társadalom*, valamint *gazdaság* létrehozását jelenti. Ennek tükrében állítom, hogy a XXI. században a fent jelzett társadalmakban a tudás, a tudomány az egyik legnagyobb erővé vált.

Az Európai Bizottság (EB), valamint az Academia Europaea³ is határozottan állást foglalt a tudomány, a kutatás, a fejlesztés, az innováció és az oktatás kulcsfontosságú szerepe továbbá szoros együttműködése, kölcsönhatás-rendszere mellett. (EB, 2011) Az EB deklarálta, hogy ezek a tevékenységek, illetve a felsőoktatás közvetlenül és közvetve is meghatározó az egyén, de a társadalom fejlődésében is. Az *Európa 2020* stratégia kiemelkedő célként határozta meg, hogy 2020-ra a 30-34 éves uniós polgárok legalább 40%-a rendelkezzen felsőfokú iskolai végzettséggel. (EB, 2010: 11)

Az előzőekben említett EU-s célkitűzések elérésében — véleményem szerint — kiemelkedő szerepet játszanak a tudást-teremtő illetve tudást-közvetítő intézmények: az egyetemek továbbá a főiskolák. Mivel a tudomány az oktatás, valamint a gazdaság koherens rendszert képeznek, ezért a kutatás fő feladata az új, korszerű és főként alkalmazható tudás létrehozása, míg az oktatás küldetése a létrehozott elméleti és gyakorlati ismeretrendszer átadása, azaz a magasan kvalifikált humántőke megteremtése. A felsőoktatásban „megtermelt” és átadott ismeretekkel, a létrehozott tudással szorosan összefüggő kutatás, fejlesztés, illetve innováció az adott ország gazdasági fejlődésének és versenyképességének alapja.

A képzés során a résztvevők ismereteket szerezhetnek egyes tudományágakról, sőt azok néhány szakterületén mélyebb tudásra is szert tehetnek. De megítélésem szerint napjainkban a felsőoktatásban már nélkülözhetetlen a tudományok egészének továbbá azok működésének és együttműködésének, mozgásának, kölcsönhatásainak rendszerező megismertetése a hallgatókkal. Ennek érdekében foglalkozni kell a tudományelmélet (pl. tudománytörténet, tudománypolitika, tudománymetria, stb.), mint átfogó, általános és egyetemes ismeretrendszer, továbbá a kutatómódszertan kérdéskörével. Úgy gondolom, hogy szükség van erre már az alap- illetve a mesterképzésben, de kiemelkedő helye kell, hogy legyen a posztgraduális (PhD-) képzés keretében is. Az általános és az egyetemes, továbbá a szakspecifikus ismeretekre megítélésem szerint a kevésbé „pénzesíthető” szakok mellett a „piacosítható” képzési szakok esetében is nélkülözhetetlen. Ugyanis a tudomány tanítása nem feltétlenül tudósképzést jelent, és nem csak a tudósjelölteknek van rá szükségük. Azonban a szint-specifikus ismeretanyag összeállításával, továbbá a különböző képzési szintek és formák részére történő rendelkezésre bocsátásával a tudósképzést is jóval hatékonyabbá tehetjük.

³ <http://www.ae-info.org/>

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

Jól példázza ezt az a tény is, hogy „az Egyesült Államokban, Nagy-Britanniában, Franciaországban, Németországban és még több fejlett gazdaságú és kultúrájú országban a kutatás-módszertani kurzus elvégzése (egy tanév, de legalább egy szemeszter) nem csak a diplomaírás, hanem a diploma megszerzésének is alapfeltétele.” (Majoros, 2004: 8)

Úgy gondolom, hogy a tudománytörténet tanítás nem egyenlő azzal, hogy néhány „fragmentet” és képet kiemelünk a tudomány „nagyjai” közül. Ezzel csak az érhető el, hogy egy történelmi arcképcsarnok képzetét keltjük. A tudománytörténet tanítás jelentőségét abban látom, hogy ezáltal a különböző eszmék, problémák, tapasztalati eredmények történetisége állítható a középpontba. Ebben az esetben a személy, az életrajz esetleg csak háttérszerepet kap.

Véleményem szerint a tudományelmélet oktatása során is szakítani kell a bevett szokásokkal. Ma már nem elég pusztán — de természetesen ez is szükséges — a tudomány kategóriát, fogalomrendszerét esetleg rendszertanát bemutatni. Nem elégséges pusztán az ismeretek „bemagoltatása”, ennél jóval több kell. Be kell mutatni a tudományban korábban már létezett vagy ma is létező elméleteket és kutatási programokat. Meg kell tanítani gondolkodni, főleg *tudományosan gondolkodni*, érvelni, tényekkel alátámasztani az elméleteket. Meg kell tanítani azt, hogy miként kell kritikusan (ha kell szkeptikusan) megközelíteni, definiálni egy problémát, majd milyen módon védhető meg hipotézisekkel egy felállított elméletrendszer lényege az ellentmondásoktól. Be kell mutatni egy tudomány működését. Végül, de nem utolsó sorban meg kell tanítani az ok-okozati összefüggések felismerését. Erről Platón így vélekedik: „...aki nem képes egy dolognak okát adni és azt okából megérteni, az nem is ismeri azt.” (Szabó, 1984)

A tudomány ismeretrendszerének oktatására — többek között — úgynevezett *tudománytérképek* készültek.⁴ Ezek a térképek — egyes teoretikusok álláspontja szerint — felhasználhatóak a tudományágak határainak; a különböző eszmék, szakismeretek, módszerek eredetének; egy tudományág megszületésének, fejlődésének, szétválásának, összeolvadásának illetve „megszűnésének”; elméletek és technológiák elterjedésének térbeli

⁴ SMALL, H., GARFIELD, E. (1986): The Geography of Science: Disciplinary and National Mappings. Essays of an Information Scientist, 9, 324-335.; BERNAL, J. D. (1939): The Social Function of Science. The Social Function of Science. London: Routledge & Kegan Paul.; BOYACK, K. W., KLAIVANS, R., BÖRNER, K. (2005): Mapping the Backbone of Science. Scientometrics, 64 3, 351-374.; KLAIVANS, R., BOYACK, K. W. (2006a): Identifying a Better Measure of Relatedness for Mapping Science. Journal of the American Society for Information Science and Technology, 57 2, 251-263.; KLAIVANS, R., BOYACK, K. W. (2006b): Quantitative Evaluation of Large Maps of Science. Scientometrics, 68 3, 475-499.; KLAIVANS, R., BOYACK, K. W. (2007): Is there a Convergent Structure to Science? Paper presented at the 11th International Conference of the International Society for Scientometrics and Informetrics, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 437-448.; LEYDESDORFF, L., RAFOLS, I. (2009): A Global Map of Science Based on the ISI Subject Categories. Journal of the American Society for Information Science and Technology, 60 2, 348-362. továbbá <http://www.leydesdorff.net/list.htm>

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

szemléltetésére. A tudománytérképek⁵ alapvetően a „meghatározónak” számító adatbázisokon alapulnak⁶ (Leydesdorff, Rafols, 2009), megítélésem szerint valóban nagyon látványosak, de ennek ellenére több tekintetben is kérdésesnek tartom ezeket. Úgy gondolom, hogy a fundamentumot képező adatbázisok nem tekinthetők teljesnek, *egyrészt*, azért, mert a „rangosnak” minősített folyóiratokban elég nehéz publikálni (Csaba et al., 2014), így (a szerkesztőségek ítélik meg illetve ítéltetik meg a lektorokkal, hogy, mely tanulmányok, azaz mely szakterületek nyerne nyilvánosságot — *szerző*) e szubjektivitás miatt az éppen nem slágerterületnek számító szakdiszciplínák kimaradnak. *Másrészt* az adatbázisok jelentős része csak a folyóiratokra koncentrál, azaz nem veszik figyelembe a tudományos könyvekben vagy más közleményekben megjelenő hivatkozásokat (Csaba et al., 2014), *harmadrész* a folyóiratok megítélése az impaktfaktor⁷ — megítélésem szerinti — túldimenzionálása miatt, kényszerpályán mozog. Az impaktfaktor negatív hatását és hiányosságait Ramsden (2009) tanulmányában élesen bírálta.⁸

1995-ben elkészült az első hazai kísérlet a tudomány egészének feltérképezéséről. Ezt a klasszifikációs „kísérletet” *A tudomány térképe* című könyv mutatta be. (Schranz, 1995) A könyvben a szerzői team az UNESCO⁹ 1973. évi *Tudomány és Technika Nemzetközi Terminológiai Szabványát* veszi alapul (Schranz, 1995: 7), és ez alapján állította össze a „tudomány térképét”. *Egyrészt* azt el kell ismernem, hogy a szerzők felismerték azt a valós (megítélés kérdése — *szerző*) tény, hogy szükséges egy nemzeti „kísérlet” a tudományok egységes besorolására, *másrészt* viszont az a véleményem, hogy az elkészített „enciklopédia” inkább egy alfabetikus lexikon, ugyanis az egyes tudományágak betűrendes leírásán kívül az elvi-logikai-fizikai összefüggések feltárása hiányzik. (A rendszerezési elvekről, szempontokról csak annyi állapítható meg, hogy azok egyértelműen az UNESCO statisztikai elemzését tekintik alapnak — *szerző*).

Összességében az a véleményem, hogy e térképek alapját a különböző klaszterek illetve az adott diszciplína-kulcsszavak statisztikai értékelése (Palló, 2005) alapján megalkotott mátrixok jelentik. De az ezek felhasználásával elkészített „mutató” és különböző geo-

⁵ Ezalatt az újkori térképeket értem — *szerző*.

⁶ Science Citation Index (SCI), Social Science Citation Index (SSCI), Arts and Humanities Index by Thomson Scientific, Thomson Reuters Institute for Scientific Information (ISI), Scopus provided by Elsevier, Web of Science/Web of Knowledge

⁷ A Science Citation Index (SCI) elgondolást illetve az alapötletét Eugene Garfield alkotta meg, majd 1964-ben létrehozta az ehhez kapcsolódó Institute for Scientific Information (ISI) nevű üzleti vállalkozását. az 1990-es évek elején az ISI-t eladta az azóta is tulajdonló Thomson Scientific & Healthcare cégnek, ezért jelenleg a Thomson Reuters ISI a meghatározó.

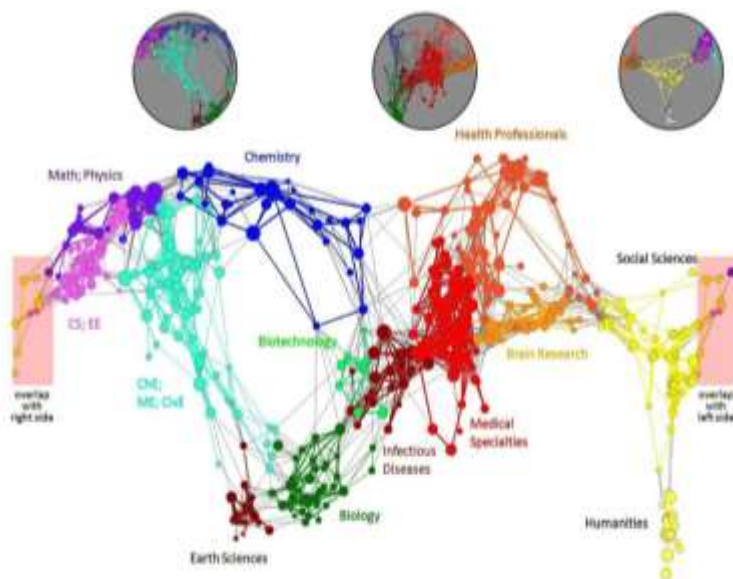
⁸ J. J. Ramsden (2009) megjegyzi: „Csak csodálni lehet Garfield üzleti sikerét, hogy egy ilyen megbízhatatlan, homályos mérőszámból egy nagyon nyereséges vállalkozást fejlesztett ki. [...] Az impaktfaktor összeegyeztethetetlen a tudományos módszerrel. Elfogadása egy tudós által ezért szükségképpen kétségbe vonja szakmai tisztességét.” (Ramsden, 2009: 140)

⁹ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization — ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

metriai formákat megjelenítő ábrák (1., 2., 3., 4. kép) valójában „csak” a tudományágak közötti kapcsolatokat tárják elénk, azáltal, hogy az ismeretrendszer kiemelt kulcsszavai („hubok”) elirányítanak („linkek”) bennünket egy másik területre. Ezáltal létrehoznak egy hálózatot, egy kapcsolatrendszert, amit akár nevezhetünk térképnek is. Természetesen ez is igen jelentős eredménynek tekinthető, de nem azonos a tudományok rendszerezésével, azaz a tudományok rendszerével.

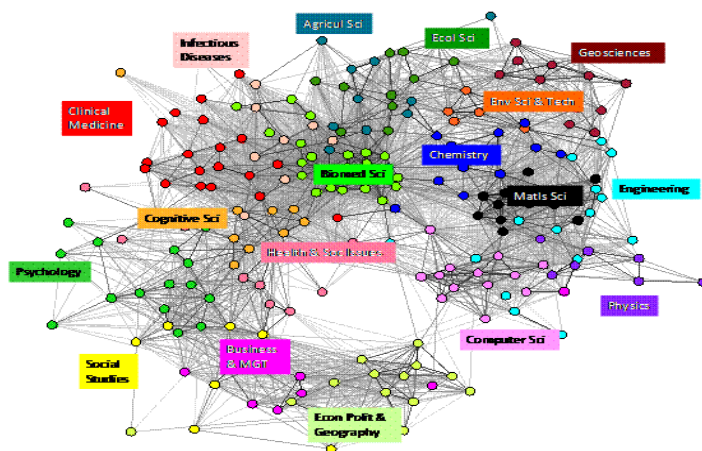
1. kép: *Global map of Science.*

(forrás: www.ils.indiana.edu/images/news/BornerPLoSOneMap2012lq.jpg 2014. 08. 14.)

<http://www.soic.indiana.edu/news/story.html?story=Global-Maps-Science>

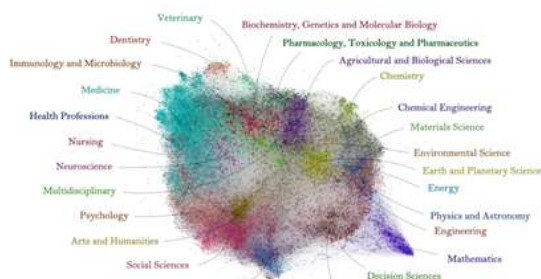
HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

2. kép Global science map based on citing similarities among ISI Subject Categories. (2007)

(forrás: www.leydesdorff.net/overlaytoolkit/overlaytoolkit_files/image003.gif 2014. 08. 14.)
<http://www.leydesdorff.net/overlaytoolkit/overlaytoolkit.htm>

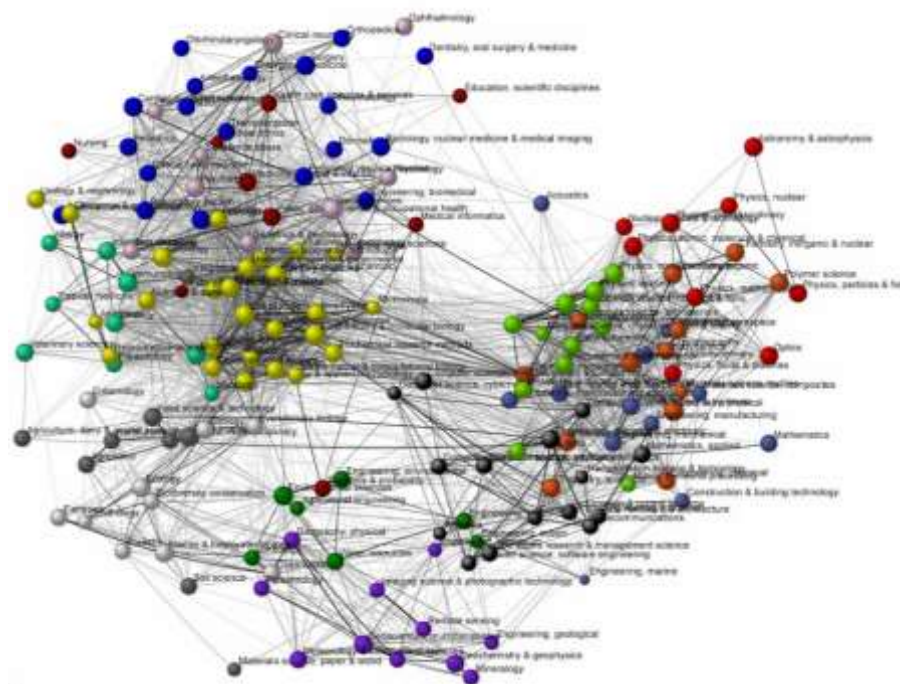

3. kép The Fundamental Interconnectedness of All Things.

(forrás: www.elsevier.com/connect/wp-content/uploads/2012/10/Map-of-Science.jpg 2014. 08. 26.)
<http://scimaps.org>

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

4. kép 171 ISI subject categories in the citing dimension; cosine > 0.2.

Node sizes set proportional to the logarithm of the number of citations given by each category.

(forrás: <http://www.leydesdorff.net/map06/texts/index.htm> 2014. 08. 22.)

E gondolatok után szükségesnek tartom megvizsgálni a tudományok rendszerezésének lehetőségét. Véleményem szerint a tudomány egy egységes egész, ezért ezt valamilyen szempontok alapján rendszerbe vagy inkább „rendbe” foglalni, inkább csak eszei (elméleti) követelmény lehet. De természetesen lehetséges, ami alapvetően logikai csoportosítási alapon nyugszik. Mint azt már az előzőekben is megállapítottam, például az *oktatás* kapcsán felmerülhet a klasszifikáció szükségessége. A korábbi megállapításaimon túl, gondoljunk csak a doktori iskolák diszciplináris (tudományági) csoportosítására. (MAB, 2009) (EMMI, 2011) Ilyen rendszerezési igényt támaszt a tudományos tevékenység tervezése, szervezése, vezetése, irányítása, koordinálása, ellenőrzése továbbá értékelése, röviden a *tudománymenedzsment*. Például e csoportosításon alapuló diszciplinák segítségével azonosítják be a különböző kutatói közösségeket, illetve szervezik meg a finanszírozást. További konkrét példaként említem, amit Szenes Zoltán (2014: 59) tanulmányában is

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

megállapított: „az MTA reformja részeként az akadémiai szervek megkezdték a tudományos minősítés és értékelés rendjének felülvizsgálatát, egy hatékonyabb, a kiválóság, fenntarthatóság és versenyképesség céljait szolgáló új rendszer kialakítását. [...] Harmadik lépésként felülvizsgálják az akadémiai tudományos nomenklatúrát,¹⁰ amelynek keretei között folyik az MTA doktori fokozatok megvédése, a tudósok szakterületi besorolása.” „E reform egyik lépéseként az MTA IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya is megkezdte a régi tudományos nomenklatúra felülvizsgálatát.” (Szenes, 2014: 59) Többek között e két idézet is jól szemlélteti, hogy a tudományok rendszerezése alapvetően a doktori eljárások szervezése illetve értékelése szempontjából lényegesek. Hasonlóan az előzőekhez, a doktori disszertációk (valamint a kutatási projektek és a tudásmenedzsment) besorolására széleskörűen használatos az UNESCO *A tudomány és a technológia területeinek javasolt nemzetközi szabvány nomenklatúrája* okmánya. (1972, 1973, 1974, 1988) Ezeken kívül a szervezet még számos a tudomány és a technológia osztályozásával kapcsolatos kiadványt jelentetett meg.¹¹ Mindenképp meg kell még említenem az OECD¹² klasszifikációs kiadványát: a *Frascati Kézikönyvet*.¹³ (OECD, 2002)

Mindezek alapján megállapítom, hogy ezek a nemzetközileg használt és „kvázi elfogadott” okmányok, amelyek főként a 20. század 70-es, 80-as éveiben készültek deklaráltan és meghatározóan a *statisztika*, pontosabban a tudományos kutatás valamint a technológiai fejlesztés *statisztikai igényein* illetve *szempontjain* alapulnak. Ezt a tényt Pukli és Végvári (2004) tanulmánya is alátámasztja.

¹⁰ Szerzői megjegyzés: tanulmányomban következetesen kerülöm a nomenklatúra kifejezés használatát, mert felfogásom és értelmezésem szerint ez alapvetően „csak” egy — ugyan — nemzetközileg elfogadott és egyértelmű szabályokra alapított elnevezérendszer; tudományágban, szakterületen használt szakkifejezések összessége, rendszere. (Bakos, 2000: 538) Ezt alapul véve — megítélésem szerint — ez a fajta megközelítés inkább egyfajta betűrendes lexikonként vagy szótárként manifesztálódik, amelyek ebben a formában nem alkalmasak az egyetemes és teljes tudásrendszer szimbólum-szerepét betölteni. A mai napig kiváló példák erre a korai (reneszánsz és a kora újkori) enciklopédiák. (Palló, 2005)

¹¹ Provisional List of Scientific Disciplines — A tudományágak ideiglenes listája (UNESCO, 1972); National Scientific and Technological Potential Survey — A nemzeti tudományos és technológiai potenciál felmérése (UNESCO, 1982); 1984-ben szintén az UNESCO készített egy tanulmányt *Manual for Statistics on Scientific and Technological Activities* címmel. (UNESCO, 1984) Ebben a tanulmányban a szervezet a tudomány különböző szempontok alapján történő csoportosítását végezte el. Az egyik ilyen tudományági felosztás. (UNESCO, 1984: 62) a felsőoktatási illetve az általános szolgáltató szektorhoz tartozó intézményekben folyó tudományos és technológiai tevékenységek — kiemelt figyelmet fordítva a K+F humán valamint pénzügyi aspektusaira — alapján készült el. Ennek megfelelően ez a klasszifikáció a következőket „eredményezte”.

¹² Organisation for Economic Co-operation and Development — Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezete

¹³ A Frascati Kézikönyvet — hivatalosan Javaslat a kutatás és kísérleti fejlesztés felméréseinek egy-egy éves gyakorlatára — a Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezete 13 ad-hoc szakértői bizottsága készítette illetve a szervezet adta ki; a tagországok kutatásra és fejlesztésre (K+F) vonatkozó nemzeti adatait tartalmazza. Ezt a kiadványt a bizottság időszakonként felülvizsgálja és frissíti.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

E részkérdés esszenciájaként, talán nem téves az a véleményem, miszerint annak érdekében, hogy a tudományokat egy teljesen logikus (egységes szempont), általánosan elfogadott rendszertan szerinti csoportosításához egy olyan módszer szükséges, mint a jól ismert kémiai elemek periódusos rendszere, amelyet elsőként 1869-ben az orosz kémikus Dimitrij Mengyelejev alkotott meg. Ez jól mutatja az elemek *tulajdonságai között fellelhető visszatérő jellegzetességeket*.¹⁴

Véleményem szerint a különböző diszciplínák „korrekt”, a tudományos közvélemény által egységesen elfogadott rendszerezésének elengedhetetlen előfeltétele a tudományágak közötti határvonalak kijelölése. Vajon napjaink bonyolult viszony- illetve ismeretrendszerében elvégezhető ez a feladat? Álljon itt egy szemléletes idézet, amely Richard Feynmantól¹⁵ (1961) származik: „Ha a mi kis elménk a célszerűség kedvéért részekre is bontja [...] ezt a világmindenséget — fizikára, biológiára, geológiára, csillagászatra, pszichológiára, és így tovább — azért ne feledjük, hogy a természet erről (a felosztásról — szerző) nem tud.”

Úgy gondolom, hogy ilyen, egységesen elfogadott illetve egyetemességre igényt tartó klasszifikáció ugyan nem, de különböző „célatú” tudományági osztályozások léteznek. Ezek kapcsán abban látom a gondot, hogy *egyrészt* az egyes rendszerek túl statikusak, talán pontosabb az a kifejezés, hogy elavultak; *másrészt* viszont a különböző nemzetközi vagy hazai szervezetek egy önmaguk által meghatározott cél érdekében hoznak létre egyfajta csoportosítási szisztémát. *Harmadrészt* viszont egy részük melléktermék, például a tudományos szakemberek tudományterületek szerinti csoportosítása céljából, továbbá készültek osztályozások különböző enciklopédiák, lexikonok címszavai alapján is. (Farkas, 1981: 67-70)

Azonban az is nyilvánvaló, hogy ezek inkább csupán *felsorolások*, és nem csoportosítások vagy osztályozások.

Természetesen a bemutatott példa- illetve forrásdokumentumok viszont azt szemléltetik, hogy a megalkotott tudományrendszerek alapvetően a tudományos tevékenységgel szorosan kapcsolatban álló *tudománymenedzsment, oktatás* továbbá különböző statisztikák céljából „születtek meg”.

Tudományok rendszerezésének szempontjai

Amennyiben mindenféleképp a tudományokat rendszerezni akarjuk, akkor elengedhetetlen a csoportosítási elvek meghatározása. A tudományos közélet alapvetően három szempont alapján végzi el a felosztást. Ezek a következők:

1. a tudomány **tárgya** szerinti osztályozás;

Ezalatt azt értjük, hogy az adott diszciplína a való világ mely objektumát, területét továbbá a megismerendő célobjektumok illetve tárgyak mely objektív tulajdonságainak feltárását

¹⁴ http://hu.wikipedia.org/wiki/Peri%C3%B3dusos_rendszer (2014. 06.11.)

¹⁵ A 20. század egyik legnagyobb hatású amerikai Nobel-díjas, elméleti fizikusa.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

célozza meg kutatja, röviden: mit kutat. Alapvetően három fő vizsgálati tárgyat különböztetünk meg: a) *természet*, b) *társadalom*, c) *ember*. Ennek megfelelően három csoportja létezik a tudományoknak: a) *természettudományok*, b) *társadalomtudományok*, c) *bölcsészet*.

2. a tudomány **kutatási módszerei** szerinti osztályozás; (Gócze, 2011)
 - *általános* módszerek; az általános módszerek az összes tudományra vonatkoznak, vagyis minden tudomány minden tárgyának vizsgálatában felhasználhatók.
 - *különös* (részleges) módszerek; a tudomány különös (részleges) módszerei valamennyi tudományban használatosak, de csak a kutatás tárgya egy oldalának vizsgálatára (pl. jelenség, lényeg, mennyiség stb.). Alkalmazható módszer-csoportok az [a]) *empirikus (tapasztalati)* kutatási módszerek valamint a [b]) *elméleti-logikai* kutatási módszerek:
 - a) az empirikus (tapasztalati) kutatás biztosítja az objektumra, tulajdonságaira és más objektumokhoz való viszonyra vonatkozó tények felhalmozását. Az empirikus megismerés eredménye a jelenségek tudományos leírása.
 - b) az elméleti kutatás szakasza absztraháló, logikai erőt követel. Éppen ezért az elméleti és logikai módszerek fogalmai jelentős mértékben egybeesnek. Ezek azonban nem azonosak. A logikai kutatás elméleti és kísérleti eljárások alkalmazását is feltételezi. A másik oldalról viszont a történeti és logikai egységének elve az empirikus és elméleti kutatásnak egyaránt alapját képezi.
 - *egyedi* módszerek; a tudomány egyedi (speciális) módszerei a szaktudományok speciális módszerei, amelyek az anyag egyes mozgásformáinak speciális jellegétől függnék. Egyesek közülük csak egy-egy konkrét szaktudomány keretein belül alkalmazhatók, mivel csak e diszciplínák tárgyának tanulmányozásával kapcsolatosak.

Ezek alapján a tudományoknak két jelentős területét határozom meg: *elméleti-logikai (absztrakt)* valamint *empirikus* (tapasztalati) diszciplínák.
3. a tudomány **társadalmi szükségletei** és **társadalmi funkciói** szerinti csoportosítás; (Gócze, 2011)
 - *alaptudományok*: az adott tudomány által elvégzett — a (az általában) még ismeretlen — természeti vagy társadalmi jelenségek valamint azok törvényszerűségeinek kutatása révén feltárt új ismeretek rendszere;
 - *alkalmazott tudományok*: egyrészt az alaptudományok kutatásai során már megismert eredmények hasznosítási lehetőségeit, másrészt a gyakorlati élet során felmerült problémák olyan jellegű megoldását jelentik, amelyek a gyakorlat más területein már jól funkcionáló elmélet, elv, eljárás, eszköz meghonosítására törekcsenek.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

A fenti csoportosítási szempontok alapján határozott véleményem, hogy a tudományoknak több konvencionális, — de egy sem privilegizált, kitüntetett — klasszifikációja létezik. Az azonban már önmagában is érdekes jelenség, hogy egy ország (felső)oktatási valamint tudománypolitikai rendszerében egymás mellett többféle tudományterületi és tudományági felosztás is létezik. (Török, 2005: 596) Gondoljunk csak az MTA, a MAB illetve az FTV csoportosítási rendszereire. (MTA, 2014) (MAB, 2009) (EMMI, 2011)

Megítélésem szerint, mint már a korábbiakban is kihangsúlyoztam, a különböző diszciplínák „korrekt és egzak” — a tudományos közvélemény által egységesen elfogadott — rendszerezésének elengedhetetlen előfeltétele a tudományágak közötti választóvonalak pontos kijelölése. A „konzervatív” tudományfelfogás értelmében ez már megoldott feladat, amit alátámaszt az a tény, hogy a (felső)oktatási intézmények jelentős részében egy-egy diszciplína, sőt részdiszciplína oktatása önálló oktatási egységen, tanszéken, elkülönülő tantárgyként folyik: azaz az egyetemek szervezeti felépítése valamint képzési struktúrája tudományági alapon determinálódik.¹⁶ Ugyanakkor könnyen belátható, hogy az egyes természeti, de társadalmi jelenségek is rendkívül komplex módon mennek végbe, azokat alapvetően csak mesterségesen lehet szétválasztani. (Berényi, 2011) Az előző gondolatok alapján megállapítom, hogy ezek a határvonalak napjainkban egyre erőteljesebben elmosódnak, lebomlanak, folyamatosan változnak, azaz korunk tudományát egyre jobban átjárja az interdependens,¹⁷ az inter-¹⁸ illetve a multi-¹⁹ valamint a transzdiszciplináris²⁰ jelleg. Ebből fakadóan egyre nő az inter- illetve a multidiszciplinák száma, továbbá egyre nagyobb tudás- és ismeretrendszer keletkezik a „konvencionális” tudományok határterületein valamint metszéspontjain. Rudolf E. Peierls (1963: 107) a következőket írta egy tanulmányában az interdiszciplinaritás hasznáról a kutatásban: „A legkiválóbb eredmények közül sokat éppen olyan emberek értek el, és fognak is elérni, akik áthágják a tudományágak konvencionális felosztását, és akik hajlandók használni egy adott tudományterületen azokat az ötleteket, fogalmakat és eszközöket, amelyek egy másikon fejlődtek ki.” Az új ismeretek mennyiségi növekedésének köszönhetően rohamosan sokasodnak az új tudományszakok valamint „új diszciplína-magok” fejlődnek ki. Természetesen nem minden új ismeretrendszer fejlettsége éri el a normál tudományokkal szemben (vannak e meghatározásnak éles kritikusai valamint ellenzői is — szerző) meghatározott követelményeket, illetve szintet. Ezek nem rendelkeznek központi paradigmával. (Kuhn, 1970) A magyar szakirodalomban

¹⁶ Emellett azonban szólnom kell arról, hogy 2012-ben Magyarországon több felsőoktatási intézmény együttműködése révén elsőként megalakult az interdiszciplináris tudományos platform. <http://www.nyest.hu/hirek/interdiszciplinaris-platform-a-hataron> (2014. 08. 28.)

¹⁷ Kölcsönösen függő.

¹⁸ Szakmaközi, határterületi tudományágak, két klasszikus tudományág érintkezése a tudományterületek közötti kapcsolatra értendő.

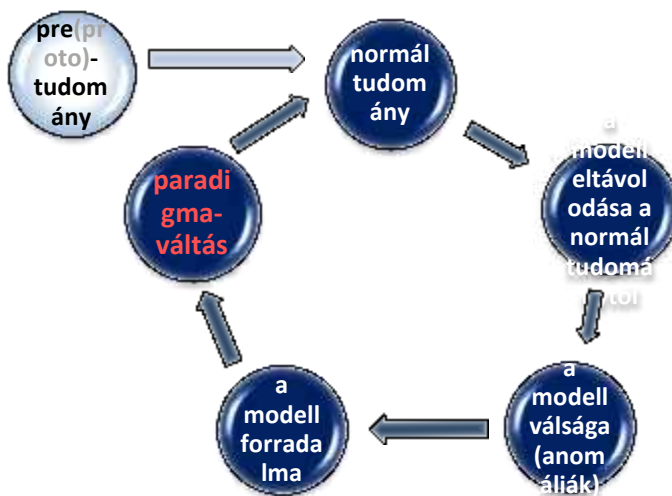
¹⁹ Olyan új ismeretrendszer, amely több, sőt kifejezetten sok független tudományág eredményeit ötvözi, egy meghatározott nézőpont érdekében.

²⁰ Nagyon sok és nagyon különböző tudományágot egyesítenek, szintetizálnak és emelnek magasabb szintre.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

ezeket **prototudománynak** nevezik, megítélésem szerint az angolszász nyelvterületen használatos **prescience** (pretudomány), azaz a *pre* előtaggal használt fogalom jobban kifejezi annak valós tartalmát,²¹ amely tulajdonképpen egy preparadigma szakaszának is tekinthető. A Kuhn-féle ciklus (1. ábra) ezen belépő szakaszában az ismeretrendszer még nem rendelkezik a megértés modelljével, azaz a terület paradigmájával, így nem elég „érett” ahhoz, hogy megoldja az ismeretrendszer fő problémáját.²²

1. ábra A Kuhn-féle ciklus (szerkesztette: Göcze István)

Nem kétséges, hogy a tudomány mozgásának köszönhetően már a diszciplínák mesterséges (előre definiált szempontok szerinti — szerző) rendszerezése egyre bonyolultabb illetve nagyobb kihívást jelent, még akkor is, ha ezek a klasszifikációk csakis a *tudománymenedzsment*,²³ valamint az *oktatás* érdekében végezhetőek el.²⁴ De az is határozott meggyőződés, hogy *eddig sem volt egy — a tudományos közélet által preferált — egy-*

²¹ A „proto — előtagként valaminek ősi, eredeti vagy elsődleges voltát jelöli.” (Bakos, 2000: 634). Ezzel szemben a „pre — előtagként valaminek előzetes, valamint megelőző voltát jelöli. (Bakos, 2000: 620)

²² A Kuhn-féle ciklikusság értelmezését egy másik tanulmányban végzem el — szerző.

²³ Tervezés, szervezés, közvetlen irányítás/vezetés, koordinálás, ellenőrzés.

²⁴ E tevékenységek tekintetében a tudomány szerkezeti besorolása többek között azért is szükséges, mert az egyre gyorsabban létrejövő speciális szakterületek csak szűk körben vehetőek össze egymással, ezáltal nehéz, — véleményem szerint megoldhatatlan — a különböző tudánymetria eredmények összehasonlítása. Ezzel a felvetéssel bővebben foglalkozik egy cikkében Török Ádám. (Török, 2005)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

séges besorolási rendszer,²⁵ továbbá a tudományos ismeretrendszerek: *egyrészt* szélese-
désével (az információ- valamint az ismeretanyag megsokszorozódásával), *másrészt* mé-
lyülésével (specializálódás, szakorientáció), *harmadrészt* kapcsolódásával, összefonódá-
sával egyre nehezebb, sőt lehetetlen ilyen „*általános és kategorikus*” osztályozási szem-
pontrendszer illetve *értékrend létrehozása!* Természetesen klasszifikációs rendszerek
eddig is voltak, és ezután is lesznek, de — úgy gondolom — *ezek alapvetően az adott*
osztályozási cél(ok)nak megfelelően fogják besorolni az egyes tudományokat.

Néhány gondolat erejéig — e tanulmányban csak nagyon röviden²⁶ — áttekintem a
hadtudomány helyzetét. Azt a hadtudományi közélet is elismeri, továbbá a szakirodalom²⁷
is tanúbizonyságot tesz arról, hogy a diszciplína kutatási spektruma, tartalma — a modern
kor kihívásainak továbbá az egyre gyorsuló és változást hozó folyamatoknak eleget téve —
jelentősen kiszélesedett, folyamatosan bővül, fejlődik. Kapcsolatrendszerére a szinte min-
den diszciplínához való kapcsolódás a jellemző. A hadtudomány — szélesebb értelemben
— kapcsolatban áll mindazon tudományokkal, amelyek a válságról, konfliktusról, fegyveres
küzdelemről illetve a háborúról szóló ismeretek rendszerét alkotják. A Meyers Enciklopédi-
kus Lexikon meghatározása is jelentősen alátámasztja a hadtudományi kutatások multi-
diszciplináris jellegét: „Hadtudomány: olyan tudomány, amely egyesíti magában a tudo-
mányágakat, a társadalom-, természet- és műszaki stb. tudományok területével (...) és a
fegyveres erők, a hadügy fejlődésével, valamint ezek helyével foglalkozik a politikai, gaz-
dasági, társadalmi és műszaki összefolyamatokban.” (BI AG,²⁸ 1976: 251)

*Napjaink kihívásai, konfliktusai, válságai egyre komplexebb formában jelennek meg, és
itt már nem a legfontosabb célkitűzés, hogy besoroljuk ezeket valamely diszciplína hatás-
körébe! A fő cél az, hogy ezek a problémák — komplexitásukból fakadóan, igény szerint —
akár több tudományág közös együttműködésével megoldhatóvá váljanak.*

Az előbb említett jelenségek valamint események (kihívások, konfliktusok, válságok)
csakis katonai erővel nem oldhatóak meg véglegesen (de, mint azt napjaink történései és
eseményei is bizonyítják végső eszközként ez a meghatározó [sajnos] — szerző). Kezelé-
sükhöz szükséges a biztonság dimenzióinak hathatós közreműködése, továbbá ehhez
nélkülözhetetlen az összetett katonai illetve civil erőfeszítés, együttműködés.

Az előzőekből — megítélésem szerint — levonhatom azt a következtetést, hogy a *had-
tudomány kutatási tárgyának kiszélesedésével egyre dinamikusabban jelenik meg az mul-
tidiszciplináris valamint interdependens jellege, azaz a diszciplína integrálja, felhasználja*

²⁵ Jó példa erre az előzőekben vázolt „néhány” csoportosítási rendszer. Ezeken túlmenően tovább
lehetne sorolni az ilyen rendszerezési „próbálkozásokat”, de ezek is csak a törzsszövegben kifejtett
állítást támogatják alá.

²⁶ Bővebb vizsgálatát egy másik publikációban végzem el — szerző.

²⁷ NAGY L. (2009): A hadtudomány tárgyának kibővülése — új kutatási területek. Az MHTT konferen-
ciája a 21. századi hadtudomány irányvonalairól. *Hadtudomány*, XIX 1–2, 5–12.; M. SZABÓ M. (2007):
A Hadtudományi Bizottság múltja — a hadtudomány jelene. *Magyar Tudomány*, 12. 1543–1556.;
GÓCZE I. (2000): A hadtudományi kutatás helyzete és lehetőségei az ezredfordulón. *Hadtudomány* X

3.

²⁸ Bibliographisches Institut AG

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

tárgyának gazdagításához más tudományok eredményeit, de egyúttal hatással lehet azokra is.

2013 nyarán az MTA Hadtudományi Bizottsága együttműködve a IX. Osztály ad-hoc bizottságával összeállította a hadtudomány belső szerkezetére vonatkozó javaslatát. (Szenes, 2013) Amennyiben megvizsgáljuk ezt az hagymaszerkezetet (Szenes, 2013: 64), ebben is láthatjuk, hogy milyen kiterjedt kutatási terület-rendszerrel rendelkezik a diszciplína, továbbá alátámasztja azt, hogy ez egy „...olyan tudomány, amely egyesíti magában...” (BI AG, 1976) a társadalomtudományok, a természettudományok, a műszaki tudományok, az orvostudományok valamint a bölcsészettudományok különböző ágait. Mindezeket túl azonban *ki kell hangsúlyoznom*, hogy a konvencionális klasszifikációs rendszerben **a hadtudomány a társadalomtudományok elfogadott továbbá „emancipált” ága; mint normál tudomány, a tudománnyá válás követelményrendszerét maximálisan teljesítette, ezáltal is teljes jogú tagja az MTA, a MAB tudományrendszerének.**

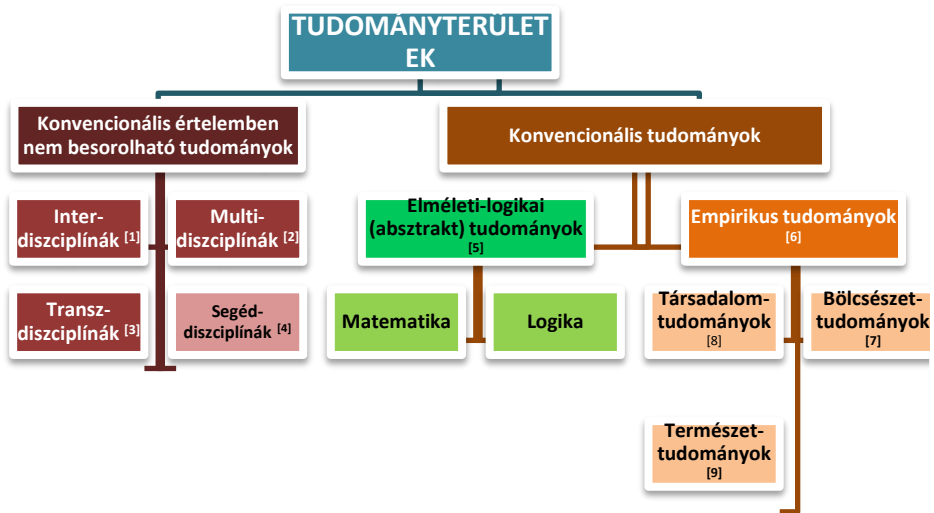
Meggyőződésem, hogy a konvencionális tudományterületek mellett egyre határozottabban teret nyernek az általam úgynevezett *be nem sorolható* (pl. interdiszciplináris, stb.)²⁹ tudományok. (2., 3. ábra) Azonban abban is határozott az az álláspontom, mely szerint a hagyományos értelemben besorolt, a szó szoros értelmében vett diszciplínák továbbra is kiemelkedő elemei a tudománynak, mint egésznek; másik oldalról viszont, attól még egy tudományág nem veszíti el jelentőségét illetve értéket, hogy nem egy „konvencionális” osztályozási rendszer valamely területéhez tartozik. Véleményem szerint e két szegmenset (konvencionális — be nem sorolható) nem kell, és nem is lehet szétválasztani, ugyanis a tudomány egy egységes egészet képez. A különböző klasszifikációk — mint arról már korábban is kifejtettem a véleményemet — alapvetően a tudománymenedzsment, tudományszervezés, tudománypolitika és oktatás szempontjából fontosak, illetve ezek érdekében lehet kialakítani a különböző, célirányos (de nem egy „egyetemes”, azaz valamely egyetlen kitüntetett osztályozási szempont alapján létrehozott)³⁰ klasszifikációs rendszereket. A tudományos kutatások napjainkban jelentős mértékben inter- illetve multidiszciplináris jellegűek, sőt a projektkutatások megjelenésével ez a helyzet csak tovább erősödött. Ebből fakadóan úgy gondolom, hogy a kutatások már ezt a fajta klasszifikációt nem is igénylik, illetve nem is lehet ezt egzakt módon elvégezni.

²⁹ Ennek a mintegy még be nem sorolható jellegnek a létjogosultságát bizonyítják — többek között — a Magyar Tudományos Akadémia *osztályközi* (kvázi tudományágak közötti) állandó bizottságai valamint *osztályközi tudományos bizottságai*. <http://mta.hu/cikkek/tudomanyos-osztalyok-102911>

³⁰ A napjaink tudományára jellemző többirányú mozgásából (fejlődéséből) fakadóan ilyen rendszer kialakítása — megítélésem szerint — nagyon nehéz, sőt lehetetlen, de nem is tartom szükségesnek.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

2. ábra A tudományok egyfajta (nonkonformista) rendszerezése (Szerkesztette: Gócze István)

[1] Szakmaközi, határterületi tudományágak, két klasszikus tudományág érintkezése, pl.: biofizika, biokémia.

[2] Olyan új ismerendszer, amely több, sőt kifejezetten sok független tudományág eredményeit ötvözi, egy meghatározott nézőpont érdekében, pl.: informatika, antropológia.

[3] Nagyon sok és nagyon különböző tudományágat egyesítenek, szintetizálnak és emelnek magasabb szintre, pl.: humánökológia, urbanisztika.

[4] Olyan szakterületek, amelyek a tényleges tudományáguk fő kutatási irányától többé-kevésbé elkülönülten művelt szűk tudományos témákkal foglalkoznak, pl.: heraldika, genetikai családfakutatás.

[5] Csak az elvont fogalmak közötti összefüggések megismerését célozzák meg.

[6] A valóság megismerését célozzák meg.

[7] A bölcsészettudományok (pl. etika, esztétika) alapvetően az ember különböző társadalmi szintű tevékenységeivel foglalkoznak.

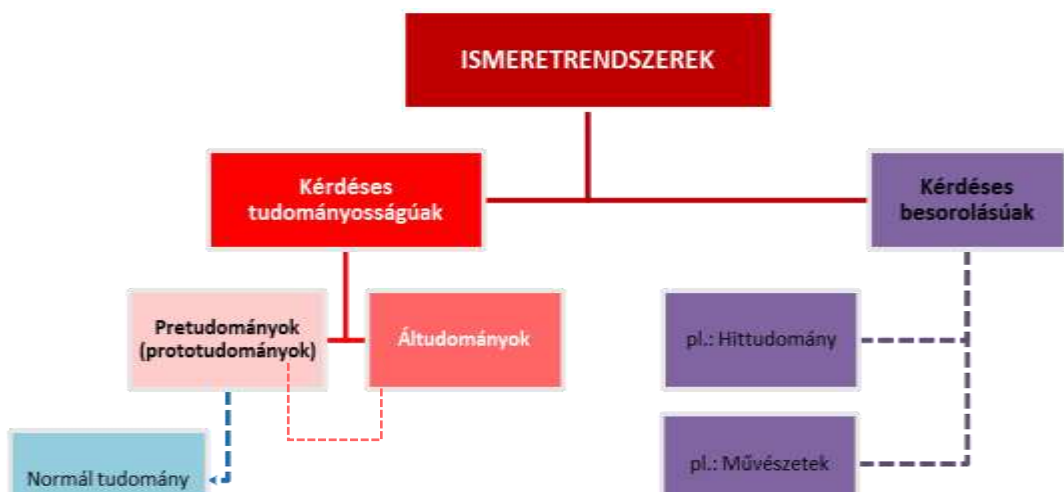
[8] A társadalomtudományok kimondottan az emberi közösséggel kapcsolatos tudományoknak tekinthetők.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

[7] [8] Ezeket közösen humán tudományoknak is nevezhetjük (nevezik), így is szembeállítva az természettudományokkal.

[9] A természettudományok az élő és az élettelen természet objektumainak, jelenségeinek tanulmányozásával illetve vizsgálatával foglalkozó tudományágak gyűjtőneve. (Két fő csoportja: élő-, élettelen természettudományok.) A természettudomány körébe tartoznak: fizika, kémia, biológia, földtudományok, csillagászat, orvostudomány, műszaki tudományok, agrártudományok.

3. ábra Ismeretrendszerek besorolása (szerkesztette: Gócze István)

Kulcsszavak: tudományok rendszere, klasszifikáció, pretudomány (prototudomány), tudományterület, tudományág, Hadtudomány

Keywords: systems of science, classification, prescience, field of science, discipline, military science

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. BAKOS F. (2000): *Idegen szavak és kifejezések kéziszótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
2. BERÉNYI D. (2011): Határok nélküli tudomány. *Magyar Tudomány*, 3, 340-346.
3. BIBLIOGRAPHISCHES INSTITUT AG. (1976): *Meyers Enciklopédikus Lexikon* (16. kötet). Mannheim, Bécs, Zürich: Bibliographisches Institut AG.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

4. CSABA L., SZENTES T., ZALAI E. (2014): Tudományos-e a tudománymérés? Megjegyzések a tudománymetria, az impaktfaktor és az MTMT használatához. *Magyar Tudomány*, 4. <http://www.matud.iif.hu/2014/04/12.htm> (2014. 07. 12.)
5. EMMI (2011): *2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról*. Nemzeti Jogszabálytár http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=142941.266752 (2014. 09. 09.)
6. EURÓPAI BIZOTTSÁG (2011): *Zöld könyv. Kihívásból lehetőség: az európai uniós kutatás- és innovációfinanszírozás közös stratégiai kerete felé*. Brüsszel <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0048:FIN:HU:PDF> (2014. 05. 27.)
7. EUROPEAN COMMISSION (2002): *Towards a knowledge-based Europe. The European Union and the information society*. (Manuscript for information brochure for the general public European Commission). Directorate General for Press and Communication <http://tecnologiaedu.us.es/cuestionario/bibliovir/Eeurope.pdf> (2014. 06. 05)
8. EUROPEAN COMMISSION (2010): *Communication from the commission Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. Brussels <http://www.europeanpaymentscouncil.eu/index.cfm/knowledge-bank/other-sepa-information/european-commission-communication-europe-2020-a-strategy-for-smart-sustainable-and-inclusive-growth-march-2010-european-commission-communication-europe-2020-a-strategy-for-smart-sustainable-and-inclusive-growth-march/> (2014. 05. 14.)
9. FARKASS J. (1981): *A modern tudomány szerkezete*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
10. FEYNMAN, R. (1961): *The Feynman Lectures on Physics*. I 3, "The Relation of Physics to Other Sciences"; 3-7, "How did it get that way?"; 3-10.
11. GÓCZE I. (2000): A hadtudományi kutatás helyzete és lehetőségei az ezredfordulón. *Hadtudomány*, X 3.
12. GÓCZE I. (2011): A tudományos kutatás módszerei. *Hadtudományi Szemle*, 4 3, 157-166.
13. JESSOP, B., FAIRCLOUGH, N., WODAK, R. (Eds.) (2008): *Education and the Knowledge-Based Economy in Europe. Rethinking Theory and Practice*, 24 Rotterdam: Sense Publishers <https://www.sensepublishers.com/media/303-education-and-the-knowledge-based-economy-in-europe.pdf> (2014. 06. 01)
14. KUHN, T. S. (1970): *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
15. LEYDESDORFF, L., RAFOLS, I. (2009): A Global Map of Science Based on the ISI Subject Categories. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 60 2, 348-362. <http://www.leydesdorff.net/map06/texts/index.htm> (2014. 08. 22.)
16. M. SZABÓ M. (2007): A Hadtudományi Bizottság múltja - a hadtudomány jelene. *Magyar Tudomány*, 12, 1543-1556.
17. MAB (2009): *MAB 2009/9/IV/2. A tudományterületekhez tartozó tudomány- és művészeti ágak — MAB ajánlás*. <http://web.mab.hu/tir/index.php?pid=122&pop=4132&w5jc3v.pJvabBTwaJAKNYURyVS9;>

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

- <http://www.mab.hu/web/doc/kiadvanyok/Ertesito2009-3.pdf> (2014. 08. 19.) (korábbi: Doktori iskolák létesítésének és működésének akkreditációs bírálati szempontjai egységes szerkezetben a MAB 2008/8/II.2. sz. határozata
http://www.doktori.hu/index.php?menuid=351&cid=148#_ftn14 (2014. 08. 19.)
18. MAJOROS P. (2004): *A kutatómódszertan alapjai*. Budapest: Perfekt.
 19. MÉNES A. (2013): A tudományos tevékenységek teljesítményértékelése. *Valóság*, I-VI.
<http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=771&lap=0> (2014. 08. 12.)
 20. MTA (2014): *A Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíj Szabályzata*. 1. melléklet
http://mta.hu/data/cikk/13/37/51/cikk_133751/bolyai_osztondij_szabalyzata_2014_vegleges.pdf (2014. 07. 27.)
 21. NAGY L. (2009): A hadtudomány tárgyának kibővülése - új kutatási területek. Az MHTT konferenciája a 21. századi hadtudomány irányvonalairól. *Hadtudomány*, XIX 1-2, 5-12.
 22. OECD (2002): *Innovation in science, technology and industry, Frascati Manual: Proposed Standard Practice for Surveys on Research and Experimental Development*, 6th edition.
<http://www.oecd.org/science/inno/frascaticmanualproposedstandardpracticeforsurveysonresearchandexperimentaldevelopment6thedition.htm> (2014. 06. 21.)
 23. PALLÓ G. (2005): Enciklopédizmus, diszciplínák, interdiszciplínák, projektek. *Világosság*, 9, 19-30.
 24. PEIERLS, R. E. (1963): *Physics in the Sixties*. Runcorn, S. K. (Ed.) Edinburgh-London: Oliver & Boyd.
 25. PUKKLI, P., VÉGVÁRI, J. (2004): A statisztika: tudomány és szakma. *Statisztikai Szemle*, 1, 5-30.
 26. RAMSDEN, J. J. (2009): Impact Factors - a Critique. *Journal of Biological Physics and Chemistry*, 9, 139-140.
https://dspace.lib.cranfield.ac.uk/bitstream/1826/4351/1/Impact_factors-a_critique_2009.pdf (2014. 07. 21.)
 27. SCHRANZ, A. (1995.): *A tudomány térképe*. Szelle B. (szerk.) Budapest: Keraban Kiadó.
 28. SIMON R. (szerk.) (1971): *Nikomachoszi etika*. Budapest. Magyar Helikon.
 29. SZABÓ M. (ford.) (1984): *Platón összes művei II*. Budapest: Európa Kiadó.
 30. SZENES Z. (2013): Akadémiai viták a hadtudomány struktúrájáról. *Hadtudomány*, 3-4, 59-66.
 31. TÖRÖK, Á. (2005): A társadalomtudományok fejlődése és az akadémiai osztályszerkezet. *Magyar Tudomány*, 5, 596-605.
 32. UNESCO (1972, 1973, 1974, 1988): *Proposed International Standard Nomenclature for Fields of Science and Technology*.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

B. STENGE CSABA

Dr. Szobonya Zoltán katonai pályafutása

Military career of dr. Zoltán Szobonya

Absztrakt

Dr. Szobonya Zoltán az 1956-os vidéki forradalom és szabadságharc egyik legnagyobb formátumú, mártírrá vált, emblemikus alakja volt. Az alábbi tanulmány az ő katonai pályafutását mutatja be, illetve a mindmáig elmaradt katonai rehabilitációjának ügyével foglalkozik.

Abstract

Dr. Zoltán Szobonya was an emblematic, key figure of the countryside's revolution in 1956, who has become a martyr. This study describes his military career and also refers the case of his necessary military rehabilitation, since his rank was also stripped and it was not restored yet.

RÖVID ÉLETRAJZA ÉS KATONAI PÁLYAFUTÁSA

Dr. Szobonya Zoltán
civil portréja 1940-ből

Szobonya Zoltán 1909. november 7-én született Jánoshalmán, háromgyermekes polgárcsaládban, szüleinek első fiaként (később még két öccse született, a későbbi gyógyszerész Béla és Pál, akiből vasúti állomásfőnök lett). Édesapja, Szobonya Pál, aki banktisztviselőként került Jánoshalmára, ekkor a jánoshalmi állami hordójelző hivatalban¹ dolgozott, később annak vezetőjeként, míg édesanyja, Zámbó Ilona tüdőgondozónő volt. Szobonya Zoltán elemi iskolai tanulmányait 1916 és 1920 között Jánoshalmán végezte, majd a hajdúnánási református alapítású, nyolcosztályos főgimnáziumban tanult tovább, itt is érettségizett 1928-ban.

¹ A hordójelző hivatalok a kereskedelmi minisztérium rendeletére kerültek felállításra, feladatuk a szeszesitalokat tartalmazó hordók úrtartalmának jelölése és hitelesítése volt. (Szeszesitalokat tartalmazó hordók csak az úrtartalmuk és üres súlyuk hitelesített feltüntetésével voltak forgalomba hozhatók, úrtartalmat módosító javítás után is újra kellett jelezni őket.) Lásd erről a mértékekről, ezek használatáról és ellenőrzéséről szóló 1907. évi. V. törvénycikknek a hordók jelzéséről szóló III. fejezetét.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

Ezt követően Debrecenben tanult jogot. Ahogy ez akkoriban meglehetősen gyakori volt, harmadik alapvizsgájának letétele előtt egyetemi tanulmányait anyagi okokból félbe kellett szakítania. Ezt követően egy jánoshalmi ügyvédnél tevékenykedett, majd Jánoshalma községében volt közigazgatási gyakornok. Jogtudományi doktorátusát végül 1938. június 30-án kapta meg. Már végzett jogászként, 1940 januárjától Bács-Bodrog vármegyében közigazgatási gyakornok, majd 1941 augusztusában a bajai járás szolgabírója lett.²

Szobonya Zoltán katonai pályafutása jogi tanulmányaival párhuzamosan indult: először 1929. október 1-től 1931. augusztus 22-ig Debrecenben, a 12. honvéd gyalogezred I. zászlóaljánál szolgált. Közben végzett el egy 1930. május 31-én véget érő karpaszományos tartalékos tiszti tanfolyamot is (a katonai nyilvántartás szerint csapatneme a fogatolt vonat lett). 1934. május-júniusában ismét bevonult zászlóaljához Debrecenbe, két hónapos fegyvergyakorlatra, ekkor még hadapród őrmesterként. Következő behívása bő öt évvel később történt, 1939. szeptember 17-től 1940. február 28-ig a 32. határvadász zászlóalj 4. sz. őrsénél teljesített szolgálatot őrsparancsnokként Békés megyében, a román határ mentén már, mint tartalékos zászlós. Ezt követően, 1940. július 1-től 1940. november 15-ig a 20. gyalogezred III. zászlóaljának 7. századában volt szakaszparancsnok Baján, ekkor már tartalékos hadnagyként. Következő behívására a Jugoszlávia elleni hadjárat idején került sor: ekkor 1941. április 5-től 1941. május 15-ig a 20. gyalogezred III. zászlóaljának segéd-tisztjeként hadművelési területen volt a Délvidéken. Ezt követő behívására még 1941-42 telén került sor, ennek során 1941. november 15-től 1942. január 10-ig a 20. gyalogezred II. zászlóaljánál volt szakaszparancsnok Kiskunhalason.

Dr. Szobonya Zoltán mint tartalékos hadnagy, 1943-ban

Utolsó behívására 1943 novemberében került sor, ekkortól folyamatosan teljesített 18 hónapnyi hadművelési szolgálatot, mint segédtsízt a 103. hadihíd csoportnál, egészen

² HM HIM Központi Irattár 302/820. sz. tiszti okmánygyűjtő, önéletrajza alapján, illetve <http://szobonyazoltan.com/eletut.html> (letöltés ideje: 2013. augusztus 8.), valamint Czeller Zoltán: Dr. Szobonya Zoltán életútja. In: Hunyadi Népe 2009. november, 6. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

1945-ös hadifogságba eséséig. A 103. hadihíd csoport a magyar 1. hadsereg közvetlen alárendeltségébe, annak műszaki parancsnoksága alá tartozott, feladataként az ide beosztott hadihídoszlopok tevékenységét fogta össze. Itt teljesített szolgálata közben, 1944. január 1-vel nevezték ki tartalékos főhadnaggyá. Csapattestével 1944 áprilisában vonult el a keleti hadszíntérre, a Kárpátok előterébe, itt 1944. augusztusig tartózkodott. Ezt követően a magyar 2. hadsereg II. hadtestjének alárendeltségében 1944 szeptemberétől novemberig Torda térségében került alkalmazásra, illetve innen vonult vissza a Felvidék felé. 1944. december 1-től ismét az 1. hadsereg alárendeltségében folytatták a visszavonulást Szlovákián, a Garam völgyén, Dunaszerdahelyen keresztül a Szigetközbe, ahol csapattestével Darnózseli községben szállásoltak be 1945. január közepén. Dr. Szobonya Zoltán tartalékos főhadnagy Darnózseltől északnyugatra, Sérfenyőszigeten (ma Dunasziget) esett szovjet hadifogságba 1945. április 2-án. Dr. Szobonya Zoltánt hadifogsága kezdetén, 1945 augusztusában a romániai Foksányban lévő nagy gyűjtőtáboron át a Szovjetunióba szállították. Hadifogságát javarészt az Urálban, Karpinszkban lévő 504. sz. hadifogolytáborban töltötte, de megfordult a szerovi és volsankai táborokban is. Hadifogsága idején dr. Szobonya Zoltán gyári munkásként, vasútépítésen, erdőirtáson, illetve külszíni szénbányában is dolgozott. Itt a hidegben reumát és kétoldali vesegyulladás is kapott. A hadifogságból súlyosan megromlott egészségi állapotban, 1947. július 2-án tért haza.³

A szovjet hadifogságban dr. Szobonya Zoltán által „gyűjtött” egészségi problémáiról a katonai feljegyzésekben szívizom elfajulás, valamint idült vesegyulladás szerepel. Ő maga 1950-ben írt önéletrajzában azt írta, hogy ezek következtében 75%-os hadirokkanttá vált és emiatt csapatszolgálatra már nem volt alkalmas. Ennek ellenére egy 1951-es elbírálási lap szolgálati alkalmassági fokát korlátozottan alkalmasban állapította meg.⁴

Hazatérése után dr. Szobonya Zoltán járási főjegyzőként dolgozott 1949-ig, ekkor azonban az állami szolgálatból ki kellett lépnie, mert nyílt szavazáson az egyházi iskolák államosítása ellen voksolt. Ezt követően egy jánoshalmi ügyvédi irodában – később ügyvédi munkaközösségben – dolgozott. Egyre gyarapodó családjával – kislányai 1951-ben, 1953-ban és 1954-ben születtek – ekkor már Mélykúton lakott, ahol a két községnek a rendszer által célba vett és sokat sanyargatott módos gazdáin, a „kulákokon” is sokat segített. Egy 1955-ös ÁVH jegyzőkönyv ezért „a kulákok védőszentje” jelzővel illette.⁵

1952 júniusában letartóztatták, majd internálták, kényszerlakhelyül Dunavecset jelölték ki számára. Innen az 1953 júniusában megalakuló – első – Nagy Imre-kormány által hirdetett amnesztia, a kitelepítések és internálások megszüntetésének eredményeként térhetett haza.⁶

Annak ellenére, hogy a hadifogságból történt 1947-et hazatérését követően dr. Szobonya Zoltánt már nem hívták be tartalékosként és nem teljesített szolgálatot a magyar

³ HM HIM Központi Irattár 302/820. sz. tiszti okmánygyűjtő, személyi adatlap, illetve önéletrajz alapján.

⁴ HM HIM Központi Irattár 302/820. sz. tiszti okmánygyűjtő, katonai anyakönyvi lap, elbírálási lap.

⁵ <http://szobonyazoltan.com/eletut.html> (letöltés ideje: 2013. augusztus 8.)

⁶ Uo.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

Honvédségben, illetve Néphadseregben, az illetékes katonai szervek a korábban említett elbírálási lapon túl sem feledkeztek meg róla. A Néphadsereg Kiskunhalasi járási kiegészítő parancsnokság 1955. december 4.-ei keltezésű feljegyzési lapja szerint a róla kért jellemzésben Jánoshalma PB. titkára az alábbiakat írta: „*Pártonkívüli. Járási jegyző és levénteotató volt. Politikailag passzív. A múlt rendszer híve. Megbízhatatlan.*”⁷

SZEREPE AZ 1956-OS FORRADALOMBAN, ÉS ELÍTÉLÉSE

Az 1956-os forradalom kitörését követően, október 26-án dr. Szobonya Zoltánt, mint a forradalom egyik várható vezetőjét a helyi pártállami válságstáb letartóztatta, azonban a helyi lakosság szinte azonnal kiszabadította, majd a jánoshalmi Forradalmi Bizottság titkáráként a helyi forradalmi események egyik fő szervezője és fő szereplője lett. Nagy tetterővel és lelkesedéssel dogozott a demokratikus reformokon, emellett sikerrel fogott vissza mindenkit az önbíráskodástól és a személyes bosszútól is, így ott pártállami rendszer egyetlen funkcionáriusának, illetve mások kárára haszonélvezőjének sem esett baja. Az ő nevéhez fűződött – egyebek mellett – a Nemzetőrség tevékenységének járási szintű összehangolása is. A Jánoshalmán diszlokáló 91. páncéltörő tüzérezred katonáihoz az alábbi szavakat intézte 1956. október 28-án: „*Magyar Katonák, Testvéreim! Az egész magyar nép megmozdult, hogy követeléseit tettekkkel igazolva harcoljon ősi jogaiért, a szabadságért. Ez a harc minden igaz magyar harca, így katonáinké is. Hiszen népünk fiai vagytok, magyarok vagytok. Álljatok a nép oldalára, ne lőjeteek fegyvertelen honfitársaitokra!*”⁸

Dr. Szobonya Zoltán kiállásának, buzdító beszédeinek is jelentős szerepe volt abban, hogy a 91. páncéltörő tüzérezred Forradalmi Katonai Tanácsa – akikkel szoros kapcsolatban volt – 1956. november 4-én hajnalban a szovjet csapatok támadásának hírére katonai előkészületeket tett, melyekkel ő egyetértett. A lakotanya katonái készek voltak szülőföldjük fegyveres védelmére, de miután látták, hogy nem bontakozik ki országos védelmi harc a szovjet csapatok ellen, ők sem akartak emberéleteket áldozni, aznap késő délutántól csak járőrözést folytattak.⁹

A szovjet csapatok 1956. november 7-ei jánoshalmi bevonulása után dr. Szobonya Zoltán a tanácsházán egyedül fogadta őket, ahol az illetékes szovjet katonai parancsnok köszönetet mondott neki a személy- és vagyon biztonság fenntartásáért, de később ez sem számított enyhítő körülménynek. Dr. Szobonya Zoltánt 1957 februárjában letartóztatták, a vád „a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés kezdeményezése és vezetésének büntette” volt. Egy róla készült katonai feljegyzési lapra 1957 októberében az alábbiak kerültek: „*Jánoshalma és a környező községek ellenforradalmi erőinek legfőbb vezetője volt. Letartóztatták, a népi dem. államrend elleni szervezkedés büntette miatt.*”¹⁰

⁷ HM HIM Központi Irattár 302/820. sz. tiszti okmánygyűjtő, feljegyzési lap.

⁸ <http://szobonyazoltan.com/vadirat.html> (letöltés ideje: 2013. augusztus 8.).

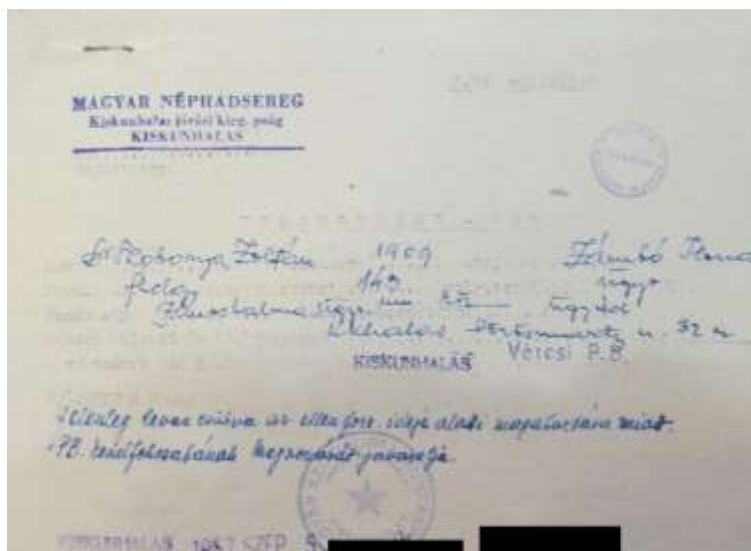
⁹ <http://szobonyazoltan.com/eletut.html> (letöltés ideje: 2013. augusztus 8.).

¹⁰ HM HIM Központi Irattár 302/820. sz. tiszti okmánygyűjtő, feljegyzési lap.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

Katonai felülvizsgálati lapjára Kiskunhalason az alábbiakat írták (dátum nélkül, az idézetek változatlan helyesírással kerülnek leközlésre): „Jelenleg le van csukva az ellenforradalom ideje alatt magatartása miatt. PB. rendfokozatának megvonását javasolja.” Ehhez a Belügyminisztérium véleménye rovatba, szintén még Kiskunhalason az alábbiakat írták (1957. október 17-én): „Nevezett az ellenforradalom alatt ellenforradalmi cselekményt hajtott végre, őrizetben van, eljárás lessz (sic!) ellene indítva. Politikailag megbízhatatlan személy. A rendszer ellensége. Már volt ellen (sic!) eljárás indítva.”¹¹

Feljegyzési lap dr. Szobonya Zoltán személyi okmánygyűjtőjéből letartóztatása után, 1957 szeptemberéből (HM HIM Központi Irrattár)

A fenti felülvizsgálat következményeként dr. Szobonya Zoltán rendfokozatát 1958. február 20-án, a HM 0142/1958. sz. paranccsal elvették, lefokozták honvéddé.¹²

Bár sem a kommunista túlkapásokkal kapcsolatos elszámoltatás nem történt a térségben, sem fegyveres ellenállás és így sem emberéletben, sem magán, illetve közvagyonban nem esett kár, vádiratában az szerepelt, hogy „igaz, hogy sem emberéletben, sem anyagiakban semmiféle kár nem keletkezett, de ha jöttek volna a szovjet csapatok, akkor lőttek volna.”¹³

¹¹ HM HIM Központi Irrattár 302/820. sz. tiszti okmánygyűjtő, felülvizsgálati lap.

¹² HM HIM Központi Irrattár 302/820. sz. tiszti okmánygyűjtő, személyi adatlap.

¹³ <http://szobonyazoltan.com/életut.html> (letöltés ideje: 2013. augusztus 8.).

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

A forradalom és szabadságharc leverése után felosztatott jánoshalmi 91. páncéltörő tüzérezred, mint katonai erő bevetésének elrendelése nem dr. Szobonya Zoltán hatásköre lett volna és erre sor sem került, a helyi, keményvonalas kommunista vezetők számára karakán kiállása és hajlíthatatlan elvhűsége elfogadhatatlan volt. (Bács-Kiskun megyében a keményvonalas kommunisták közül katonai vonalon hírhedtté vált például Gyurkó Lajos vezérőrnagy, a 3. hadtest és Kecskemét helyőrségparancsnoka, aki számos sortüzért és kivégzésért is felelős volt).

Ennek következményeként dr. Szobonya Zoltánt kötél általi halálra ítélték. A sikertelen fellebbezés után az ítéletet 1958. szeptember 29-én reggel 6:30-kor hajtották végre a kecskeméti börtönben.

REHABILITÁCIÓJA A RENDSZERVÁLTÁST KÖVETŐEN

Dr. Szobonya Zoltán emléktáblája a Bács-Kiskun Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet falán. A felvételt 2014. szeptember 29-én készítette, a mártír jogász kivégzésének 56. évfordulóján (a szerző gyűjteményéből)

A Kádár-rendszer gyakorlati összeomlását követően, kivégzésének 31. évfordulóján, 1989. szeptember 29-én családja dr. Szobonya Zoltán földi maradványait exhumáltatta Kecskemétről és Budapesten az Új Köztemető 301-es parcellájában méltóképpen újratemetette. Dr. Szobonya Zoltánt Göncz Árpád köztársasági elnök 1991. október 23-án posztumusz az 1956-os Emlékéremmel tüntette ki, mely elismerést családja másnap vette át az Országgházban. 1992. október 23-án szülővárosában, Jánoshalmán az egykori Szabad Május teret róla nevezték el, majd 2009. április 17-én Kecskeméten is felvette a nevét egy újonnan kialakított utca, melynél emlékkő is felállításra került. Kivégzésének 35. évfordulóján, 1993. szeptember 29-én a kecskeméti börtön falán, majd 1996. október 23-án a jánoshalmi polgármesteri hivatal falán, végül 2004. október 23-án Mélykúton helyeztek el emléktáblát dr. Szobonya Zoltán tiszteletére.

1993. október 23-án posztumusz Jánoshalma díszpolgárává avatták és 2003 augusztusában megkapta a „Mélykút községért” díjat is. 2006-ban a Fundamentum

'93. Studio Martinidesz László és Körtési Béla rendezésében 50 perces dokumentumfilmet készített róla *Portré dr. Szobonya Zoltánról* címmel, 2008. óta emlékérem viseli a nevét és 2008. október 17-én Kecskeméten „Gloria Victis” címmel konferenciát is rendeztek az 1956-os forradalmat követő megtorlásról, kivégzésének 50. évfordulója alkalmából. Végül Jánoshalmán 2009. október 23-án, születésének 100. évfordulóján a polgármesteri hivatal folyosóján bronz mellszobrot állítottak a tiszteletére. Kecskeméten, a börtön falán található

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

emléktáblánál minden év szeptember 29-én megemlékezést és koszorúzást tartanak dr. Szobonya Zoltán tisztelői.

A dr. Szobonya Zoltán utca kezdeténél felállított emlékkő 2014. szeptember 29-én
(a szerző gyűjteményéből)

AZ EDDIG ELMARADT KATONAI REHABILITÁCIÓJÁNAK ÜGYE

Dr. Szobonya Zoltán fentebb említett jogi-erkölcsi rehabilitációja ellenére a katonai rehabilitációja ma is várat magára. Ezzel kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy a HM Rehabilitációs Bizottsága elé csak 2007. június 30-ig lehetett felülvizsgálati eljárás kezdeményezésére kérelmet benyújtani, azt követően már nem. Véleményem szerint az 1956-ot követő felülvizsgálatok során tömegesen lefokozottak katonai rehabilitációjának 2007. június 30-ai lezárása több szempontból is aggályos. Sokan voltak az érintettek közül, akik maguk sem tudtak a lefokozásukról: ilyenek voltak a kivégzettek, illetve az ő hozzátartozóik, valamint a nagy számban külföldre emigrálók egy jelentős része is. Olyanok is számosan voltak, akik természetes halállal 1989 előtt elhunytak meg sem érték a rendszerváltást, így ők maguk, illetve ha nem tudtak róla, hozzátartozóik sem tudták kérvényezni a csak ezután lehetővé váló eljárást a jogsértő döntés megsemmisítésére és a rendfokozat helyreállítására. Dr. Szobonya Zoltán családja sem tudott korábban az ő lefokozásáról, így értelemszerűen annak hatálytalanságát sem kérvényezhette.

Remélhetőleg a jövőben újra lehetőség nyílik a jogsértő módon lefokozott egykori hivatásos és tartalékos tisztek katonai rehabilitációjára és így dr. Szobonya Zoltán katonai rendfokozatának helyreállítására is.

Kulcsszavak: dr. Szobonya Zoltán, életrajz, katonai pályafutás, 1956-os forradalom, megtorlás, rehabilitáció

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

Keywords: dr. Zoltán Szobonya, biography, military career, Hungarian revolution of 1956, reprisal, rehabilitation

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

1. HM HIM Központi Irattár 302/820. sz. tiszti okmánygyűjtő (dr. Szobonya Zoltán okmánygyűjtője)
2. <http://szobonyazoltan.com/>
3. Czeller Zoltán: Dr. Szobonya Zoltán életútja. In. Hunyadi Népe 2009. november, 6. o.
4. 1907. évi V. törvénycikk a mértékekről, ezek használatáról és ellenőrzéséről (online elérhető: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6944>)
5. A Szobonya-család szíves közlései

OROSZ LÁSZLÓ

Öt híres kémnő a XX. század történelméből

Five famous spy women from the 20th Century history

Absztrakt

Az olvasó bepillantást nyerhet a kémek titkos világának egy apró szemelvényébe, ahol ezúttal nem egy James Bond a főszereplő, hanem öt olyan nő, akik nagyban hozzájárultak a történelem alakulásához, miközben életüket kockáztatva szolgáltak hazájukat.

Abstract

The reader could get a small insight into the secret world of spies – however, this time, it's not James Bond, who has the leading role but five women, who made history while risking their lives for their country.

BEVEZETÉS

Nem azért lesz valakiből kém, mert hírnévre vágyik, vagy azért hogy megismerje őt a világ – ez az arc nélküli hősök szakmája. Olyan világ ez, melynek tagjai készek életüket is feláldozni a hazáért, anélkül hogy kitüntetéseiket büszkén viselnék. Munkájuk rejtve marad, s csak akkor hallunk felőlük, ha lebuknak, vagy ha már rég életüket veszítették.

A világ talán leghíresebb kémnője Mata Hari (1876-1917), aki az első világháború alatt egy seregnyi francia és német katona fejét csavarta el táncával. Fedett tevékenységére azonban fény derült, és 1917. október 15-én – mosolyogva, a puskákat tartó katonák felé csókot dobva – kivégezték. Azonban nem ő a szakma egyetlen női szereplője. A következő fejezetekben olyan nők életrajzával ismerkedhet meg az olvasó, akik nem csupán szépségüknek köszönhetően váltak ismertté, hanem mert a háttérből irányítva a szálakat folytattak hírszerző tevékenységet, s alakították a történelem menetét.

Figyelembe véve a tanulmánnyal szemben támasztott terjedelmi követelményeket, nem lehet teljes munkát végezni. Éppen ezért jelen írásomban nem célom egy mindenre kiterjedő, a szakma legapróbb részletét is bemutató értekezést készíteni, csupán a XX. századi történelem egy szeletét kívánom az olvasó elé tárni, hogy megismerje azokat a nőket, akik sokszor életüket kockáztatva szolgálták hazájukat.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

NANCY WAKE (1912-2011)¹

A „Fehér Egér” 1912. augusztus 30-án, egy hatgyerekes család legfiatalabb tagjaként, Új-Zélandon, Wellington városában született. 1914-ben a család Ausztráliába költözött, azonban ezt követően édesapja, Charles Augustus Wake visszaköltözött Új-Zélandra, s édesanyjának, Ella Wakenek egyedül kellett felnevelnie gyerekeit. Középiskolai tanulmányait Sydneyben kezdte meg, nem sokkal ezután, 16 éves korában elszökött otthonról és ápolónőként dolgozott. Nagynénjétől 200 £-ot örökölt, így lehetősége adódott előbb New Yorkba, majd Londonba utaznia, ahol újságírónak képezte magát. Az 1930-as években a párizsi Hearts című újság európai tudósítójaként dolgozott.

1937-ben találkozott egy gazdag francia iparossal, Henri Edmond Fiocca-val, akivel 1939-ben összeházasodtak. Wake Marseille-ben lakott, amikor Németország megindította a támadást Franciaország ellen. A vereséget követően a francia ellenállás hírvivője lett. Munkája során nagy kockázatot vállalt, mivel a Gestapó folyamatosan megfigyelte telefonhívásait és a leveleit, elfogni azonban mégsem tudták – innen kapta a „Fehér Egér” becenevet.

1942-ben Franciaország déli része fasiszta német kormány felügyelete alá került, így hozzáfértek a Vichy-kormány dokumentumaihoz is, ami még veszélyesebbé tette Wake életét. 1943-ban már a Gestapó legkeresettebb embere, akinek a fejére öt millió frankos vérdíjat tűztek ki. Wake még ugyanebben az évben úgy döntött, hogy elmenekül Marseille-ből, férje a városban maradt, akit rövidesen elfogtak és megkínoztak, azonban nem volt hajlandó elárulni feleségét, ezért kivégezték.

Wake hatszor próbált meg átkelni a Pireneusokon, az egyik kísérlet során elfogták és Toulousba vitték kihallgatásra. Négy nappal később egy ismerősének köszönhetően sikerült megmenekülnie és átjutnia Spanyolországba.

Miután sikerült eljutnia Nagy-Britanniába, Wake csatlakozott a Különleges Műveletek Végrehajtó Szervéhez (SOE – Special Operations Executive). Vera Atkins, aki szintén itt dolgozott a következőképpen jellemezte: „Egy igazi ausztrál bombázó. Óriási életerő, csillogó szemekkel. Bármit csinált, azt jól hajtotta végre.” A kiképzési jelentések alapján „nagyon jó és gyors lövőnek számított” és jó szemű volt a terep kihasználásához. Több alkalommal „kedvességének és erős jellemének köszönhetően sikerült a férfiakat megszálogatnia.”

A háború további részében több akciót is végrehajtott, melyek során összesen több mint 22.000 német katonával harcolt, s körülbelül 1.400 tiszttel végzett – közülük a leghíresebb az, amikor egy SS-katonát a pusztá kezével ölt meg.

A háborút követően több kitüntetésben részesült. Dolgozott a brit Légügyi Minisztérium hírszerző hivatalánál, majd 1949-től Ausztráliában politikai pályafutásba kezdett. Az 1951-

¹ *The White Mouse*. http://www.diggerhistory.info/pages-heroes/white_mouse.htm (Letöltés ideje: 2014.08.02.); *Nancy Wake Obituary*. <http://www.theguardian.com/world/2011/aug/08/nancy-wake-obituary> (Letöltés ideje: 2014.08.02.)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

es választásokon elszenvedett vereséget követően visszaköltözött Angliába, ahol hírszerző tisztként dolgozott a Légügyi Minisztériumnál.

1957-ben vonult vissza, amikor is a brit Királyi Légierő egy tisztje, John Forward feleségül vette. Az 1960-as években visszatértek Ausztráliába, ahol ismét a politikai élet részévé vált. 1985 körül a házaspár elhagyta Sydneyt, és Port Macquarie-be vonultak vissza. Ekkor írta meg önéletrajzát „The White Mouse” címmel, amely a legsikeresebb könyvek közé tartozik, s többször újrakiadásra került. 40 év házasság után, férje 1997-ben halt meg. 2001-ben utoljára elhagyta Ausztráliát, és Londonba költözött.

Nancy Wake 2011. augusztus 7-én, 98 éves korában hunyt el.

JOSEPHINE BAKER (1906-1975)

A „Fekete Gyöngy” vagy „Kreol Istennő” néven ismertté vált amerikai színésznő 1906. június 3-án született Saint Louis-ban. Amikor Josephine nyolc éves lett, édesapja elhagyta a családot, s ettől kezdve rendkívül mély szegénységben éltek. Josephine az utcán nőtt fel, nem járt iskolába, s takarításból próbált megélni. Tizenhárom éves korában utcai táncosként kezdte el pályafutását, 15 évesen belépett a Saint Louis-i kórusba, nem sokkal később már egy New-York-i revü-csapat tagja volt, ahol tehetségére hamar felfigyeltek és megkezdte szólókarrierjét.²

Franciaországba utazott, ahol elsősorban erotikus táncairól ismert előadásainak köszönhetően óriási sikerben volt része. Kis idő múlva Baker volt a legsikeresebb amerikai előadóművész Franciaországban. Amellett, hogy zenei csillag, három filmben is játszott.³ Ernest Hemingway úgy jellemezte, hogy „a legszenzációsabb nő, akit valaha is láttam”.⁴

1935-ben hazatért Amerikába, azonban közönsége bórszíne miatt elutasította és kénytelen volt visszamenni Franciaországba, ahol 1937-ben férjhez ment Jean Lion-hoz, így francia állampolgár lett.⁵

1939 szeptemberében, amikor Franciaország hadat üzent Németországnak a lengyelországi invázióra válaszul, Baker a francia katonai hírszerzés egyik tudósítója volt. Baker azokat az információkat továbbította a német csapatok elhelyezkedéséről, amiket a különböző bálokon a német tisztektől ki tudott csalni. A nagykövetségek és minisztériumok által szervezett összejövetelek állandó fellépője volt, így könnyen hozzájuthatott a magas rangú német, japán és olasz vezetők birtokában lévő információkhoz. Amikor a német csapatok megszállták Franciaországot, Baker elhagyta Párizst és hazament Château des Milandes-be. Itt azoknak a barátainak adott otthont, akik a Charles de Gaulle által vezetett Szabad Francia mozgalomnak voltak a tagjai. Baker, mint előadóművész szabadon utazhatott a

² About Josephine Baker: Biography. <http://www.cmgww.com/stars/baker/about/biography.html> (Letöltés ideje: 2014.08.02.)

³ La Sirène des Tropiques (1927); Zouzou (1934); Princess Tam Tam (1935).

⁴ Quotes. Official Site of Josephine Baker. <http://www.cmgww.com/stars/baker/about/quotes2.html> (Letöltés ideje: 2014.08.02.)

⁵ Ld. 2. jegyzet.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

világban, s utazásai során a kottáira láthatatlan tintával írt titkos üzeneteket csempészett a nyugati szövetségesek számára.⁶

A háborút követően tevékenysége elismeréséért megkapta a francia hadikeresztet (Croix de guerre), az ellenállás medálját (Rosette de la Résistance), és a becsületrend lovagjává (Chevalier de la Légion d'honneur) ütötték.⁷

A hírszerző tevékenységet a háta mögött hagyva Baker visszatért a színpadra és talán még a kezdeti sikereknél is nagyobb elismerésben volt része. Az élete hátralévő részében számtalan fellépése volt Európában és Amerikában egyaránt, a világ minden pontjára hívták fellépni. Idős kora ellenére továbbra is rabul ejtette közönségét, nem hátráltatta a kimerültség és az egyre gyakoribb memóriazavar sem.

Josephine Baker 1975. április 12-én, 68 éves korában hunyt el.

SARAH AARONSOHN (1890-1917)

Sarah Aaronsohn 1890. január 5-én született Zichron Yaakov-ban (Izrael), amely akkoriban az Oszmán Birodalom által megszállt tartomány része volt. 1915-ig Isztambulban élt, azonban egy boldogtalan házasság miatt hazatért szülővárosába.⁸

A hazafelé tartó út során tanúja volt az örmények ellen elkövetett népirtásnak. Vallomásaiban leírja, hogy látta, amint 5.000 örményt lemészárolnak egy piramis tövében, és azt, hogy a férfiak, nők és csecsemők holttestét vonatokra pakolják.⁹ Miután tanúja volt a népirtásnak, Aaronsohn úgy döntött, hogy kiáll elvei mellett és segít a brit erőeknek.

Aaronsohn csatlakozott a briteknek dolgozó zsidó kémsszervezethez, a Nilihez, amelynek feladata az volt, hogy a török területeken információt gyűjtsön, és azokat továbbítsa a brit ügynökök felé. 1917 szeptemberében a törökök elfogtak egy postagalambot, amely egy titkos információkat tartalmazó üzenetet vitt a briteknek. A kódot még októberben megfejtették, a török hadsereg körülvette Zichron Yaakov-ot és számtalan embert letartóztattak, köztük Aaronsohn-t is. Négy nap kínnal követően sikerült pisztolyt ragadnia, és 1917. október 9-én végzett magával, hogy ne kelljen átadnia a birtokában lévő információkat és védje ismerőseit, hogy védje a hazáját.¹⁰

⁶ Phyllis, Rose: *Jazz Cleopatra: Josephine Baker in Her Time*. Vintage. London. 1989. 182-269. p.

⁷ Josephine Baker: A Centenary Tribute. <http://blackgrooves.org/josephine-baker-a-centenary-tribute/> (Letöltés ideje: 2014.08.02.)

⁸ Jewish Women's Archive: Sarah Aaronsohn. <http://jwa.org/encyclopedia/article/aaronsohn-sarah> (Letöltés ideje: 2014.08.02.)

⁹ Bartov, Omer - Mack, Phyllis: *In God's Name: Genocide and Religion in the Twentieth Century*. Berghahn Books. New York. 2001. p. 274-275.

¹⁰ Kahana, Ephraim: *Historical Dictionary of Israeli Intelligence*. The Scarecrow Press. Oxford. 2006. p. xix.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

RUTH KUCZYNSKI (1907-2000)¹¹

Ruth Kuczynski 1907. május 15-én született Berlinben. Édesapja, Rene Kuczynski, valamint testvérei, Jurgen és Bridgitte szintén szovjet kémek voltak.

1924-ben, 17 éves korában csatlakozott a Kommunista Ifjúsági Mozgalomhoz, majd a Német Kommunista Párt propaganda részlegének vezetője lett.

Az 1920-as évek végén apjával és bátyjával a szovjet katonai hírszerző ügynökség (GRU – Glavnoje Razvegyityelnoje Upravljenyije) megbízásából az Egyesült Államokban tevékenykedtek. 1929-ben visszatértek Németországba, ahol gyerekkori szerelmével, Rudolph Hamburger-rel – aki szintén szovjet kém volt – összeházasodtak. 1930-ban azt az utasítást kapták, hogy utazzanak Sanghajba, ahol egy kémhálózatot kellett működtetniük. Itt megismerkedett egy amerikai újságírónővel, Agnes Smedley-vel, aki bemutatott neki egy szovjet ügynököt, Richard Sorge-t – Kuczynski az ő titkos szeretője volt.

1933-ban Moszkva hazarendelte Kuczynski-t továbbképzésre, majd hat hónappal később férjével együtt Mandzsúriába küldték, hogy könyvkereskedőnek álcázva szoros kapcsolatot építsen ki a japánokkal harcoló kínai kommunistákkal. A kínai titkosszolgálat azonban a kémkedéssel gyanúsítható személyektől megtisztították a várost, így került sor a Sorge-ot helyettesítő ügynök letartóztatására is. Kuczynski-nak férjével és két lányukkal sikerült elmenekülniük Londonba, ahol szüleik éltek. Itt csatlakozott hozzájuk korábbi dadájuk, Olga Muth, hogy vigyázzon a gyerekekre, amíg a szülők távol vannak – Muth ekkoriban még nem tudott a házaspár kémtevékenységéről.

1937 júniusában Moszkva hazarendelte Kuczynski-t egy újabb továbbképzésre, miközben kitüntették a Vörös Zászló érdemrenddel a sanghaji munkájáért.

1938 szeptemberében „Sonia” fedőnéven Svájcba küldték, hogy hozzon létre egy „Lucy Ring” nevű kémhálózatot. Ekkoriban férjével külön éltek, csupán a családtagokon keresztül tartották a kapcsolatot.

Közvetlenül a Molotov-Ribbentrop paktum aláírása után, Kuczynski elítélte a Szovjet-uniónak végzett tevékenységét, és látszólag visszavonult a munkából. Férjétől elvált és annak érdekében, hogy brit útlevelet kapjon, feleségül ment Leon Charles Beurton-hoz. Kuczynski Angliába költözött a gyerekekkel, azonban a dajkát nem vitte magával, aki megharagudott rá és értesítette a brit hatóságokat Kuczynski kémtevékenységéről. A figyelemztetést nem vette komolyan a rendőrség, így a család békésen élhetett, miközben Kuczynski egy hálózatot épített ki annak érdekében, hogy tartani tudja Moszkvával a kapcsolatot.

1941-ben Liverpoolba, majd Oxfordba költözött, hogy az új művelethez előkészítse a terepet. 1942 nyarán csatlakozott hozzá férje, akit hamarosan besoroztak a brit hadsereghez. Munkája során Klaus Fuchs, atombomba kutató tevékenységét felügyelte, aki rengeteg információhoz juttatta, mialatt a Manhattan-projekten dolgozott. Édesapja több ponton

¹¹ Trahair, Richard C.S. - Miller, Robert L.: Encyclopedia of Cold War Espionage, Spies, and Secret Operations. II. jav. és bőv. kiad. Enigma Books. New York. 2012. p. 206-207.; Ruth Kuczynski. http://spymuseum.com/dt_portfolio/ruth-kuczynski/ (Letöltés ideje: 2014.08.02.)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

segítette munkáját, ahogy azt a bátyja is tette, aki alezredesként szolgált az Egyesült Államok haderejénél, így fontos információkat tudott megosztani Kuczynski-val.

Kuczynski akkor került gyanúba, amikor fény derült, hogy Fuchs letartóztatása után még mindig tartják a kapcsolatot. Továbbá kapcsolatban állt Sir Roger Hollis, volt MI5 főigazgatóval is, akivel „Sonia” még svájci és kínai munkája során ismerkedett meg. Mivel egyikőjük sem adott át információkat, nem volt lehetőség a vizsgálat folytatására.

1950-ben Kuczynski gyerekeivel Kelet-Németországba költözött, ahova egy évvel később férje is követte. 1969-ben másodszorra kapta meg a Vörös Zászló érdemrendet, 1984-ben pedig kitüntették a Karl Marx érdemrenddel.

Ruth Kuczynski 2000. július 7-én, 93 éves korában hunyt el.

VIRGINIA HALL (1906-1982)¹²

Virginia Hall 1906. április 6-án született a Maryland állambeli Baltimore-ban. Olyan neves iskolákba járt, mint a Radcliffe (a Harvard Egyetem főiskolája) és a Barnard (a Columbia Egyetem főiskolája), ahol franciául, olaszul és németül tanult. Tanulmányait Európában szerette volna befejezni, amiben szülei segítettek neki, így juthatott el Franciaországba, Németországba és Ausztriába is, végül 1931-ben a varsói Amerikai Nagykövetségen adminisztrátori állást kapott. Hall abban bízott, hogy idővel csatlakozhat a Külügyi Szolgálat-hoz, azonban egy törökországi vadászat során lábon lötte magát, amit később amputálni kellett. Ez a baleset derékba törte diplomáciai karrierjét, 1939-ben felmondott a Külügyminisztériumnál, s visszament tanulni Washingtonba.

A háború kirobbanásának évében Hall-t Párizsban találjuk. Még Franciaország bukása előtt csatlakozott egy mentőszolgálathoz, ahol a 1940 nyaráig dolgozott. Ezt követően Hall Londonba utazott, ahol önként jelentkezett az újonnan megalakult brit Különleges Műveletek Végrehajtó Szervéhez (SOE), amely 1941 augusztusában visszaküldte őt Vichy-Franciaországba. Az elkövetkező 15 hónapot a Vichy-kormány ellen szerveződő mozgal-mak koordinálásával töltötte, s eközben a New York Post fedett tudósítója volt.

Amikor a németek 1942 novemberében egész Franciaországot az irányításuk alá vonták, Hall épphogy el tudott menekülni Spanyolországba. Hall ekkoriban a németek által legkeresettebb személyek listáján szerepelt, – mülába miatt – a „Cuthbert” fedőnevet viselte, a németek „sánta hölgy”-ként ismerték, a franciák pedig „a hölgy, aki biceg” jelzővel illették.

Hall visszatért Londonba, ahol rövid ideig békésen élt, majd 1944-ben csatlakozott az Egyesült Államok Stratégiai Szolgálatok Hivatalának (OSS – Office of Strategic Services) Különleges Műveleti Osztályához, ahol megkérték, hogy térjen vissza Franciaországba. Itt elsősorban a francia ellenállási mozgalom szervezése, a szövetséges erők partraszállásának és a csapatok mozgásának elősegítése volt.

¹² Not Bad for a Girl from Baltimore: the Story of Virginia Hall.

<http://photos.state.gov/libraries/estonia/99874/History%20stories/Not-Bad-for-a-Girl-from-Baltimore.pdf>
(Letöltés ideje: 2014.08.02.)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

1950-ben Hall feleségül ment Paul Goillot, OSS ügynökhöz. 1951-től a Központi Hírszerző Ügynökségnél (CIA – Central Intelligence Agency), mint hírszerzési elemző dolgozott. 1966-ban vonult vissza barnesville-i birtokukra.

Virginia Hall 1982. július 8-án, 76 éves korában hunyt el.

Kulcsszavak: kémek, Nancy Wake, Josephine Baker, Sarah Aaronsohn, Ruth Kuczynski, Virginia Hall

Key words: spies, Nancy Wake, Josephine Baker, Sarah Aaronsohn, Ruth Kuczynski, Virginia Hall

FORRÁSJEGYZÉK

About Josephine Baker: Biography. <http://www.cmgww.com/stars/baker/about/biography.html> (Letöltés ideje: 2014.08.02.)

1. Bartov, Omer - Mack, Phyllis: In God's Name: Genocide and Religion in the Twentieth Century. Berghahn Books. New York. 2001.
2. Jewish Women's Archive: Sarah Aaronsohn. <http://jwa.org/encyclopedia/article/aaronsohn-sarah> (Letöltés ideje: 2014.08.02.)

Josephine Baker: A Centenary Tribute. <http://blackgrooves.org/josephine-baker-a-centenary-tribute/> (Letöltés ideje: 2014.08.02.)

3. Kahana, Ephraim: Historical Dictionary of Israeli Intelligence. The Scarecrow Press. Oxford. 2006.
4. Nancy Wake Obituary. <http://www.theguardian.com/world/2011/aug/08/nancy-wake-obituary> (Letöltés ideje: 2014.08.02.)
5. Not Bad for a Girl from Baltimore: the Story of Virginia Hall. <http://photos.state.gov/libraries/estonia/99874/History%20stories/Not-Bad-for-a-Girl-from-Baltimore.pdf> (Letöltés ideje: 2014.08.02.)
6. Phyllis, Rose: Jazz Cleopatra: Josephine Baker in her time. Vintage. London. 1989.
7. Ruth Kuczynski. http://spymuseum.com/dt_portfolio/ruth-kuczynski/ (Letöltés ideje: 2014.08.02.)
8. The White Mouse. http://www.diggerhistory.info/pages-heroes/white_mouse.htm (Letöltés ideje: 2014.08.02.)
9. Trahair, Richard C.S. - Miller, Robert L.: Encyclopedia of Cold War Espionage, Spies, and Secret Operations. II. javított és bővített kiadás Enigma Books. New York. 2012.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

10. *Quotes. Official Site of Josephine Baker.*

<http://www.cmgww.com/stars/baker/about/quotes2.html> (Letöltés ideje: 2014.08.02.)